

76 kop.

SÖDVRIKS EI SÜNNITA

K. SIMONOV

SÖDVRIKS
EI
SÜNNITA

KONSTANTIN SIMONOV

SÕDURIKS
EI SÜNNITA

EDINEK RAAMAT

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» • TALLINN 1969

V 2

854

Originaal tittel:

Константин Симонов
СОЛДАТАМИ НЕ РОЖДАЮТСЯ

Роман

Советский писатель
Москва 1965

Tõlkinud L. Hiedel ja O. Samma

Kunstiliselt kujundanud Ilmar Torn

Симонов Константин Михайлович
СОЛДАТАМИ НЕ РОЖДАЮТСЯ, т. I

На русском языке

Оформление И. Торна

Издательство «Ээсти Раамат»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Тоimetaja M. Varik.

Кunstiline toimetaja A. Jõers

Tehniline toimetaja V. Alev

Korrektorid L. Golberg ja R. Kotkas.

Laduda antud 15. X 1968. Trükkida antud 13. II 1969. Trükipaber 54X84/16.
Trükipoognaid 24,5. Tingtrükipoognaid 20,4. Arvestuspoognaid 21,60.
Trükijary 30 000. Tellimise nr. 1778. Trükikoda «Punane Täht». Tallinn,
Pikk t 84/58. Trükipaber nr. 2 — Kohila Paberivabrik. Hind 84 kop.

T 1-2

196-07

ESIMENE PEATÜKK

Polgukomandörid lahkusid vana-aastaõhtu koosviibi-
miselt diviisikomandöri juurest. Viimasena läks 332.
polgu komandör major Barabanov¹. Serpilin surus
ühendusrikkalt vaikides tema kätt: ma tean, et sa võtad
veel juurde, aga ära sa liiga võta, said aru, Baraba-
nov...

Kuigi see tal kangesti keelel kibeles, jättis ta selle
siiski valjusti ütlemata. Teine on ikkagi polgukomandör.
Kui sa lased inimesel harjuda mõttega, et sa tema enda
vastutusvõime peale ei looda, võib ta kaotada sellegi,
mis tal on.

Kõlaliste vastuvõtt oli toimunud staabiülema pol-
kovnik Pikini juures — kõige ruumikamas muldonnis,
kus oli nari kohal seinal isegi kodunt saadetud vaip.
Tein teele saates ajasid ka Serpilin, Pikin ja poliitase-
lalt ja polgukomissar Berežnoi kasuka selga ning läksid
kolmekesi välja värske õhu kätte.

«Täpselt kakskümmend kolm. Uusaasta vastuvõtu
esimene etapp läks ilusti korda, viivitust ei tekkinud,»
ütles Pikin kasuka käist ülespoole nihutades ja tasku-
lambiga kella vaadates. «Kui Kremli kellad lööma hak-
kavad, on iga mees oma polgus ja tõstab tuju, nagu
jaksab!»

«Tahaks küll, et mõni mees vähem jaksaks,» ütles
Serpilin. «Barabanov teeb mulle muret...»

«Ooh, küll Levašov teda vaos hoiab,» arvas Berežnoi.

«Eks ole, holab see Levašov sul küll!»

«Elnoh, leks kanget vastamisi...»

¹ Sellas raamatua, kus autor jätkab romaanides «Relvaven-
nad» ning «Elavad ja surnud» alustatud lugu, on tegelastele
paadud väljamõeldud nimed ja sõjaväeosadele tinglikud numb-
rid nii nagu eelmisteski raamatutes.

Serpilin ei ütelnud midagi: ta ei tahtnud ei vaielda ega rääkida. Tahtis vaid niisama sõnatuna seista talveõise taeval all ning tajuda tema kõrgust ja pühalikkust.

Ümberringi oli vaikus, ainult tasane tuisklume vihin kostis kõrvu. Volga ei paistnud siia, ta puhkas jääkuane all, õige kaugel siit, teispool vasakut rindetiiba, kuid Serpilin tajus sel hetkel ometi tema nähtamatut olemasolu — tema külma hingust, tema avarust ja tema taga ääretuid lumelagendikke, kus lumised, hangetuisanud teed on lõotsuvatele tuultele valla ja lumele heidetud jõhvkarvana peenike raudteeharu läheb Krasnõi Kutist Eltoni poole, kus on sügav tagala ja hospitalid, hospitalid...

Eespool oli Stalingrad, mis jäigi sakslastel lõplikult vallutamata ja mida nüüd juba kuus nädalat piirasid meie väed. Seal, jäises rõngas, asudes kaitstes määratul, kahesaja kilomeetri pikkusel ringjoonel, istusid sakslased — kaksikümme kaks diviisi —, istusid ja ootasid! Serpilin kujutles väga hästi, mida võivad inimesed piiramisrõngas oodata: nad ootasid meie rünnakut, ootasid abi, ootasid läbimurdmise käsku, imet, hukatust — kõike korraga.

Meie aga pole pärast novembri- ja detsembrilahinguid enam kolm nädalat rünnanud — kogume jõudu. Ja täna, uusaasta-ööl, on siin, Stalingradist loode pool, sõja liikumist õige nõrgalt kuulda. Eesliinil prahvatab üksik miin, tõriseb lühike kuulipilduja valang, siis kostab õige vaikselt, kauge ohkena tugeva plahvatuse kõmin sakslaste territooriumilt, piiramisrõngast, ja siis on kõik jälle vaikne.

Määratut sõjategevust tema täies ulatuses ei saanudki, õieti kujutleda. Kuid Serpilin, kes seisis vaikust kuulatahes rõnga selles sektoris, kus asus pealetungi ootel tema diviis, kujutles selgesti, missugune on see öö seal, kus sõda on praegu kõige tõsisem, — lõunas, poolel teel Rostovi, lagedas stepis; või siis edelas, samuti stepis, Tatsinskaja all, või Voroneži rindel, mis lõikab kolmanda kilomeetri siit eemal, Tšértkovo ja Millerovo kandis sakslastel ära tee tagalasse.

Seal oli sõjal bensiini ja suitsu, põlenud raua ja püssirohu lõhn; seal läks sõda roomikute raginal ja kuulipildujate tärinal edasi, langes kõhuli lumme ja tõusis tule

all jälle künarnukkidele ning põlvedele, roomas rähel-dea lumes või tormas käheda «hurraa», vängete vande-sõnade ja sosinal öeldud «ema» saatel edasi, jättes selja taga, arasõtkutud ning tahmunud lumele kasukate ja sinelite laike.

Seal, kus käis täna kõige tõsisem heitlus, polnud meeste teadvuses uusaasta-öö olemas: neil ei olnud seda üldse meeleski.

Serpilin oli sõjamees ja teadis, et sõjas ei joosta ühest kohast teise — otsima paika, kus palavam: sõjas oodatakse oma aega. Ta ei saanud praegu olla oma diviisiga anal, kesel maaväringus vappuvat Lõuna-Venemaa taandlõku; ja olgugi et ta mõistusega ei alistunud seda laadi mõtetele, tundis ta süda ometi kõiki kaugusest kostvaid kohutavaid ja juubeldavaid tõukeid. Ja seda teetis ka tema hää, kui ta pika vaikimise järel lõpuks ütles:

«Jah, meil on siamaani vaikne...»

«Ega meiegi ei tohiks täna öösel vait olla, peaks ikka sõdima!» ütles Berežnoi.

«Noh, eks sa mine eesliinile ja pane kuulipilduja tööle! Siis on vähemalt poliitaruandesse midagi panna: aktiivne lahingutegevus, sõdime hoolega, ei vahi niisama, ei kaota võitlusindu...» soovitas Serpilin irooni-laselt.

Berežnoi sõnad pahandasid teda. Ikka veel on inimesel see rumal meel eesliinile ronida, ja kui seal on parasjasti vaikus, tule anda, mis ei jõi ju ometi vastamata; just naga oleks sõduritel sellest vähe, mis neile nagunii osaka saab. Berežnoi nimetab seda «aktiivsuse tõstmiseks», tegelikult aga on see lihtsalt polakese tegu. Ja kaugelki mitte eakohane: mees saab varsti nelikümme aastat! Kui kaua see veel kestab, see heameel iseenda vaprusel üle ning oma ja teiste eluga mängimine selle kinnituseks!

«Kas ma's sellest räägin, Fjodor Fjodorovitš?» ütles Berežnoi. Ta pidi juba ägestuma, aga sai siiski endast võitu.

«Millest siis, Matvei Iljitš?»

«Ma rääkisin üldiselt...»

«Mis tähendab «üldiselt»? Kas sina soovid täna öösel pealetungi alustada? Mis, kas teatame armeejuha-

tajale ka või hakkame omapead pihta, küll nad toetavad?»

«Mis puhul sa nüüd mulle peale hüppad, Fjodor Fjodorovitš, pühade puhul või?» urises Berežnoi vastu.

«Hüppan sellepärast, kulla sõber, et eile armeejuhataja juures nõupidamisel ma juba kuulsin seda hiilgavat ideed, et täna öösel võiks natuke mürtsu teha ja sakslastel vana-aastaõhtu kihva keerata. Seega ka meil endil. Kuulsin seda ja hakkasin vastu. Minu arvamine on niisugune, et kui uusaasta-ööd tõsiselt pealetungiks kasutada, siis on see mõistlik mõte. Aga kui teha lihtsalt mürtsu, siis peaks mõtlema iseendale ja sõduritele, ei maksaks neil seda ööd ära rikkuda. Sakslased muuseas ei pühitsegi uusaastat nii vägevasti kui jõule. Oleks pidanud jõululaupäeval mürtsu tegema. Õnneks toetas mind sõjanõukogu liige. Kõrgemal pool alles sain asja joonde, nüüd hakkad sina altpoolt pressima.»

Muheldes pimeduse varjus, võttis Serpilin Berežnoil ümbert kinni ja patsutas talle südamlikult õlale.

«Ära nüüd pühade puhul pahanda, muidu oleme aasta otsa tülis! Vaatame veel, kas igal pool peetaksegi vaikust, armeejuhataja jättis selle diviisikomandöride otsustada.»

«Naabrid on küll siamaani vakka,» ütles Pikin.

«Nemad olid Batjuki juures ka mõlemad vakka,» tähendas Serpilin. «Alles siis, kui ma vastu vaidlema hakkasin ja Zahharov mind toetas, sain ma nende näost aru, et nemad on ka vaikusepidamise poolt.»

«Ei tahtnud vaidlemisega Batjukil südant täis ajada,» salvas Pikin.

«Sa arvad, et mina tahtsin?» küsis Serpilin. «Eks minagi ole ainult inimene, istusin seal ja ootas, et mõni teine võtaks esimesena sõna.»

«Kakskümmend kolm, kümme minutit,» ütles Pikin, kui oli jälle taskulambiga kella vaadanud.

«Sina küll jumalat ei karda, ma näen. Varsti hakkad tuledega sõitmagi...»

«Ah, pole neil praegu selleks mahti.» Pikin viipas käega sinna poole, kus asusid sakslased. «Kas lähme ära? Külm hakkab...»

«Palun lahkesti mulle külla,» ütles Serpilin. «Kuu-lame Kremli kellad ära, joome teed...»

«Minge teie, ma tulen kohe järele,» ütles Pikin, «ma lähen korraks kodunt läbi.»

Ta keeras tagasi oma muldonni poole, Serpilin ja Berežnoi aga läksid Serpilini muldonni.

«Ptitšon, tehke meile teed,» ütles Serpilin oma käskjalale, kui tema ja Berežnoi läbi muldonni esimese ruumi läksid, mida ta naljatamisi «saunaesikuks» nimetas.

«Saunaesikus» asus Ptitsõni nari, mille ette oli riputatud telkmantel, ja isetehtud ahi, mille teine külj oli muldonni tagumises ja tähtsamases ruumis.

«Mis, kas hakkamegi tõesti teed jooma?» küsis Berežnoi, kui nad laua äärde istusid.

«Hakkame jah. Kui Pikin mu plaani luhta ei aja. Ega sa ei solvunud, et ma sind tema juuresolekul läbi võtsin?»

«Min vahet seal on, kas tema ees või mitte. Pikin ja mina oleme teineteist igas olukorras näinud, meil pole teineteise ees saladusi!»

«Seda'nd küll,» ütles Serpilin.

Aga endamisi mõtles ta, et ta poleks küsinudki, kas Berežnoi solvus või ei solvunud, kui poleks olnud seda ääri lähivõludud muudatus Berežnoi positsioonis: ta oli end diviisikomandösar, nüüd aga, pärast ainujuhtimise käsikirja ilmumist, sai ta poliitasetäitjaks. See käskkiri oli Serpilini sügavaimat veendumust mööda täiesti õige samm, see pani veel ainult «is-le punkti peale, kehtestas ametlikult selle olukorra, mis sõjas nagunii oli tegelikult välja kujunenud. Ja kui see käskkiri muutiski mõne komandöri ja poliitöötaja vahet, siis ehk ainult seal, kus see komandöri nõrkuse või vastastikuse mittemõistmise tõttu oli ennegi väär ja kahjulik sõja seisukohalt, mis pole ju ometi Vana-Novgorodi veelgi Jumal tänatud, tema ja Berežnoi puhul oli asi korras. Aga ta tundis siiski, et Berežnoil on südamepõhjas kahju juba noorest peast omaseks ja kalliks saanud «komissari» nimetusest. Isegi kõige parema vahetõrja puhul teeb selline teenistusalane positsiooni-muudatus omajagu haiget.

Ei tea, kas Berežnoi aimas, millele Serpilin mõtleb, või mõtles ta parajasti ka ise sellele, igatahes ütles ta, kui oli veidi aega lauas istunud:

«Ara sa, Fjodor Fjodorovitš, selle pärast küll muret tunne, et ega ma oma uuel positsioonil viimati ei solvu. Võta teatavaks, et meile, poliitöötajatele, teevad nimetused kõige vähem muret!»

«Kuidas ma pean seda võtma?» küsis Serpilin. «Et teie, poliitöötajad, olete idee eest välja, aga meie, juhtiv koosseis, unistame ainult nimetustest ja auastmetest? Kas nii?»

«Voh, see on juba teine jutt, nüüd tunnen ma sind jälle ära!» hakkas Berežnoi naerma. «Voh, nii me hakkamegi jälle teineteise kallal närima! Muidu tuli mulle viimasel ajal juba ette, et sa kipud mind vati sees hoidma nagu munast tulnud tibupoega.»

«Või vati sees!» muheles Serpilin piinlikkust tundes ja küsis siis hoopis seda, mida ta oli juba ammu mõelnud küsida: «Aga kuidas polkude poliitasetäitjad ka uue olukorraga rahul on?»

«Mis seal ikka. Peavad olema, kui on partei käsk. Ainult Levašov käis minu jutul, palus end kohe, kui uued nimetused maksma hakkavad, rivikohale määrata, tema ei taha Barabanovi juures asetäitja olla, kisuvad kogu aeg nagu kass ja koer. Ja miks mitte, temast saaks tubli pataljonikomandör!»

«Võib-olla rohkemgi kui pataljonikomandör,» ütles Serpilin mõtlikult, «ainult et kahju on polku nii heast poliitöötajast ilma jätta. Liiatigi kui Barabanov jääb polku juhtima.»

«Kas ta jääb?»

«Ära sihi hella kohta! Sa tead ju, et mind sunniti väevoimuga! Näed siis — annad järele, ei hakka vägikalt vedama, aga pärast ei saa ööd otsa und: mida su patt võib veel maksma minna? Alustada pealetungi polgukomandoriga, kelle sisse sul on vähe usku, — see on nagu konnasilm hinge peal.»

«Ära riku ilmaasjata oma tuju, Fjodor Fjodorovitš,» ütles Berežnoi, «meil on tubli diviis, üks Barabanov veel suppi ei solgi...»

«Ära ütle midagi!»

Käskjalg tõi veekatla, teekannu ja klaasid.

«Nii on lood, komissar,» ütles Serpilin, oodates, kuni käskjalg on välja läinud, ja nimetades Berežnoid vanast harjumusest ikka veel komissariks. «Ma olen enda peale

vilkane, et ma Barabanovi üldse võtsin. Esiotsa ta päris meeldis mulle, ma lootsin, et armeejuhatajal on õigus ja et mina olen eksinud, aga nüüd tuli välja, et ta peale kõige muu joob ka veel! Mis sa siis enam loodad! Kas sa tahad kangemat või?»

«Kangemat ikka. Pärast sellist juttu peabki tõesti puljast teed jooma,» naeris Berežnoi.

«Ongi Pikin platsis,» ütles Serpilin, kes istus näoga ukse poole. «Mis sul seal on?»

Pikin võttis kasuka seljast ja pani šampanjapudeli piduliku žestiga lauale.

«Tõesti üllatus!» ütles Serpilin.

«Mulle ka,» ütles Pikin ja istus laua äärde. «Naine sai sünnipäevaks kellegagi saata, aga ma hoidsin alles. Kas teeme lahti?»

«Ootame nüüd siiski ära, kuni kell kakskümmend neli saab,» soovitas Serpilin. «Joo seni teed.»

«Ma parem ootan,» ütles Pikin. «Anna see kokkuvõtte alla, mille sa meile ette lugesid, Fjodor Fjodorovitš, ma tahan oma silmaga näha...»

Serpilin pistis käe vormipluusi taskusse ja võttis sealt mitu hoolikalt tiheda kantselei-käekirjaga täiskirjutatud paberilehte. See oli «Meie vägede kuuenädalase pealetungi kokkuvõte», mis oli Moskvast saadetud ja diviisi radistide poolt üles kirjutatud. Selle ettelugemise algaski täna vana-aastaõhtu koosviibimine. Kopeermispaberi abil paljundatult anti see kõigile polgukomandöridele kätte, et neist tehtaks polkudes ja pataljonides öö jooksul võimalikult palju koopiaid ja jagataks hommikul sõduritele laiali, ilma armeeajalehe saabumist ära ootamata.

Selle mõjujõudu võis Serpilin hinnata iseenda järgi. Mitte ükski töö maailmas ei valluta inimest nii jäägitult kui sõda. Ja ometi, kui ta luges täna esimest korda kuus nädalat kestnud lahingute kokkuvõtet, mitte veel valjusti, vaid ainult silmadega, tajus ta korraga nende sündmuste tõelist ulatust; see oli muidu jäänud nagu igapäevaste murede varju, mis vaevasid hommikust õhtuni diviisikomandöri pead. Tema diviis oli ainult pisiosa sellest tõesti määratu suurest, mis oli toimunud viimase kuue nädala jooksul ja oli toimumas edaspidi. Selles teadmises ei olnud aga kübetki alaväärsustunnet;

vastupidi, see oli meeltülendav tunne, et sa oled küll libatilluke, aga ikkagi vastuvaidlematu osaline selles kolossaalses ürituses, mis praegu ei mahu veel teadvussegi, mida aga kunagi nimetatakse selle kohutava ja hiigelsuure sõja ajalooks.

Miks kunagi? See ongi juba ajalugu.

«Säh, loe veel kord,» ütles Serpilin, lükates teeklaasi kõrvale ja nihutades kokkuvõtte lehti Pikini poole.

«Meie vägede pealetungi ja õnnestunud läbimurde tulemusena on Stalingradi rajoonis ümber piiratud järgmised Saksa väekoondised ja väeosad: 14., 16. ja 24. tankidiviis... 71., 76., 79., 94., 100., 113., 297...» luges Pikin, ja Serpilin, kes istus käsipöskil laua ääres, kuulas nii, nagu kuuleks ta seda alles esimest korda.

Pikin luges ümberpiiratud ja hävitatud Saksa diviiside numbreid, puruks lastud või ära võetud suurtükide, lennukite ja tankide arve, kilomeetrite arve, mille võrra olid edasi liikunud Stalingradi, Doni, Edela ja Voroneži rinde väed Stalingradist lõuna, põhja ja lääne pool, Doni kesk- ja ülemjooksul, Kalitva ja Tširi ääres, Donimaa ja Kalmõkkia lumistes steppides...

Pikini monotoonne hääl kõlas pühalikult ja karmilt, Serpilini südames aga toimus midagi kummalist. Ta ei istunud enam käsipöskil laua ääres, vaid seina ääres, kaugel Berežnoist ja kokkuvõtet lugvast Pikinist. Ta oli eemale nihkunud, nagu oleks ta tahtnud mõlemat meest terasemalt vaadelda. Nõnda see oligi.

See, mida ta Pikini ettelugemisel praegu kuulis, oli nagu kauge kõmin, nagu midagi ähvardavat ja paisuvat, mille taustal võisidki ainult tekkida mõtted oma diviisist ja neist kahest mehest, kes tema ees istusid.

Selleks, et kõik oleks praegu nii, nagu Pikin parajasti luges, pidi nende diviis varem, enne seda tegema kõik, mis oli tema osaks määratud. Ja kui ta poleks seda teinud, siis poleks see kõik, mis praegu oli, teoks saanudki.

Jah, praegu ta seisis ja ootas oma aega, teised aga tungisid veres ja suitsus sumades peale. Kuid selleks, et nad võiksid nüüd, talvel, pealetungile asuda, oli tema diviis kogu suve ja sügise miljonite kuulide, kümnete tuhandete mürskude ja miinide tule all, teda litsusid maadlilgi tankid, mis sõitsid üle kaitsekraavide, teda

kaevusiid elusalt maa sisse pommid. Ta taganes ja ründas jälle, ta loovutas positsioonid, pani vastu ja loovutas nad jälle, ta jooksis verest tühjaks, sal täiendust ja jooksis uuesti verest tühjaks...

Serpilinit peetakse komandöriks, kes oskab mehi säästa. Aga mis tähendab «mehi säästa»? Neid ei saa ju üles rivistada ja rindelt minema viia, sinna, kus ei tulistata ega pommitata ja kus neid ei tapeta. Sõjas mehi säästa tähendab kõige rohkem seda, et sa ei saada neid mõttetult surmaohtu, vaid saadad nad kõhklematult surmaohtu paratamatuse korral.

Aga see paratamatus — tõeline, kui sul oli õigus, või näilik, kui sa eksisid, — on sinu ja su südametunmatuse otsustada. Siin, sõjas, ei ole sellist võimalust, et sa võiksid enne loo prooviks läbi mängida — algul tühtemoodi ja siis teistmoodi, nii nagu peab. Siin, sõjas, ei ole mustandit, mille sa võid katki tõmmata ja uuesti puhtalt ümber kirjutada. Siin kirjutatakse kõik verrega, kõik, algusest lõpuni, «a»-st kuni viimase punktini...

Ja kui sa astud oma võimu piiridest üle, voolab veri, ja kui sa ei kasuta oma võimu paratamatuse korral, voolab samuti veri. Kes aga määrab sinu võimu piirid? Sest sagedamini kui ülemused või halvemal juhul tribunal, kes määrab need tagantjärele, teed seda sina ise — sel hetkel, kui sa käsu annad! Ülemustele on tagantjärele tähtis see, millega asi lõppes — võidu või kaotusega, ja mitte see, mida sa mõtlesid või tundsid, kui sa oma võimu piiridest üle astusid või vastupidi, ei kasutanud oma võimu.

Nii mitmedki otsused ja käsud, mille järgi Serpilinil oli tulnud suvel ja sügisel tegutseda, tundusid talle nüüd ebaõigetusena, põhjendamatutena, mitte küllalt mõistlikena. Kuid kokkuvõtte näol oli põhjendus nüüd ometi olemas, sest see tõi võidu, mida kuulutas praegu Pikini monotoonne hääl, kes oli juba lõpule jõudnud ning luges veel rinnete nimetusi ja rindejuhatajate nimesid.

Jah, põhjendus on olemas. Aga inimesed, inimesed!... Kui saaks neid ellu äratada ja siia ringis kuulama panna...

Ta tundis oma selja taga vaikivat langenute summa, kes ei saa enam iial kuulda seda, mida tema praegu kuuleb, ja pisarad tõusid talle kurku.

Aga Pikin ja Berežnoi, kes on temaga koos olnud sellest päevast peale, kui diviis juulikuus lahingusse läks, on siiski elus ja terved, istuvad praegu siin, tema juures, ja ei saa ütelda, et nad oleksid püüdnud oma elu hoida.

Pikin istub siin, kulvetu ja sirge nagu taputeivas. Diviisi staabiülem Gennadi Nikolajevitš Pikin, kes on staabis kõige vanem, kuivõrd ta on juba viiekümneaastane. Pikin, kes oli juba tsaariarmees staabikapten, kodusõja ajal aga ei sõdinud, vaid teenis tagavarapolgus, kuna teda ei usaldatud — ja kes teab, võib-olla oli see tookord päris õiglane.

Seesama Pikin, kes vallandati kahekümnenendatel aastatel sõjakoolist, kuivõrd ta naine oli nepmani õde, ja ta pidi oma elu otsast peale alustama, pidi lõpetama ülikooli kaugõppe teel, töötama end üles, et jõuda mööda pikka kantseleiametite redelit rahvakomissariaadi pearaamatupidaja kohale.

Seesama Pikin, kes oli sõja algul maakaitseväes lihtsõdur, nüüd aga on tõusnud diviisi staabiülemaks, ja keda sa võid usaldada nagu iseennast. Ka praegu, sõjaväes, on ta ikka veel kuidagi pearaamatupidajalik — nii täpsuse kui ka tõrksuse poolest.

Seesama Pikin, kes ei tunne väsimust ega und, aga kes ei jäta iial ühtki söögi- ega joogikorda vahele, Pikin, punakas vurruhari nina all, kõhna tsaariohvitserinäoga kõhetu kuju, mistõttu teda diviisis narritakse Wrangeli nimega, Pikin, kes kirjutab koju, oma paksule naisele korrektseid kirju ja räägib tõemeeli, et ta abikaasa olnud kahekümnenendatel aastatel kõige ilusam naine Moskvast, Pikin, kellesse üks neiuuke sideroodust on meeltult armunud, kuigi oleks võinud armuda nii mõnesaagi nooremasse.

Ja Serpilin, kes teadis Pikinist kõike, mida võib ja tuleb teada, silmitses teda praegu ja oli talle tänulik, et ta on elus, istub siin ja loeb seda kokkuvõtet.

Elus on ka Berežnoi, kuigi see on veelgi vähem ootuspärane, istub siin ja kuulab Pikinit, ja ta silmis on pisarad, sest tema on selline mees, kellel on naeruks ja nutuks õige vähe vaja.

Berežnoi, kellel vali noomitus oma venna, ühe Donbassi linnakomitee endise sekretäri pärast alles sõja ajal

kuulatuti ja kes Serpilini teada pole kordagi sellest vennast rääkinud: nähtavasti ta ei usu, et vend on rahva-väenlane, ja ei saa seda valjusti öelda, poolihääli aga ei oska.

Berežnoi, puhtaks aetud lõuaga, tugev, jässakas mees, kellel on jäme kael ja raudsed käed; lärmakas ja sentimentaalne Berežnoi, kes armastab kaevurite kõnepruuki ja kaevurite laule ja kelle noorus möödus kahekümnenendatel aastatel Donbassis, kus ta avaldas ajalehes «Kotšergarka» armetuid salmikuid. Millegipärast on need tal siingi kaasas koos tema noorepõlve-pildiga; selgub, et tal on kunagi olnud kohevad mustad lokid, mida praegu, tema kiillaspead nähes, küll kuidagi ei oska ette kujutada.

Berežnoi — kommunistliku noorsooühingu kasvandik, enne seda aga kodutu hulkur, kes jäi tänu plekilisele soetõvele viieteistkümneaastaselt vaeslapseks, — dokumentide järgi muide juut. Diviisis teavad seda vähesed, ja vaevalt sellel tema endagi jaoks mingit tähendust on.

Berežnoi, muidu äge ja keevaline mees, aga seejuures alati valmis ilma pikemata ükskõik kelle eest elu andma.

Tallegi on Serpilin tänulik, et ta on elus ja istub praegu siin, koos temaga; Berežnoi surm oleks olnud talle väga raskeks kaotuseks.

Pikin — see on Stalini käskkiri juulikuus, seesama kohutav käskkiri, mis tuli pärast Rostovi ja Novotšerkasski loovutamist: «Mitte sammugi taganeda!» See loeti rivi ees ette, kui diviis oli just otse rongilt lahingusse paisatud, et kinni toppida auku Doni keskjooksul, veel kaugel Stalingradist. Aga oli juba hilja auku kinni toppida, ja diviisist sai magnet, mis tõmbas hommikust õhtuni enda külge kõik rünnakud õhust ja maa pealt. Ta võttis enda peale selle, mida oleksid pidanud kannatama teised, päästis neid hävinemast, kuid oli ise hävingu äärel. Tal raiuti tiivad ära ja tungiti talle selja taha, ja ikka veel ei olnud taganemise käsku, kahe käsutooja sideohvitseri langemisest teel kuulis Serpilin aga alles kolmanda käest. Kuid veel enne, kui see kolmas lõpuks Serpilini juurde jõudis, tuli õhtul kaevikusse pihvaspeenikeseks jäänud Pikin, pistis talle paberilehe pihku ja ütles:

«Slin on minu avaldus.»

Serpilin ei taibanud kohe korrapealt, mis avaldus see on (peast käis isegi niisugune rumal mõte läbi: tahab ehk erru minna?), siis aga taipas ja ütles:

«See anna komissari kätte, mitte minu kätte.»

«Ma pole teda hommikust saadik näinud,» ütles Pikin, «ja ei tea, kas näengi enam. Võtke vastu!»

Serpilin võttiski, pani oma vormipluusi taskusse ja küsis veel:

«Olete järele mõtelnud?»

«Ikka olen, aega on ju olnud,» vastas Pikin, pööras kannal ringi ja läks piki kaevikut minema.

Ja Serpilin sai aru — kuigi ta seda tema käest ei küsinud ei siis ega edaspidi —, et Pikin oli sel õhtul mõtelnud vangilangemise peale, ja parteisse astumise avaldusegi, mida temalt juba ammu oodati, oli ta andnud just vangilangemise mõtte mõjul. Kui nad langevad vangi ja neile käratatakse: «Kes teie seast on kommunistid?» — siis ei taha Pikin, diviisi staabiülem, tsaariarmee staabikapten, parteituna järele anda kiusatusele ja jääda rivisse, kui diviisikomandör ette astub. Sel õnnetul õhtul, kus paistis tõenäoline, et diviis jääb pilramisrõngasse ja hukkub, tahtis ta vist lõplikult lämmatada endas mõtet võimalikest soodustustest sõjavangis.

Pikin — see on Donist üleminek, pärast seda kui pool diviisi oli jäänud igavesti Doni äärde maha. Serpilin oli sel päeval juhuslikult ära, ühes ümberpiiratud poiguse, ja kui ta loojangu ajal siiski läbi murdis ja polgu riismed üleminekukohale tõi, selgus, et üleminekul ei valitsenud mingit korralagedust, nagu ta oli kartnud eest leida, vaid absoluutne kord, ja selle oli maksma pannud diviisi tuumikuga kohale tulnud Pikin. Teisele poole Doni viidud suurtükipatareide tuli kattis üleminejaid, stepis tõusis poolkaarena õhku põlemasüüdatud saksa tankide suits; neljakaupa pontoonsilla kõrvale ülesseatud õhutõrje-kuulipildujad tulistasid laskades kartmatult otse jõe kohal pikeerivate lennukite pihta.

Üleminek oli koletu põrgu, ja iga hetk hukkus mehi, aga ometi valitses seal kord, ning selle korra lõi Pikin, kes seisis kaldal, ja mitte kaevikus, mis talle oli kaeva-

tuol, seista, nii plikk kui ta oli, otse surmaga silm silma vastu, seal sel hetkel oli see tema kohus.

Vin sammu Pikinist eemal lamas rohus, käed laiali, staabiülemagi abi luure alal vanemleitnant Bruskin.

«Bruskin on langenud,» ütles Serpilin surnut nähes.

«Lubage ette kanda, seltsimees diviisikomandör,» ütles Pikin, tõstes kõvasti kokkupigistatud sõrmed mõtelnoka juurde, «endine ülemineku komandant Bruskin, lahkunud omavoliliselt oma postilt, tagasi toodud ja järgnevatel sündmustel käigus maha lastud. Minu oma kaega.»

Ja alles nüüd märkas Serpilin, et maaslamava Bruskin vormipluusi küljest on lõkmed ära rebitud.

Jah, Pikin — see on see ülemineku-päev ja veel palju samasuguseid päevi, ja üldse, kui hakkad mõtlema Pikinile, tulevad tahes-tahtmata meelde kõige raskemad päevad, küllap sellepärast, et sel puhul on tema olnud ikka oma ülesannete kõrgusel. Kergeid päevi on aga üldse vähe olnud.

Berežnoi — temagi puhul meenuvad rasked päevad. Berežnoi — see on põleva Stalingradi kuma sel päeval, kui sakslased tungisid Volga äärde ja tiival tuli kaares põhja poole taanduda. Silmapiiril helendas Stalingradi kuma, nemad aga istusid öösel kahekesi üksikus majahüüdis tagalasse viivate teede lahkmel, ja Berežnoi nuttis mure pärast ning selle pärast, et nad olid mitme öö ja päeva järel ometi kord kahekesi ja ta võis oma tunnete üle volli anda.

Ta oli haavatud, kuid ei lahkunud rivist. Mürsukild oli riivanud põske ja kulmusarna, paljaksagetud pea ümber pandud side läks põiki üle näo: üks silm, mis oli sidemest vaba, oli pisarais, üle teise silma tõmmatud mähitud sidemele aga tekkis märg laik, sest ka teine, kinniseotud silm nuttis seal marlisideme all.

«Mis me ometi teeme?» küsis Berežnoi raevukalt läbi pisarate. «Juulis lugesime Stalini käskkirja, vandusime kõige nimel, mis püha, ja nüüd oleme ometi Volga ääres väljas — elusalt pealegi! Me oleme ju viimased lojused!»

Ja kuigi Berežnoi hääli oli ahastav, varjutas see siiski vaid hetkelise kilena tema kindlat otsust võidelda viimase hingetõmbeni.

Berežnoi — see on septembrikuu pealetungi esimene päev, kui diviis, mis asus Stalingradist põhja pool, kohe pärast läbimurdmise käsku paari esimese tunniga kolm kilomeetrit edasi liikus. Igaühe meelest võttis asi ilmet, ja Serpilini juurde vaatluspunkti tormas Berežnoi, müts mullane, sinel mitmest kohast katki, sest ta oli jalgsi ning roomates käinud kahes polgus; ta jõi ahnelt kruusist vett ning jutustas naerdes, kuidas ta pidi kahel korral äärepealt surma saama; ja kuulnud, et kolmas polk seisab paigal, sest side on pommitamise tagajärjel katkenud, lõi ta ikka sama lõbusalt käega, tõmbas mütsi silmle ja rühkis polgu poole sõnadega: «Tühja ka, küll ma päralt jõuan!»

Berežnoi — see on ka sama pealetungi järgmine päev, kui ilmnes, et sakslased sundisid meid paigale, lämmatades meid õhust ja surudes vastu maad, ja kui diviisi vaatluspunkti ilmus oma «Willysega» nagu väk selgest taevast armeejuhataja Batjuk, kes sõimas Serpilini juba lävelt kõige jämedamal kombel läbi, selle eest, et diviis polnud hommikust saadik ühtegi meetrit edasi läinud.

Serpilin oli vait, sest kui ta oleks suu lahti teinud ja ütelnud kõik, mida ta Batjukist ja tema sõimust arvab, siis oleks Batjuk endast välja läinud ja käsitsi kallale tulnud, ja siis oleks pidanud talle või endale kuuli pähe laskma.

Kuid Berežnoi paljakspüüdnud kukal läks veripunaseks, ja Batjuki sõimuvoolu katkestades küsis ta lämbuval häälel:

«Seltsimees väejuhataja, lubage teie poole pöörduda!»

Ja tema häälel oli niisugune, et Batjuk jäi vait ning vaatas talle otsa.

«Ma ei tea, miks diviisikomandör vaikib,» ütles Berežnoi, «aga kuidas te julgete meiega niimoodi rääkida, nagu oleksime meie mõisasulased või seanahka vedavad orjad! Kas te olete üldse veel kommunist, seltsimees väejuhataja? ...»

Moondunud näoga sööstis Batjuk Berežnoile kallale, ja Serpilin kargas juba püsti, et vahele minna, kuid Berežnoi taganes ise paar sammu blindaaži nurga poole, pani käed selja taha ja ütles näost valgeks minnes:

«Haudake heaga eemale, seltsimees väejuhataja, isegi mu ta ei julgenud seda!»

Ja Batjuk võttis mõistuse pähe. Kõigest oma jõhkruusest ja koguni matslikkusest hoolimata polnud ta südames veel kustunud sõjamehelik õiglustunne.

Taimesel, edukalt alanud päeval oli ta juba uskuma hakanud, et ta jõuab Stalingradini välja, järgnenud ebaõnnega aga viis teda meeleheitele ja sundis teda talitsematult ning toorelt oma viha teiste peale välja valama. Bestap ta siiski sõitis, lausa pommide sajus, kihutades hirmust rooli külge klammerdunud autojuhti takka ja olles valmis — kuradile kõik! — otsa saama siinsamas, kus nii palju mehi ilmaasjata otsa oli saanud. Tema enda surm ei lugenud talle praegu midagi selle kõrval, mida toimus, — tema armee äpardunud pealetungi kõrval...

Bestap ta siiski tormas, otse blindaaži sisse, jäi aga korraga Berežnoi sõnade peale vakka, istus siis raskelt taburetile ja ütles Serpilinile:

«Anna kaart siia!»

Ta tõmbas kaardi enda ette, aga enne kui ta seda vaatama hakkas, laskis ta silmad muldonnis ringi katta — õnneks polnud seal peale nende kolme kedagi —, pöördus siis Berežnoi poole, vaatas talle väsinud pilgul otsa ja ütles:

«Loll! Sa, komissar, mõtled vist, et minule tehakse palj, mõtled, et mul on veel südames mõni paigake, mis on terve... Anna vett!»

Jah, nii palju isesuguseid mälestuskilde oli seotud Berežnoi ja Pikiniga, ja kõik need olid verisest neljakümne teisest aastast, täna lõppevast aastast...

«Fjodor Fjodorovitš, ma sain läbi... Miks sa nii mõtlesse jäid?» kostis kusagilt kaugelt Pikini hääle.

«Ma kuulen küll, et said läbi,» vastas Serpilin. «Kalla šampust. Kaks minutit on veel aega.»

Berežnoi pani raadio mängima, kuna Pikin kallas kruusid täis. Oli paras aeg: üle Punase väljaku kahina ja autode tuututamise hakkasid kostma Kremli kellad. Kõik kolm tõusid püsti, võtsid valveseisangu ja jäid kuulama, kuidas kaugel Moskva kellalöögid valjusti kõmasid.

Kui hakati «Internatsionaali» mängima, laulis Berež-

nei kõrge tugeva häälega lõpuni kaasa, Serpilin ja Pikin
... ja kuulsid vaikides.

Vaevalt jõudsid nad kruusid tühjaks juua, kui prigi-
... Serpilin võttis toru.

«Aitah, seltsimees vaejuhataja. Suur tänu... Teile
samuti. Head uut aastat armee sõjanõukogule! Aitäh,
korras, kõik on vaikne... Hommiku poole mõtlesin
polke vaatama sõita. Just nii, puhitseme kull... Tanan
väga... Vaejuhataja soovib teile sõjanõukogu nimel
head uut aastat,» ütles Serpilin toru hargile pannes.

«Kui kellaaega silmas pidades, siis pidi ta esimesena
meie diviisi helistama,» ütles Pikin pilku kellale heites.

Pikinile avaldasid sellised asjad mõju, ta oli uhke, et
diviis oli väga heas kirjas, ning tundis kadedust, kui
teisi kiideti.

«Jah,» ütles Berežnoi. «Südames on küll siisugune
tunne — ei tea isegi, mis. Küll oli alles aasta, see
neljakümne teine! Mis kõik oli, ja mis me nüüd
oleme!»

«Jah, kui seltsimees Stalinil poleks jätkunud raudset
järjekindlust, siis tõesti ei tea, millega see aasta oleks
võinud lõppeda,» ütles Pikin. «Möödunud aastal koon-
das kolm armeed Moskva alla löögiks, hoidis neid seal,
ei lasknud laiali paisata — ja virutaski! Nuud siin
samuti, oskas meie puhul õiget aega oodata! Raudsed
naised on sõjas suur asi. Pool strateegiat.»

Serpilin oli vait. Sellele ei maksnud vastu vaielda.
Mitu et see poleks olnud võimalik, aga praegu, pärast
üha ilmgenud edu, polnud tahtmistki vaielda.

Amur, südamepõhjas rõhus ikka veel kivina vana
kustaus, vaatamata kõrgile viimase aja sündmustele.
Kuidas see sai olla? Millest see tuli, see ettevalmistama-
... neljakümne esimese aasta juunis, millel olid kole-
... järjed? Kuidas võis Stalin tookord, juunis,
... skuda sõja võimatusse? Just pimesi. Seda ei saa
valjusti öelda, aga teist paremat sõna ka ei leia, pinguta
kui palju tahes. Sest kui tööle näkku vaadata, siis on
just see mullune ettevalmistamatus süüdi, et me üldse
siin Volgamail oleme. Jah, Pikinil on õigus: kui me
nuud materdame sakslasi, siis on selle taga küll nii
tahtejõud kui ka meelekindlus — seega Stalin.

Aga see, mis oli alguses? Kes oli see?...

Kunde, kus sa sõidad tõesti varahommikul polkude
... Berežnoi.

... küsimus viis jutu paljudele diviisi asjadele ja
... probleemidele, millel polnud uusaasta-ööga midagi

Serpilini oli juba mitu päeva mõlkunud peas mõte
... eeslini kaevikutesse, vaatama, kuidas sõja-
... elavad.

«Magan kolm tundi ja sõidan. Kõigepealt Tsvetkovi
... Ma võiksin sind kaasa võtta,» ütles ta Berež-
... .

Aga selgus, et Berežnoil olid omad plaanid. Tema
... veel enne valget sõita tagalasse, Zubovkasse,
... hommikuks saabuma kahesajameheline täien-
... Ta tahtis sinna sõita ja seal meestega rääkida, veel
... kui nad diviisi jõuavad.

«Et jõua aru oodata,» ütles Serpilin.

«Jah, lihtsalt ei usu säärast õnne. Nüüd, kus teistel
... kibedad lahingud, ei annaks mina küll
... meest ära.»

«Kuidas seda võtta. Ega meiegi sõja lõpuni siia pai-
... ei jää,» tähendas Serpilin ja lisas siis, et kui Berež-
... Zubovkasse sõidab, kaigu ta siis tagasiteel ka med-
... anpatis ära — vaadaku, ega seal pole võtnud maad
... rahulik meeleolu seoses praeguse vaikusega. Mit-
... märgid näitavad, et sellel on varsti lõpp!

«Ma kardan ainult, et see Berežnoi jääbki sinna,»
... Pikin, «medsanpatti olla tulnud uus kirurg —
... väga ilus naine.»

«Ära muretse, ei ta jää, ega ta pole selline naiste-
... nagu sina,» ütles Serpilin. «Sa võiksid muide vähe-
... oma kuju muuta, muidu tuleb asetäitja tagala
... jalle minu juurde, nagu nüüd viimati, ja ütleb:
«Ma nägin teid kaugelt, seltsimees kindral, kui te side-
... roodus olite, aga üht-teist tuli ette, ei saanudki teid
... kätte — sõitsite enne minema.» Aga ma pole jalagagi
... roodu saanud!»

Pikinil pikk kõhetu kogu tuletas kaugelt tööpoolest
Serpilini meelde, ja see oli juba mitmel korral neile
... nokkimiseks põhjust andnud.

«Sa rääkisid sõja lõpust,» pöördus Berežnoi nüüd
jalle tagasi Serpilini poole, kui Pikini üle oli küllalt

naerdud, «Millal see sinu arvates lõpeb, ehk ütled täpselt?»

«Kus? Kas meil siin, Stalingradis, või üldse?»

«Üldse.»

«Ma kuulsin eelmisel talvel Žukovist järgmise loo, kui ta veel Läänerinde juhataja oli. Kõik käisid tema soovile peale, et: «Küsi Žukovi käest, millal sõda lõpeb.» Ega pole nii lihtne Žukoviga juttu teha, aga ükskord sõitsid nad juhiga kahekesi, ja see võttis lõpuks südame rindu... Tegi juba suu lahti, kui Žukov ringutas, ohkas ja ütles: «Ooh, millal see sõda kord ometi lõpeb!...»»

«Hea küll,» ütles Berežnoi naerdes, «oletame, et Žukov ei tea. Aga sina?»

«Kui tänaseks päevaks on täpselt pool läbi, siis ühe aasta, kuue kuu ja üheksa päeva pärast. Üheksandal juulil tuhande üheksasaja neljakümne neljandal aastal...»

«Täpselt,» ütles Pikin, kulm kortsus. Ta oli nähtavasti mõttes kaasa arvutanud.

«Ja kas sinu arvates võiks tänaseks päevaks olla pool läbi?» küsis Berežnoi, kes ei taibanud Serpilini hääletoonist, kas ta teeb nalja või räägib tõsiselt.

«Viimaste sündmuste põhjal küll,» vastas Serpilin.

«Pikale venib, kui see tõesti nii on,» ütles Berežnoi süngelt. «Kardan, et naised peavad pärast sõda pühast vaimust käima peale saama!»

«Need niinimetatud liitlased!» ütles Pikin. «Kas nad siis sel aastal ka teist rinnet ei loo?»

«Noh, kui me teisest rindest rääkima hakkame, siis pole sel jutul enam otsa ega aru. Ma ei tea, mis teie teete, aga mul on küll nõu pikali visata!» ütles Serpilin küsi kukla taha pannes ja magusasti ringutades.

Kui Berežnoi ja Pikin olid minema läinud, käskis ta end Pletsõnil täpselt kolme tunni pärast äratada, tegi aseme üles, võttis riidest lahti ja heitis magama. Ja juba nurgil lamades mõtles ta veel kord: kas sõjast on tõesti alles pool läbi?

Oleks väga tahtnud muud loota. Selle mõttega ta unustki...

UINE TEATUKK

Kell pool viis hommikul oli Serpilin juba Tsvetkovi korteris. Tema tal kavas oligi. Teel pidi ta küll peaaegu üheksa mõtlema ja Barabanovi juurde sõitma, aga see mõtlemine ikkagi pahaselt: noh, ega ta lõpuks poisike pole. Ja sõitis kõigepealt vasakule tiivale, Tsvetkovi juurde.

Alampolkovnik Tsvetkov magas, kui Serpilin sinna tuli. Ja Serpilin ei lubanud operatiivkorrapidajal polgukomandöri äratada.

«Las magab, ma saan tematagi hakkama, andke keegi teile...»

«Aga Tsvetkov aratati ikkagi üles ja ta jõudis jooksuritavil mööda eesliinile, Serpilinile järele.»

Kena kord sul küll, Tsvetkov,» ütles Serpilin kurja nagu tehes. «Diviisikomandör käsib üht, sinu ohvitserid aga teevad teist.»

«Ma ärkasin ise üles, seltsimees kindral,» luiskas Tsvetkov.

Ohvitseridele oli ettenägelikult käsk kätte antud — äratada teda silmapilk, kui keegi polku tuleb ja tema magab, või informeerida teda, kui ta on kuskil ara. See korraldus pidi maksma ka sel juhul, kui kästakse mitte äratada ja mitte otsida. Tsvetkov oli igas asjas ikka ettenägelik.

«Mismoodi sa magad, Tsvetkov, riides või riidest lahti?»

«Riidest lahti, seltsimees kindral. Ma usaldan oma mehi, aluspükste väel vangi ei lange.»

«Ja ikka veel käid sineliga?»

«Mis see teeb, seltsimees kindral, külm minu konti ei riku,» vastas Tsvetkov.

Ta armastas mundrit ja käis kõige käre dama pakasega ikka sineli ja saarikutega, sest kasukat ja vilte ta vormirõivastuseks ei pidanud. Igatahes mitte enda jaoks.

Tsvetkov ikka Tsvetkov! mõtles Serpilin, käies Tsvetkovi kannul, kes oli palunud luba ette minna, et Serpilinile teed naidata, — mõtles samas sõnastuses, mida võis sageli kuulda diviisi staabis, kui tuli Tsvetkovist juttu.

ajab ja et järelikult, nagu selgub, ei tule imet, mis sõja käiku kiirendaks.

Järgmine sõdur, kellega Serpilin vestles, oli talle juba varemast ajast tuttav. Nimi oli küll ununenud, meeles oli ainult tema kanglastegu: ühel septembriööl, kui diviis vajas hadasti «keelt», oli see silmapaistmatu ja juba päris eakas sõjamees pakkunud end «keelt» tooma, ja läks ja tõi.

«Kas medal «Vapruse eest» on käes, Martõnenko?» küsis Serpilin, rõõmustades, et sõduri nimi ikka meelde tuli.

«Kaes,» vastas Martõnenko, aga tema hääletoonist võis aimata, et kõik see oli juba ammu minevik. Praegu olid tal muud mured. ta oli parit Vorosilovgradi oblastist, Melovojest, oli täna kuulnud, et raadio teatas lahingute kokkuvõtte, ja tahtis nüüd teada, kas kokkuvõttes ei nimetata ka Melovojet. «Kolm päeva tagasi oli teadaandes küll, et Tšertkovo jaam on vallutatud, aga Tšertkovo ja Melovoje vahet peaaegu polegi.»

Serpilin ütles, et kokkuvõttes ei nimetata üldse ühtegi asustatud punkti, mida me oleme vabastanud, on ainult antud nende üldarv — tuhande viiesaja ümber.

«Ja mina muudkui ootan, millal teadaandes meie Melovojest kirjutatakse. Kõige hullem on see, et kui nüüd esilin jäi just Tšertkovo ja Melovoje vahepeale, siis tehakse seal kõik maatasa» Martõnenko lõi nordinult kaega.

Tal oli õigus, ta teadis sõdurikogemustest, mis on sõda, ja võis selle koha pealt teadgi valgustada. Serpilin ütles talle lohutuseks vaid nupalju, et ta maletab neid kodusoja ajast, ja vaevalt küll, et meie vaed pärast Tšertkovo vallutamist Melovoje alla pidama jäid: tõhusad looduslikke positsioone seal ei ole, kullap nad tõenäoliselt läksid kohe Melovojest edasi Kamõševaja jõe.

See, et diviisikomandör, nagu nüüd selgus, teab nende loomulike jõekest, tegi Martõnenkole head meelt. Jõekest sai korraga just nagu nende ühine tuttav.

«Nii et teie arvate siis, et läksid joonelt Kamõševajani või seltsimees kindral?»

Serpilin lahutas kasi.

Loomulikult võttes küll, aga kes seda siit nii täpselt teab?

«Ja millal me pealetungile lähme? Millal me fritsudel kätt pihku võtame?» küsis Martõnenko vihaselt ja karjades, ja tema häälest kõlas kärsitus, kuigi sel päeval, kui laatsudel pidi kõri pihku võetama, pidi just tema, ja mitte keegi teine, esimesena sellest sakslastele kõige lähemast kaevikust välja ronima ja mööda lagedat valpa kuulirauhe all sinna, kaugelt paistvate lumiste kangasteni roomama.

Pealetung, pealetung, mõtles Serpilin, kui ta oli Martõnenkoga jumalaga jätnud ja mööda kaevikut edasi läks. Üks asi on seda siis kärsitult oodata, kui sa kavatsetud seda armeede või diviiside mastaabis, teine asi aga on seda oodata nii, nagu ootavad sõdurid. Suurtükkide ettevalmistav tuli on lõppenud — roni nüüd kaevikust välja ja mine, ja kui sa ei lähe, kui sa litsud end kuulirauhe all maadliki, siis ei tule pealetungist midagi välja. Ja pole sul kellelegi peale iseenda «edasi» karjuda. Ja megi on juhtkonnal juba ette planeeritud, et muist meil saab esimesel rünnakul surma, kas siis sina või mõni teine; ja sõdur teab, et see on ette planeeritud, et ilma ei saa. Teab ja küsib ometi, millal fritsudel kõri pihku võetakse. Ei küsi mitte niisama silmakirjaks, vaid tõsiselt. Ja kuigi sul on rohkem ordineid rinnas, kui temal on või ilal saab olema, kuulub suurima vahvuse au siiski sõdurile. Ja kui sa oled väärt kindral, siis öeldakse sinu kohta just nõnda: «See on sõdur!» Ja kui sa ei ole midagi väärt, siis sa seda ka eluilmast kuulda ei saa.

«Seltsimees kindral, kas lähme nüüd roodukomandöri juurde?» küsis Tsvetkov.

«Kes sul praegu seal on?» küsis Serpilin üle öla.

«Alferov?»

«Jah.»

Serpilin nõjatus vastu kaevikurinnatist, tundes isegi läbi kasuka kiviõvaks külmanud maa üdini tungivat jalgust.

Seal ees, vaikuse varjus, on sakslased.

Mida nad küll teevad sel uusaasta-ööl seal oma jääkülmates urgudes? Millele nad mõtlevad, mille peale loodavad? Usuvad ellujäämist või tunnevad surma-

hirmu? Ja ükskõik, mida nad ka mõtleksid, igauks oma-
ette, kõik koos mõtlevad nad just vastupidist sellele,
mida mõtlemine meie. Ja iga meie soov on risti vastu
nende soovile, ja iga meie lootus risti vastu nende loo-
tusele, ja iga meie kavatsus risti vastu nende omale. Ja
kõik see, mis oli ja on meile hea, oli ja on neile halb.
Ja nii see kestab sõja lõpuni, sõja viimase hetkeni, sest
seda on nagu raha — veeregu ta kui kaua tahes, serva
peale pusti ta ikka ei jaä, kukub maha — ja üks kahest,
kas kull või kiri jaäb ülespoole, teine aga allapoole; ei
tunne nemad meie vastu halastust ega meie nende
vastu ...

Siit, eesliini kaevikust, paistis kõik ilmatu suurena —
nii see, mis oli ees, kui ka see, mis oli selja taga. Ja sina,
inimene, seisid nagu hiigelkiilu teral, mis oli selles
vaikuses hääletult vastu vaenlase rinda surutud. Ja kui
määratu olekski see jõud sinu selja taga, ikkagi litsub ta,
kui see kord algab, kõigepealt sind, sinu keha, sinna
ees latuvasse, vaikivasse, vaenulikku aäretusse.

Jah, ei ole kerge olla sõdur, mõtles Serpilin. Ja kui
paljud mehed on seda ometi ...

«Noh, lahme siis Alferovi juurde.»

Kui nad muldonni sisse astusid, kükitas leitnant
Alferov, kleenuke ja kahvatu noormees, raudahju ees,
toetudes mugavalt seljaga selle vastu, kasukas lahtiselt
õlgadel ja talvemüts kuklas; ta hoidis telefonitoru
kõrva ääres ja naeratas mõtliku näoga. «Katjuša» —
lossilõõdnud mursukestas põlev taht — valgustas Alfe-
rovi muhelevat nagu ja põrandal reas magavaid
nõu.

Kui Alferov sisseastuvaid ülemusi nägi, pani ta tele-
fonitoru käest, lükkas kasuka õlgadelt maha, tõmbas
mutsi otse pähe ja hakkas tikksirgelt seistes raporteer-
ima.

«Valvekorra võtsite enda peale?» küsis Serpilin, kui
talle raportit ara kuulanud.

«Just nii. Mõtlesin, et las magavad. Mul pole niikui-
nii und.»

«Kellega te rääkisite?» küsis Serpilin. «Võtke toru,
mõelge jutud maha, kui juba kord hakkasite.»

Roodukomandöri kohmetu nagu ütles Serpilinile, et
kõne oli olnud ebaametlik, küllap uusaasta-jutt. Võib-

olla meenutustava sanitaarinstruktoriga, kuigi Tsvetkov
juba polgus ilma naisteta läbi saada ja sanitaarinst-
rutoridki olid tal peaaegu kõik mehed.

Ma ei tärkinud kellegagi, seltsimees kindral,» vastas
Alferov. «Ma kuulasin laulu.»

«Noh, lükkas Serpilin. «Selgitage, mul pole asi päris
järele.»

«Meil on siin üks vahejaama telefonist,» seletas Alfe-
rov, vahtades ise silmanurgast vargsi polgukomandöri
nägu, «see noiu laulab väga ilusti. Vahel, kui ta on
veel valvel, palume tal telefonitorusse laulda.»

Serpilin, kes märkas Alferovi pilku, vaatas Tsvetkovi
suust välja, kuidas on ta roodukomandorile ühtaegu vihase
ja üllatunud näoga otsa. Ta kulmud olid üllatusest nii
peale kerkunud, et kippusid nagu otsaest lahti pää-
sima ning lendu tõusma.

«Ja mis laule ta siin laulab?» küsis Serpilin.

«Ei midagi, seltsimees kindral,» vastas Alferov.
«Ta laulab muulle «Muldonni».» Ja ta vaatas jälle
Serpilini nägu peale.

«Laul,» ütles Serpilin. «Ehk saaksime meiegi kuu-
da.»

Alferov vaatas talle kõhkleva näoga otsa, pidades
seda naljana, mis aga talpas, et kindral ei tee nalja, ja
võttis telefonitoru.

«Seliverstova, kuule, Seliverstova... Seliverstova...
Laula veel kord.» Ta heitis Serpilinile küsiva pilgu: kas
peaks ütlema, kellele ta laulma peab, või mitte?

Serpilin raputas pead, et ei maksa.

«Laula, Seliverstova,» palus Alferov veel kord,
«hakka otsast peale, mind katkestati vahepeal.»

Ja oodanud paar hetke, astus ta kõrvale ning ulatas
toru Serpilini kätte.

Serpilin pani toru kõrva äärde ja kuulis läbi ragina
ja kahina noort naisehäält laulmas:

Ahi tilluke praksaudes koeb,
tilgub halgudest kullane vaik...

Serpilinile meeldis see laul, selle sõnades ja viisis
oli midagi niisugust, mis ängistab sõjamehe südant ja
on samal ajal nii lihtne, et lihtsam ei saagi olla.

Sinu juurde nii kauge on tee,
nel. samm on surmani vaid...

Jah, just neli sammu, teinekord koguni kaks või üks.

Millegipärast mõtles Serpilin tana rohkem kui hari-
laulu surmale, mitte iseenda, vaid üldse inimese sur-
male.

Ta ohkas ja andis viimase salmi ajal toru Tsvetkovi katte:

« Kuula ka, kui ilusti sinu polgus lauldakse. »

Tsvetkov võttis toru sellise näoga, nagu oleks see
rastik, ja pani selle tuseselt vastu kõrva. Tema ilmet
võis selgesti lugeda, et ei laulu sisu, mis talle vaevalt
huvi pakkus, ega ka diviisikomandori liberaalne suhtu-
mine seda sorti korrarikkumisse ei mõjuta tema edasist
käitumist — Alferov saab igal juhul oma sauna selle
eest, et ta liini igasuguse tühja-tähjaga koormab.
Diviisikomandor võib endale hardameelsust lubada, mis
tal viiga: Istub korraks ja läheb jälle oma teed, aga
Tsvetkov peab siia jääma ja polgu korra eest vastu-
tama, ja keegi, kaasa arvatud diviisikomandor, ei saa
talt seda õigust võtta või teda sellest kohustusest vabas-
tada.

Serpilin pani kae vastu tillukest raudahju: see oli täiesti külm.

«Vaeselt elad, tudeng,» titles ta Alferovile.

«Iga pilbas on kallis, seltsimees kindral, hoiame kokku. Tegme tuld alles siis, kui enam kuidagi välja ei kannata».

Serpilin nimetas teda tudengiks sellepärast, et ta oli üldelgi uluopilane, kellel õpingud jäid pooleli, kui ta pärast nooremlehtnanti kerkursust juulis otse kursuselt rindele, kõige palavama suvi sisse sattus.

Ta ei olnud siis veel Serpilini diviisis ja sattus selle koosseisu täiesti juhuslikult, kui ta paari oma rühma sõpraga läina pussita jooksu pani, nagu jalad võtsid. Ta jooksis Serpilini sülle, kes kamandas ta valvele ja kiskus haalega, mis ei tootanud midagi head.

«Kes te olete, Punaarmee komandör või argpüks, kes
oma nahka päästab? Vastake, kes te olete?»

...nii rumala
...oh Serpilini! näidiski veel mees!

Ma olen endine tudeng, seltsimees kindral.»

...talle andalept tuli see praegu meelde ja ta teadis, et
...el on se samuti meeles, sest juba mitu korda
...tundor temaga kokku saadis nimetanud
...ede.

... ja seda lugu, mis mõlemal meeles oli, ...
... sest ta teadis, et ta on nüüd hoopis
tühine inimene kui tookord, ja rinnas on tal ubiuis
... orden, mille ta oli saanud novembrikuu
... Divisioonikomandör nägi ju seda ordenit,
... kaotas ta ise veel autasustamislehele

[illegible]

1. Kui te ei ole kunagi haigete ja kohatas endast
meeldinud.

«Et oadka kogu valja mõelda, määmoodi me selle küt-
mise ja la lahenamuse,» ütles Serpilin lõuaga raudahju
poole viidale. «Vene lühemad on rutemini Stalm-
gradl...»

The interior has a porch, set at a koreva level by pataegit, which leads to divided mud-brick rooms; padevaks, abelaks followed by main ones, mudlooms, ammalatili vastu lene.

... ja lõpuks valja, kuulame, ootame ja l'vetkovale, «kas
te vald meile annab võimaluse edasimüüa nalja».

Napsa kuni nad olid jõudnud, oli kohe selge, et mürm kistab Barabanovi polgu asukohast, mis oli siit kolm kilomeetrit kaugel. Üks plahvatus järgnes teisele — hääle järgi olid need sukslaste minid. Plahvatusel muuma sekki hakkas niidat kostma ka kuulipildujate vahelt.

Ole vaevalt usutav, et saksalased oleksid üritanud öist
tõnna et Neil polnud selleks v. h. meeliski tuju.

Küllap see Barabanov sai mingi hullu tükiga hakkama ja sukalaad peotavad nüüd talle, mõttes Serpilini paha

ma teo tagajärgi. Purjus peagagi oli talle selge, et
tagajärgi ei jaa tulemata

Margates, et Serpilin talle otsa vaatab, tahtis ta
midagi oelda, mida ta pidas hädavajalikuks ja vaari-
kaks, — midagi selles vaimus, et tema üks on selle eest
vastutav. Kuid Serpilin vaatas talle nii vihkava pilguga
otsa, et ta jäi poole sõna pealt vait.

«Kus on poliitasetäitja?» küsis Serpilin Tumanjanilt

«Sai põrutada,» vastas Tumanjan.

«Sai põrutada!» hüüdis Serpilin veel suurema vihaga.

«Laks sellega kaasa?» Ta näitas näpuga Barabanovi
poole.

Tumanjan seletas, et poliitasetäitja oli sel ajal teises
pataljonis, kuid ta jõudis kohale, kui hakati haavatuid
ära tooma. Tahtis ise järele vaadata, kas kõik on ara-
toodud, ja sai ühe miini lõhkemisel põrutada.

«Ja kas kõik haavatud toodi ära?»

«Jah,»

«Viimaseni?»

«Ma käisin ise kontrollimas,» ütles Barabanov kate-
gahkides vahel.

Serpilin ei vaadanud tema poolegi, vaid kordas oma
küsimust Tumanjanile.

«Just nii,» vastas Tumanjan. «Pataljonist raporteeriti, et kõik.»

«Kontrollige veel kord,» ütles Serpilin. «Mitte tema, vaid teie. Ja kandke mulle ette.»

Siis ütles ta, ikka veel Barabanovi poole vaata-
mata, raevuka rahulikkusega, mis reetis angistavat
viha.

«Tagandan major Barabanovi polgukomandöri kohalt. Kasin teil polgukomandöri kohustused üle võtta. Viige Barabanov magama, ja kahe tunni pärast, kui ta on end välja maganud, saatke ta diviisi staapi. Kas küsimusi on?»

«Pataljonikomissar Levašovi taheti medsanpatti viia, aga ta keeldus minemast, enne kui teie pole sinna jõudnud, tahtis teid näha,»

«Võtaks teid ka...» vihastas Serpilin. «Ei võinud varem ütelda!»

«Ma ei pidanud sobivaks teid katkestada, seltsimees kindral.»

«Kas teie, naised, hakkate veel mulle distsiplinaarmäärustusi ette panema? Kus Levašov on?»

«Kus muldonni.»

«Teie tulla pole tarvis,» ütles Serpilin, nahes, et Tumanjan hakkab talle järele tulema. «Teil on tähtsasti teha.»

Kui ta poliitasetäitja muldonni juurde oli jõudnud,

Tumanjan seisis ikka veel samal kohal,

tema peale pandud uutele kohus-

toole.

«Teie tulla pole tarvis,» ütles Serpilin, nahes, et Tumanjan hakkab talle järele tulema. «Teil on tähtsasti teha.»

Kui ta poliitasetäitja muldonni juurde oli jõudnud,

Tumanjan seisis ikka veel samal kohal,

tema peale pandud uutele kohus-

toole.

«Teie tulla pole tarvis,» ütles Serpilin, nahes, et Tumanjan hakkab talle järele tulema. «Teil on tähtsasti teha.»

Kui ta poliitasetäitja muldonni juurde oli jõudnud,

Tumanjan seisis ikka veel samal kohal,

tema peale pandud uutele kohus-

toole.

«Teie tulla pole tarvis,» ütles Serpilin, nahes, et Tumanjan hakkab talle järele tulema. «Teil on tähtsasti teha.»

Kui ta poliitasetäitja muldonni juurde oli jõudnud, Tumanjan seisis ikka veel samal kohal, tema peale pandud uutele kohus-

toole. «Teie tulla pole tarvis,» ütles Serpilin, nahes, et Tumanjan hakkab talle järele tulema. «Teil on tähtsasti teha.»

Kui ta poliitasetäitja muldonni juurde oli jõudnud, Tumanjan seisis ikka veel samal kohal,

tema peale pandud uutele kohus-

toole.

«Teie tulla pole tarvis,» ütles Serpilin, nahes, et Tumanjan hakkab talle järele tulema. «Teil on tähtsasti teha.»

Kui ta poliitasetäitja muldonni juurde oli jõudnud, Tumanjan seisis ikka veel samal kohal,

tema peale pandud uutele kohus-

toole.

«Teie tulla pole tarvis,» ütles Serpilin, nahes, et Tumanjan hakkab talle järele tulema. «Teil on tähtsasti teha.»

Kui ta poliitasetäitja muldonni juurde oli jõudnud, Tumanjan seisis ikka veel samal kohal,

tema peale pandud uutele kohus-

toole.

«Teie tulla pole tarvis,» ütles Serpilin, nahes, et Tumanjan hakkab talle järele tulema. «Teil on tähtsasti teha.»

Kui ta poliitasetäitja muldonni juurde oli jõudnud, Tumanjan seisis ikka veel samal kohal,

tema peale pandud uutele kohus-

toole.

«Teie tulla pole tarvis,» ütles Serpilin, nahes, et Tumanjan hakkab talle järele tulema. «Teil on tähtsasti teha.»

Kui ta poliitasetäitja muldonni juurde oli jõudnud, Tumanjan seisis ikka veel samal kohal,

tema peale pandud uutele kohus-

toole.

meestel on parast seda lolli lugu selline meeleolu, et Kink tuleb nüüd ära võtta, kas tahad või ei taha. Ja mida rütm, seda parem. Sõdurite ees on muidu piinlik ja häbi. Nad on sakslaste peale verivihased...»

«Ja teie peale samuti.»

«Ja meie peale samuti.»

«Kas see oligi kõik, mis sa mulle rääkida tahtsid?»

«Jah.»

«Kuidas sa lasksid seda sündida, Levašov?! Jätsid Barabanovi niisuguses olekus üksi ja läksid teise pataljoni?»

«Minu süü,» ütles Levašov, «ei tahtnud enam temaga mässata ega tema purjus loba kuulata: «Sa ei pea minust küllalt lugu, poliitasetatja. Sa ei taha minuga koos juua... Kui sa ei joo, siis tahendab, et sa teed veel minu kohta politraport!» Saatsin ta põrgusse oma lolli jutuga ja laksin teise pataljoni.»

«Süda sai tais?»

«Sai jah.»

«Sul sai süda täis — ja inimesed said kannatada. Poliitlootajal ei tohi süda täis saada.»

«Ma tean,» ütles Levašov kibedalt.

Tema ilus nägu oli lumivalge, muidu ikka nii uljalt lõbused silmad olid praegu valu parast kissis.

«Hea küll, Levašov,» ütles Serpilin püsti tõustes. «Ma pean minema. Tuleb veel ülemustele teie tempudest ette kanda.»

Ta ulatas Levašovile käe, Levašov pigistas seda kõvasti ja anus tungivalt:

«Andke käsk Kink ära võtta, seltsimees kindral! Kui sakslased saavad seal lüüa, on meie meestel tagantjärelegi ikka parem tunne! Ja siis matame Tarahhovski Kingule.»

Kui Serpilin muldonnist välja tuli ja auto juurde läks, seisis Barabanov teda oodates vanal kohal.

«Seltsimees kindralmajor!» hüüdis ta ja astus sammu Serpilini poole.

Kuid Serpilin ei vastanud.

Kuradi mõrtsukas! mõtles ta, istudes juba autos ja viimast korda silmates harmatanud aknaklaasi taga tagandatud polgukomandori nägu, kes tahtis talle veel midagi hüüda.

...muldonna jõudnud, helistas Serpilin armeejuhale, et ette kanda asetleidnud sündmusest ja polgukomandori tagandamisest tema käsul. Kuivõrd ta oli harjunud kõigest, nii heast kui halvast, ilma vähimagi viivituseta raporteerima, helistas ta nüüdki kohe, niipea kui muldonna jõudis.

Armeejuhataja magas, ja see polnud mingi ime, sest hommik oli varane.

«Kas äratan?» küsis adjutant.

«Ei, kui ta ärkab, kandke ette, et ma helistasin.»

Tal endal polnud und ja ta ei proovinudki magama heita. Kogu aeg seisis silme ees langenud pataljoni komandori nägu — mitte surnunägu, tardunud verrega nägu, lõug püsti kanderaamil, vaid elav ja naerataav nägu. Hetkel, kui Serpilin talle Punalipu ordeni novembrikuu lahingute eest kätte andis.

Alles ülelele!...

Ja kui see Serpilinile meenus, võttis ta kaante vahelt valmis kirjutatud ja allakirjutamiseks toodud esildise, millele ta oli andnud pataljonikomandörile aukõrgenduse andmiseks, millele oli juurde lisatud väljavõtte teenistuskirjast.

Hukkus, vaeseke, enne aukõrgendust...

Teenistuskirja väljavõttest ilmnes, et kapten Tarahhovski, kes kantseleikeeles «lahkus täna diviisi koosseisust surma tõttu», oli kolmkümmend kaks aastat vana, sündinud Nižne-Šadrinos Jenissei ääres, et ta oli enne aukõrgendust astumist karusnahakütt, oli teeninud viieks aastaks ja et tal oli naine ja viis last.

Küll tõttas! laitis Serpilin endamisi. Viie lapse tõttu, mida Tarahhovski oli jõudnud nii tõtlikult ilma mureta, tundus Barabanovi purjuspäi ettevõetud pöörasus veelgi jõledam.

Minu süü puhtalt, mõtles Serpilin. Ma oleksin pidanud kohe Barabanovi juurde minema, ja mitte Tsvetkovi juurde...

...a pani rusikas käed lauale ja vajus sügavasse mõt...

Kui pidada ennast üldse kaassüüdlaseks selles loos, polnud viga selles, kuhu ta kõigepealt läks ja kuhu...

Juba nädala eest oli tal selge, et Barabanov ei ole

polgukomandörina suurem asi ja et enam-vähem sobiv mees sellele kohale on ka käepärast — Tumanjan. Ja ikkagi oli Barabanov kuni tänaseni polgukomandör. Mispärast?

Tõde oli antud juhul kahesugune: jah, temale, Serpilinile, ei saa ette heita, et ta armastab oma apardunud kaadrit teistele kaela sokutada, tal jätkub meelekindlust meestega ise vaeva näha — see on tõe üks ja lohutav külg. Teine, mittelohutav külg on aga see, et ta ei tahtnud Barabanovi minemakihutamiseks liigselt peale kaia, et mitte rikkuda armeejuhatajaga niigi halva poole kiskuvat vahekorda. Enne polgukomandöriks maaramist oli Barabanov olnud poolteist aastat armeejuhataja käsundusohvitseriks ja tulnud temaga koos kahel korral piiramisrõngast välja; esimesel korral päästis ta armeejuhataja elu, teisel korral päästis armeejuhataja tema elu. Serpilin mõistis sel alusel tekkinud kandumust ega pidanud seda armeejuhataja iseloomunõrkuseks. Nõrkus seisnes hoopis muus: selles, et Batjuk võttis kuulda oma lemmikohvitseri palvet ja saatis ta majori auastmes polku juhatama — «karastust saama», kuigi Barabanov ei olnud suuteline polku juhtima ja oleks pidanud esimese «karastuse saama» mõnel teisel kohal.

«Võta ta oma diviisi polgukomandöriks, sa ei kahetse,» ütles armeejuhataja Serpilinile.

See oli palvevormis antud käsk, ja Serpilin kuulas tookord seda palvevormis antud kasku, hiljem aga, kui juba ilmnis, et Barabanov on polgukomandörina vussnäpp, ei hakanud ta kohe Barabanovi kõlbmatuks tunnustamist nõudma, vaid lükkas asja edasi.

Barabanov oli mees, kes püüdis vaprusel korvata kõike muud, millest tal puudu jäi. Seda sorti inimesed on kardetavad. Ta oli rumal ja vapper, võimukas ja sallimatu teiste arvamuste suhtes. Peale selle ta jäi.

Ala kirjutamata esildises Tarahhovski kohta oli öeldud: «Algatusvõimeline ja julge.»

Jah, algatusvõimeline küll, mõtles Serpilin, seda on ta pataljoni komandörina korduvalt näidanud. Aga kui oli tarvis purjus polgukomandöri jaburast teost tagasi hoida, siis polnud algatusvõimet kusagil!... Kuidas sa küll tagasi hoiad? mõtles ta samas, kujutledes elavalt

... kui mõeldunud öö sündmuse Tarahhovski pataljonis. Kuidas jouda? Barabanov oleks siis ilma pikema jututa jätnud haaranud! Võtad relva käest ja helistad temalt kätte kassimata diviisi staapi? Aga küllap Barabanov mõistab, et tal on diviisi staabist käsk. Nõuda kirjalikku kasku näha ja lasta end argpüksiks söimata? «Olgu ole, istu sina oma komandopunktis, argpüks, mina olen, saan ilma sinutagi hakkama!» Meie rahvas ei kannata seda, ja imekerge on teda sundida ükskõik kui meelelt sammu astuma, kui sa paiskad talle näkku, et ta on argpüks. Kahjuks on see nõnda. Ja selle kasutamiseks lisa niisugused mehed nagu Barabanov, olgu nad noored või väikesed ülemused... Jah, Tarahhovskil polnud küllalt jõudu, et Barabanovit tagasi hoida. Selle asemel läks ta temaga kaasa ja hukkus... «Koolnute poole haki ei lange...»

Aga mina ise, mõtles Serpilin äkki iseenda kohta, kas kõik? Kas meil jätkub alati jõudu, mida sellistel puhkudel tarvis läheb?...

Nähes astus Barabanov, uue rihmaga kokkutõmmatud lühike must kasukas seljas, sulges enda järel ukse, võttis valveseisangu ja raporteeris päralejõudmisest.

Serpilin vaatas vihaga tuttavat musta kasukat, millega Barabanov edasi käis, kuigi talle oli nadala eest tehtud märkus, et ta reedab eesliinil sellega kogu väeoma, ja mitte ainult enda asukoha. Selles juhmis põikpühuses ilmpes Barabanovi kogu loomus.

Barabanovi nägu oli brutaalne ja hale. Serpilin tõusis laenu tagant, kohendades õlalt maha libisema kippuvat kasukat. Isegi diviisikomandöri muldonnis polnud ahju küllalt soojaks köetud.

«Raporteerige oma...» ütles Serpilin. Ta tahtis anda laenuangut teole, millest Barabanov pidi raporteerima, aga ei leidnud kohast väljendit: keelele tükkis ainult jume sõna. «Noh?»

Barabanov hakkas raporteerima, Serpilin aga kõndis tema poole vaatamata edasi-tagasi ja mõtles: ettekande laenu jargi võiks arvata, et Barabanov loodab veel terve laenu pääseda.

Loodab armeejuhataja peale või arvab, et mina ise

ei taha enda huvides asja suureks puhuda, kuivõrd see juhtus minu diviisist...

Kas see oli nii või ei olnud, igatahes otsustas Serpilin Barabanovi lootustele kiire lõpu teha.

«Te eksite, kui te arvate, et ma ei anna asjale ametlikku käiku,» katkestas ta Barabanovi raporti.

«Ma ei arva midagi,» ütles Barabanov, «andke mulle ainult võimalus oma suud verrega lunastada.»

Jah, muidugi roniks Barabanov, kui ta polgukomandöriks jäetaks, hommepäev kõige palavamasse porgusse, et oma süüd lunastada, ainult et mitte uksi, vaid hulga meestega, kellel pole mingit suud ja kellel pole midagi lunastada.

See mõte sundis Serpilinit südant kõvaks tegema, kuigi ta ei kahelnud Barabanovi valmisolekus minna oma süü mahapesemiseks kas või surma.

«Trahvipataljonis lunastad, puss kaes, oma suu,» tahtis ta ütelda, kuid olgugi et ta oli kindlalt otsustanud teha selleks kõik, mis vaja, ei olenenud lõplik otsus ometi temast, ja seepärast ei tohtinud ta midagi huupi väita. Niisiis oli ta vait.

«Lubate jätkata?» küsis Barabanov, keda rusus tekinud vaikus.

«Jätkake.»

Kui Barabanov oli kõik otsast lõpuni ette kandnud, alustades sellest, palju ta oli joonud, kui ta polku tagasi laks, ja lõpetades sellega, kuidas ta Tarahhovski oma seljas tule alt ära tõi, küsis Serpilin:

«Kui te rünnakut organiseerisite, kas te siis põhjendasite seda minu käsuga?»

Väike viivitus, mille järel Barabanov «ei» ütles, veenis Serpilinit, et just nii ta põhjendas. Põhjendas sellepärast, et oli puujus; kaine peaga poleks ta seda soandanud, kuna ta on küllalt kogenud sõjaväelane.

«Kas te sõimasite Tarahhovskit argpuksiks, kui ta teile vasti vaiales?»

«Ei mäleta,» vastas Barabanov. Siis vaatas ta Serpilini otseselt silma ja ütles: «Jah sõimasin.»

Ja ta hääli väntas — esimest korda selle aja jooksul.

Sudametunnistus on sul siiski olemas, mõtles Serpilin, vaadates samuti Barabanovile otseselt silma, ja ta ei saanud enam lahti talle pähe turgatanud mõttest.

«Kirjutage ja kirjutage.»

Ja jodun laua äärde, pööras oma bloknoodi teistpidi ja lükkas Barabanovi ette.

«Mida ma pean kirjutama, seltsimees kindral?» küsis Barabanov, võttes pliatsi kohmakalt oma paistes sinipätside sõrmede vahele.

Katkestas ootel käed ära, vilksatas Serpilinil peast tühjalt ta need sõrmi nägi.

Ta nägi Barabanovi näost, et see valmistub kirjutama, ja ta ei oska arvata, et see võib olla hoopis midagi muud.

«Kirjutage Tarahhovski naisele oma käega surmatööd, kirjutage talle, kuidas te tema mehe tapsite... kirjutage talle, mis te nüüd mulle otsa...

Barabanov aga vaikis ja vahtis ainiti Serpilinile otsa, mõeldes araktiliselt sõrmedega pliatsit.

Barabanov Serpilin oli talle praegu ütelnud, oli uskunud, et ta ei ole hull.

«Kirjutage talle, mis te nüüd mulle otsa?» küsis Barabanov, vahtides Serpilinile otsa.

Barabanov, kellele mõte Barabanovit langenuks, vahtis Serpilinile otsa, et ta ei ole hull.

Barabanov, kellele mõte Barabanovit langenuks, vahtis Serpilinile otsa, et ta ei ole hull.

Barabanov, kellele mõte Barabanovit langenuks, vahtis Serpilinile otsa, et ta ei ole hull.

Barabanov, kellele mõte Barabanovit langenuks, vahtis Serpilinile otsa, et ta ei ole hull.

Barabanov, kellele mõte Barabanovit langenuks, vahtis Serpilinile otsa, et ta ei ole hull.

Barabanov, kellele mõte Barabanovit langenuks, vahtis Serpilinile otsa, et ta ei ole hull.

Barabanov, kellele mõte Barabanovit langenuks, vahtis Serpilinile otsa, et ta ei ole hull.

Ja Serpilinil oli hea meel, et nad on staabiülemaga jalle, nagu see on olnud ennegi mitmel korral, tulnud tumbki taiesti iseseisvalt, omavahel kokku rääkimata samale otsusele.

Nad tegid ligi tund aega tööd, arutades eelseisva lahingu plaani, sus läks Pikin minema ja Serpilin pidi just pikali heitma, et natuke magada, kui prigises telefon ja Tumanjan raporteeris, et major Barabanov on end oma muldonnis maha lasknud.

«Ma tulen kohe sinna,» ütles Serpilin ja pani toru hargile.

Sus võttis ta selle kohe jalle pihku ja helistas armee staapi. Arme juhatajat polnud kohal, staabiülemat ka mitte. Lõpuks sai ta kätte sõjanõukogu liikme brigaadikomissar Zahharovi.

«Ma kuulsin juba teie lugu,» ütles Zahharov.

«See pole veel kõik,» ütles Serpilin, kes oli maha surunud soovi enne polku sõita ja alles sus raporteerida. «Barabanov laskis end maha. Ma sõidan sinna.»

«No on lollil aru!» ohkas Zahharov torusse. «Kuidas see juhtus?»

«Ma ei tea,» vastas Serpilin.

«Ja kus on Berežnoi?»

Serpilin seletas.

«Hea küll, sõida siis polku,» ütles Zahharov. «Ma teatan armeejuhatajale, aga ta on veel tukk aega ära, ma tulen nii umbes kahe tunni pärast sinu juurde. Oled sa sus tagasi?»

«Jah,» vastas Serpilin.

Kogu tee istus ta sõnatult autos, mõeldes sellele, et kuigi polk ei armastanud Barabanovit, mõjub tema enesetapmine meestele ometi masendavalt.

Ka nüüd, pärast seda, mis oli juhtunud, ei kahetsenud ta, et oli käskinud Barabanovil seda kirja kirjutada. Tema sai seoses hoopis selles, et ta polnud omal ajal nõustunud Barabanovi lagundamist polgukomandori kohalt. Oli selge, et seda tuleb teha, aga tema ei temud. Sellest see kõik peale hakkas.

Ta astus muldonni, uskudes sealt eest leida Barabanovi surnukeha. Aga hari peal vedeles ainult Barabanovi must kasukas ja põrandal, mis oli tais lumiste viltide jalgi, mustendas vereloik.

Tumanjan kandis ette, et pärast seda, kui ta oli helistanud, muutus Barabanov veel elumärke ja ta viidi meditsinipatti.

«Ja kuidas on?» küsis Serpilin kähku.

«Lühike puuegu.»

Serpilin istus laua äärde ja käskis end ühendada meditsinipatiga. Kuni ta toru käes hoidis ja ootas, millal ühenduse saab, luges ta keset lauda lebavat poolt poolt hüljestatud kirja.

«Lugupidetud Varvara Ammossovna,» oli lehele kirjutatud. «Mina kui polgukomandori kohus on teatada teile, et teie perekonnale kurba sõnumit. Teie abikaasa kaptein Nikolai Konstantinovitš Tarahhovski langes kange lahingus. Mina kui polgukomandör...»

Siin kohal oli Barabanovi kiri poolt poolt jäänud. Ta ei suutnud lõpetada, kui polgukomandör oli teinud seda teatama.

«...kui polgukomandör...» oli teinud seda teatama. Nagu kiuste ei kuulnud Barabanov juba elama. Ta ei kuulnud seda, mis polnud talle, ja tulpas alles pärast «võitluse välja».

«...võitluse välja»... Nüüd polnud teda millegi, vaid ainult, vildudki. Otsustati operatsiooni.

«...võitluse välja»... Nüüd polnud teda millegi, vaid ainult, vildudki. Otsustati operatsiooni. «Võib-olla jääb...»

«...võitluse välja»... Nüüd polnud teda millegi, vaid ainult, vildudki. Otsustati operatsiooni. «Võib-olla jääb...»

«Ja kus see arst on?» küsis Serpilin.

«Hõitis meditsinipatti kaasa,» vastas Tumanjan. «Läks teinud kohe nüüdast välja!» Tumanjani pika ninaga sõngel naol võis esimest korda kogu selle aja jooksul näha mingit tundelikutust.

Serpilin ei lausunud sõnagi. Ta teadis, et Barabanov

oli poissmees ja elas ühe keskealise, temast vanema üliõpilasarstiga, kes taotles kohe süüa uletoomist, kui Barabanov polgukomandöriks sai.

«Kas ta oli juba kaua maas lebanud, kui te sisse astusite?»

Tumanjan kehtas õlgu.

«Ma ei tea.»

Serpilin viibis polgus veel tund aega, andes korraldusi, mis olid seoses eelseisva laninguga Kingu parast, siis vaatas kella ja ruttas diviisi tagasi.

Medsanpatist helistati talle just enne, kui ta ära sõitis, oeldi, et kuul on välja võetud, aga seisukord on tõsine, ei saa kindlalt öelda, kas elulootust on.

Zahharov polnud veel tulnud, kui Serpilin diviisi staapi jõudis. Berežnoi polnud ka veel tagasi, ta oli Zubovkast juba ära sõitnud, aga medsanpatti polnud ta veel jõudnud ja teda ei osatud kusagilt otsida. Vaga võimalik, et ta oli otsustanud need kummekond kilomeetrit koos talendusteestega maha marssida. See oleks olnud tema moodi.

Sellele mehele mõjub see lugu ka rängalt, mõtles Serpilin, kahetsedes, et Berežnoid pole praegu tema korral. Kahekesi oleks olnud ikkagi kergem Zahharovaga rääkida. Juba teine enesetapp minu hinge peal. Tookord Baranov ja nüüd — Barabanov...

Mõttes nimetas ta neid kaht nime kõrvuti, mis teda äkki kõlalise sarnasusega häälestasid, õlgugi et neil kahel inimesel ja ka sündmusel, mille mõjul kumbki seda tegi, polnud mingit muud sarnasust peale nime kõla.

Tookord, neljakümne esimesel aastal, oli ta Baranovi lesele valet teatanud. «Langes kangelasena...» Nuud polnud mingit põhjust kellelegi valetada. See arst, kes praegu medsanpatis oma Barabanovi juures on, teab ära kõik tema head ja vead. Võib-olla nad koguni jõid tana koosel koos, Barabanov suurstas veel enne naise ees ja siis ronis eeslinde. Aga võib-olla ka mitte. Levašov raakis, et see naine avaldab Barabanovile head mõju.

«Pole mingit põhjust kellelegi valetada,» kordas Serpilin valjusti.

Miks ei ole! Tarahhovski lesele. Ja nende sõdurite

polgukomandöride, kes said raskesti haavata ja surid medsanpatis — neile kirjutame ju samuti, et mehed langesid kangelasena, nagu see pruugiks on, laskumata otse sõjaväes. Teisiti ei saa ja ei tohigi.

Talle meenus jälle Baranov ja ta jäi mõtlema: miks ei polnud nii paljud mehed tookord, neljakümne esimesel aastal, vastu ja kaotasid pea?

Õnnetult, et kui tuuker vahepeal peatumata otse sõjaväesse sukeldub, hakkavad tal kõrvad verd jooksuma. Sama lugu on inimestega sõjas. Üks peab vastu, teisel aga hakkavad kõrvad verd jooksuma, kui ta hakkab sukelduma korraga vastutuse põhjasügavusse...

Õnne on saavutatud võite, aga ikkagi pole sõda meelebakkumine, eriti siis, kui kogu aeg püsib mees, et inimene sureb iga päev ja iga tund. Iga täht käskkirjas, milles sa kirjutad, on kellegi surm. Iga sentimeetrine kühmak, mille sa kaardile tõmbad, on kellegi surm. Iga telefonitorusse hõigatud «pressi peale!», mida sa polgukomandörile hüüad, — ja peab hüüdma, olukord muutub — on kellegi surm... Juunikuus lõpetas kindralmajor Serpilin oma diviisi formeerimise, üheksa tuhat meest... Ja kui palju neist veel praegu rivas on? Ja see polnud ainult vastutus üheksa tuhande mehe elu eest, naised, lapsed ja emad kaasa arvatud, kellel langesid toidja, või langesid kõik, teeb see kokku ligikaudu nelikümmend tuhat inimest, kui mitte rohkemgi, kelle ees sul tookord, neljakümne teise aasta juunis tuli vastutada. Ja see polnud esimene kord selle sõja ajal, ja vastutada tuli juba enne sõda... Ilge asi on sõda, ja kõige ilgem on see, et ta ei lõpe mingil juhul enne, kui ta lõpetatakse. Ja iga nool kaardil ja iga käskkirja tähendab kellelegi surma... Kuidas sa, raisk, ometi võiksid purjuspäi kamandama hakata? mõtles Serpilin tunda Barabanovi vastu süttinud vihaga.

Aga laskmata raevul enda üle võimust võtta — mitte sellepärast, et see poleks olnud õiglane, vaid sellepärast, et inimene, kes selleks põhjust oli andnud, heitub praegu ise surmaga — võttis ta telefonitoru ja helistas medsanpatti.

Kirurg raporteeris, et Barabanov on ikka veel šokis.

«Selge. Helistage mulle ise,» ütles Serpilin.

Brigaadikomissar Zahharov tuli üks, ilma saatjata, kuulas raporti ära, surus Serpilini kätt ja hakkas kasuka haake lahti tegema. Kasukas ei tahtnud ülevägevate õlgade tulla — ta ei saanud kätt varrukast välja. Serpilin astus juba sammu, et appi minna, aga Zahharov astus sammu tagasi, eest ära ja sikutas kähku kasuka seljast.

Antah kulahislahkuse eest, Fjodor Fjodorovitš, aga piinlik on, sa oled aastatelt vanem.»

Ta riputas kasuka varna, võttis talvemutsi peast, silus lühikesi halle juukseid ümaral pealael ja istus Serpilini vastu toolile.

«Ausalt öelda, sul vedas, et sa mitte armeejuhatajale ei pidanud ette kandma, vaid mulle, — moirgas ja märatses teine toru otsas mis kole, kui ma talle enesetapust teatasin. Berežnoi ei ole ikka veel tulnud?»

Serpilin vastas, et Berežnoi ei ole veel tagasi, ja alustas raportit oma viimasest telefonikõnest medsanpatiga.

Zahharovi aval nägu peegeldas kõike, mida ta jutustamise ajal tundis.

Brigaadikomissar Zahharov polnud harjunud oma tundmuse varjama, ta ei habenenud kuuldavalt oma mõtteid avaldada ja raakis, erandjuhtumid välja arvatud, seda, mida ta mõtles. Kuigi nad polnud eriti kaua koos sõdinud, tundus Serpilinile ometi, et ta tunneb Zahharovit ammust ajast ja väga hästi, mitte ainult sellepärast, et Zahharov käis sageli Serpilini divisis, vaid ka sellepärast, et üldjoontes oli mõlema elukäik sarnane. Üks oli kodusõjas olnud pataljoni- ja polgukomandör, teine oli eskadroni poliitjuht, ja mõlemad olid rassinud Punaarmee tapselt sest ajast peale, kui see loodi. Nelja-aastast vaheaega Zahharovil kull ei olnud, nagu oli olnud Serpilinil, aga kuigi nad sel teemal kunagi ei raakinud, oletas Serpilin, et ega sirgjoonelisele Zahharovilegi need aastad kerged ei olnud. Ilma et ta kull midagi tippsemat oleks teadnud, mõtles ta Zahharovist just nonda, ja tal oli sellest nagu kergem, et tema vastas istus praegu, niisugusel õnnetul momendil just nimelt brigaadikomissar Zahharov, keda sõdurid hüüdsid omavahel Kostjaks tema puhtsüdamlikkuse ja kõigest aimata oleva vaprusel pärast ning

selle õnnemomendi tunde pärast, mis neil tema suhtes oli ja mida venelased iseloomustavad üheainsa sõnaga — valjendades selle sõnaga väga suurt ja tugevat kiitust.

Kui Serpilin oli oma jutustusega sinnamaale jõudnud, kui ta hakkis Barabanovil kirja kirjutada, ohkas Zahharov ja laskis kulmu. Meelsamini poleks ta seda teinud.

Siis ta teadis samuti, et fakt, mida ta praegu jutustas, kõneleb kõvasti tema kahjuks. Kui Barabanov sureb, siis on kindel, et leidub neid, kes ütlevad: irvitas polgukomandöri üle, nii et see võttis endalt elu. Asi võidakse üles võtta ja teda diviiskomandöri kohalt tagandada...

Aga mingi, kuidas läheb, Serpilin pidas oma koha — ta kõik ära rääkida, nii nagu oli, tegemata oma avalduse määra sõltuvaks sellest, kas Barabanov saab terveks või sureb.

«Mis oli sinu arvates — ütleme praegusel momendil — on esetapu katse põhjuseks?» küsis Zahharov, kes oli seni pidevalt vaikinud, kuni Serpilin oma jutustuse lõpule jõudis.

«Põhjuseks oli minu kõnelus temaga.»

«Kui sa poleks end vaos hoidnud ja oleksid talle, molakale, kohe vastu löugu virutanud, oleks tulemusugune sellest kergemini üle saanud!» ütles Zahharov.

«Mul pole seda pruuki,» ütles Serpilin. «Mind on pekatud, aga mina pole seda teinud, ma ei tunnista selle headikkust.»

«Sinu kõnelusest oli, jah, kõvasti kasu!» ütles Zahharov. «Mees oleks võinud veel kaua sõdida, aga nüüd on ta endale kuuli kereesse...»

«Mul ei tulnud seda võimalust ettegi.»

«Sa ei tunne küllalt inimesi.»

«Nahtavasti,» möönis Serpilin, kuigi ta ei olnud sellega nõus, et ta inimesi küllalt ei tunne.

Zahharov taipas, et vastus polnud siiras, ja küsis:

«Nii et sa tahtsid ta südametunnistust äratada?»

«Ei tahtnud.»

«Kui sa seda ei tahtnud, miks sa sundisid siis teda kirja kirjutama? Noh, ütleme, et ta oleks kirja valmis

...utanud ja poleks end maha lasknud, mis sa siis selle kuu jaga oleksid teinud? Tagalasse poleks sa ju seda ometi saatma hakanud?»

«Ei oleks.»

«Milleks sa siis sundisid kirjutama? Ikkagi et südametunnistust äratada? Nii see oli, või ei saa ma sinust lihtsalt aru! Ja ära hakka mul siin puiklema, palun!»

«Ma ei puikle, seltsimees sõjanõukogu liige...» alustas Serpilin, kuid Zahharov ei lasknud tal jätkata.

«Jäta, jata jarele, kuuled!» karatas ta. «Mina raägin sinuga nagu seltsimees, jata see toon!»

Vinast paisusid tal sooned otsaesisel.

«Ma ei puikle, Konstantin Prokofjevitsš,» ütles Serpilin vaikselt ja mitte enam valjakutsuvalt «Nisuguse loo puhul pole sulle endalegi kõik korraga selge. Jah, ma mõtlesin südametunnistusele. Aga võimalikele tagajärgedele mitte.»

«See'p see on,» ütles Zahharov. «Aga kui inimese südametunnistus kaitsevinnast lahti kargab, eriti kui see südametunnistus on roostes, siis võib õnnetus juhtuda. Sa ei mõelnud, aga nüüd läheb terve masinavärk käiku...» Ta lahutas käsi. «Mida sa mõtlesid temaga sel juhul teha, kui ta poleks...» Ta jättis lause pooleli. Kõik oli niigi selge.

«Tribunal ja trahvipataljon,» ütles Serpilin. «Kui kõrgemalt poolt poleks ara päästetud.»

«Kõrgemalt poolt — kes siis? Kas mina võ?» küsis Zahharov.

Serpilin kehtas õlgu ja ei vastanud midagi. Ta oli öelnud ja temast oli ka aru saadud, asju nende õigete nimedega nimetada ta aga antud juhul ei tahtnud.

«Jaa-ah. Polgukomandör on ikkagi juba tahtis mees,» ütles Zahharov püsti tõustes ja edasi-tagasi käima hakates.

Serpilin oli vait.

«Mis sa vaikid?»

Ta ei tahtnud Barabanovist praegu halba rääkida, kuid otsese küsimuse peale pidi ta ikkagi ütlema, mis ta mõtles.

«Just et tähtis,» ütles ta.

«Jah,» ütles Zahharov. «Armeejuhataja rääkis, et

Barabanov olla neljakümne esimesel aastal tubli olnud, väga tubli, ja neljakümne teisel aastal, kui nad Harkovi linna ümbrusest välja tulid, oli ta end ka heast küljest mõtelnud. Tuleb nii välja, et enne oli hea, aga nüüd on

«Ma et tea,» ütles Serpilin. «Arvatavasti võib talle peale mõni nisuguse koha leida, kus ta on jälle hea. Ma tean ainult seda, et ta polgu etteotsa ei kõlba. Ja et ta on loennast, et ma ei lasknud teda õigel ajal maha laskma.»

«Et lasknud! Kas sa kuuled!» ütles Zahharov. «Või ei ole sinu selline võim käes, et muudkui lased aga maha laskma.»

Ja kuigi see, mis ta ütles, oli pealtnäha Serpilini ümber, oli sellel lausel tegelikult teine ja palju olulisem tähendus: armeejuhataja oli põikpäine ja sallimatu mees — ja mitte ainult Serpilinil polnud temaga peale läbi saada, vaid ka Zahharovil.

«Igal juhul oleks minu kohus olnud seda küsimust üles tõsta, kui ma teda kõlbmatuks pidasin!» ütles Serpilin.

Zahharov vaatas talle otsa, pööras siis selja ja kõndis veel paar korda muldonnis edasi-tagasi.

Serpilin võttis telefoni vastu. Helistati medsanpatist, kinnigi häälest kõlas rahulolu.

«Kõik on korras, seltsimees kindral. Šokiseisund on möödas, otsest ohtu enam ei ole. Aga asi oli tõsine, oleks võinud kolm millimeetrit vasakule, siis oleks olnud lopp.»

Serpilin pani toru hargile ja ohkas südamepõhjast.

«Nu et elus,» ütles Zahharov; ta luges seda Serpilini ümber veel enne, kui see jõudis rääkima hakata. «Aga kui sul, Fjodor Fjodorovitš, on selline mõte peast läbi käinud, et ta käsi ei vääratanudki ehk päris kogemata? Kaitis karistust, ei tahtnud end aga siiski päris ära tappa. Oleks ju mõeldav?»

«Ei,» vastas Serpilin. Ütles seda täie veendumusega, sest talle meenus Barabanovi kustunud hää, kui ta palus luba oma polku minna. Siis ei olnud ta selle hääle põhjust taibanud, aga nüüd, kui ta seda meenutas, taipas. «Ta on siiski sõjamees, ja mitte tsirkusetola. Laskis

«Ma helistan praegu armeejuhatajale,» ütles Zahharov. «Kui seal midagi ei põle, lähme koos polke vaatama.»

«Lubate teid korra üksi jätta?» küsis Serpilin.

«Me sööme polgus, kui asi lõunasse puutub,» ütles Zahharov.

«Lubate, ma tulen kohe tagasi?» küsis Serpilin teist korda, ilma et ta oleks põhjust öelnud. Ta tahtis tööpoolest lõunasöögi asja korraldada, aga kui oligi kavas süüa polgus, ja mitte siin, ka siis ei teinud ettehehistamine igal juhul paha.

Zahharov lõi käega ja võttis telefonitoru.

Kui Serpilin vne minuti parast tagasi tuli, oli Zahharov juba minekuks riides.

«Kas sõidame?» küsis Serpilin ka endale kasukat selga ajades.

«Jah, ainult et mitte sinna, kuhu me kavatsesime.» Zahharovil oli tusane ilme. «Armeejuhataja palus mul tema juurde sõita ja sind kaasa võtta. Sind kutsutakse Moskvasse.» Ta tahts nagu veel midagi oelda, aga jättis utlemata.

Zahharov istus ette, juhi kõrvale, Serpilin üksinda tagaistmele.

Nad sõitsid vaikides. Zahharov, kes oli eluaeg sõjaväes olnud, teadis muidugi väga hästi, et tema autojuhti on selle ajaga, kui ülemused blindaažis istusid, jõutud igati valgustada. Aga juhi juuresolekul ei tahtnud ta ometi Barabanovi teemat üles võtta.

Ei saanud ka sellest raakida, miks Serpilin Moskvasse kutsutakse. Kui Zahharov põhjust küsis, oli Batjuk lühidalt vastanud: «Eks siin kuuled.»

Naitas järjekordselt oma iseloomu, va mühakas! Ja nüüd istub Serpilin seal taga ja on ilmaaegu Zahharovi peale pahane.

Aga tõesti, milleks teda sinna kutsutakse? Diviisikomandor pole ju nii tahtis tegelane, et teda hakataks just enne suuri lahinguid Moskva kaudu ühelt rindelt teisele vedama. See pole ka tõenäoline, seda enam, et just täna hommikul rääkis rindejuhataja hoopis midagi muud. Armee staabiülem saadetakse rinde operatiiv-

osakonda, see on juba otsustatud asi. Rindejuhataja ei ole meid staabiülema kandidaadi, kuid see ei leidnud Batjuki poolt heakskiitmist.

Rindejuhataja siis ütelnud, «kui te mujalt võtta ei leia, nagu alati, siis otsige oma meeste hulgast. Seal on seal Serpilin — akadeemias käinud diviisikomandor, oli kunagi akadeemia paremaid päid. Võtke talle tema peale.»

«Ma mõtlen,» lubas Batjuk ebamaäraselt.

Zahharov ei saanudki teada, millega see kõnelus lõpetatakse. Rindejuhataja võttis Batjuki endaga kaasa, ja nad läksid koos just üsja ülemjuhatus tagavaravaeosadest koostatud raskesuurtükiväe brigaadi.

Kui aga asi pidigi otsustatama nii, siis polnud ju ikka mõtet Serpilini Moskvasse kutsuda. Kinnitatakse ka Batjuki.

«Kas võtame teda?» Võtavad Barabanovi sõltumatu parast maha? Aga on ju juba teada, ja see on juba teada, et Barabanovi juhatajale teatavaks, et Barabanovi on juba võetud. Mene tea, mis kõik võib juhtuda.

«Kas võtame teda?» Võtavad Barabanovi sõltumatu parast maha? Aga on ju juba teada, ja see on juba teada, et Barabanovi juhatajale teatavaks, et Barabanovi on juba võetud. Mene tea, mis kõik võib juhtuda.

«Kas võtame teda?» Võtavad Barabanovi sõltumatu parast maha? Aga on ju juba teada, ja see on juba teada, et Barabanovi juhatajale teatavaks, et Barabanovi on juba võetud. Mene tea, mis kõik võib juhtuda.

«Kas võtame teda?» Võtavad Barabanovi sõltumatu parast maha? Aga on ju juba teada, ja see on juba teada, et Barabanovi juhatajale teatavaks, et Barabanovi on juba võetud. Mene tea, mis kõik võib juhtuda.

«Kas võtame teda?» Võtavad Barabanovi sõltumatu parast maha? Aga on ju juba teada, ja see on juba teada, et Barabanovi juhatajale teatavaks, et Barabanovi on juba võetud. Mene tea, mis kõik võib juhtuda.

«Kas võtame teda?» Võtavad Barabanovi sõltumatu parast maha? Aga on ju juba teada, ja see on juba teada, et Barabanovi juhatajale teatavaks, et Barabanovi on juba võetud. Mene tea, mis kõik võib juhtuda.

«Kas võtame teda?» Võtavad Barabanovi sõltumatu parast maha? Aga on ju juba teada, ja see on juba teada, et Barabanovi juhatajale teatavaks, et Barabanovi on juba võetud. Mene tea, mis kõik võib juhtuda.

«Kas võtame teda?» Võtavad Barabanovi sõltumatu parast maha? Aga on ju juba teada, ja see on juba teada, et Barabanovi juhatajale teatavaks, et Barabanovi on juba võetud. Mene tea, mis kõik võib juhtuda.

«Kas võtame teda?» Võtavad Barabanovi sõltumatu parast maha? Aga on ju juba teada, ja see on juba teada, et Barabanovi juhatajale teatavaks, et Barabanovi on juba võetud. Mene tea, mis kõik võib juhtuda.

«Jah, aga miks ikkagi nädala pärast?»

Arvalakse nõnda, et kuni see kohale jõuab ja üles
«Arvalakse» ja kuni käsk kätte tuleb, saabki nädal tais.
Arvalakse, et kauem ka ei lahe. Egas seda ilmaaegu
seisma jaeta! See ju ülemjuhatus tagavaravägi — seda
pole üksi meil tarvis.»

«Ja millal sa mõtled Stalingradi ära võtta?»

«Mina või?»

«Sina just.»

«Hea oleks, kui kahekümne kolmandaks veebruariks,
Punaarmee aastapäevaks, kätte saaks!»

«Laheb sinul aga selle operatsiooni peale kaua aega!»
muigas Zahharov.

«Fritsudel laks veel rohkem.»

Juht keeras järsult rooli, ja äärepealt pidi parem
tagumine ratas kraavi libisema, kui ta vastutulevast
veotraktorist mööda sõitis. «Emka» hakkas mõirates
esimese käiguga ülesmäge ronima. Jutt katkes.

Serpilinile, kes nägi kogu aeg enda ees Zahharovi laia
trimmil kasukaselga, tundus tõepoolest, et Zahharov
teab, misparast teda Moskvasse kutsutakse, aga ei taha
utelda. Vaevalt sealt midagi head kuulukse. Kui oleks
head, siis ei peaks Zahharov seda enese teada, räägiks
ara. Aga mis põhjust oleks head oodata? Lõpuks jäi
Serpilin ikka kindlamalt uskuma esimest pahetunud
mõtet: armeejuhataja andis oma käe peal asjale amet-
liku kaigu, ootamata ara mingit selgitust, ja palus
diviisikomandör Serpilinit ara saata. Üldse, kui armees
midagi ebameeldivat juhtus, pidas Batjuk alati targe-
maks ennem korra jaluleseadmisel kiirustada ja
ülearu muristada kui jätta pusavalt muristamata. Ja
enesealahoia koha pealt oli ta suani ikka õigesti tahta-
nud.

Ainult et seekord oli ta kuidagi eriti karmas seda asja
üles keerama. Mis siis ikka, tuleb jalle tõestama hakata,
et sa pole kaamel, mõtles Serpilin.

Selleks oleks ta ju veel valmis olnud — pead longu
lasta ta ei kavatsenud. Aga seni kui sa tõestad, kistakse
sind ikkagi diviisist välja nagu haiget hammast.

Ta vaatas teed ja kõike, millest nad mööda sõitsid,

lihtsast rühma teritlusega, vallatuna mõttest, et võib-
ki nad ei oleks end üldse lahkuda.

... autode poolt lohutud tee, mille
... laski laski sõidetud ja nu
... et paistis, nagu ei saaks isegi kevad
... jagu... Sõjamehed veoautodel, kasuka-
... tõdetud, lakilakid sõna tõsisel mõttes sil-
... peal. Intendantuur ei vedanud alt — andis
... kaanekand, mõnesuguse viivitusega küll, aga iga-
... kui vaja oli. Langenud mees
... kellelegi maale tule alla, nii et
... maha mätta, võeti kasukad sel-
... vaimpluusi vael. See oli loo-
... tehti ollagi; aga praegu tegi
... nukiaks ja ajas isegi väri-
... ise maetud kiviks külma-
... kasuka ja viltideta, vormipluusi

... paria kole paik! Mitte üht
... kaugelt kui silm ulatub. Kõik elav
... mullonuldes või on otsinud varju
... lahingutest
... kahe meetri kõr-
... pool kilomeetrit teest
... novembril pealetungi esi-
... vaaduspunkt,
... natukivae-
... juba
... file
... ma ei
... de
... mot-
... Serpilin.

... küttega
... sagavas
... kamat
... jälgi.
... pilguga vaadates
... Maast nii kõrgele, kui ma-
... on nad otseselt haigeltreipngil pee-

naks treetud — ulevalt ja altpoolt lahevad nad jalle norm. alselt jamedaks, keskelt aga on nad nii peenike- seks takstitud, nagu veel vahegi annab. Igast postist on jaelud just parajasti nipalju jarele, et ta tuule kaes pikali ei kukuks. Seda kōike on teinud sõdurite kaed oositi, kui soovimatut silma pole vahtumas. Sõdur laheb oosel, keerab teelt ära posti juurde, lõigub selle kül- jest mõne pilpa, pistab vild. saarde ja laheb edasi. Iga mees tahab naisugusel külmal ajal tuld teha. Aga mil- lega sa teed, kui ümberringi pole ühtki puud ja kõik, mis põletada kõlbab — aiad, plangud, sõnnik, põhk, — on juba ammu põletatud! On tehtud selgitustood, on karistatud, on antud kaskkirjugi, millele ka Serpilin on alla kirjutanud, aga miski ei aita, elu nõuab oma...

Kui nad diviisi teise ešeloni piirkonnast välja olid jõudnud, vaatas Serpilin tahtmatult tagasi: kuigi min- git silmaga nähtavat piiri diviisi ja teiste väeüksuste vahel polnud, teadis tema seda piiri nii kaardil kui ka maastikul.

Raske on siiski lasta end diviisist lahti kiskuda, mõt- les ta jälle.

Ta oli seda kord juba tunda saanud, neljakümne teise aasta veebruaris. Sõjas on juhtumeid, kus sind peetakse süüdlaseks, kuigi sul on õigus, ja mitte ainult sina ise ei saa aru, et sul on õigus, saavad ka teised inimesed, kes on kohustatud sind süüdlaseks pidama.

Tookord, neljakümne teise aasta veebruaris, tagan- dati ta diviisikomandöri kohalt selle eest, et ta ei tart- nud käsru ja ei vallutanud ettenähtud tähtajaks Gratši rajoonikeskust, mis asub Kaluuga ja Brjanski oblasti, piiril.

Sellel tähtajal polnud mingit muud mõtet kui ainult see, et sakslastelt äravõetud Gratši pidi tingimata olema õhtuses rindeteates ja pärast Informatsioonibüroo 23. veebruari 1942. a. hommikusel teadaandes — seega Punaarmee aastapäeval. Ja vajalikuks peeti seda selle- pärast, et kuigi meie vagede talvine pealetung Moskva all oli juba raugenud ja jätkus veel viimase jõuga, kohati aga polnud seda viimastki enam kuskilt võtta, arvati kõige kõrgemal pool ometi, et 23. veebruari

teadaandes peavad olema nimetatud suuremad asusta- tud punktid.

Serpilinilt polnud keegi eelnevalt küsinud, kas ta suudab selleks kuupäevaks Gratši rajoonikeskust vallu- tada. Üldise olukorra põhjal leiti, et suudab, ja õigust oelda istusid sakslased tõepoolest seal Gratšis nagu maharaiutaval oksal, aga et seda oksa mõistlikult ja ilma suuremate kaotusteta maha raiuda, oli vaja vähe- malt veel üht ööpäeva. Seda ei tahetud arvesse võtta algusest peale, saati siis veel hiljem. Armeejuhataja oli andnud rindejuhatajale Gratši kohta lubaduse, see omakorda Peakorterile, ja Serpilinilt nõuti, et Gratši oleks kell 24 vallutatud, rabelgu või nahast välja!

Ta oli valmis küll nahast välja rabelema — seda ta oli niigi juba teinud —, aga oma polku, kes lamas Gratši lähistel lagedal lumeväljal, mõttetult frontaal- rünnakuga maha tappa ta ei tahtnud. Aga et seda Gratšid ometi kätte saada, ilma et ohverdataks kokku- kuivanud polgu viimaseidki riismeid, organiseeris ta kaks liikuvat eelsalka ja laskis ühel neist koguni paar kahurit läbi metsa lohistada, et tõkestada metsateed sakslaste tagalas ja sundida neid Gratši rajoonikeskust maha jätma.

Kuid nagu selgus, nõudis kodumaa — just nii talle telefonis öeldi —, et ta ei vallutaks seda Gratšid mitte siis, kui ta seda suudab, vaid ööpäeva võrra varem. Oma südamepõhjas ta teadis, et kodumaa ei saa sellist asja nõuda: kodumaa võib nõuda oma poegadelt kangelas- tegusid, aga mitte mõttetut surmaminekut.

Nii mõtles ta, kuigi ta seda ei öelnud, kui armee- juhataja nõudis, et ta vallutaks Gratši iga hinna eest 22. veebruariks kella kahekümne neljaks. Ta raporteeris telefoni teel ettevõetud sammudest ja sellest, et tema arvestuse järgi on sakslased sunnitud ise kõige hil- jem päeva pärast kiiresti taganema, tema aga tungib siis nende kannul Gratšisse ja võtab selle tervena, ilma maha põletamata.

Armeejuhataja pidi ometi aru saama, et see on õige ja mingit muud õigust ei olnud ega saanudki olla. Ta pidi sellest aru saama: ta oli tark ja Serpilini arvates ka andekas mees, kes oli nagu Serpilingi sellest kaks ja pool kuud kestnud pealetungist küllaltki palju õppi-

nud. Kuid antud juhul oli ta kurt ja absoluutselt järeleandmatu.

«Te vallutate kella kahekümne neljaks Gratši, või ma võtan teid kohalt maha!» Nii lõppes nende kõnelus.

«Võtke siis maha!» tahtis Serpilin telefonitorusse karjuda. Kuid ta ei karjunud, vaid ütles «kuulen!» — mitte sellepärast, et diviisikomandöri kohalt tagandamine oleks olnud talle ränk hoop; veel rängem oli mõte, et kui ta keeldub seda mõistmatut käsku täitmast, tagandatakse teda ja sunnitakse asemele tulnud meest ikkagi Gratši rajoonikeskuse lähistel lumes lebavat polku surma ajama.

Ta ütles «kuulen!» — ja ei täitnud käsku. Õigemini ta andis suurtükiväele kasu ettevalmistustuleks ja määras rünnaku alguseks mingi kellaaja, siis aga muutis käsku ja määras alguse hoopis hilisema, pimedama aja peale, et kaotused oleksid väiksemad. Ise läks ta juba valges tule all pataljoni, mis lamas Gratši lähistel lagedal väljal, viis sinna oma vaatluspunkti ja jäigi surmahoost hoolimata sinna, et ta ei peaks vastu võtma armeejuhataja telefonikõnet, et iga helistamise peale vastataks diviisikomandöri ei ole kohal, ta vübib jala-vahe positsioonidel. Kui jõudis kätte see teine, hilisemaks määratud kellaag, ei tühistanud ta antud rünnakukäsku, ja mõni salk mehi — see oligi õieti kõik, mis veel pataljoni moodustas, — ronis lumme kaevatud aukudest välja, kus oli lamatud, ning jooksis sada viiskümmend meetrit edasi, kuni kõik sakslaste miinipildujate tule all jälle maha heitsid. Poolteise tunni pärast raporteeriti Serpilinile, et sakslaste tuld ei ole suudetud maha suruda ja edasi minna on võimatu, mispeale Serpilin käskis maasse kaevuda.

Tal ei olnud millegagi sakslaste tuld maha suruda, ja ta teadis seda ette: tal oli üldse paar-kolm mürsku iga suurtüki peale. Ta oleks muidugi võinud polgu riismetega veel paar korda rünnakut üritada ja minna veel sadakond meetrit edasi, pannes otse Gratši rajoonikeskuse külje all magama viimased mehed, kes veel polgust järel olid, aga see'p see oligi, mida ta teha ei tahtnud.

Natuke aega enne keskööd sai armeejuhataja siiski talle telefoni teel jalile, otsis ta sealt Gratši lähistelt

lumelagendikult üles, kus tema ja pataljoni komandör lamasid.

«Miks te Gratši vallutamisest ette ei kanna?»

«Sellepärast, et ta pole vallutatud,» vastas Serpilin.

«See on mul juba selge. Aga millal te vallutate? Kas olete vähemalt keskuse piiridesse tunginud?» nõudis armeejuhataja.

Serpilin kandis ette, et ei ole, ka mitte keskuse piiridesse pole nad tunginud.

«Millal te siis seda teete? Teile on väga vähe aega jäänud diviisikomandör olla! Kui te kella kahekümne neljaks ei ole Gratšis, siis ei ole te enam diviisikomandör! Asuge jalamaid rünnakule!»

Serpilin ohkas südamepõhjast ja hakkas olukorda selgitama. Kui selline lugu oleks juhtunud praegu, oleks vist ilmseid asjaolusid arvesse võetud, aga tookord, neljakümne teise aasta veebruaris, ei tahetud teda äragi kuulata... Telefonikõnelus katkes. Ärevile aetud sakslaste miinipildujad olid pinnatulistamisega jälle side-liini purustanud. Ja Serpilin ei hakanud selle eest hoolitsema, et side taastataks; talle oli pärast seda kõnelust selge, et Gratši vallutamise loosse on sekkunud midagi, mis ei avalda survet mitte ainult temale, vaid ka armeejuhatajale ning võib-olla koguni veel kõrgemale poole. Millest see asi oli alanud ja mismoodi see oli sõlmitunud, see oli ja jäigi talle teadmata, kuid andes endale täielikult aru oma teguviisi tagajärgedest, ei organiseerinud ta ometi uut rünnakut: tal oli küll enesest kahju, aga veel rohkem oli tal kahju oma meestest.

Kui ta hommikul läbikülmununa ja mürsukildudest katkirebitud kasukaga oma komandopunkti jõudis, kuulis ta raadios Informatsioonibüroo teadaandes nimetatavat teiste tähtsamate asustatud punktide reas ka täna oosel vabastatud Gratši rajoonikeskust.

Teades juba ette, mis tuleb, tundis ta suurt kiusatust minna tagasi pataljoni, tõusta keset lagedat välja ja paist päeva kuulirahe all püsti ning minna surmale vastu. Siis oleks kõigel vähemalt korraga lõpp! Ta tundis küll kiusatust, aga ei andnud sellele järele, olgugi et selles meeolus, mis tal tookord oli, poleks surma-saamine olnud kaugeltki kõige hirmsam ja kõige raskem.

Seda, mis edasi juhtus, ei armastanud ta meenutada. Keskpäeva paiku kutsuti ta armee staapi, kus olid kohal nii armee- kui ka rindejuhataja. Et see vallutatud Gratsi pole õieti vallutatud, oli juba kõige kõrgemal pool teada; äikesepilved olid kogunenud kõigi pea kohale.

Kui Serpilin oleks lasknud nina norgu ja olnud vait, oleks talle kõigepealt särn tehtud, pärast aga oleks ta tasapisi hädast välja aidatud. Aga ta ei lasknud nina norgu ja ütles südametäiega kõik välja, mida ta mõtles. Ütles sõimamisest ja tribunali ähvardusest hoolimata. Ütles, pidamata sel hetkel lugu mehest, kellest ta siiani oli lugu pidanud, ja vaatamata oma alluvusele, andis ta seda lugupidamatust ka küllaldaselt mõista. Sõjakohtu alla ei läinud ta üksnes selle tõttu, et tema asetaitja vallutas veel samal õhtul Gratsi ilma kaotusteta, tegutsedes tema plaani kohaselt.

Sõjakohtu alla ta ei läinud, aga oma diviisi ka enam mitte.

Kaks kuud logeles ta tagavaraväes, tõestades, et ta ei ole kaamel. Ta nägi nii mõnegi mehe pilgus, kellega tal tuli rääkida, arusaamist ja osavõtlikkust, aga kuna kõige kõrgemal pool oli ette kantud, et teda on karistatud petmise pärast ja et Gratsi vallutati ainult tänu juhtkonna vahelesegamisele, siis ei julgenud või ei saanud keegi asja uuesti ette kanda. Ka tema asetaitja ennastsalgav raport ei päästnud midagi. Önn veel, et samal ajal jõudis kätte kevadine vaikuseperiood, muidu oleks ta käsi veelgi halvemini käinud. Ja uue diviisi komandoriks, mille ta piigi tagalas formecrima, ei määratud teda mitte sellepärast, et tal oleks läinud korda oma õigsust tõestada, vaid lihtsalt sellepärast, et küllalt aega oli sellest möödas. Võib-olla oleks see aeg ruteminigi mööda läinud, kui ta poleks nii visalt oma õigust taga ajanud. Lihtsalt küllalt aega oli mööda läinud, ja diviisikomandöre oli vaja...

Meest, kes temast tookord patuoina tegi, polnud ta enam kohanud. Serpilin teadis, et just sama mees ilmutas pärastpoole, neljakümne teise aasta suve rasketes lahingutes erakordset vaprust, aga seda, kuidas ta tol korral käitus, ei suutnud ta unustada: üks sant sõna rikub kogu laulu ära. Oleks küll tahtnud unustada —

teenisid nad ju samas armees ja peksid ühist vaenlast —, aga ei suutnud...

Kas ma tõesti satun jälle samasse katlasse, mõtles ta, kui auto armee staabi ette jõudis. Ei, alla ma ei vannu, argu mitte lootkugi. Aeg on ju ka ikkagi muutunud: uht-teist on hakatud taipama, ühest ja teisest loobutud — sõda õpetab...

NELJAS PEATÜKK

Armeejuhataja kindralleitnant Batjuk istus oma komandopunktis ja jäi Serpilinit oodates teed, pidades aru, mismoodi peaks temaga rääkima.

Üldiselt polnud Batjuk mees, kes pikalt aru peab, ja ta pidas seda oma vooruseks. Ta armastas selgust. Aga antud loos oli seda kõige vähem.

Uhelt poolt — kuivõrd Barabanov igal juhul üleastumise hõõkama sai, oli nüüd hea võimalus anda Serpilinile nina peale, keda Batjuk küll hindas, aga tema vastuhakkamise vaimu pärast ei sallinud.

Teiselt poolt — kui Batjuk rindejuhatajale õisest sündmusest ette kandis, ei teinud see sellest suuremat numbrit, vaid ütles veel kord tungivalt: «Mõtelge siiski Serpilinile kui sobivale staabiülemale.» Ja Batjuk oli selle peale vastanud, et mis seal ikka pikalt mõelda — kui juba rindejuhataja esitab tema kandidatuuri, siis ei vaidle tema vastu.

Serpilin on vastuhakkaja ja see on paha, kuid ta on ikkagi teada-inimene. Teda Batjuk vähemalt tunneb, aga kes teab, mis mees talle mujalt võidakse saata.

Mis seal ikka, oma kohustustega tuleb ta toime, ja küll ma ta kanguse ka murrin, mõtles Batjuk enesekindlalt.

Tal oli niisuguseks enesekindluseks põhjust. Oma pika teenistusaja jooksul sõjaväes oli ta mõnekümne alluva kanguse murdnud. Staabiülemaga, kes nüüd kohalt lahkus, oli ta küll hästi labi saanud: see oli mõistnud armeejuhataja iseloomuga kohaneda, kuid tema viga Batjuki vaatevinklist nähtuna oli selles, et kõrgemal pool, rinde staabis, oldi temast kui staabiüle-

mast liiga heas arvamises, ja Batjuk ei kannatanud, et mõni tema käealune silma paistab.

Asjade säärase seisu puhul oli Batjuk valmis heast staabulemast isegi loobuma. Kahju ainult, et ta rindestaapi võeti. Ega rinde operatiivvalitsuse ülem ju teab mis tahtis nina ei ole, armeejuhataja on temaga võrreldes ikkagi küllalt suur mees, aga Batjuk ei kannatanud, et moni tema endistest alluvatest tootaks kõrgemalseisvas staabis.

Sellest, et Barabanov end maha laskis, ja ka sellest, et ta ometi ellu jai, sai Batjuk teada alles siis, kui rindejuhataja oli ara sõitnud. Ja see, et Barabanov end laskis, arritas teda palju rohkem kui see, mida ta purjus-pai korda oli saatnud. Batjuk põlgas enesetapjaid ja pidas sellist teed enda puhul taiesti mõeldamatuks, leides, et inimene peab oma elu eest vümse hingetõmbeni võitlema, kuni ta veel elus on. Kujutad sa ette — kartis trahvipataljoni! Esiteks polnud mang veel läbi, diviisikomandöri sõna ükski ei maksa veel midagi, ja teiseks — trahvipataljonist võib haavatasamisega ara paaseda ja jälle meeste kilda sattuda. Aga kui saadki seal kuuli rindu, on see ikkagi lahingus saadud, ja mitte ise lastud!

See, et Barabanov purjus peaga hulle tegusid tegi, vihastas Batjukki, kuigi see polnud talle uudis, et Barabanov teinekord end liiga tais võttis. Vedas alt, raisk, mõtles ta pahaselt palub end ise polku saata ja veab siis alt! Tanu minule ta sinna sai. Kes talle lohile muidu oleks polku katte andnud? Hakkas seal iseseisval kohal praalima ja vedas alt... Muidugi, Serpilin oleks võinud alguses asja ara summutada, kui ta oleks tahtnud, ta teadis, et kui ta seda ei tee, toob see armeejuhatajale sekeldusi kaela, aga kas tema sellest kusib!...

Hommikul oli Batjuk olnud Serpilini peale maruvihane. Aga nüüd, kus Barabanov oli end maha lasta katsunud, taandus see viha mõnevõrra. Polnud ju enam juttu asja summutamisest või mittesummutamisest. Nüüd ei saanud enam summutada.

Trahvipataljoni pole seda Barabanovit enam vist vaja saata karistas end juba ise ja kaht karistust ei anta, aga parteist lendab ta küll niisuguse asja eest välja. Zahharovit selle koha pealt juba pehmeks ei räagi, mõtles Batjuk.

Isende inimeste vastu, kes seisid temast tunduvalt nõrgemal, nagu näiteks Barabanov, oli Batjuk pere-mehe kombel toores ja lahke. Nende vastu oli ta hoopis teistsugune kui nende vastu, kes olid võimelised tema nõuandustesse kriitiliselt suhtuma ja võisid tema arvates talle julga ette panna või temast teenistusredelil mööda minna, möödaminejaid aga oli viimasel ajal järjest rohkem.

Inimesed liialdasid, kui nad rääkisid, et Barabanov olla omal ajal Batjuki elu päästnud: ta ei päästnud, vaid tassis haavatud Batjuki koos teistega piiramisrõngast välja. Seevastu päästis Batjuk tõesti Barabanovi elu: tõi neljakümne teisel aastal, suure segaduse ajal, Barabanovi oma vägeval turjal Harkovi alt lahinguväljalt maha. Tõi ara, jai siis sakslastega kimpu, pani Barabanovi enda kõrvale lebama, hakkas automaadist tulistama — ja löigi sakslased tagasi: neli meest sirutas maha, teised kadusid, jooksid laiali, otsima kergemat muiki, teadmata seejuures, et neil on ihuüksinda vastas kindralleitnant Batjuk. Siis võttis Batjuk jälle oma kandami turjale ja jõudis lõpuks omade juurde, paanikus taganevasse polku. Polgukomandöri degradeeris ta arguse eest reameheks, seadis polgus korra jalule ja viis ta piiramisrõngast välja. Niisugused olid tegelikult Batjuki suhted Barabanoviga, ja ta armastas Barabanovit rohkem selle pärast, mida ta tema heaks oli teinud, kui millegi muu pärast, armastas praegugi, kuigi oli tema peale pööraselt vihane.

Olgu, mõtles Batjuk nüüd jälle Serpilinile, heites mõtted Barabanovist kõrvale. Las saab pealegi staabiulemaks, kui teda küll üldse kinnitatakse.

Telefonikõne Moskvast, millega seoses Batjuk Serpilini välja kutsus ja U-2 lennuks valmis seada käskis, et Serpilinit aerodroomile viia, kust startisid Moskva lennukid, oli tõenduseks, et küllap Serpilin kinnitatakse. Serpilinil on seal vanu sidemeid ja häid noorepõlvesõpru kõrgetel kohtadel: ega siis muidu poleks hakatud kindralstaabist järele küsima, kas on võimalik diviisikomandöri neljaks päevaks perekondlikel põhjustel Moskvasse lubada. Batjuk vastas silmapilk: «Las läheb!» Ja üldse need perekondlikud põhjusedki...

Serpilini perekondlikele põhjustele mõeldes otsustas Batjuk lõpuks, et ta räägib Serpiliniga sõbralikul toonil, vaatamata Barabanovi-loole. Kõik on ju inimesed. Tema on temal perekondlikud põhjused, homme aga võib juhtuda, et sul endal...

Serpilin oli selleks valmis, et kui ta sisse astub ja arme juhatajale oma kohalejõudmisest raporteerib, tõuseb see pusti, nagu ta raevu puhul ikka teeb, toetab rusikas kaed lauale, ei vaatagi sulle otsa, vaid põrnitseb kaarti, pea maas, nii et sa naed ainult ta paljakspeetud punetavat lagipead, ja uriseb endale nina alla: «Raporteerige!»

Aga ei juhtunud midagi sellist. Kui Serpilin Zahharovi kannul sisse astus ja diviisis juhtunust raporteerima hakkas, katkestas Batjuk tema raporti ja nooksis Zahharovi poole.

«Ma kuulsin juba üldjoontes Konstantin Prokofjevitsi kaest. Sul ei ole pikaks raportiks aega.» Ta vaatas kella. «Su naisega on lood pahad. Pead sõitma Moskvasse, kui tahad teda veel näha.»

Teatas Serpilinile otse, ilma igasuguse sissejuhatuseta, kuidas naisega lood on, — mitte südamekalkusest, vaid sellepärast, et niisugune oli tema suhtumine nendesse asjadesse. Kui temale oleks tulnud selline sõnum, poleks ta samuti oodanud teistelt mingit pikka sissejuhatust.

Serpilin laks näost päris valgeks, võttis kobades tooli seljatoest kinni ja istus sõnagi lausumata toolile. See oli ka ainus asi, mis reetis tema vapustuse suurust: inimene, kes on eluaeg teeninud sõjavaes, võtab arme juhataja ja sõjanõukogu liikme juuresolekul esimesena istet, ilma et ta seda ise markakski.

«Lubate suitsetada?» küsis ta muutunud häälega, võttis taskust «Kazbeki»-karbi, koputas hulssi vastu karbikaant, rapsis tiku põlema ja pistis põlenud tiku toosi põhja ja kaane vahele.

Batjuk teatas, et U-2 on lennuks valmis, et teda on neljaks päevaks ära lubatud, et see oli kindralstaabi ülema asetäitja, kes Moskvast helistas ja käskis Serpilinil enne äralendu otsetelefonil temaga ühendusse astuda.

Serpilini teadvusse jõudis kõigest, mida Batjuk rää-

... üldiselt ainult neljapäevane puhkus. Neljaks päevaks ta ei saanud mitte matusele.

«Kas te ei võtan otseühenduse?» küsis Batjuk.

Alles nüüd märkas Serpilin, et ta istub, kuna arme juhataja seisab, tõusis ka pusti ja noogutas vaikides.

Ta vaatas, kuidas Batjuk läheb laua juurde, võtab telefonitruki ja tellib otseliinil Moskvaga kõne, ning kuulles samal ajal üha, miks on naine suremas. Arvasid on süda läbi. Esimene atakk oli juba siis, kui Serpilin oli veel Kolõma ääres, teine siis, kui ta koju tuli. Nüüd siis on kolmas.

Ta oli harjunud elama ilma temata, oli harjunud naise pikka aega lahus olema; aga mõte, et teda peatselt üldse ei ole, oli nii halastamatu, et ta mõistus tõukis seda vastu võtmast.

Ta tundis, nagu oli tundnud viimati lapsepõlves, et ta hakkab kohe praegu nutma. See hirmus mõte sundis teda kiiresti tegutsema.

«Seltsimees arme juhataja,» ütles ta, astudes paar sammu lauale lähemale, mille ääres istus Batjuk, «kuni ma kõnet ootame, lubage ette kanda...»

Batjuk vaatas talle rahulolematult otsa. Serpilini muret nähes ei tahtnud ta päris tõesti Barabanovi-loost jätta rääkima hakata.

«Ei ole vaja,» ütles ta. «Kõik on selge. Barabanov karistas end ise, ja surnud on juba surnud. Räägime nüüd, kui Moskvast tagasi tuleb.»

Ka Zahharov vaatas rahulolematu näoga Serpilini. Ta kartis, et Serpilin hakkab Batjukile jutustama Barabanovi enesetapule eelnenud asjaoludest ja pidas seda antud hetkel täiesti kohatuks.

Aga Serpilin tahtis hoopis muust rääkida kui sellest, mida teised kumbki omaette olid mõelnud, ja ta kordas tungivalt, niipea kui Batjuk oli lõpetanud:

«Ma palun, lubage siiski raporteerida, seltsimees arme juhataja.»

Batjuk noogutas, ilmselt mitte päri olles, kuid leidmata põhjust seda keelata. «Noh, räägi siis ära, kui sul nii kangesti kipitab!» — just selline oli Batjuki hääle.

Ja Serpilin raporteeris eelolevast lahingust. Ja kuni ta jõudis oma raportiga ligikaudu poole peale, oli talle

endale selge, et enne seda lahingut ja selle neetud Kingu vallutamast ei sõida ta rindelt kuhugi.

Batjuk kuulas raporti ära, nõudis mõne koha peal üksikasjalisemat selgitust ja pidi juba vastama, et tema on nõus — las viib Pikin, kes jääb diviisikomandöri kohuseid täitma, selle lahingu läbi.

Kuid ta ei jõudnud seda Serpilinile ütelda, sest juba tuligi otsekõne Moskvast. Batjuk ütles numbri ja ulatas toru Serpilini kätte.

«Seltsimees kindralleitnant,» ütles Serpilin, kui ta Ivan Aleksejevitši tuttavat häält kuulis. «Raporteerib Serpilin. Te lubasite endale helistada.»

Ta alustas kõnet igati vormikohaselt, sest ta ei tahtnud Batjuki ees demonstreerida oma sõprussuhteid kindralstaabiga.

«Paha lugu, Fedja,» kostis kaugelt läbi otseliini sumina Ivan Aleksejevitši hääle. «Sinu Valja lamab kodus maas, tal on infarkt. Asi on väga tõsine. Ma olin öösel seal.»

«On ta meelemärkusel?»

«Jah, Palus, et ma sulle ei teataks. Aga ma ei kuulnud teda, otsustasin sind siiski välja kutsuda. Batjuk lubas, ma rääkisin temaga. Helista mulle kohe lennukiväljalt, ma saadan sulle auto vastu.»

«Ma katsun homme välja lennata.»

«Miks mitte täna?»

«Täna ma ei saa.»

Ivan Aleksejevitš tahtis ilmselt hakata vaidlema, kuid ei hakanud. Ta teadis, et sõjas on nii mõnigi «ei saa», millest üle ei paase. Ta ei hakanud ka uurima, miks «ei saa», ütles ainult ärevalt:

«Mõtlen veel...» ja kõrdas siis: «Arvesta seda, Batjuk ise ütles mulle, et ta lubab sul sõita.»

«Kõik on selge,» ütles Serpilin, ja ta pilk kohtus Batjuki omaga, kui ta toru hargile pani. «Ma tahan ise lahingut juhtida.»

«Tahad selle Kinguga Barabanovi-lugu heaks teha?» küsis Batjuk.

«Ei taha, tahan ära võtta.»

«Võetakse ilma sinutagi.»

«Aga ma tahan, et minu juhtimisel.»

Batjuk kehtas õlgu: ta ei pidanud keerukaks kujunenud situatsiooni puhul õigeaks Serpilinit keelama hakata.

«Ära ainult pärast ennast ja mind süüdistada,» ütles ta.

Pidades asja otsustatuks, kutsus ta korrapidaja ning andis käsu, et U-2 stardirajalt tagasi keeraks ja homme hommikul lennuks valmis oleks.

«Lubate diviisi minna?» küsis Serpilin.

«Kuule, Konstantin Prokofjevitš,» pöördus Batjuk Zahharovi poole, «minu jutuajamisel rindejuhatajaga, mis sinu juuresolekul algas, oli järg ka. Ma arvan, et peaks Serpilinile ikka ütlema. Mis sina arvad?»

Zahharov noogutas.

Serpilin vaatas midagi taipamata Batjukile otsa.

«Rindejuhataja esitas sinu kandidatuuri armee staabi-ülema kohale,» ütles Batjuk.

Tal oli kombeks eranditult kõigile alluvatele «sina» ütelda, arvestamata auastet või vanust, kuigi ta oleks olnud väga üllatunud, kui keegi neist oleks samal viisil tema poole pöördunud. Seevastu pidas ta muide täiesti loomulikuks, et need, kellele tema allus, talle «sina» ütlesid, vaatamata tema küllalt kõrgele eale ja kindralleitnandi auastmele.

«Kuidas sa ise sellesse suhtud?» küsis ta Serpilinilt, kes oli vait.

«Aga teie?» küsis Serpilin vastu, oma imestust varjamata.

«Mina suhtun pooldavalt, muidu ma poleks hakanud sulle küsimagi, peaksid ju isegi aru saama, ega sa esimest päeva sõjaväes ei ole,» ütles Batjuk mõnevõrra väljakutsuva tooniga.

«Jah, näed sa, ma ei sallin sind, sa tead väga hästi, mis pärast,» pidi see toon tähendama, «aga sinu staabi-ülemaaks määramist toetasin ometi, sest ma olen õiglane. Sina arvad, et sa tunned mind, aga ei tunne sa midagi. See'p see viga on!»

Serpilin oli ikka veel vait ega kiirustanud vastusega.

«Noh, kuidas siis jääb?» küsis Batjuk nüüd juba pahaselt, sest ta oli üldse kärsitu inimene.

Serpilin vastas, et ta püüab usaldust õigustada.

«Nii või-teisiti otsustatakse asi selle vahe sees, kui sa Moskvast oled,» ütles Batjuk. «Kui jaatavalt, siis tuleb loota, et ja asud kohe uuele kohale... Kas Pikin tuleb diviisi juhtimisega toime?»

«Ma raporteerisin kord juba teile, et ta väärrib edutamist.»

«Ma mäletan küll,» ütles Batjuk, «aga situatsioon ei olnud siis sama.»

«Lubate diviisi minna?»

«Mine,» ütles Batjuk. «Ja ära siis nii väga tulle-tüki. See sinu Kink pole praegu see kõige tähtsam.»

Ütles küll nii, aga tundis ometi austust Serpilini vastu, kes polnud kasutanud ametlikku võimalust Moskvasse lennata ja jätta mustalt tehtud, poolik töö selle künka puhul teiste teha.

«Peaks ainult ilm püsima! Prognoos polnud suurem asi, viimati ei saagi homme lennata...» ütles Batjuk, Serpilini lahukumiseks kätt surudes.

Zahharov surus samuti Serpilini kätt, sõnatult, midagi ütlemata. Mis olekski sõnadest abi? Sellises olukorras peab inimene ise otsustama, mis ta teeb, ainult juhm ei taipa seda.

Inimese süda, keda on just praegu tabanud raske õnnetus, kuid kes on sunnitud tegelena edasilukkamatute toasjadega, on nagu jõgi, kus voolab teineteisest lahkus, teineteise all kaks erineva suuna ja erineva kiirusega voolust.

Serpilin, kes oli kord juba otsustanud, et ta ei lenda enne Moskvasse, kui Kink on käes, ei hakanud teel diviisistaapi enam uuesti arutlema, kas ta oleks võinud teisi talitada või mitte.

Ta istus oma «Emkas», mõtles eelseisvale lahingule ja sellele, et ta tegi targasti, kui ta andis enne kasu talle armee staapi järele sõita, — nüüd sai ta viivitamata teele asuda; aega oli vähe ja seda ei tohtunud raisata, kuigi tal oli kõik juba eelnevalt Pikiniga läbi räägitud, nii et ka siis, kui ta ära oli, arenesid asjad diviisis oma-soodu.

Nüüd vilksatas ja libises ta silme eest vastupidises järjekorras mööda kõik see, mida ta oli näinud kahel pool teed siis, kui ta armee staapi sõitis, ja ta mõtted hakkasid algul põgusalt, siis aga üha visamalt keer-

tema selle ümber, mis siis on ja mis saab, kui ta armee laabiülemaks määratakse.

Ent kõigi nende mõtete all, mis seostusid eelseisvate ulesannetega, liikus pidevalt teine, sügavam voolus: Moskvast on suremas tema naine. Tuleb Kink ära võtta... aga tema naine on suremas. Tuleb kaaluda, missugune pataljonikomandör sobiks kõige rohkem langenud Tarahhovski asemele... aga tema naine on suremas. Sidepataljoni teine ešelon tuleks teest kaugemale paigutada, et nad pommitamisel otsa ei saaks... aga tema naine on suremas. Enne pealetungi algust tuleb varakult rajada rindeni teine tee, paralleelne sellega, mis sinna praegu viib, ja valvata, et seda kohe jalle viitaliseks ei sõideta... aga tema naine on suremas.

Oma diviisi teise ešeloni positsioonidest läbi sõites pidi Serpilini «Emka» peaaegu haruteelt keerava «sanitarkaga» kokku põrkama. Sanitaarauto juht pidurdas, kavatsedes kõrge ülemuse «Emkat» mööda lasta, aga rattad hakkasid lumes ringi virama ja auto jäi teele seisma.

«Sanitarka» kabiinist hüppas sõdur välja, jooksis ümber auto ja hakkas seda koos Serpilini juhiga tagant tõukama. Kuid auto rattad virasid ikka koha peal. Siis avanes sanitaarauto tagauks ja teele hüppas üks naine, et aidata meestel lükata.

Serpilin tundis naise kohe ära. See oli arst Barabanovi polgust, seesama naisarst, kes hiljuti hospitalist üle toodi ja kellega Barabanov elas. Nähtavasti lebas autos Barabanov, ja arst oli kaasa tulnud.

Serpilin avas «Emka» ukse ja läks «sanitarka» juurde, mõeldes appi minna, sellepärast, et naisterahvas läks lükkama. Aga enne kui ta kohale jõudis, saadi auto ühisel jõupingutusel paigast liikuma.

Autojuht, sanitar ja arst tõmbasid kõik viivuks hinge. Arst oli veel üsna noor, tal olid ilusad suured juuditari-silmad, aga nagu oli närbunud. Raskesti hingeldades tõstis ta käe kõrva äärde. Läkilaki alt, mis oli auto lükkamisel teise kõrva peale nihkunud, paistis salk halliseguseid musti juukseid. Serpilin nägi seda juuksesalku ja tal hakkas naisest kahju — osalt ehk sellepärast, et talle meenus oma naine, osalt aga sellepärast, et ta mõt-

les halle juukseid nähes, et kui Barabanov saabki terveks, ei ole sellel naisel temaga kuigi kauaks õnne. Barabanovi jaoks on ta vana.

«Seltsimees kindral,» hakkas naine raporteerima. Kuid Serpilin katkestas teda ja küsis:

«Keda te viite, kas Barabanovit?»

«Jah.»

«Kuidas ta end tunneb?»

«Hästi,» vastas naine rõõmsalt ja valjusti, peaaegu et karjatas.

Ja jahmudes siis, nagu võiks see hea enesetunde kinnitus Barabanovile halba teha, jätkas ta tuhmunud häälel selgitust, kustkohast kuul oli labi läinud ja kuidas kolm millimeetrit vasakule oleks tahendanud lõppu.

«Aga praegu tunneb ta end hästi, nagu te ütlesite?» küsis Serpilin veel kord.

«Leiti, et kannatab transportigi.»

«Kas ta on teadvusel?»

«Jah.»

Naine taipas, et Serpilin tahab Barabanovit näha, aga ta ei teadnud, kas see on hea või halb.

«Arsti seisukohast te ei keela?» küsis Serpilin sanitaarauto tagaukse juurde minnes.

«Ei, seltsimees kindral.»

Serpilin avas ukse, ronis autosse ja pani ukse enda järel jälle kinni. Autos oli üsna pime.

«Mis seal oli, Sonja?» küsis Barabanov vaikse häälega.

Serpilin liikus seina külge kinnitatud klappistmete rida pidi käsikaudu edasi, kuni nägi enda ees rippuval kandraamil Barabanovi nägu. Barabanovi silmad olid pärani lahti ja vaatasid üllatunud pilguga Serpilini vastu.

Aga Serpilin ei mõelnudki hakata seletama, kuidas ta nende autot kohtas ja miks ta nüüd siin on, — see kõik polnud oluline.

«Kuidas te ennast tunnete?» küsis ta.

«Ma pidavat ellu jääma,» vastas Barabanov nõrga häälega, kuid küllalt selgesti. Ta nausutas keelega huuli ja lisas: «Ma poleks uskunud, et ma elus veel teid naen, seltsimees kindral.»

Ja sellest, kuidas ta seda ütles, taipas Serpilin, et ei,

Barabanov polnud püstoli suu ees teeselnud. Ei lootnud ta hetkekski, et «ehk siiski...» Kannatas südame-tunnistuse hirmsat piina ja võttis endalt elu. Kõik järgnev oli juhus.

Ja kuigi enesetapu katse ei pehmendanud määrustekohase loogika alusel Barabanovi süüd, vaid ainult suurendas seda, ütles Serpilin Barabanovi kohale kummarluses ja talle silma vaadates:

Saage siis terveks. Ma ei nõua teie trahvipataljoni saatmist.»

Ta vaikis natuke aega ja jätkas siis:

«Degradeerimise juurde ma jään. Aga trahvipataljoni hrge kartke; kui rivisse tagasi tulete, panen teid luureroodu komandöriks.»

«Nüüd heidetakse mind ju parteist ka välja,» ütles Barabanov õige tasa ohates, sest tal oli valus sügavalt hingata.

«Luureroodu võtan ikka,» ütles Serpilin, kellel polnud sel hetkel üldse meeles, et ta tõenäoliselt ei jäägi ju oma diviisi.

«Ma saadan pataljonikomandöri perekonnale iga kuu poole oma palgast,» ütles Barabanov äkki. «Kui ma pärast operatsiooni ärkasin, tegin otsuse, et hakkan saatma, kui elama jään. Ju siis saatus seda tahtis! Jah,» lisas ta pärast mõneajalist vaikust sellise häälega, nagu kavatses Serpilin talle vastu vaielda, «ma olen poissmees, ja ema mul ka ei ole.»

Naine, kes tee peal auto juures seisis, ei tulnud talle meeldegi. Ta ei pea teda oma naiseks ja ei hakkagi pidama, mõtles Serpilin.

«Hea küll, saage siis terveks,» ütles ta.

Kuid Barabanovi pilk sundis teda seisma jääma.

«Kui tahate, kirjutage ise pataljonikomandöri naisele, et mina olen tema mehe surmas süüdi. Las saab teada.»

«Seda ma ei tee,» ütles Serpilin. «Kui ma nii kirjutatan, ei võta ta teilt atestaati vastu.»

Ta ütles nii, kuna ta sai aru, et Barabanovi lubadust atestaadi kohta ei tinginud ainult hetkeline tunde-puhang — see töotus jääb kehtima kogu sõja aja, ning ta ei tagane sellest ka siis, kui ta seda ehk kunagi kahetsebki...

Sanitaarautost välja ronides nägi Serpilin veel kord

lgulalt sõjaväearsti Sonjat, keda ta nüüd mõttes nime-
laski eesnimelise. Ta oli hallikirju juuksesalgu jalle
mõtet alla peitnud ja ta nagu nais nuud nagu noorem.
onnelikuks sa temaga ikkagi ei saa, mõtles Serpilin
kaastundlikult; samal hetkel, kui ta pidi juba ümber
pöörama ja oma autosse istuma, tuli talle meelde, et
Barabanovi polk läheb lahingusse ning langenute ja
haavatute vastuvõtmiseks tuleb valmis olla.

«Toimetage major haiglasse,» ütles ta arstile, «ja
tulge siis kohe polku tagasi. On ette näha lahingutege-
vust.»

Kui ta diviisistaapi jõudis, läks ta otsekohe Pikini
juurde. Pikin ei olnud üks: tema ruumis istus suur-
tükiväepolgu komandor

«Kuidas läks, seltsimees kindral?» küsis Pikin äre-
valt. Ta teadis, et Serpilin sõitis armee staapi, aga ei
teadnud, mispärast, arvas, et küllap Barabanovi parast.

«Normaalselt, kõik on korras,» ütles Serpilin, kes oli
juba teel otsustanud, et enne lahingu lõppu ei raagi ta
kellelegi, isegi mitte Pikinile, et teda kutsuti Mosk-
vasse.

«Berežnoi tuli poole tunni eest ja läks otsekohe polku,
palus öelda, et ta on seal,» ütles Pikin.

Serpilin noogutas.

«Küll saame kokku. Ma sõidan ka sinna. Esitage oma
ettepanekud.»

Pikin hakkas raporteerima, osutades hästi teravaks
teritatud pliiatsiga eeskujulikult joonestatud plaanile
ja heites aeg-ajalt pilke suurtükiväelase poole, andes
sellega mõista, et nad töötasid ettepanekud koos läbi.

Võttes aluseks juba hommikul Serpiliniga kokkulepi-
tud üldkava, oli ta seda nüüd täiendanud kõigi vaja-
like lahingueelsete arvestustega.

Pikinit kuulates mõtles Serpilin, et kahju on lahkuda
sellisest staabiulemast, kuid katsuda teda armee staapi
kaasa võtta — seda ei maksnud mõeldagi. See oleks
täiendanud diviisi paljaksriisumist. Isegi kui Batjuk
jätaks Pikini diviisikomandoriks ülendamata, kanna-
taks Pikin küll kõvasti selle endast möödaminemise
parast, kuid ei paluks end ka sel juhul mujale maarata,
enne kui ta on kindel, et uus komandör tuleb igapidi
toime.

Serpilin tajus edaspidisele mõeldes nagu mingit süü-
tunnet oma staabiulema ees, nii et kui ta Pikini ette-
panekuid kinnitama asus, ütles ta veel peale ametlike
heakskiidusõnade:

«Suurepärane, Gennadi Nikolajevitš, tänan väga. Nii-
suguse staabiulemaga tahaks elulõpuni koos töötada.»

Pikinil oli hea meel kiituse üle, aga Serpilini hääle-
toonis oli midagi, mis tegi teda valvsaks, ja ta vaatas
diviisikomandörile tükk aega uurivalt otsa, kuigi ta ei
hakanud midagi pärima.

Jah, me saame teineteisest nii hästi aru, mõtles Ser-
pilin, ka siis, kui me midagi ei räägi. Mismoodi me küll
Batjukiga klappime, kui me üldse klappima hakkame?
Rist on raske, aga kui raske? Seda tahaks teada...

Teel polku, kuhu Serpilin ka suurtükiväelase kaasa
võttis, keerles jutt tuleoheduse ümber. Suurtükiväelane
oli kokkuhoidlik: haistes õhus eelolevat pealetungi, ei
tahtnud ta kohaliku tähtsusega operatsiooni peale kulu-
tada mitte üht mürsku rohkem, kui hädasti vaja. Vii-
mati ei anta pärast nii palju juurde, et jagu täis saaks!

«Ärge koonerdage!» ütles Serpilin pahaselt. «Õõsel
koonerdasite, ja hulk mehi sai otsa.»

«Ma ei koonerdanud,» vaidles suurtükiväelane vastu.
«Meilt ei nõutud tuld.»

«See'p see on, et ei nõutud. Teilt tuld ei nõutud, aga
mehed paisati vaenlase tule alla ja lasti hukkuda. Kui
tahame andmeid varjata, ütleme telefonis jalaväe
kohta: tikud või pulgad! Kui sakslased lausa tobedad
ei ole, on see kood neil ammu sama hästi teada kui
meilgi. Ja kui järele mõelda, siis kurat teab, aga isegi
koodi jaoks on need sõnad kuidagi halvustavad: tikud,
pulgad... Harjutame endid ise hoolimatult suhtuma!»

Ta oli natuke aega vait ja ütles siis rangelt, et eel-
seisvas lahingus jääb tapse tule kindlustamine suur-
tükiväekomandori vastutada. Pataljon on niigi kaotusi
kandnud. Sõduril pole mingit kaitset, kui ta püsti tõu-
seb ja rünnakule läheb. Kasukas, sõduripluus ja ihu-
pesu, pesu all aga paljas ihu, mida tabavad kuulid.
«Teie tule toetus on tema ainus kaitse. Muud kaitset tal
ei ole.»

«Seltsimees kindral, minu arvates...» hakkas suur-
tükiväelane haavunult vastu vaidlema.

«Teie arvates, teie arvates... Teie arvates olete te tubli polgukomandör, ja minu arvates ka. Selleparast ma jagangi teiega oma muret ja loodan, et te mõistate mind.»

«Kõik saab tehtud, seltsimees kindral,» lubas suur-tükivaelane. «Ainult, kui avameelselt rääkida — ma kardan, et meie lahingukomplekti ei talendata enne suurt pealetungi.»

«Küll talendatakse, ükskõik kui raske see ka poleks,» ütles Serpilin kindlalt.

Ta oli selles tõepoolest kindel. On viimane aeg Stalingradi operatsiooni lõpetada. Kuigi teistel rinnetel tungitakse edukalt peale, pole nendegi jõud ammendamatud; mida kaugemale laande nad jõuavad, seda teravamaks osutub vajadus tuua neile appi need seltsed armeed, mis sin, Stalingradi ümber tagalas seisavad.

Serpilin mõtles Stalingradi operatsiooni lõpetamisest nii, nagu mõeldakse lähemast ja reaalsest tulevikust. Serpilini jaoks on see kolmas ring tema sõjaaegses elus: esimene oli teekond Mogiljovist Jelnja alla ja labimurdmise piiramisrõngast, teine oli Moskva all, diviisikomandöriks maaramisest kuni tagandamiseni, kolmas saab täis siin, Stalingradis. Ja siis: talendused, ešelonid, teistele rinnetele ülevilmine — algab uus, neljas ring...

Ka see on neljas ring... Ta mõtles jälle naisele.

Jah, ta palus muidugi, et Serpilinile midagi ei teatataks. Aga teatati ikkagi. «Ta oli kunagi mehele ütelnud, et kui ta peab surema, siis oleks parem, kui see juhtuks nii, et meest poleks juures. Ja Serpilin teadis, et see oli tõsi, mida naine tookord ütles. Soov vabastada meest surija viimsete hetkede nägemisest oli tugevam kui soov meest naha, sest ta armastas Serpilinit rohkem kui iseennast, ja need polnud ainult sõnad, mida inimesed teineteisele tihti peale ütlevad, vaid see oli tõepoolest nõnda.»

Kui Serpilin koos suurtükivaelasega polku jõudis ja Barabanovi senisesse staapi astus, kus nüüd oli pere-meheks Tumanjan, tõusis see püsti, kattis peoga telefoni membraani ja palus Serpilinilt luba telefonikõnet lõpetada.

«Ma räägin asetäitjaga tagala alal, seltsimees kindral,» vastas Serpilin. «Ma askeerimismantlite asjus.»

Serpilin noogutas. Kõne oli vajalik. Ta oli ise käskinud kõik maskeerimismantlid kokku korjata ja polgule tagada, et neid jätkuks kõigile, kes täna öösel rünnakule lahevad.

Kui telefonikõnelus lõppes, raporteeris Tumanjan olukorrast, tehtud ettevalmistustest ja Berežnoi polku saabumisest.

«Ta jõudis siia tunni aja eest ja läks kohe Tarah-hovski pataljoni. Ma keelitasin teda pimedani ootama, teele võib mine sadada. Täna sai üks sidemees haavata, aga...» Tumanjan jättis lause pooleli ja kehtas olu.

Selle tähendus oli sõnadetagi selge. Berežnoi ei kuulanud teda, nagu alati.

«Ma lähen siis ka sinna, vaatan mehed üle,» ütles Serpilin.

Ta oli juba siia sõites otsustanud, et käib mõlemas pataljonis, kes peavad täna öösel lahingusse minema, et kõrgendikku kahest küljest korraga rünnata.

«Ma raporteerisin teile, seltsimees kindral, et poliitasetäitja on juba seal,» ütles Tumanjan, Serpilini otsusega ilmselt mitte päri olles.

«Väga hea,» ütles Serpilin, «me pole täna teineteist näinudki.»

«Lubate teid saata?» küsis Tumanjan tusaselt.

Ta oli just praegu sealt tulnud, kuhu Serpilin nüüd minna kavatses, ja tal ei olnud mingit tahtmist jälle tagasi kõmpida. Aga ta oli kohustatud end saatjaks pakkuma.

«Pole vaja,» vastas Serpilin. «Jääge suurtükiväekomandöriaga siia, kontrollige vastastikku oma andmed üle. Ma ei jää sinna kauaks, kahe tunni pärast olen tagasi.»

Teda tulid pataljoni saatma kaks meest: äsja diviisi saabunud nooruke leitnant; polgu staabiülema abi luuretegevuse alal, ja Serpilini käskjalg Ptitsõn.

Ilm hakkas õige märkamatuult hämaruma, kui nad kuussada meetrit, ligi pool teed, olid ära käinud, ja Serpilin mõtles, et tagasi saab ta tulla juba pimedas. Pataljoni minekuga pimedani oodata polnud tal aega

nagu Berežnoilgi; aga mõte, et vähemalt tagasi tuleb ta üle selle lageda paiga pimedas, tegi talle head meelt.

Üksik miin plahvatas kusagil eespool, paisates õhku lume- ja suitsusamba. Ja Serpilini kannul käiv käskjalg Ptitsõn hingas õige lähedal tema selja taga talle otse kuklasse.

«Mis te tormate, Ptitsõn, astute mulle kandu,» ütles Serpilin sammu lisamata.

Ptitsõnist oli juhuse tõttu saanud tema käskjalg. Augustikuu lahingute ajal võeti ta koos paari teise eeslinilt, hirmsa pommitamise alt arajooksnud sõduriga diviisi komandopunkti territooriumil kinni. Nad taheti tingimata sõjakohtu alla anda, aga Serpilin, kes sai asjast kuulda alles õhtul, kui olukord oli üldjoontes paranenud, tahtis jooksikuid oma silmaga näha — ta ei pidanud kunagi õigeks umbropsu talitada.

Ptitsõni löödud ilme ja ammust aega ajamata hall habe hakkasid talle teiste seast silma. Selle habeme-tüüka tõttu nägi ta õige vana välja.

Serpilin küsis, mis aastal ta on sündinud. Selgus, et 1895-ndal aastal — niisiis Serpiliniga sama aastakäigu mees.

Kuivõrd üleastumine oli esmakordne, tegi Serpilin korralduse kõik teised eeslinile tagasi saata, Ptitsõni jättis aga enda juurde, eelmisel õhtul pommitamisel surma saanud käskjala asemele.

«Ma teen ise kindlaks, mis mees te õieti olete,» ütles ta Ptitsõnile. «Ja kui veel kord plehku panete, lasen ka ise, oma käega maha.»

Niisi saigi Ptitsõnist Serpilini käskjalg. Plehku panna ta enam ei katsunud, ning oma sõnaahtruse ja absoluutse aususega, mis on käskjala juures vagagi hinnatav omadus, sai ta Serpilinile koguni armsaks.

Serpilin leidis, et sellele eakale suure perekonna isale, kes oli eraelus olnud arveametnik, kulub käskjala-amet marjaks ära. Peres ikkagi seitse suud, ja käskjalal on igatahes rohkem šansse ellu jääda kui kaevikusõduril.

Mis julgusesse puütub, siis ei olnud Ptitsõn teistest julgem ega arem — inimene nagu inimene ikka. Surmahirm avaldus väliselt tema juures ainult selles, et ta

puudis tule all Serpilinile ligilähedal olla, lootes oma elades, et ega kindral ikka pihta ei saa.

Praegugi astus ta Serpilinile lausa kandu ja tegi talle sellega omal moel nalja.

Leitnant käis paar sammu ees. Eemal lõhkes veel üks talin ja Serpilin märkas, et leitnandi üks õlg võpatas.

Jajah, kord lõhkeb selline juhuslik miin paarsada meetrit ligemal ja teeb meile õnnetutele kõigile otsa peale, auastmest küsimata, mõtles Serpilin tahtmatult. Ei tahtnud sellele mõelda, aga mõtles ometi.

Moskvas ootas teda homme ainult mure ees. Ja ometi ei olnud kerge mõelda, et võib-olla ta polegi homme enam elus.

Kolmsada meetrit eemal, just seal, kuhu nad olid minemas, üsna pataljoni komandopunkti külje all plahvatas kolmas miin.

«See sinu Kink pole praegu see kõige tähtsam,» tulid Serpilinile Batjuki sõnad meelde; ta ohkas ja kiirendas sammu, mõeldes ise, et ei, täna on siiski just Kink see kõige tähtsam ja ta poleks see, kes ta on, kui ta oleks talitanud kuidagi teisiti.

VIIES PEATÜKK

Sidelennukiks ümbermonteeritud kergepommitaja ninakuplist olid kuulipildujad maha võetud, kusjuures järelejäänud avad olid halvasti kinni pandud, nii et külm õhk tungis liitekohtadest sisse.

Serpilin, kes jõudis kohale viimasel minutil, kui mootorid olid juba kaevitatud, topiti alt luugist sisse, loodi luuk jalge all kinni — ja juba ta lendas, kiirutuna kahe feldjaagri vahele, kes viisid Moskvasse salajast posti. Feldjaagrid said samuti kulmetada, hoolimata oma suurtest kasukatest ja viltidest. Polnud võimalik pöörata ega liigutada, ja selle liikumatuse tõttu oli veelgi külmem. Hea, et ta üldse peale jõudiski. Oleks ta üks minut hiljem tulnud, oleks pidanud homseni ootama.

Lennuk lendas madalal. Labi ninakupli variseva pleksiklaasi võis näha vumast kui tappi maaratul lumelagendikul. Lumme mattunud maju, mille suitsud tõu-

sid pakasega püstloodis üles, hallikat reeteed valgel lumevaibal, veevõtmise aukude musti soõre, jaal ümberringi jälgederead, kaubarongide jaatanud katused, jääpurikatest habetunud pumbamaja... Ka maa peal oli külm.

Serpilin tundis mitu korda, et ta jaab külmast hoolimata magama. Kuid iga kord sundis ta end uuesti ärkvele, kartes, et külmub magades ära.

Tal oli hirm, et lendur võib ööseks kusagil vahepeal maanduda, kui ta ei peaks valges Moskvasse jõudma, nagu ette nahtud. Alles siis, kui parema tiiva alt libises mööda Rjazan, rahunes ta Rjazani ja Moskva vahel ei saanud kusagil maanduda.

Õine operatsioon oli korda läinud. Kink piirati ümber ja võeti ära, kusjuures saadi nelikummend vang. Selle eest tuli kull võrdlemisi kallilt maksta: oli surnuid, haavatuid ja ärakülmunud. See asja diviisi tulnud leitnant polgu staabist, kes oli Serpilinit pataljoni saatnud, jäi üsna lahingu lõpul miinile ette, kui ta vaeseke vist juba lootis, et kõik on möödas. Sama miini kild rebis Serpilinil kasuka kaise öla pealt lõhki. Tal polnud aega seda parandada lasta, seda teise vastu vahetada ta aga ei tahtnud: oli vanaga harjunud; nüüd lendas ta siis sellega Moskvasse ja külm pugest katkisest varrukast sisse.

Kui poleks eelnevalt olnud Barabanovi äkkrünnakut, mis sakslased ärevile ajas, oleksid kaotused ehk vaiksamad olnud. Kuid üldiselt, kui tulemusi arvestada, olid praegusedki kaotused sellised, mida loetakse põhjendatuks, ja nad ei masendanud Serpilinit, siis aga meenus talle korraga ta enda silme all surma saanud nooruke leitnant: see lahing pidi olema uus lehekülg tema elus, osutus aga hoopis vumaseks.

Lennuk laugles peaaegu madallennus, mistõttu tekkis suure kiiruse illusioon, kuigi seda tüüpi lennuki jaoks polnud see õieti mingi kiirus. Kui ta konstrueeriti, hakati teda nimetama SB-ks¹ — kiirpommitajaks. Võrdluseks oli meie vananenud tüüpi hävitaja — SB ületas selle kiiruse poolest. Pärast aga tuli ilmsiks, et «Messerschmitt» jõuab talle vabalt järele ja tulistab

¹ SB — скоростной бомбардировщик (vane k.). Tõlk.

põlema. Sõda algas meil tegelikult ilma tõsiselt arvesse võetava kaasaegse pommituslennukita. Ja jumal seda teab, kui palju on selle tõttu mehi nii õhus kui ka maa peal otsa saanud!

Rindelehest, mis oli kasuka taskus, vaatas Serpilin ainult esikülge. Lehe pööramine ja laialilaotamine oleks nõudnud kannatust — külmast kohmas sõrmed ei kuulnud sõna. Esiküljel oli Informatsioonibüroo eilne teadaanne: meie väed vallutasid lõunas Kalmõkkia pealinna Elista, Tormossini ja Nižne-Kurmojarskaja staaniitsa — kõik tähtsad asulad ja juba õige kaugel, peaaegu pooltel teel Stalingradist Rostovi.

Pärast kahepäevast vaikimist oli jälle juttu pealetungilahingutest Põhja-Kaukaasias. Niisiis jätkus pealetung ka seal. Keskrindel oli vallutatud Velikije Luki. Polnud päris selget ettekujutust, missugune ulatus oli sealsel pealetungil, aga kindel oli see, et sakslastel ei lasta põhjast abivägesid ära tuua.

Teadmisega, et juba poolteist kuud kihutavad meie väed sakslasi taga, oli nagu kergem või igatahes lihtsam kanda omaendagi muret. Ega see sellest veel ei vähenenud, oh ei! Aga oli siiski tunne, et on olemas midagi, mis on suurem ja tähtsam kõigest muust, suurem sinu enda surmast, kui sina oleksid täna öösel olnud selle leitnandi asemel, ja suurem sellestki surmast, millele sa praegu vastu kihutad...

Kas vastu või järele?... Seda mõeldes ei suutnud Serpilin nüüd, kus ta Moskva poole lendas, tõrjuda eemale kartust, et võib-olla on see päev, mille võrra ta ärarendu edasi lükkas, muutnud juba kogu tema elu, ja kuigi ta praegu, teel olles, loodab, et ta saab veel midagi ütelda või kuulda, on tegelikult kõik lõppenud ja ta on juba mitu tundi maailmas üks, päris üks...

Lennuk hakkas maanduma, ees pimeduses vilksatasid kaks ähmast maandumistuld. Lennuk vappus ja sööstis uuesti üles.

«Möödal!» hüüdis üks feldjääger ärevalt. «Tahab ööseks Moskvasse jõuda, raisk, ja sina kuku selle pärast sodiks!...» Suurest ehmatuses vandus ta tulist kurja.

«Pole midagi... küll ta maandub nagu ikka,» kostis selle peale teine.

Lendur tegi järsu pöörangu ja lennuk sööstis uuesti maa poole. Feldjääger, kes istus paremal pool, oli nüüd vaib ja hoidis kramplikult Serpilini põlvest kinni. See, kes istus vasakul, ütles veel kord: «Pole midagi, küll ta maandub!» — ainult et pinevil haäl reetis hadaohu teadmist ja surmahirmu, mida puutis kõigest väest maha suruda.

Selle hääle peale võpatas Serpilingi ja mõtles: nüüd kukume puruks!

Lennuk pörkas suure hooga vastu maad, kargas veel kord õhku, pörkas jälle vastu maad ja kihutas siis kareldes ja vappudes tukk maad edasi.

«Vabandage, seltsimees kindral,» ütles feldjääger ning laskis Serpilini põlve lahti.

Kui nad olid lennukist välja roninud ja hakkasid üle lennuvälja vahiputka poole minema, ütles lendur, kes Serpilini kõrval käis, keda aga Serpilin pimedas ei näinud:

«Lennuväli on täiesti korrast ära... Ja kui palju on sellest juttu olnud!»

«Kui aeg napiks jäi, oleks võinud ju ööseks Rjazani jääda,» ütles feldjääger, kes oli maandumisel iseennast rahustanud, et «pole midagi, küll ta maandub». «Aga sa kihutad alati justkui pöörane!»

«Ta kardab, et naine magab muidu öö mõne teisega,» ütles teine feldjääger.

«Ei karda mina midagi,» vastas lendur. «Isegi sinu-suguseid lolle ei karda peale võtta. Püüad küll kõigest väest — teie pärast, et teil ju kiire, ja teie pole ikka rahul!»

«Kiire küll, aga mitte teise ilma!» ütles feldjääger.

Vahiputka oli uskumatult soe. Serpilin palus kohmas käsi hõõrudes operatiivkorrapidajal kindralstaapi helistada — auto asjus.

«See ei lähe nii ruttu,» ütles operatiivkorrapidaja telefonitoru võttes. «Aga sõidate ehk feldjäägritega kaasa? Neil on auto ees,» ja ta nooksis peaga feldjäägrite poole. «Te tahtsite kindralstaapi, sinna nad sõidavadki.»

«Ma pean minema Frunze akadeemia kanti,» ütles Serpilin. «Aga olgu peale!»

Auto sõitis pikkamööda ja mitmes kohas lagedal, kus

luul oli tee paljaks tuisanud, käisid rattad tühjalt ringi. Feldjäägrid hüppasid siis maha ja tõukasid autot tagant. Serpilin ei tulnud autost välja. Ta oli nii labi külmunud, et hambad plagisesid suus, pealegi olid mõlemad feldjäägrid tursked poisid.

Viimane pool tundi laks sõit kiiremini. Feldjäägrid istusid Serpilini selja taga ja rääkisid oma juttu. Ühest umetivennast, kes viilib valvekordadest, kardab lennata, teisest, kes tulistati üleeile Laadoga kohal alla, ja sellest, kas tuleb homme jälle lennata või ei tule...

Kui nad kesklinna jõudsid, käskis Serpilin metroojaama ees peatada, leides, et pole õige tegu feldjäägreid ja nende posti kauem kinni pidada.

Metroo oli soe ja rahvast täis, ning see rahvarohkus pani Serpilinit imestama. Neljakümne teise aasta kevadel, kui ta viimati Moskvast käis ja samuti metrooga sõitis, oli inimesi sel kellaajal palju vähem.

Vagunis rääkisid sõitjad küll sõjast, küll muust, kõrvu aga jäi harjumatult see, et just muust. Üks pikk mees, kaabu peas, suured kõrvad külmast tulipunased, kõikus joobnult laekäsipuu küljes, kummardudes tema ees istuva nägusa naise poole ja rääkides talle igasugust tühja-tähja: seda, et keegi Kolpakov ei ole nii suur ja vägev ühtigi, nagu ta ennast ise peab, ja et kui naine tahab, võib kas või hommapäev sõita ilma igasuguse Kolpakovita aiandisse ning saada sealt sibulapealseid ja šampinioone — ta ütles just nimelt «šampiniOne»; naine kuulas ja vaatas süüdlase ilmega temast mööda Serpilini poole, ja nii tema pilk kui ka kohmetus, mida ta näost võis lugeda, tõendasid, et on siiski sõda.

Serpilini kõrval istusid kaks naist — Serpilin istus küljelt nende poole ja ei näinud neid —, juba vanemad naised, kui mõlema hääle järgi otsustada, ja rääkisid lukussepa-mutist, kes võtab keskkütteradiaatori parandamise eest kaks kilo musta leiba, poolteise kiloga ära mine rääkimagi. Üks neist kirus teda, teine aga õigustas, ütles, et lukussepa-mutil on ju ka lapsed toita. Ja seegi otseselt sõjast kaugelolev jutt, nii see «kaks kilo musta leiba» kui ka «lukussepa-mutt», tõendasid, et on sõda.

Metroojaamast läks Serpilin jalgsi koju. Läks, ei mõtelnud õieti millelegi, ainult lisas kogu aeg sammu.

Kui oleks olnud jõudu, oleks ta jooksnud, aga jõudu ei olnud.

Ta läks trepist üles kolmandale korrusele ja kobas pimedas uksekella nuppu — sealt, kus see ikka oli olnud, kuid ta ei leidnud seda ja pörutas rusikaga ukse pihta. Ukse avas naine, keda Serpilin ei tundnud.

«Te olete arst?» küsis Serpilin, sest see oli esimene mõte, mis tal peast läbi vilksatas. Kuid samas taipas ta isegi, et naine ei ole arst: tal oli seljas flaneelkittel, mille holmu ta uhe kaega rinna kohalt koos hoidis, teises käes oli tal pann praetud kartulitega.

Serpilin ei teadnud ikka veel, kes see naine on, taipas aga, et ta ei ole arst, ja laks temast mooda oma toa poole.

«Teda ei ole!» hüüdis naine ja tormas, panna ikka kaes, Serpilinile järele, haarates tal kasuka kaest kinni, nagu ei tohiks ta teda mingil tingimusel oma tuppa sisse lasta. Selle liigutuse kramplikkus ütles Serpilinile kõik: surnud... Ta laskis ukseingi lahti, pööras ringi ja vaatas naisele otsa.

«Millal?» küsis ta üheainsa sõnaga.

«Eile viidi haiglasse, eile päeval,» vastas naine.

Serpilin istus sein aares olevale kirstule, tundes, et ta jõud kipub ules ütlema, ja hakkas varisema kasi kasuka taskust suitsu otsima.

«See on sus tosi?»

«Jah, mudugi,» vastas naine. «Kas teie mõtlesite, ei?...» Serpilini pilgust taipas naine, mida ta oli mõelnud. «Ei, ei, vastupidi! Tal oli eile juba parem, selleparast viidigi haiglasse, et seal hooldatakse teda ja arstid on ka pärast, sin olime ainult mina ja rajooniõde kahkeks...» Kogu selle selgituse ajal hoidis ta ikka veel panni kaes.

Koogist tuli umbes neljateistkümnenda poiss ja jäi tema kõrvale seisma.

«Mine sööma,» ütles naine ja andis panni poisi kätte.

Poiss pani pintsakuhõlma umber pannivarre ja laks siis panniga sinna kaugemasse tuppa, kus oli kunagi olnud Serpilini kabinet ja kus praegu elas see perekond.

Alles nüüd tuli Serpilinile meelde, kes on see naine ja kes on see poiss: nad olid korterinaabrid, kes olid

äänud kolmekümne seitsmenda aastal orderi ja kolitud siia, kui Serpilin kinni pandi ja Valentina Jegorovnal muist põrandapinda ära võeti, nii et tema kätte jäi ainult üks kolmest toast. Ta teadis ka nime: Privalov oli selle perekonna nimi; teadis selle naise meest, sõjaväeakadeemia õppejõudu major Privalovit, kes oli praegu rindel. Tundis ka seda naist ja seda poissi. Oli neid näinud kuue aasta eest, kui nad elasid pisikeses toakeses siinsamas hoovi peal, ainult teisest trepikojast sisse minna. Aga kui ta poleks praegu hakanud pead murdma, kes nad on, poleks ta neid küll ära tundnud. Tookord, kuue aasta eest oli poiss veel väike ja naine noor. Sestpeale polnud Serpilin neid enam näinud: nad olid sõja algul Moskvast ära, pärast nad evakueerusid ja nende kaks tuba seisid tühjalt lukus, kahe kuu eest aga kirjutas Valentina Jegorovna Serpilinile, et Privalovid on nüüd jälle Moskvast ning et ta saab naisega, Maria Aleksandrovnaga, ja tema pojaga (vist oli Griša) väga hästi läbi...

«Kus haiglas ta on?» küsis Serpilin, kui ta oli järjest mitu mahvi suitsu tõmmanud.

«Timirjazevi akadeemias. Seal on nüüd haigla. Teate, kus see asub?»

«Tean küll. Ma olen seal olnud,» vastas Serpilin.

«Kas telefon töötab?»

«Töötab küll.»

Serpilin läks seinatelefoni juurde, võttis taskust märkmiku ja valis Ivan Aleksejevitsi numbri.

Adjutant vastas, et kindralleitnanti pole, ta on raportil, ja küsis siis, kes räägib.

«Kindralmajor Serpilin.»

«Kus te olite, seltsimees kindral?» küsis adjutant.

«Teist päeva ootame! Kuhu auto tuleb saata, milliselt lennuväljalt te helistate?»

«Ma helistan kodunt,» vastas Serpilin.

«Ma saadan siis auto järele,» ütles adjutant.

«Kirjutage aadress üles.»

«Pole vaja. Kindralleitnant käis teie abikaasat vaatamas, autojuht teab aadressi.»

«Ma sõidan haiglasse ja saadan sealt auto tagasi,» ütles Serpilin.

«Pole vaja, seltsimees kindral,» teatas adjutant, «kindralleitnant käskis teile öelda, et auto võib olla teie käsutuses nii kaua, kui teil tarvis on. Ainult helistage pärast, ta käskis teile öelda, et te helistaksite...»

«Ega teil ei ole mu naise seisukorra kohta täpsemat informatsiooni?» küsis Serpilin.

«Kell kolmteist ma helistasin kindralleitnandi kasul haiglasse, sealt vastati, et muutust ei ole. Ma helistan nüüd uuesti, seltsimees kindral.»

«Pole vaja,» ütles Serpilin. Ta ei tahtnud enam midagi teiste kaudu kuulda — ei head ega halba, tahtis ise sinna sõita ja naist näha.

Ta riputas telefonitoru hargile ja pöördus Privalova poole:

«Andke andeks, Maria Aleksandrovna, ma ei tundnud teid algul ära.»

«Mis seal rääkidagi...» ütles naine ja ta nägu tõmbus virilaks, nagu puhkeks ta kohe nutma.

Serpilin vaatas talle üllatunult otsa. Kas ta võtab seda siis nii südamesse, et ta on muutunud ja vanemaks läinud, või oli tema toon kuidagi jäme?

«Aastad teevad oma töö, vanadus jõuab kätte, mälu nii kehvaks jäänud,» ütles ta, lootes sel kombel rumalasti väljakukkunud ütlemist parandada.

Aga naine poleks seda nagu kuulnudki.

«Kuidas Valentina Jegorovna tervis on? Mida nad ütlesid?»

«Ütlesid, et muutust ei ole.»

Serpilin süütas koni otsast uue suitsu ja otsis kohta, kuhu kott visata.

«Visake maha, ma hakkan niikui pühkima,» ütles naine. «Sanitarid käisid eile, põrand kõik jalgi tais. Mul pole lihtsalt jaksu olnud koristada.» Jälle virilõus ta nägu ja lõug värises. Ometi ei hakanud ta nüüdki veel nutma.

Serpilin vajutas oma toa uksele. Aga uks oli lukus.

«Mul on võti,» ütles naine. «Ma pole seal veel kraaminud. Tulge seniks meie tuppa...»

Naiselik vaist ütles talle, et ei ole mõistlik meest praegu sinna tuppa lasta, kust asja on ära viidud tema

... ja kus kõik on alles lohakil ja koristamata, — ons...
...võib vajal Mistarvis, kui valupäevi on niigi veel...
...tallat ees.

«Kohe tuleb auto,» ütles Serpilin kella vaadates. «Ma ei do nalla ootama.»

Tulge istuge kümme, minutit, mis mõtet on all kül-

Serpilin mõtles: naine arvab äkki, et ta ei taha oma...
...kabinetti näha. Ta ütles: «Hea küll,» tegi ukse...
...lahti ja laskis naisel ees minna.

Poiss istus käsipõsakil laua ääres ja sõi panni pealt...
...kottulaid. Toas oli kõik teistmoodi: teine tapeet, teine...
...mööbel, isegi teine põrand — linoleumiga kaetud.

Serpilin libistas pilgu üle toa. Viimane, kuus aastat...
...õttunud mälestus sellest toast oli selline, et seda ei...
...mugi ära unustada: kapiuksed ristseliti lahti, diivanil...
...jalad ülespidi ja katteriie lahti rebitud, lauasahtlid...
...põrandal, laual kirjade ja paberite kuhi, raamatud...
...kumukus maas — ka need tuhni läbi, otsiti nende...
...vahelt mingisuguseid dokumente...

Serpilin istus poisi kõrvale laua äärde ja nägi vastas-
...mal Privalovi fotot — uut, sõja ajal tehtud: pol-
...kovnikumundris, kaks Punalipu ordenit rinnas, mida...
...tal enne sõda ei olnud. Ja oma raskeid mälestusi eemale...
...tõrjudes pani Serpilin käe poisi õlale ning ütles rei-
...palt:

«Näed, sind ja ema ma ära ei tundnud, aga su taadi...
...tundsin kohe ära. Ivan Terentjevitš pole küll põrmugi...
...muutunud...» Selle viimase lausega pöördus ta naise...
...poole ja taipas alles siis, kui see oli oeldud, mis on juh-
...tunud, sest naise nägu oli kohutavalt krampis, et...
...võimse jõuga nuttu tagasi hoida. Nüüd langes ta toolile,
...hõitis kummuli lauale, käed üle pea, ja hakkas nuuk-
...nema.

Poiss nihutas end Serpilini käe alt ära, mis oli ta õlale...
...ununenud, tõusis püsti ja hakkas kahvatuid huuli näri-
...des toas edasi-tagasi kõndima.

Serpilin, kes esimese ähmiga tahtis midagi öelda või...
...teha, puudutada kas või naise õlga, tabas poisi pilgu,
...mis teda hoiatas: «Palun, ärge tehke parem midagi,
...teete asja veel halvemaks. Mis öeldud, see öeldud, nüüd...
...ei maksa midagi teha, mitte midagi...»

Serpilin vaikis ja vaatas kadunud Privalovi fotot vastasseinal. Poiss kõndis edasi-tagasi, naine istus laua ääres ja nuttis.

Siis tõstis ta pea ja ütles poisile:

«Mine too mu padja alt taskurätt.»

Poiss läks suure abieluvoodi juurde — see seisis seal, kus enne oli seisnud Serpilini kirjutuslaud, — võttis padja alt taskurätiku ja andis ema kätte. Ema pühkis märgi silmi, põski ja lõuga.

«Jah,» ütles ta, surudes taskurätikut nutsakuna peos. «Velikije Luki on siis nüüd võetud...» Ta haal väratas.

«Ema!» ütles poiss järsult. Kogu selle aja jooksul oli see esimene sõna tema suust.

«Ei, ei, ega ma enam ei... Kui ma eile õhtul kuulsin raadiost, et Velikije Luki on võetud, siis nutsin kull... mõtlesin juba, et saan hüsteerika. Kohe ei saanud enam pidama. Seal ta esmaspäeval langes. Tema divus vallutas ki Velikije Luki. Ta maeti Toropetsis ahele valjakule. Tema divis vallutas ka Toropetsi. Mulle saadeti sealt auto järele, et ma saaksin matusete minna. Tema tuli ka kaasa,» — ta näitas peaga poisi poole. «Ma ei tahtnud võtta, aga kaels nii kangesti peale. Novembris autasustati meest Lenini ordeniga, kirjutati veel, et. «Ma palun, et see mulle Moskvast kätte antaks, kasutan juhust korraks koju tulla...» Ah,» ohkas naine sudamepõhjast, «mis sellest enam raakida? Ma raagin teile parem teie naisest... Ei, ei las ma raagin,» tõstis ta keelavalt käe, kui Serpilin tahtis vastu vaielda, kuna ta sõnab niikuini, kohe sinna ja saab ise kõik teada. «Mina sa välja,» ütles ta karmilt pojale. «Sul pole vaja kõike kuulata, mine teise tuppa!»

Ta saatis poega pilguga uksest, ootas, kuni uks jälle kinni oli, pöördus siis Serpilini poole ja ütles.

«Teie poeg Vadim käis reede õhtul ema juures. Tuli vist rindelt... Ema ei teadnud oodata, ta pole mulle pojast midagi rääkinud ja mina pole pärinud ka.»

«Väga hea, et sa pole pärinud,» vastas talle Serpilini pilk.

«Ma tegin, talle eesukse lahti. Ta läks ema tuppa, rääkis temaga natuke aega, ja ema hakkas ta peale karjuma. Ma läksin oma tuppa, ei tahtnud kuulata. Aga

...kõik. Siis kais eesuks: Vadim läks ära. Ma tulin natukese aja pärast teie tuppa. Ma olin mures, lootsin, et Valentina Jegorovnal on süda haige. Aga pole tal on midagi vaja, ja tema ütles, et ei ole. Ma läksin oma tuppa oma muret nutma — eelmisel õhtul oli just matuselt tulnud. Hommikul läksin tema käest teaduse küsima. Tema ei vasta. Tegin ukse lahti: ta oli porandal, oli ataki ajal voodist välja kukkunud, lamades seal meelemärkuseta maas. Oli vist end vastu löönud jalga ära löönud, näete, siitkohast...» Maria Aleksandrovna pani käe oma oimukohale, et näidata, kuidas Serpilini naine oli viga saanud, ja Serpilin võpata seda ligutust nähes. «Ma upitasin ta siis voodisse tagasi, helistasin kõik arstid läbi, igale poole, mul oli hirm, et sureb viimati ära, enne kui tulevad. Siis lõpuks tulid ja süstisid. Natuke läks paremaks. Päeval tuli jälle teie Vadim, ma ei lasknud teda enam sisse. Rääkisin talle trepikojas ära, mis juhtus. Ta ütles, et läheb ajale kõik arstid jalule. Ja tõesti käis pärast veel mitu arsti, hakkasid kordamööda valvama, pärast tuli veel see kindralleitnant...»

Serpilin tõusis püsti. Aknast kostis auto tuututamist.

«Auto tuli,» ütles ta.

«Mis tal selle pojaga õieti on?» küsis Maria Aleksandrovna, seistes Serpilini kõrval, kuni see esikus kustu peal istudes vildid jalast ära tiris, kohvrast kangiks külmanud säärakud võttis ja jalga pani. Ta küsimus ei kõlanud uudishimulikult, pigem oli see häämus talle tundmatu ja mõistetamatu mure puhul.

Serpilin ei vastanud, tõmbas vaikides ka teise saapa jalga, vaadates ise alt üles naisele otsa, pani siis kasuka selga ja mütsi pähe ning jäigi vastuse võlgu.

«Vaevalt ma täna tagasi tulen,» ütles ta.

Küsimus, millele Serpilin vastuse võlgu jättis, oli juba mitu aastat olnud kõige valusam probleem tema naise ja viimased kaks aastat ka tema enda elus.

Serpilin nägi poega viimati kolmekümne seitsmenda aastal; poeg oli just tankiväekooli lõpetanud ja isa käis teda jaama saatmas, kui ta Kaug-Itta, oma teenistus-

kohta sõitis. Sus tuli paar kirja: kuidas ta päralt jõudis, kuidas tal sõjaväes laheb, kuidas ta kommunistlikult noorena valmistub parteisse astuma. Viimane kiri oli tulnud just üks päev enne Serpilini arreteerimist, ja neli aastat, mis ta laagris oli, ei teadnud ta oma pojast kõige vähematki.

Algul, sattudes vanglast laagrisse, kus kirjavahetus oli lubatud, pani ta kahel korral naise kirja sisse ka kirja pojale. Aga naine oli nagu tumm, ei kirjutanud oma vastukirjades pojast mitte sõnagi, ja Serpilin arvas, et ka poeg on arreteeritud. Tookord oli see küllaltki tõenäoline.

Parastpoole viidi ta kirjade saatmise õigusega laagrisse. Uks, mis teda endisest elust lahutas, keerati veel teist korda lukku.

Ta tuli Moskvasse tagasi 22. juuni varahommikul. Sõda oli juba alanud, aga veel ei teadnud seda ei tema ega inimesed, kes rongi vastu ohd tulnud. Kui rong Jaroslavli vaksali platvormi äärde jõudis, nägi ta juba vagunitrepilt rahvamurru oma naise nagu, kes oli telegrammi saanud ja talle vastu tulnud; poega polnud tema kõrval.

«Kus Vadim on?» küsis ta, kallistades naist, kes tema rinnal hääletult nuttis; ning ta lootis kuulda sõna «sõjaväes» ja kartis kuulda sõna «vangis».

«Teda ei ole,» vastas Valentina Jegorovna kummalise, kuhtunud häälega, sundides end lõpuks mehele otsa vaatama. Ja see vaade ja see kummaline häälet ütlesid mehele, et poeg ei ole surnud. Kui keegi on surnud, siis ei kõnelda temast niisuguse kummalise häälega. «Ta elab, ta elab,» ütles Valentina Jegorovna, vaadates mehele üha silma. «Kodus räägin.»

Kodus ta raakiski. Ja hoolimata vabadusejoovavastusest, jällenägemisrõõmust ning vastastikusest tänu-likust armastusetulvast, hoolimata paari tunni pärast sisseprahvatanud sõjateatest ning silmapilkselt pahe-turgatanud meelitumestavast küsimusest, kas teda las-taksegi rindele, jai see kõnelus pojast talle igaveseks meelde.

1937. aasta märkuus ütles leitnant Serpilin oma isast, rahvavaenlasest, endisest brigaadikomandörist Serpili-nist lahti ning raporteeris sellest väejuhatuse ees, hil-

tema naine avaldas vastava kirja sõjavaeringkonna lehes, milles kirjutas ta nii, nagu oleks talle ootamatult saanud teatavaks saladus, mis polnud ilal nende perekonnas juttu olnud. Oma raportis teatas ta, et tema töö-tu on, nagu nüüd selgus, kodusõja kangelane Vas-il Jakovlevitš Tolstikov, kes langes Tsaritsõni all; osutud rahvavaenlaseks osutunud Serpilin aga, kellega tema oma teistkordselt abiellus, adopteeris ta, kui ta oli vabastatud. Kuna ta ei soovivat kanda rahvavaenlase nime, palub ta luba oma pärisisa kuulsa perekonnanime kasutamiseks.

Tema taotlus rahuldati, ja kui Valentina Jegorovna sellest kõigest midagi teadmata pojale Serpilini kirja kaudu saatis, nõudis poeg oma vastuses, et ema lõpetaks kirjavahetuse tema endise isaga. Kirja alla oli kirjutatud ainult: Vadim. Ümbrikul aga oli saatja nimeks: Tolstikov, Vadim Vassiljevits. Esimesel hetkel ei saa-nud Valentina Jegorovna õieti arugi, mida see tähen-tab.

Niisugune oli loo lõpp — selle algusest, raportist ja avalikust kirjast ajalehes kuulis Valentina Jegorovna alles hiljem, kui üks tema sõbratar Kaug-Idast Mosk-vas käis.

Ta ei vastanud poja kirjale, ei vastanud ka Serpili-nile, kes päris poja järele. Ta ei suutnud pojale andes-tada sõnu «endine isa», andestada inimese reetmist, kes oli poisi viiendast eluaastast kuni siiani teinud tema heaks rohkem kui ükski lihane isa nende tutvus-konnast. Teinud isegi liiga palju! Ja kuigi talle pärast mitmelt poolt räägiti, et praegu on «selline aeg», et see oli paratamatu samm, et tõenäoliselt saatis poeg talle just nimme sellise kirja, et see vastavas paigas läbi loetaks, — kõik need õigustused ei muutnud ema süda-mes enam midagi. Serpilin jäi tema silmis Fedjaks, Fjodor Fjodorovitš Serpiliniks — kõige paremaks, õilsa-hingelisemaks ja ausamaks inimeseks maa peal, üks-koik mis temaga ka oleks juhtunud, ükskõik mis temast oleks räägitud, ükskõik milles teda oleks süüdistatud. Tema ise oli aga nüüd tõepoolest «endise» poja «endine» ema! Ta tundis ennast kohutava süüdlasena Serpilini ees, kuivõrd poeg, tema poeg, nüüd ainult tema ja mitte enam Serpilini poeg, osutus selliseks inimeseks. Ta

piinles, kuna ta ei suutnud poja mälestust oma südamest välja tõrjuda — niisugusena, nagu ta oli olnud valikesest peast. Selle viimaste aastate poja tõrjus, aga pisipoissi ei suutnud. Just nagu oleks tegu olnud hoopis kahe inimesega — selle pojaga, kes oli väike poiss, ja sellega, kes oli praegu seal kusagil Kaug-Idas.

Kaks aastat pärast Serpilini arreteerimist, tema sünnipäeval, mis oli Valentina Jegorovna arvates kõigil peale tema meelest läinud, tuli talle ootamatult külla Ivan Aleksejevits — teateid küsima ja raha käest kätte andma. Ta oli tulnud nii, et isegi ta oma naine ei teaks ega saaks seda kogemata välja lobiseda. Ja Valentina Jegorovna, kes teadis nüüd, mis toimub ümberringi, teadis, kui palju tühjaks jäänud ja kinnipitseeritud kortereid on praegu sõjaväe valduses olevates riigunajades, ja mõistis väga hästi, mis tähendab sellisel ajal talle külla tulla, ütles sel õhtul ohates: «Tead, Vanja, usu või ära usu, aga mul oleks sada korda kergem, kui Vadimigi taga kiusataks, ainult et ta poleks Fedjast lahti ütelnud — mis sest, et teda oleks sõjaväest minema kihutatud, asumisele saadetud, oleks teinud seal kuskil Siberis musta tööd; mina oleksin talle igale poole järele läinud... oleksin elanud muldonnis, poolnaljas, soonud kas või rohtu. Kas tasus siis tõesti sellist hinda maksta, et sõjaväkke jääda? Mis seal niisugustega peale hakatakse? Kellele seal neid vaja on? ... Naised lohutavad mind, et ega minu poeg pole ainuke — kõik on sellised. Puhas vale! Kui kõik oleksid sellised, siis teeksin ma endale otsa peale!»

Selleks ajaks ilmutas arreteerimiselaine juba natuke, õige pisut vaibumise marke, ja Ivan Aleksejevits vastas seeparast, et kull selgub veel kõik, tõde seatakse jalule, Serpilini perekonna olukord paraneb ja siis tahab Valentina Jegorovna ise poja süüd unustada.

«Tahan muidugi,» ütles Valentina Jegorovna sunnilt, «aga on see võimalik? ... Ei, ma ei unusta. Ei unusta seda, et sa täna külla tulid, ja ei unusta seda, et Vadim läks Fedjale jaluli otsa ja seisab nüüd tema surnukeha peal. Kõik muutubki ehk, aga minu tunded tema vastu ei muutu, ma ei suuda.»

Ja ta ei suutnudki. Esimene kord koputas poeg koduuksele kolmekümne üheksandal aastal, kui mõned arre-

teeritud sõjaväelased lahti said. Poeg sõitis Moskvasse, ja selle Friivalova oli talle ukse lahti teinud ja ta astus, sinel seljas ja kohver käes, otse ema tuppa...

«Kas saanud vist hotelli tuba?» mõtles Valentina Jegorovna põlgusega, kuigi ta samal ajal poja nägemisest tugevasti vapustatud oli.

Ta ei ütelnud pojale ühtki sõna. Vaikis kogu selle aja, mis Vadim tema toas oli. Poeg kõndis nurgast nurka, istus aeg ajalt toolile ja tõusis jälle püsti, katsus rääkida seltsel toonil, nagu poleks midagi juhtunud, palus algul nagu kõige ütle matajätmisega emalt andestust, hiljem aga ka otseselt, sõnadega... Kuid Valentina Jegorovna istus sõnatult ja ootas, et poeg ära läheks.

Lõpuks astus Vadim tema juurde, istus tema kõrvale, pani talle käe ümber õlgade, pörkas aga äkki kohkumise tagasi ja kargas ema pilku nahes püsti. Veel üks kord — ja ema oleks talle vastu nagu löönud, see oli kindel. Kes teab, kui ta poleks eemale karanud ega kohkunult teisele toolile istunud, kui ta oleks silmi pilgutamata jäänud istuma ja emale otsa vaatama, kui ta oleks lasknud ennast lüüa, rõõmustades selle üle nagu andeksandmise üle, — kes teab, inimese vastupanuvõimel on ju siiski ka oma piir, võib-olla oleks see paks kivine koorik, mis valusalt ema südant rõhus ja pigistas, ikkagi mõranema löönud...

Aga poeg istus kohkunult kaugemale ja ema vaikis, kuni ta koos kohvriga minema laks.

Teine kord käis ta natuke aega enne sõda — kirjutas, et ta on abiellunud ja et tal on tütar. Saatis kirjas pilte. Lubas saata sõiduraha, kutsus ema külla, lapselast vaatama. Valentina Jegorovna luges kirja labi, aga ei vastanud sellele.

Kolmas kord käis ta siis nüüd...

Kust ta Moskvasse ilmus? Kaug-Idast või rindelt? pidas Serpilin mõttes aru, jõudes Timirjasevskasse haigla ette. Ta ei tahtnud uskuda, et poeg oleks sõندانud ilma rinde tuleristseteta ema silme alla ilmuda. Ja ema? Misparast mojus poja tulek talle nii rangalt? Mis nende vahel juhtus? ... «Peaks ta ometi meelemarkusel olema!» sosistas ta endamisi nagu palvet, kui ta autost välja ronis ja trepist üles läks. Ta oli valmis ükskõik

millist keeldu kuulama — mitte rääkima, mitte haiget
erutama, mitte midagi pärima. Kui ta ainult saaks tema
häält või sosinatki kuulda. Ja tunda, et tema näeb naist
ning naine näeb teda.

Õeldi ju, et eile oli nagu parem, ja täna õeldi, et
muutust ei ole... Mida kaugemale ta jõudis mööda
haigla pikka koridori, seda palavikulisemalt ta lootsi,
et haigel on parem.

Kuid osakonna juhataja, väga pikk kuivetu naine
kes meenutas millegipoolsest vasinud kaamelit, ei lask-
nud Serpilinit kohe naise juurde, vaid viis ta oma tillu-
kesse kabinetti, kus olid ainsaks mööbliks tool, laud ja
vahariidega kaetud kušett.

«Istuge.»

Serpilin istus kušeti külmale vahariidele ja tundis, et
kõik mis edasi tuleb, on väga halb.

«Ma arvan, seltsimees kindral, et ma räägin teile
kõik ära, nii nagu on.»

Serpilin noogutas vaikides ja mõtles uuesti, et see
kõik, mis edasi tuleb, on väga halb.

Osakonna juhataja kinnitas sedasama, ainult teiste
sõnadega. Ta ütles kohe algul, et Serpilini abikaasa
pole nagunii teadvuse juures, seepärast ei muuda see
midagi, kui ta kindralit mõni minut oma kabinetis
kinni peab.

«Haigusloost selgub, et see on tal juba kolmas infarkt.
Väga võimalik, et on olnud ka mikroinfarkte. Inimene,
kes oma tervise eest ei hoolitse, ei võta neid igakord
küllalt tõsiselt...»

«Kus ta saigi...» alustas Serpilin, kuid jättis lause
pooleli.

Osakonna juhataja seletas edasi, et see kolmas infarkt
oli äärmiselt raske. Eile päeval oli haigel tunduvalt
parem, ja arstid, kes ta kodunt haiglasse tõid, lootsid
juba kõige paremat... Juhataja haal kõlas veidi tusa-
selt. «Aga eile õhtul halvenes haige seisukord uuesti.
Arvati, et ta sureb; täna hommikul kutsuti konsiliumi
kokku: professor vaatas haige läbi ja leidis, et meie abi
enam ei aita; see ei ole enam elu ja surma küsimus,
vaid ainult aja küsimus.» Tema, osakonna juhataja
arvab kahjuks sedasama.

«Haige on väga nõrk ja tuli täna õhtu poole ainult

korra teadvusele, kella viie paiku. Küsis valveõe
kust kassimees on juba siin.»

Serpilin mõtles Serpilin, siis,
et see muundusime...

«Et on asi,» ütles osakonna juhataja ja pani suured,
pühitad ja ükskõiksed käed lauale. Ilme oli tal osa-
otlik, aga käed olid ükskõiksed, võib-olla sellepärast,
et nad ei saanud enam aidata.

Serpilin istus liikumatult, külmad käed vastu külma
vahtu, ja kuulas ära kõik, mis arstil öelda oli. Kui
arst oli lõpetanud, ei ütelnud ta midagi ega hakanud
mõnelt pärima, sest polnud enam midagi pärida. Pea-
ga oli see rahulik ja range naine rääkinud temaga kui
mediga, kes ei hakka pikemalt pärima või üleearuseid
«ja ütlema.

«Ma lahen,» ütles Serpilin ja tõusis püsti.

Kui nad koos mööda koridori läksid, jäi ta siiski kor-
raku seisma ja küsis:

«Nii et mingit lootust ei ole?»

Ka arst jäi seisma, vaatas talle koridori lambi kah-
vatusinises valguses otsa, ja leides siis nähtavasti, et
millele inimesele ei tohi ja ei ole vaja valetada, ütles

«Ei ole.»

Veelgi rohkem kühmas kui tavaliselt, läks Serpilin
edasi, kuni arst teda käänakul peatas:

«Ta on boksis, boksid on vasakul.»

Serpilin ei taibanud sõna «boks» tähendust ega ka
mida, miks on naine boksis, alles tükk aega hiljem suu-
lus ta end painavatest mõtetest lahti rebida ja meelde
tuletada, et boksid on tillukesed üksiktoad, kus haige
on teistest eraldi.

Boksi laial aknalaua põles lamp, õde istus küljeti
lambi poole ja luges raamatut, pea kumaras. Aknalaua
oli valge lina ja selle peal laikivad nikkelkarbid. Süst-
lad, mõtles Serpilin. See oli kõik, mida ta esimesel pil-
gul uksest sisse astudes nägi.

Naist nägi ta alles siis, kui ta vasakut kätt ukse kõr-
val asuva voodi poole pöördus. Üle voodi otsa laotatud
lina varjas lambivalgust; Valentina Jegorovna nagu oli
mõttetu varjus ja Serpilin ei näinud esimesel hetkel,
kui võrd see nagu oli muutunud. Ta astus sammu voo-

dile lähemale, kavatsedes peatsi juurde minna, taandus kohe jälle, kui talle meenus, et naine lebas meelemärkusetult, ning jäi jalutsisse seisma, haarates kahe kaega kramplikult voodi otsarauast kinni, otseselt kardaks ta, et ta võib maidu mõne meeletu teoga hõlpsalt kama saada. Hoidis voodi otsast kovasti kinni, nagu oleks see mingi barjaär või tara, millest ainult puhtohib üle kala, ja vaatas silmi pooramata lamavat naise. Selle poole aasta jooksul, millal nad polnud kokku saanud, olid naise juuksed veelgi rohkem halliks lammunud. Vasakul meelekohal, mille ta oli kukkudes vastu laua jalga ära loonud, mustendas mariaskil nahk. Kael lebasid väljasirutatuna teki, otsajäänud naol oli vaimuse ja võõrdumuse pitser, mida Serpilin oli ennast näinud inimeste naol, kes ei surnud kohe, vaid kellel oli mõni päev aega adumiseks, et nad peavad surema. Kunagi, kaheksateistkümnendal aastal, suri nõnda polgukomissar Vasja Tolstikov, kelle kasakad olid möllaga läbi torganud, suri veremürgitusse teel, vankris, Serpilini kädel, ja palus Pensasse tema naisele kirjutada Serpilin kirjutaski, kodusõja lõppedes aga sõitis isik Valentina juurde. Ja nüüd oli siis Valentina, kes oli kakskümmend kaks aastat olnud tema naine, suremas. Ta silmad olid kinni, ja Serpilin jälgis panevalt, kas ta üldse hingab. Lõpuks märkas ta õige nõrka hingamist ja sulges korraks pingutusest väsinud silmad. Ja kui ta nad jälle avas, olid ka naise silmad lahti ning naine vaatas talle otsa, nagu talle nais.

«Valja!» karjatas ta ja laks voodi peatsisse.

Aga samas sööstis öde talle vastu ja peatas ta.

«Ta on meelemärkusetu, ainult et vahel on silmad kinni, vahel lahti, see on lihtsalt nii.»

Kuid Serpilin ei uskunud teda ja ütles veel kord:

«Valja!»

Nähes nüüd, et naise näos ei muutunud midagi ja püües silmad vaatasid hoopis temast mööda, nurga poole, pidi ta uskuma jaama, et oel oli õigus.

Öde aga arvas, et Serpilin ei usu ega saa aru, ning ta hoidis teda ikka veel kinni ja seletas, et ei maksa parem haiget puudutada, sest igä väikseimigi liigutus on talle praegu ohtlik, et ega ta midagi ei kuule, sest ta pole teadvuselgi, kui ta aga meelemärkusele tuleb, siis näeb

... ta hakkab siis huuli liigutama ja sosistama, ... ta kolme tunni eest tegi — küsis mitu korda: «Kas ...

... mis te mind kinni hoiate, ega ma laps pole,»

... in. «Ma ei tee ju midagi.»

... le voodi jalutsisse ja jäi otsarauast kinni ...

... kus naise silmad olid lahti, oli veel raskem

... et ta nagunii meest ei näe ja midagi ei taju.

Serpilin seisis ja ootas, et naine teadvusele tuleks. Ja kui tema keskendunud ootuse jõudu oleks saanud muuta mingiks teiseks jõuks, mis suudab midagi korda teha, siis oleks see jõud tõenäoliselt suutnud meelemärkusetuid teadvusele tuua või veelgi rohkem — surmakuuli ellu äratada. Kui palju oli see naine, kes nüüd tema silme all suremas oli, talle tähendanud? Kõrvalt võis tõepoolest paista, et mitte kuigi palju, sest ta oli olnud enne sõjaväes, siis sõjas ja üle poole oma elust kodunt ära. Aga see ainult paistis nii: tema ise teadis ju ometi, mida see naine talle tähendas!

Naine oli elanud ainult temale mõeldes, ja nüüd pidi ta surema, tema aga pidi elama, võimetuna mõtlemagi sellele, et ta võiks kaotust kellegagi või millegagi asendada, võimetuna sel hetkel kujutlemagi, et elu ise teda miski sellele kunagi mõtlema sunnib. Aga ka siis ei saa ta seda uuesti korrata, mis nad koos on läbi elanud, ei saa ütelda kellelegi teisele seda, mida ta on elu jooksul ütelnud temale, ega kuulda kellegi teise käest seda, mida ta selle elu jooksul tema käest on kuulnud. Püüda teda kellegi teisega asendada on sama hea kui püüda elu, mis on juba seljataga, muuta mõneks teiseks teeks, mida on elanud keegi teine, aga mitte tema.

Ta ei teadnud isegi, kui kaua ta seal nõnda seisis, lootes ikka, et naine teadvusele tuleb, ja kaotades täielikult ajataju, mida temaga õige harva juhtus. Korraks jäi ta püstijalu tukastamagi ning ta põlved nõksatasid nii tugevasti, et ta pidi kukkuma. Seepeale tõi öde talle tooli, tahtis panna peatsi poole, aga Serpilin tõstis tooli jalutsisse, istus ja ootas, vahtides üksisilmi naise nägu.

Helkeks kostis haige rinnust korin, ta pea võpatas padjal ja tardus siis liikumatuks. Serpilin mõtles, et nüüd ta sureb, kargas toolilt püsti ja astus voodi ette,

kummardudes mittemidaginägevate pärani silmade kohale. Kuid naine hingas — õige tasakesi küll, aga hingas.

Ode, kes oli samuti mõtelnud, et haige sureb, jooksis arsti kutsuma ja tuli koos osakonna juhatajaga tagasi. Serpilin astus kõrvale; juhataja katsus pulssi, kuulatas hingamist ja ütles, et ei, praegu on seisund endine.

«Kas te ei tahaks koju sõita, magaksite natuke aega ja tuleksite hommikul vara jälle?» küsis ta. «Ära kartke, ma olen täna ise öövalves,» lisas ta, just nagu see oleks võinud midagi muuta.

Kuid Serpilin raputas vaikides pead ja istus jälle toolile ootama.

«Nii see paraku on,» ütles osakonna juhataja ja pani käe rahustavalt Serpilini õlale. «Meiegi ei tea, millal...» Ta pidi ütlevat: «... millal ta sureb.» Ja Serpilin taipas seda.

«Eile valvas siin öö läbi teie poeg. Koridoris. Me tõime talle isegi kušeti sinna, ta ei tahtnud palatis olla. Arvasime eile õhtul, et öösel on lõpp, ja ütlesime seda ka temale. Ja näete nüüd. Võib-olla peab veel ühe või vastu, ülehomseni, aga siis on teie jõud otsas... Minge koju.»

Kuid Serpilin raputas jälle pead. Võib-olla oleks see olnud mõistlik ja õige, aga ta ei võinud siit lahkuda.

Mõne aja pärast tõid kaks sanitari palatisse kušeti, sellesama vahariidega kaetud kušeti, mille peal Serpilin osakonna juhataja kabinetis oli istunud.

Serpilin ütles naistele vaikselt aga kindlalt, et ei ole tarvis, ja need said aru, et ega ta niikuinii pikali ei heida, ta viisid kušeti tagasi.

Sis, ei tea kui pika aja pärast, tuli jälle üks sanitar, ning ode ütles Serpilinile, et mingi korraks välja.

Serpilin laks ja seisis tükk aega koridoris, surudes otsaesest vastu külma aknaklaasi, kuni naised seal palatis midagi õiendasid. Siis kutsusid nad ta jälle sisse, ja ta läks istus oma kohale. Naine lamas nüi, nagu ta oli kogu aeg lamanud, ainult silmad olid nüüd kinni. Seni kui silmad olid lahti olnud, oli Serpilinil olnud millegipärast tunne, et ei tohi tema juuresolekul rääkida, nüüd aga, kus naine lebas kinnisilmi, küsis ta öelt, millal poeg siit lahkus.

Täna hommikul; ütles, et ta on öö ja päev valves ja tuleb hommikule.

Kas ta on siis tõesti Moskvast? mõtles Serpilin. Siis ütles ta: «Ja palatis ta ei käinudki?»

«Ta raputas pead.

«Aga ukse ja vaatas ainult sealt.»

«Kas mis Serpilinile oli arusaadav, pani ode väga mõistama. Ta oli eelmisel ööl mitu korda seda kapteni kutsunud, et ärgu istugu koridoris, tulgu palatisse, «et koridoris oli pealegi külm. Aga kapten ei tulnud, ja ode mõtles siis, et ta vist kardab surma näha. Meeste poole tuleb seda vahel ette.

«Kas olete kaua haiglas töötanud?» küsis Serpilin.

«Kolmkümmend viis aastat haiglas. Ja kolm aastat sanitaarrongis, eelmise sõja ajal.»

«Ja kui vana te olete?»

«Kümmend viis on täis.»

Serpilin oli üllatunud: ode nägi noorem välja.

«Kas on teil ka?» küsis ta, oodates vastuseks, et jah, on küll. Kui ode on viiekümne viie aastane, siis peaks mees alles olema, sest tema aastakaiku ei mobiliseeritud.

«Oli,» vastas ode, «langes maakaitseväes.»

«Kui vana ta siis oli?» päris Serpilin.

«Kuuskümmend juba.»

«Ja kes ta oli?»

«Vana kommunist,» vastas ode, ja see oli öeldud nii, nagu oleks sellega vastatud kõik küsimused, mis juba küsitud ja mis veel küsimata. Siis ohkas ta, oli tükk aega vait ja ohkas jälle. «Kõigepealt tuli teade, et on teadmata kadunud. Pärast kinnitasid seltsimehed, et langes.» See kõlas ta suust nõnda, nagu oleks esimene teade olnud raskem kanda kui pärastine.

Ja Serpilin mõtles, et nõnda see oligi, kui kole see ka poleks. Kui on langenute kirjas, siis igavene aul. Aga kui teadmata kadunud — siis mismoodi «teadmata», mispärast «teadmata»? Justkui oleks neile keegi pakku- nud võimalust endast teatada, aga nemad pole tahtnud, justkui peaks suremiseks enne õige koha ja aja välja vaatama, et kõik ikka näeksid, mismoodi sa langesid!

Serpilin summutas tahtepingutusega südames vana mehe, mis oli seal hõõgunud juba neljakümne esime- se aastast peale.

Langenud, langenud... jälle langenud... mõttes ta halastajaõde silmitsedes. Muud ei kuulegi kui «langenud». Inimestel on peaaegu juba meelest läinud, et surrakse ka teisiti kui pommi, mani või kuuli labi, surrakse niisama, lihtsalt haiguse kätte. Ka temal oli see juba meelest läinud. Nüüd istub ta siin ja saab uuesti teada, et ka nii surrakse ja et see on veel hirmsam, kui surm üldse võib surmast hirmsam olla.

Serpilin uinus alles hommiku eel sügavasse ja raskesse unne, ta pea vajus naise teki sisse mahitud jalgadele. Kaks magamata ööd ja see pidev pinguldatud naise näo jälgimine, mis mitme tunni jooksul paratamatult uniseks tegi, said temast võitu. Nii ei kuulnudki ta vaimset ohet, millega Valentina Jegorovna suri, ilma silmi avamata, ilma liigutamata või võpatamata. Ta ei tundnud sedagi, et naise jalad tema põse all aegamööda ikka kulmemaks muutusid.

Ka öde ei näinud, millal surija suri. Ta oli käinud tema voodi juures, kui ta veel hingas. Siis jai ta pooleks tunniks või kauemaks tukkuma...

«Surnud...» ütles öde Serpilinit ölast puudutades ja läks välja, jättes ta kadunuga kahekesi.

Serpilin astus voodi peatsi juurde, kummardus ja suudles naise külmi, suletud lauge. Naine oli surnud kinnisilmi, nagu oleks ta nüüdki tahtnud teha nii, et mehel oleks kergem.

Siis põlvitas mees voodi ette maha, surus oma hõre-
nevate hallikirjude juustega pea vastu naise kulma õlga ja puhkes nutma. Ja oli hea, et keegi teda sel hetkel ei näinud...

Kui öde ja osakonna juhataja palatisse astusid, seisis Serpilin akna all, mille taga hahtas juba koiduvalgus, seisis, selg nende poole, ja tema suured sõrmed kohen-
dasid vormipluusi volte voorihma all. Ta pööras ukse kägina peale ringi, kohatas, nagu oleks tal kurk kipi-
tanud, ja küsis, kas haigla korra järgi on võimalik juba täna naist mätta. Ta tahaks, et see sünniks siis, kui ta veel Moskvas on, homme hommikul aga peab ta tagasi rindele lendama.

Serpilini rahulik hää l tegi osakonna juhatajale head meelt: ta ei kannatanud, kui mehed tema juures-
olekul nutsid.

«Me teeme kõik, mis meie saame teha,» ütles ta. «Võib olla jõuame, kui te ei nõua lahkamist.»

Serpilin vastas kaunis järsult, et ta ei hakka seda üht juhul nõudma. Seda öeldes tundis ta kurgus klompi ja laks ukse juurde.

«Kuhu te lahete?» küsis osakonna juhataja.

«Konnin natuke koridoris.»

Koridoris kõndis ta edasi-tagasi oma nelikümmend, võib olla ka viiskümmend minutit, igatahes nii kaua, et ta suutis lõplikult kätte võtta ja teada, et enam ei tule talle mingit klompi kurku. Vähemalt mitte siin, haiglas, vaimsete inimeste ees.

«Helle aja jooksul läks osakonna juhataja kaks korda temast mööda. Teisel korral, kui tal oli mingi paberileht kaas, vist surmatunnistus, ütles ta, et dokumendid saavad varsti korda.»

Serpilin ei vastanud midagi, noogutas ainult sõna-

sis tuli öde ja küsis:

«Kas viite ta koju?»

Serpilin raputas pead.

«Nii et toote kirstu siia?»

Serpilin noogutas, kuigi ta ei teadnud, kuidas seda tehakse, kuhu ta peab minema ja kust ta kirstu saab.

«Me peame ta siis seniks alla viima,» ütles öde.

«Ta pidi juba ütlema «surnukuuri», aga ütles siiski «alla».

«Millal?» küsis Serpilin.

«Peaks küll juba praegu. Kas te tahate teda veel vaata tulla? Tulge siis kohe, me viime ta varsti alla.»

Serpilin avas ukse ja astus palatisse. Palatis oli juba täiesti valge ja väga külm. Öhuaken oli pärani lahti ja sealt voolas karget, löikavalt külma õhku sisse.

Naine lamas asemel, poolest kehast teki all, käed rinnal ristas. Esimesel pilgul võpatas Serpilin: naine oli nagu haavatud. Seda sellepärast, et tal oli lõug laia marlisidemega kinni seotud ja side oli mähitud ümber pea, nii nagu seda tehakse peahaava puhul.

«Me seome muidu käterätikuga,» kuulis ta oma selja taga öde häält, «aga temal ma sidusin marlisidemega, sest vahetus on käterätikud juba ära andnud.» Ta seisis Serpilini selja taga ja vabandas, et ta ei olnud ettenäh-

tud korrast kinni pidanud. Serpilin aga vaatas naist ja suutnud kuidagi harjuda selle tundmatu, surnud naoga selle kinniseotud lõuaga, selle valgesse sidemesse mahutud haavatupeaga...

Nõnda seisis ta paar minutit valges külmas surnu toas, nõjatudes seljaga vastu uksepiita.

Siis tundis ta, et keegi puudutab teda õlast, ja astus kõrvale, arvates, et ta on jäänud õele ette. Ja alles siis kui ta kõrvale astus ning ümber pööras, nägi ta, et see ei olnudki õde, vaid poeg. Poeg seisis ja nuttis hääletult. Tema märksa vanemaks jäänud nagu ujus pisarais. Serpilini poolest, kes oli kõrvale astunud, oleks ta võinud näüd sisse minna, kuid ta seisis samal kohal, nagu poleks temal lubatud sellesse tuppa astuda.

«Mis sa seisad, tule sisse,» ütles Serpilin.

Poeg sööstis temast mööda voodi juurde, kus lebas ema, ja Serpilin, kes ei jäänud vaatama, mida ta selles toas tegema hakkab, läks välja koridori.

KUUES PEATÜKK

Osakonna juhataja palus Serpilinil, kes tema kabinetis astus, veidikeseks istuda.

«Õde tuleb kohe, ta läks tõendile templit ja numbrit võtma.»

Õövalve järel meenutas osakonna juhataja veel rohkem väsnud kaamelit. Ta istus küürus laua ääres ja lehitses haiguslugusid. Siis võttis ta sahtlist suhkrutüki, kallast sellele mingist rohupudelikesest paar tilka peale ja pistis suhu.

«Te saate ka kõvasti vatti, ma näen,» ütles Serpilin.

Tuli õde tunnistusega ja tema järel Serpilini poeg.

Oli mis oli, aga Serpilin ei saanud teda ikka veel mõtetes kellekski muuks nimetada. Ei saanud ka praegu.

«Ongi kõik,» ütles osakonna juhataja, võttis õe kaest tunnistuse ja ulatas Serpilinile. «Te võite ta siit ükskõik mis kellaajal ara viia, niipea kui te omad asjad korda saate.»

«Kella kaheks on kõik korras,» ütles Serpilini poeg. «Ma käin perekonnaseisuametis ara, siis toon kirstu, siis

lõpetan Novodovitšjesse... Kell kaks olen kirstu ja lõpetan min. Ma kuulsin, et sa tahad juba täna matta?»

«Kirstu ta aus Serpilinilt.

Serpilin noogulas.

«Kas te saate nii kiiresti kõik paberid kätte?» kahtles osakonna juhataja, kuid Serpilini poeg ütles veenvalt: «Ooh, küll saab.»

Ta hahl oli kõlav ja kindel, jäi mulje, et tema teab ja on kõik, silmad aga olid nutust punased ja paistes.

«Amult see, mis kirstupanekuks vaja on, katsuge küll varem siia tuua, seltsimees kindral,» ütles õde. «Meie poelajad võtavad selle enda peale, panevad ta ilusti riidele, aga neil läheb sellega aega. Kõige õigem oleks, kui tooksite kohe!»

«Küll me toome, küll me toome, kõik saab toodud,» kinnitas poeg kähku.

See tõtlikkus tuli võib-olla soovist kõik need kooruvad mured isa kaelast ära võtta, ning Serpilin laskis endal siindida ja läks ees arsti kabinetist välja.

«Oota,» ütles ta, kui nad mõlemad juba koridoris olid, «ma lähen tagasi, helistan auto välja.»

«Mul auto juba siin,» ütles poeg. «Sõidame kõigepealt koju asjade järele, eks?»

See oli küsitud niisuguse tooniga, nagu oleks neil veel praegugi ühine kodu.

Hangla peaukse ees seisis üks auto — uhiuus lahtine pildankatusega Ameerika «Willys». Need autod olid juba hiljuti sõjavaes liikuma hakanud, nimelt tankide ja suurtükiväe polkudes kõrgemate sõjaväelaste käsuses. Serpilin oli neid näinud, aga tal endal niisugust ei olnud.

«Istuge taha,» ütles poeg autojuhile. «Ma juhin teid.»

Serpilin istus sõna lausumata tema kõrvale.

«Näed, käime komandeeringus, sõidame masinat minge...» ütles poeg, kui nad ligi viis minutit olid vaikuses sõitnud. «Ma olen praegu Pankratjevi käsundusohvitser. Ta ütleb, et sa tunnend teda.»

Ah siis nõnda, mõtles Serpilin, kuid ei vastanud midagi. Või tema keerutab siis Pankratjevi ümber!

Ta tundis Pankratjevit tööpoolest, ja kuigi Pankratjev oli iseenesest hea inimene, polnud ikkagi meeldiv

kuulda, et poeg on autotranspordivalitsuses tema kasini
disohvitseriks. Leidis sooja kohakese!

Natuke aega sõitsid nad jälle vaikides, siis küsis Serpilin:

«Missugustel rinnetel te käite?»

«Enamasti Lääne- ja Kalinini rindel ja viimane kord Looderindel,» vastas poeg rõõmsalt. Vaikimine oli teda rusunud. «Mis siis?»

«Ei midagi,» vastas Serpilin. «Ma arvasin, et sa oled rindel...»

Kui nad koju jõudsid, tahtis poeg Serpilini järel autost välja ronida.

«Sa ütle ainult, mida on vaja, ma võtan ja viin arasealt sõidan siis perekonnaseisumetisse ja sealt edasi...» seletas ta.

«Ei,» ütles Serpilin, ilma et ta oleks hakanud seda «ei'd» põhjendama. «Asjad viin ma ise.»

Ta ei teadnud, mis peab õieti tegema, ei teadnud, mida tuleb naise asjadest viia ja mida mitte, aga ta tahtis seda teha igatahes üksi, poja kaasabit.

«Aga...» alustas poeg, kuid Serpilin ei lasknud tal edasi rääkida:

«Mul on kõik selge, pole vaja korrata.»

«Ma tahtsin ainult öelda, et sa annaksid mulle selle paberi, seda on mul perekonnaseisumetis tarvis.»

Serpilin võttis taskust tunnistuse, andis poja kätte ja läks tagasi vaatamata välisuksest sisse.

Kui ta on Moskvast, mõtles ta trepist aeglaselt üles minnes, miks ta siis alles nüüd ema vaatama tuli?

Ta ei süüdistanud poega ema surmas — see oli juhus. See oleks võinud nagu juhtuda. Ta uskus arsti juttu, et kui Valentina Jegorovna südametegevust arvesse võtta, siis rippus tema elu juba ammu juuksekarva otsas. Aga talle ei andnud rahu painav mõte: mispärast poeg siiski oma juures käis? Ja mispärast hakkas ema karjuma? Ta ei armastanud karjuda ja ei osanudki seda. Isegi tol ool, kui Serpilin airtreeriti ja labiotsimine kestis seitse tundi, ei raakinud ta ainsat sõnagi, pani käed risti rinnale ja kõndis kuni hommikuni toas edasi-tagasi, kuni mees ära viidi. Ja ka siis ei hakanud ta karjuma ega nutma. Nüüd aga hakkas. Mispärast?

Serpilin koputas tukk aega ja arvas juba, et kedagi pole kodus, kui poiss tegi ukse lahti.

«Mina on ära ja mina saagisin tagatrepil puid.»

«Ja millal ema tuleb?» küsis Serpilin.

Ta oli tulnud mõttele, et peab korterinaabriga nõu, ehk naise asjadest kirstupanekuks haiglasse viia. Kõige ta ei tahtnud nõu pidada, naabrinaisega aga ei.

«Ta peaks varsti tulema, läks leiba tooma. Mis siis oli?» küsis poiss ja tõstis pilgu.

«Mu naine on surnud,» vastas Serpilin ja pöördus ukse poole telefonitoru võtma.

Adjutant vastas, et Ivan Aleksejevitš magab.

«Nii et ta pole veel tulnudki?» küsis Serpilin.

«Ei, ta on siin küll. Ta magab siin, kui ta öösel koju ei tulla. Ta ütles, et te kell üksteist kolmkümmend siia kutsuksite. Teile on luba juba välja kirjutatud,» ütles adjutant. «Millal ma teile auto järele saadan?»

Serpilin palus kohe saata, riputas toru hargile ja nägi koheselt pöördudes, et poiss seisab, võti käes, tema selja taga. Poisil oli täiskasvanud inimese väsinud pilk. Laste puhul tuleb seda ette — elu nõuab neilt korraga hoolimatult, et nad saaksid mõne tunni jooksul täiskasvanuks, ja nad võtavad kätte ja saavadki...

«Aitäh,» ütles Serpilin, võttis võtme, keeras ukse lukust lahti ja laks oma tuppa.

Oli näha, et naabrinaine oli toa piinlikult korda teinud. Kuid just see piinlik kord tuletas sündinud õnnestust meelde. Tuba oli nii puhas ja korras, nagu polekski seal elatud. Voodipatjadel olid puhtad püürid, tekilina oli samuti uus, mõlemad kristalltuhatoosid, üks laual ja teine aknalaul, olid särama nühitud. Valentina Jegorovna oli arstide keelust hoolimata aeg-ajalt suitetanud, ja kui ta veel elas, oli mõlemas tuhatoosis ikka mõni poolik pabeross, mis oli jäetud teiseks korruks.

Serpilin jäi nõutult seisma ega teadnud, millest alustada. Seistes seal külmas, kõledas, puhtas toas, mis meenutas vägisi seda külma, kõledat ja puhas haiglapalatit, mõtles ta jälle, et praegu, sõjaajal, oli tema väljakutsumine Moskvasse, sureva naise juurde erakordne vastutulelikkus; aga on tal sellest kergem? Võib

olla, et on kergem, aga võib ka olla, et on raskem. Võib olla, et neil, kes ei saa naise surma puhul mõeldagi rindelt lahkumisele, on koguni kergem, kui võrd see moeldamatus kohale sõita ei olene neist. See on vist kuli ülekohtune mõte, kuid tuli talle tahes-tahtmata pähe. Ja peast läbi käis veel seegi mõte, et praegu, kolmandal sõja-aastal, on igasugune käsitus sellest, mis on õieti mure, kuidas aidata inimest mure puhul ja mida ta peab läbi elama, kui tal on mure, — see kõik on ammu segi ja sassi lainud ning kuradile saadetud. Talle tuli meelde, kuidas ta oli ise mitmel korral keeldunud inimesi puhkusele laskmast, kui neil oli seda tõsiselt, lausa hädasti tarvis; nüüd astus ta otsustaval sammul kapi juurde ja tõmbas ukse lahti. Olgu mis on, see tuleb ära teha!

Kohe ees ääres rippus riidepuul tema sinel. Ta teadis, et see siin ripub; seeparast oli ta ka kasukaga Moskvasse lennanud, ilma et ta midagi muud kaasa oleks võtnud. Sinel ei olnud lihtsalt puu peal, vaid talle oli lina ümber pandud ja see kinnitatud nõopnõeltega. Valentina Jegorovna pani asjad, mida ta eriti hoidis, ikka niivisi. Lina sisse ja noopnõeltega kinni. Serpilinile tuli meelde, et ta peab kindralstaapi minema, ta võttis nõelad lahti ja viskas sineli tooli korjule. Edasi tulid ainult naise riided, kevad-sugismantel, millel oli samuti nõopnõeltega kinnitatud lina ümber, ja mitu kleiti. Kõik kleidid olid vanad, Serpilinile tuttavad. Nii-sis polnud ta kolmekümne seitsmenda aastast saadik endale ühtki uut kleiti teha lasknud. Teadmata veel, missuguse kleidi ta kirstupanemiseks kaasa võtab, kummardu ta ja kobas kapi põhjas, kuni leidis kaks paari kingi; ta võttis need välja ja pani voodi aarde maha. Ühed olid vanad ja ärakantud loodotškad, teised meeste-kingade moodi — uued ja soojad, flanellvoodriga. Neid ta polnud enne näinud. Naisus oli naine need ikkagi lasknud teha sellist kroomsaarikute nahast, mis Serpilinile möödunud aastal rindel anti ja mille ta Moskvasse naisele saatis.

Ma võtan need, mõtles ta, need on soojemad.

Siis avas ta kapi teise ukse, sest ta teadis, et ka pesu tuleb võtta, kuid see käis talle üle jõu. Ta seisis avatud kapi ees, vaadates naise korralikult kokkupandud pesu-

pesu, kätel seljal koos, ja ta ei muutnud tükil ajal ühtegi asendit, otsekui oleksid ta käed raudus, nii et ta ei saanud neid ette sirutada, ei saa võtta pesu, seda välja võtta ja pampu panna...

Kui korterinaaber koju tuli, seisis Serpilin ikka veel kapi ees, käed selja taga.

Naine astus tuppa, taipas, mis Serpilinil käsil on, ja mõnematult seda tema eest tegema. Kõik, mis ta võis praegu selle mehe heaks teha, oli tema vabastamine arda laadi probleemidest. Nii ta tegigi: valis ise kingad ja kleidi — musta, siis tuhnis kapis, võttis pesu, otsis ühe lina, laotas selle lauale ja pani kõik asjad ükshaaval selle peale.

Serpilin seisis keset tuba ja naine käis temast edasitõugast mööda nagu mõnest sambast.

«Nüüd on kõik,» ütles ta, sidus asjad pampu ja istus...

Need olid ka esimesed sõnad, mida ta pärast tuppatalokut ütles, ja Serpilin oli talle selle eest tänulik.

Kuna naine istus, istus ka Serpilin ja pani suitsu polema; kui ta raputas tuhka tuhatoosi, tuli talle see järele puhtus meelde, mis toas valitses, ning ta ütles:

«Aitäh koristamise eest.»

Naine noogutas vastuseks ja hakkas ootamatult minumöödunud ajast rääkima:

«Kui teil muist põrandapinda käest ära võeti, mõtles Ivan Terentjevitsš loobuda, ei tahtnud teiste elukorterisse tungida, aga mina tegin talle selgeks, et siis hakatakse meist veel teab mida arvama, kui me loobume. Teate ju küll, missugune aeg siis oli. Kolisime niisuguse tundega sisse, nagu oleksime milleski süüdi, ei julgenud mõtsa Valentina Jegorovnale silmagi vaadata.»

«Ta on mulle teist ainult head rääkinud,» ütles Serpilin.

«Me ei ole talle ka midagi halba teinud,» kinnitas Maria Aleksandrovna. «Ainult et meil endil oli esialgu puudlik.»

«Ilmaaegu,» ütles Serpilin.

Ta mõtles, et sel kõigel pole ju praegu enam mingit tahtsust, siis aga mõtles, et on siiski, ning ta surus tema ees istuva naise kätt, tänades teda kõige eest, mille eest Valentina Jegorovna teda enam tänada ei saanud.

Maria Aleksandrovnal läksid silmad vett tais, sest talle meenus tema oma mure, kuid ta võttis end kokku ja ei hakanud Serpilini ees nutma, kuna mehe mure oli hilisem, alanud alles täna. Niisiis pidi tana mõtlema temale, ja mitte iseendale.

«Ma tulen teiega kaasa, sean ta korda,» ütles ta, tõusis ja võttis riidepambu kätte.

Serpilin pani naftaliinilõhnaga sineli selga, ja nad läksid esikusse. Serpilin tahtis kompsu oma kätte võtta, aga Maria Aleksandrovna ei andnud. Nõnda läksid nad siis trepist alla ja istusid kõrvuti autosse — Serpilin tuhji kasi, Maria Aleksandrovnal pamp põlvedel.

Nad sõitsid vaikides. Poolal teel ütles Maria Aleksandrovna:

«Kui ma mehe matuselt tagasi tuln, ei lahkunud Valentina Jegorovna päeval ega öösel minu kõrvalt.»

Ütles nii ja jäi jalle vaik.

Kui nad haigla ees peatusid ja autost välja ronisid, kohmetus Serpilin. Ta taipas, et tal ei sobi Maria Aleksandrovnaga koos sisse minna, kuid ta ei teadnud, kas ta peaks teda väljas ootama või kindralstaabi sõitma.

«Ärge mind ootama jaage, sõitke ära,» ütles naine ise. «Ma lähen koju, kui siin kõik korda saab. Surnuaiale ma ei tule. Mulle tulevad seal kohe omad hadad meelde, ma ei jaksa enam, teen seal teile ilmaaegu tüh...»

Kindralstaabi lubadebüroos ei tulnudki oodata — luba oli laua peal valmis, aga Ivan Aleksejevitsi ei olnud kohal. Adjutant ütles, et ta oli tulnud ja laanud kohe raportile, oeldes, et kui kindralmajor tuleb enne, kui tema tagasi jõuab, las ta siis ootab.

Serpilin jäigi ootama. Oodata tuli väga kaua. Vahel peal käis seal kindraleid, keda Serpilin ei tundnud, ja adjutant tõusis nende ilmunisel iga kord laua tagant püsti ning kordas üht ja sama: «Raportil!»

Kuna Serpilinil midagi teha ei olnud, silmitses ta adjutanti, püüdes tema katumise põhjal mõistatada, kas Ivan Aleksejevits on ka selle aja jooksul muutunud, mis nad teineteist näinud pole, ja kui on, siis mis suhtes.

Adjutant oli pikk, tugev, laiaõlgne ja punapaine mees, aukraadilt alampolkovnik. Auaste oli nagu liiga

kerge sellise ameti jaoks, aga kuivõrd ta lonkas veidi, tundis ta ilume, et ta polnud mitte kogu aeg suurte meeste adjutant olnud, vaid oli ka sõdinud. Seda tunnistasid

... Punalipu ordenit ja raskesti haavatasamise pael. Telefoniga rääkides oli ta hääl ikka ametliku viisakas, ilma pugemise alatoonita, ja ainult meeltele nimetamine ütles Serpilinile, kes on parajasti telefoni teises otsas. Kui keegi sisse astus, ajas adjutant end silmapilkselt laua kohal sirgu nagu vedru ja las tapselt ja kiiresti küsimustele, muul ajal luges ta mingit mahukat dokumenti ja tõmbas meeltele kohtadele punase pliiatsiga sulgusid ümber, ... nahtavasti sel kombel ära Ivan Aleksejevitsile vabandikke kohti.

... mehel on tõesti õigus pärast haavatasamist olla, mõtles Serpilin, kelle arvates kogu adjutantina teenida võisid ainult nüripead ja ... Ja kui ta siin rasva ei lahe, palub ta end ... rivasse tagasi saata. Sellised mehed paluvad. ... mõtles meelehärmiga oma pojale, kes oli jõudnud juba kasundusametisse sisse süüa, ilma et tal ... ordineid või haavatasamise paela.

... meenutas akki angistustundega sedagi, et pojale ... miski raskusi, ei perekonnaseisuamet, ei kirst ... lauaplats — kõik oli tema jaoks lihtne, kõike ta ... ja suutis. Ja kuigi Serpilin sai aru, et poeg püüas tema muret kergendada ja üleauruseid sekeldusi ... kaelast ära võtta, masendas ja hämmastas poja ... oskus teda ometi vaata, mismoodi ta oskab.

... alampolkovnik,» poordus Serpilin adjutandi ... kui see oli oma kümnendat korda toru võtnud ja ... «Alampolkovnik Artemjev kuuleb,» ja ära ... teatanud: «Kannan ette, seltsimees kindral, kui ... » — «ütelge, kus ma teid näinud olen?»

Tal oli üldiselt hea nägude mälu, ja mida kauemini ta seda punapäist alampolkovnikut silmitses, seda kindlamaks muutus tema veendumus, et ta on teda kusagil ...

«Just nii, seltsimees kindral,» vastas alampolkovnik posti tõustes. «Te nägite mind neljakümne esimese aasta detsembris Podolski maanteel, liiklusummikus. Mina juhtisin oma polku, teie sõitsite «Emkaga» mööda, kut-

susite mind enda juurde ja käskisite ummiku likvideerida.»

«Teil oli veel kael kinni seotud,» meenus Serpilinile.
«Just nii.»

«Miks te mulle kohe meelde ei tuletanud, kui te mulle endal meeles oli?»

«Määrustik ei luba ülemusele meelde tuletada, seltsimees kindral. Ma mäletan teid veel varemast ajast. Te hakkasite Frunze Akadeemias meile lahinguteooriat lugema...»

Serpilin vaatas vilksamisi talle otsa ja vaikus.

Ahaa, mõtles ta, või siis juba sellest ajast...

Tema muidugi ei maletanud seda akadeemia kursant, kes oli siis, kolmekümne seitsmenda aastal, alles kapten või vanemleitnant ja istus koos mitmekümne teise tema loengutel, kuid neid loenguid endid maletas ta väga hästi. Ta jõudis sellel õppeaastal lugeda kõigest neli loengut, neljas jäigi vumaseks...

Adjutant helistas kuhugi, ning ooteruumi toodi teed ja saia.

Serpilin jõi kaks klaasi teed, vaatas kella ja tõusis püsti. Kell oli juba väga palju.

«Kas teie lennukid käivad iga päev meie rindel?» küsis ta adjutandilt.

Adjutant vastas, et jah, muidugi, Doni rindel käivad nad iga päev...

«Kellele tuleb teha avaldus, et homme kaasa lennata? Lenduritele?»

«Kindralleitnant helistab, ja ongi asi joones.»

Adjutandi hääl reetis üllatust. «Aga teie naine?» tahkis ta viist kusida, kuid jättis siiski küsimata.

«Kandke kindralleitnandile ette, et ma palun temalt vastavat luba,» ütles Serpilin. «Aga praegu andke mulle auto, kui see on võimalik, ma lasksin ta vahepeal vabaks.»

«Kindralleitnant tuleb iga silmapilk,» ütles alampolkovnik sellise haalega, mis märkis ara Serpilini kahtluse misvea.

Adjutant ei teadnud ainult aimamisi, vaid oli oma ülemuse enda käest kuulnud, et Ivan Aleksejevitsi ja Serpilini seob kauaaegne lähedane sõprus. Kuid tema sõjameheliku mõõdupuu järgi oli suksi kõrgel oma puu

... sõpruseks, aga kindralstaabi ülemal asetäitja ülemusest lahkumine, hoolimata antud käsust teda elada, on lubamatu omavoli.

Serpilin luges seda suhtumist ka alampolkovniku meelest, ja pidades seda põhimõtteliselt õigeks, leiab ta, et ei saa adjutanti siiski informeerimata jätta.

Ma pean kell neliteist haiglas olema,» ütles ta. «Ma pean kindralleitnandile, et ma läksin ära, sest mul on surnud ja maetakse täna. Ma helistan talle, kui mulmine on läbi.»

Ta ütles seda rahuliku ükskõiksusega, mida ta oli ootuse sisse harjutanud elu kõige rängemateks puhkudeks.

«Mis te raagite, seltsimees kindral! Miks te siis kohe ei helistanud!» hüüdis alampolkovnik osavõtlikult.

Kuid Serpilini pilk ei lasknud tal edasi rääkida, sest ta pilk ütles: «Täna kaastunde eest, aga mis on sinul selle asja? Miks ma oleksin pidanud sulle sellest rääkima, enne kui see polnud paratamatu?»

«Nii,» ütles ta valjusti. «Kuidas jääb siis autoga?»

Kui Serpilin haiglasse jõudis, seisis poja «Willys» juba peaukse ees.

«Istuge peale, seltsimees kindral,» ütles juht autost välja hüpates. «Teisest uksest tuleb minna! Seltsimees kapten on juba seal, käskis mul teid oodata ja kohale viia.»

Serpilin ronis «Willysesse», nad sõitsid hoovist välja, ümber pika kivimüüri, ning peatusid põiktänaval, hoone tagaküljel. Põiktänaval seisis kaks veoautot. Esimene veokastis oli kaks kirstu, mida parajasti koomale toodi, et mahutada sinna veel kolmandat. Selle veoauto ümber sõelusid naised. Teine oli tühi.

«Meie oma,» näitas autojuht peaga selle poole.

Serpilin laks paar jäatunud ja porist astet ülespoole ja jõudis ruumi, kus ta nagu otse põrandale pandud tema meelest väga suurt kinnist kirstu. Poeg seisis kirstu kõrval ja andis parajasti mingi paki kuivetu, pika juustu kätte, kes oli öösel Valentina Jegorovna juurde palatisse tulnud, kui Serpilin seal oli.

«Küll ma ilusti edasi annan, nagu te käskisite,» ütles Meil niisugust asja ei tunta, et jaetakse eda andmata,» ütles põetaja pakki vastu võttes.

Poeg pöördus nüüd Serpilini poole: «Näpistasin talle ja õele natuke oma toidunormist.»

Poeg talitas õigesti, aga Serpilinil oli ikkagi piinlik.

«Täna väga,» ütles ta ja ulatas põetajale käe.

See pistis paki kaenla alla ja ütles Serpilinile kätte andes:

«Tegime kõik ilusti korda — pesime ja panime...»
«Nii noor alles, oleks võinud veel kaua elada...»

«Täna väga,» ütles Serpilin veel kord.

«Ma käskisin kaane peale panna ja paari naelaga kinni lüüa,» ütles poeg, «muidu võib veel...» Ta jäi lause pooleli ja silmitses põlglikult hõlaseks tallatuks põrandat.

Siis läks ta uksele ja hüüdis autojuhile:

«Vavilov, kutsuge veoautost juht ja sõdur siia!»

Natukese aja pärast olidki kolm meest kohal.

«Kas tõstame peale?» küsis poeg Serpilinilt.

Serpilin kummardus kirstu peaotsisse ja surus sõrmed kirstu põhja alla, vastu põrandat.

Kui kirst oli välja kantud ja autokasti tõstetud, osutas poeg lõuaga teise veoauto poole, mille ümber rüüa naistesumm, lükates veokasti veel üht kirstu, juba neid jandat.

«Nii nad neid veavad. Ja surnuaial on siis kümme tükkki reas ootamas.» Ta lõi tusaselt käega. «Noh, kas sõidame?»

Kirst seisis lahtise veokasti põrandal. Kasti kummas segi äärde olid pandud pingid. Serpilin ronis sõna lausumata üles.

«Sa külmad seal ara! Laheksid ehk juhi kõrvale, kuule?» küsis poeg talle järele ronides.

«Pange kast kinni!» ütles Serpilin veoauto kõrvaltammuvale sõdurile, poja kasimusele vastamata jättes.

Sõdur pani tagalaua haaki ja haaras siis servast kinni, et samuti üles ronida. Tal oli piinlik juhi kõrvalt istuda, kui kindral sõidab väljas.

«Minge kabiini,» ütles Serpilin.

«Willys» sõitis ees, veoauto järel. Nüüd, kus Serpilin ja poeg istusid veokasti pingil, tema ühel pool, poeg

teisel pool kirstu, tundus kirst tema meelest veelgi suurem.

«Kaks, kakskummend viis,» ütles poeg. «Teisi ei tule ja sellegagi...» Lauset jälle pooleli jättes lõi

... korda nägi Serpilin oma naise nägu Novodevitskije surnuaial, haua ääres.

Nad ronisid väravas autokastist maha, «Willyse» juht ja molemat autot valvama ja mootoreid soojendama, poeg Serpilin, tema poeg, teine juht ja sõdur kandsid kirstu surnuaia teise otsa.

Kirst ei olnud Serpilinile raske, ta kartis ainult kogu poeg, et ta komistab. Surnuaed oli hanges, tuli sumada üle vanade hauaküngaste.

Kui nad haua juurde jõudsid, selgus, et auk ei olnud veel küllalt sügav. Hauakaevajad seisis kaelast saadik nõrgus; üks tagus kangiga külmanud maad lahti, teine vedas labidaga mullapahkraid välja. Pead ilmusid aeg-ajalt nähtavale ja kadusid siis jälle, ning sügavalt maa all kostis summutatud kirumist. Hauakaevajad vandusid ropult küll talve, küll külma, küll kiviköva maad...

Serpilin nägi, et poeg tahab neile peale pörutada, ja peatas teda. Temale oli see nüüd juba täiesti ükskõik. Kui nad ainult rutemini valmis saaksid.

Kirst pandi seniks kõrvalasuva värske haua peale.

«Kas tahad lahti ka teha?» küsis poeg.

Serpilin noogutas. Jah. Seda ta tahtis.

Poeg tõmbas paari naelaga kinnilöödud kirstukaane lahti ja pani selle serviti kirstu külje vastu seisma, siis keeratas ta emale pealelaotatud surilina näo ja rinna poole tagasi.

Musta kleidi väel lamas Valentina Jegorovna talvisele kõleda laotuse all, käed nagu külma kaitseks rinnal.

Ilm oli tuuline. Lumi tuiskas ühelt kalmukünkalt teisele ja üksikuid lumehelbeid langes mustale kleidile, surnu kahvatule näole, hallidele juustele, mille alt paisus marraskil oimukoht, ja sinakatele laugudele.

«Kui paneks nüüd kinni?» küsis poeg.

Serpilin raputas pead. Ta jättis jumalaga sellega, mida enam ei olnud. Talle tundus, et seal, kirstus, oli see veel olemas. Kuid seda ei olnud. Aga kui kirst kinni pannakse ja hauda lastakse, siis ei ole seda kindlasti

enam, siis ei saa talle enam tundudagi, et see on veel olemas. Ja kuigi Serpilin oli näinud oma silmaga nii paljusid surnuid, et ta enam ei maletanudki, kui palju just, ei aidanud see teda sel hetkel sugugi.

Ahastuses huult puredes seisis ta ja vaatas oma naist. Üks mälestus, mis peletas eemale ja tõrjus kõrvalt kõik teised, üksainus mälestus tõusis talumatult valus, tombuna talle kurku. Tal seisis silme ees naise õnnetu, süüdlaslik nägu sel päeval, kui ta vangilaagrist koju oli jõudnud. Kui Serpilin peale lõunat, pärast paari esimest kahekesi koosveedetud tundi esikusse läks, et Ivan Aleksejevitsšile helistada, kes oli tema tagasitulekukäsu saamata astunud, ja temaga ühendust saamata tuppis tagasi tuli, lebas Valentina Jegorovna minestunult põigiti voodil, selg vastu seina. Serpilin tormas naise juurde, pani ta korralikult pikali, jooksis esikusse, et kiirabi saata, helistada, tormas naise juurde tagasi ja katsus teda toibutada, tuletades palavikuliselt meelde kõike seda, mida ta oli juba ammu unustanud ja mida talle kunagi, veel enne maailmasõda, oli velskrite koolis õpetatud... Ja kui kiirabi kohale jõudis ja naisele süsti tegi — ning kui naine lõpuks silmad avas ja teadvusele tuli, oli tal selline süüdlaslik ilme, nagu oleks ta jumal teab mis paha teinud, nagu oleks ta mehe ees kuidagi süüdi! Ei, tema ees ei olnud ta küll milleski süüdi! Olgu süüdi kes tahes või mis tahes, igatahes tema mitte räägi, mitte milleski!

Serpilin ei suutnud enam avatud kirstu juures seista, seista ja vaadata oma naist, ning talle oli koguni kergetumaks kui üks hauakaevajatest tema juurde astus ja ütles:

«Valmis. Kas lööme kirstu kinni, seltsimees kindral?»

«Jah,» vastas Serpilin, lakates valusaks jäänud huuli närimast.

Poeg kummardus ema kohale ja suudles ta käsi. Ei olnud enam ema võimuses seda talle keelata.

Sundides end lõpuks vägisi emast lahkuma, kattis ta surnukeha linaga, ja hauakaevajad naelutasid kirstukaane vilunud osavusega kinni.

Serpilin ei liikunud paigast.

Hauakaevajad tassisid kirstu haua äärele, panid kaks

poega kõlt põhja alt läbi ja hakkasid kirstu hauda. Nad tõmbasid nad kõied välja, ja millegipärast muutusid nad hetkeks imelik vaikus.

«Viskad?» küsis poeg seda vaikust lõpetades. «Viskad,» vastas Serpilin: nad ootavad, et tema viskab esimesena peotäie mulda.

Ta kummardus, võttis maast külmanud mullapahkra ja viskas selle kirstukaanele. Siis viskas poeg paar-kolm mullakamakat, ja siis asusid labidad tööle... Ja siis oli kõik möödas.

Kui nad surnuaia väravast välja jõudsid, küsis poeg:

«Kuhu sa lähed?»

«Kindralstaapi.»

«Ma viin su kohale?»

«Vii,» nõustus Serpilin ükskõikselt.

Poeg istus juhi kohale ja käskis juhil taha istuda nagu hommikulgi. Sõideti vaikides. Mitu korda tundus Serpilinile, et nüüd ütleb poeg midagi. Aga poeg oli vaikne. Ja kui Serpilin oleks sel hetkel võinud ise oma nägu näha, oleks ta vististi taibanud, miks poeg vaikne oli ja juttu alustada ei julgenud.

Alles siis, kui auto kindralstaabi ukse ees peatus ja

poeg põlvil oli juba üks jalg maas, küsis poeg tasakesi:

«Kuhu sa koju ka tuled?»

«Ma ei tea,» vastas Serpilin, nägi poja ootavat ilmet, ütles veel kord «ei tea» ja keeras tinaraskel sammul poektänavasasse.

Ta helistas lubadebüroost Ivan Aleksejevitsšile, aga kindralleitnanti ei olnud jälle kohal.

«Kindralstaabi ülem juures,» teatas adjutant, «ei tea, kui kauaks jääb, võib-olla läheb sealt otse...» Ta jättis ütleмата, kuhu ta sealt «otse» läheb, ning lisas: «Võib-olla on keskööni ära. Ma kandsin talle ette, seltsimees kindral. Teil on luba valmis, lennuk lendab välja kell kaheksa viisteist Kesklennuväljalt. Kuhu käsitate auto saata?»

«Kuju.»

«Täpselt kell seitse on ta teie juures. Kindralleitnant palus teatada, et te oleksite õhtul kodus, ta helistab teile ise, niipea kui ta vabaks saab, väga võimalik, et kohe. Palus teile edasi öelda, et ta tahab tingimata teiega kokku saada. Olge ainult kodus.»

«Hea küll,» ütles Serpilin.

«Kas te täna autot vajate?»

«Ei,» vastas Serpilin, mõeldes, et ta ei lähe täna kull enam kuhugi, kui ehk ainult sööma. Ta polnud ju ei sest saati midagi sünnud ega joonud peale nende saaduste ja kahe klaasi tee Ivan Aleksejevitsi ooteruumas.

«Head tervist, seltsimees kindral. Tunnen kaasa teie mure puhul.»

«Täna,» vastas Serpilin ja pani toru hargile.

Ta laks uksest välja, teadmata veel õieti, kuhu minna lõunat võis süüa linnakomandantuuri juures asuvas sooklas Pervaja Meštšanskaja tanaval või siis kodus. Ptitsõn oli talle ärasõidu eel kohvrissi üht-teist soodavat kaasa pannud.

«Jah, lähen vist koju,» Ometigi polnud tal koju kiiret. Ta tahtis veel üksinda kõndida ja saada võitu oma südamevalust, mida tal polnud kellegagi jagada. Ta läks pikkamisi Kirovi tanavale, keeras Furkassovi põkutanavasse ja moodus majast, mille õue teda oli kunagi õõsel toodud. Eri aegadel oli ta sellele eri viisil mõelnud, praegu aga meenus see talle põgusalt ja pani koguni mugama: noh, siin ma olen, elus ja terve, lähen siit mööda, ja hädä pole midagi!

Jah, mina olen elus ja terve, aga Valjale maksis see elu... Ja kuigi tal oli raevuks põhjust, mõtles ta sellele ilma raevuta, ainult määratu kurbusega.

Ta jõudis ümber valjaku ja keeras Väikese Teatri poole alla.

Oli külm ja vaikne ilm, taevast oli selginud. Pimendatud tänavad muutusid pisut valgemaks, nii et võis näha isegi möödaminejate nägusid, kui nad õige ligidalt mööda läksid ja niisama pikkamööda kõndisid nagu temagi.

Ta jõudis Väikese Teatri juurde ja pidi just üle tänava minema, kui keegi haaras tal korraka selja tagant varrukast kinni. Ta pööras ringi, mõeldes, et see on mõni tema relvakaaslastest, kuid tema ees seisis, ikka veel varrukat lahti laskmata, õige tillukest kasvu naine, läkiläki peas ja sõjaväearsti-lõkmetega sinel seljas.

Serpilin imestas: ei ole sünnis keset täna kindrali sinelivarrukast kinni kahmata, — aga vaevast oli ta

saanud linestama hakata, kui ta taipas, et ta tunneb seda husti seda väikest sõjaväearsti-vormis naist, kelle silmad olid rõõmsast üllatusest jahmunult pärani. «Hea, seltsimees doktor,» ütles ta kinnast käest ära

Väike doktor naeratas ja hakkas samuti kiiruga kindrali kiskuma. Kinnast ei tahtnud kuidagi tulla, ja ta tõmbas selle hammastega ära, nagu lapsed teevad. «Iluka tugev käsi surus uskumatult kõvasti Serpilini kinni.»

«Tuln teile vastu,» ütles ta, hoides Serpilini kätt ja nägin akki, et see olete teie! Siis mõtlesin, et see on keegi teine, ja laksin mööda. Aga nüüd mõtlesin, et aga kui siiski olete teie, — ja jooksin tagasi. Näete, varrukast hakkasin veel kinni, ei saanud seda lahti, et saan soimata, kui on keegi teine. «... ja olete ikka teie!»

«Miks te arvasite, et ei või olla?» küsis Serpilin. «Olete mõeldud liiga vara arvelt maha kandnud?»

«Ei, mitte sellepärast. Mitte sellepärast, vaid lihtsalt sellepärast, et...» Väike doktor jäi kohmetult vait.

See, et ta Serpilinit kohtas, ei tundunud talle imena mitte sellepärast, et Serpilin poleks võinud elus olla; ta võis väga hästi elus olla. Ta oli saanud koos teistega kuhe esimesel hommikul pärast piiramisrõngast väljatulekut teada, et Serpilinile oli tehtud operatsioon ja et ta oli viidud sanitaarlennukiga Moskvasse. Ime oli hoopis see, et ta ise pärast kõike seda, mis temaga oli juhtunud, veel elas ja võis praegu jälle Moskva tänavail käia ning kohata koguni neid inimesi, keda ta oli kunagi tundnud, keda ta aga enam polnud lootnudki näha.

Tema ja tema saatust — hoopis see oli ime. Kuid ta ei olnud harjunud ei endast ega oma saatusest nii mõtlema, ja seepärast oli tema jaoks ime elus ja terve Serpilin. Tema ees seisis nüüd kindralimundris seesama mees, kellel tookord oli narmendav sinel seljas ja katkise nokaga müts peas, mees, kes neile päev enne labimurret oli ütelnud: «Homme samal ajal oleme kõik surnud, sakslaste jalge all, või elus, omade keskel, kolmandat võimalust meil ei ole!»

Ta vaatas Serpilinile otsa, hoides tal ikka veel käest kinni, just nagu kaoks kindral muidu ära.

«Aga teid ma ei lootnud küll tõesti enam elusalt näha,» ütles Serpilin.

«Jah, kas teate, et järgmisel päeval...» alustas väike doktor, kuid Serpilin katkestas teda:

«Ma tean, Šmakov kirjutas mulle sellest koledast loost. Aga te rabelesite seekord siiski välja?»

«Ei, seekord veel mitte,» ütles väike doktor ja laskis viimaks ometi Serpilini käe lahti. «Ma sain alles praegu... tähendab mitte praegu, aga...»

«Millal siis õieti — kas seekord või praegu? Ma ei saa teist hästi aru,» ütles Serpilin. «Kui te hakkaksite nüüd sõjaväe kombe kohaselt ilusti otsast peale?»

Kuid otsast peale hakkamisest ei tulnud väikesel doktoril midagi välja.

Ta rääkis kõigepealt, et ta käib juba kolmandat päeva Moskvast ringi, sest ta lasti haiglast välja ja antud talle paranemispuhkust; siis rääkis ta, et ta toodi haiglasena partisanibrigaadist Sklifossovski haiglasse; ja partisanibrigaadis ei olnud ta mitte kogu aeg: vahel oli ta Smolenskis põrandaalusel tööl; enne seda oli ta küll ka partisanibrigaadis, aga siis ei nimetatud seda veel brigaadiks, vaid salgaks, ja sellesse salka...

Kui ta oleks pidanud kirjutama oma elulugu, siis oleks kõik see, mida ta praegu Serpilinile kiiruga ette vuristas, võtnud enda alla vististi mitu paberilehte. Aga selleks, et sündmuste käigust õiget ettekujutust saada, oleks tulnud neid lehti lugeda vastupidises järjekorras — tagant ettepoole. Lõpuks, kui ta oli alguseni jõudnud, rääkis ta, kuidas teda olid metsast välja toonud Zolotarjov («Mäletate, lühike mees, oli enne meile tulekut Baranovi autojuht, teate, selle, kes ennast maha laskis?») ja Sintsov, ning küsis siis murelikult:

«Ega te ei tea, mis nendest on saanud? Võib-olla te juhusega teate?»

See oli küsitud lootusega, et miks nad ei võiks elus olla, kui tema on, mille poolest on tema nendest parem.

Serpilin poleks eriti tahtnud sellele küsimusele vastata, kuid vastas siiski: Zolotarjov oli neljakümne esimese aasta lõpul veel elus, Sintsov aga on temale teadaolevatel andmetel langenud. Ja nendes andmetes pole kahjuks põhjust kahelda.

«Langenud!» kurvastas väike doktor. «Kas tõesti?» kahjuks küll.»

Tema mõtlesin, et ta on elus,» ütles doktor kurvalt. Hiljuti tuli meelde, kui ta doktorile otsa vaatas, et ta oli teel medsanpatti autos Sintsovi ütelnud, et ta tahts väikese doktori eest.

«Ah tema on tõigi teid välja?»

«Jah.»

Tegi siis ikkagi enne surma seda, mida lubas teha,» ütles Serpilin, tagantjärele sügavat austust tundes «hoiatusmüra» mehe vastu.

«Mis me seisame keset teed!» ütles ta. «Kuhu te peate minema, seltsimees doktor?»

«Arge pilgake!» Doktor vaatas kindralile silma. «Minu nimi on Tanja, kui teil pole ehk meelest läinud...»

«Olgu peale,» ütles Serpilin. «See ei ole mul muidugi meelest läinud ega lähegi, aga ma pole nagu harjunud «spionelasi» niimoodi nimetama.»

Ja ta naeratus oli südamluk, vana tuttav naeratus, millega Tanja mõistis, et Serpilin on ikka sama hea inimene nagu ta oli. Serpilin aga mõtles tema otsajäänud sõnadest, et kuigi väike doktor räägib oma haavastamisest nii kerge tooniga, on see haavataasaamine talle olnud raske, ja ka toit jätab haiglas kõvasti sooda.

«Kuhu te praegu lähete?»

Mõlemad astusid kõnnitee servast eemale ja seisisid juures Väikese Teatri seina ääres Ostrovski kuju kõrval, millele olid liivakotid ümber pandud ja lauad peale loodud.

«Kuju. Ma elan nüüd ühe haiglapõetaja juures. Ta on kutsus mind, nii kauaks kui ma Moskvast olen.»

«Ja kust te tulete?»

Tanja osutas peaga Suure Teatri poole.

«Tahtsin teatrisse minna.»

«Ja siis?»

«Mulle öeldi, et täna tantsib Ulanova. «Luikede järves». Ma mõtlesin, et mingisuguse pileti ma ikka välja mungun, üheainsa pileti! Aga öeldi, et ärge ma mitte lootkugi.»

«Ah sellepärast olitegi tujust ära,» ütles Serpilin.

«Olin jah, aga enam ei ole; te ei tea, kui hea mees mul on, et ma teid nägin!»

«Mul ka,» ütles Serpilin. «Uneski ei osanud oodata, et sulle tuleb akki nagu ilmutus Moskvast vastu minna, väike doktor! Me hüüdsime teid seljataga ikka nõnda. Kas te teadsite seda?»

«Jah teadsin.»

«Aga kas te seda teadsite, kuidas me teid seal armastasime ja meestelegi eeskujuks seadsime, kas saite sellest aru?»

«Ma pistan praegu kohe tõinama,» ütles Tanja laulva häälel ja ta silmad laksid niiskeks. «Jätke järele, palun.»

«Ei teadnud te midagi ega saanud millestki aru,» ütles Serpilin. «Ja ei pista te ka praegu tõinama, sest miks te peaksite tõinama, kui olete elus ja tervel ja jäätegi kindlasti sõja lõpuni terveks, ja terve sületa õnne ootab teid veel ees! Igatahes, kui minult küsitakse, et kui palju õnne talle raatsiks ära anda, ma ütlen küll, et talle raatsiks kas või kõik ära anda. Talle võiks anda kohe suure-suure sületa!»

Ta ajas oma pikad käed laiali.

«Naete, nii suure, ja teie tahate veel tõinama pistal!»

«Ei taha enam,» ütles Tanja ja pühkis kindaga silmi.

«Nii et tema tahtis Suurde Teatrisse minna ja ei saanud? Lahme, võib-olla saame pileti.»

Serpilin ütles «pileti», Tanja aga kuulis «piletid» ja rõõmustas selle üle, et Serpilin ka teatrisse tuleb, isegi rohkem kui selle üle, et ta üldse piletid muretseb, sest tal oli Serpilinile nii palju raakida ja temalt nii palju küsida. Siin, tanaval, aga oli juba piinlik teda kauem kinni pidada, ja ta oli just praegu mõelnud, et aeg on jumalaga jätta ja ära minna.

Ole lahke, ei võinud talle piletit anda, mõtles Serpilin, kui nad koos Suure Teatri poole laksid. Temal polnud millestki kahju, kui ta seal piiramisrõngas oli, kus pidi teinekord end kõvasti kätte votma, et mitte elaks muutuda, neil aga on kahju talle piletit anda. Mõnele mükitud preilnale raatsivad küll anda, mõnele viinapoe juhatajale raatsivad küll anda, aga temale ei raatsi!...

Teda pahandas hirmsasti mõle, et Tanja ei saa omal eelkirjapiletit, ja selleks, et ta siiski saaks, on vaja teda ja tema kindralipabereid.

Kõnni natuke siin sammaste vahel, oota mind,» ütles ta Tanjale, sinatades teda nagu last. Ta jättis Tanja teatrillette seisma ja läks ise sisse.

Pileteid ei olnud, aga kui administraator kuulis, et «Suures kindralil on vaja kõigest ühtainukest kohta,»

et et hingimata täna, andis ta paasme direktorile

«Võtke varem süa, seltsimees kindral. Seal on istekoht, et te ei unustamata, kui hiljaks jaate, naete ainult teie selgi.»

«Ei valja tulles ei näinud Serpilin algul varkest doktorit kusagil, siis aga nägi ja muigas: Tanja ei teadnud oodata, et kindral nii ruttu tagasi jõuab, ja sügavalt mõttesse vajununa kõndis ta ümber ühe samba, tahtes napuga mooda selle külge nagu pisike plika.

«Kas teie?» küsis ta kohmetult, kui ta oma mõtetest

«H, võta!» ütles Serpilin ja ulatas Tanjale paasme. Vooli pea meeles — mida varem lähed, seda parema tuleks saada. Mine kohe otse looži ja raba esimene tool ja ära kedagi oma kohale lase! Ega polegi enam aega, ära ni palju aega. Mine kohe praegu sisse!»

«Aga teie?» küsis Tanja imestunult. Talle tuli see meenutult, et Serpilin tõi pileti ainult temale.

Mina pean homme hommikul Doni rindele tagasi lendama...»

«...on alles homme...» Tanja oleks nii kangesti tahtnud, et Serpilin temaga koos teatrisse tuleks, liialt et Serpilini jutt loožist ja manitsus, et ta ei tohi loožist lasta oma kohta ära võtta, ajasid talle hirmu

«Ma ei saa,» ütles Serpilin.

«Mis teil siis on? Miks te ei saa?» küsis Tanja tahtmatult arevusega, margates akki Serpilini kivinenud

An, mitte midagi, kõik on korras,» vastas Serpilin, et tal polnud kõige vähematki kavatsust Tanjat oma kaasosaliseks teha. Kuid iseendalegi ootamatult lisas ta: «Mul suri naine. Tulen just matuselt.»

Tanja lausa karjatas, kuuldes neid sõnu ja haält – kolatut, vasinud, troostitut haält. Just nagu oleks see haäl alles asja olnud kusagil kõrgel-kõrgel macharjal ja kukkunud akki tema silme all tuhandeks kulluks.

«Fjodor Fjodorovitš, kuidas... kuidas see...»

Ta haaras Serpilini kae ja vaatas talle silma.

Ja vaadates noorele naisele nakku, kes oli kaastundest nutma puhkemas, mõtles Serpilin, et tema, Fjodor Fjodorovitš Serpilin, nelikümmend kaheksa aastat vana matt's tana oma naise ning peab nüüd edasi elama ukse ja harjuma oma üksildusega.

«Jah,» ütles ta siis, «milleks ma seda sulle üldse ütlesin, rikkusin sul asjata tuju. Ma ei tahtnud ju rääkida, ei tea isegi, miks ma seda ütlesin. Hea küll, mine teie risse. Ma pean nüüd minema.»

Tanja vaatas talle nõutult otsa. Ta oli just tahtnud küsida, kui Serpilin ütles, et ta läheb Doni rindele tagasi, et mis seal Stalingradis praegu toimub ja kunagi lõpuks päriselt vabastatakse. Tal oli peast labi vilksanud seegi mõte, et Serpilin võiks siis, kui tema teie viseparanduspuhkus labi saab, aidata tal rindele paaseda, sinnasamasse, kus tema ise on. Aga pärast seda, mida Serpilin oli öelnud, ei sobinud enam mingeid küsimusi esitada ega üldse endast või väeteenistusest rääkida.

«No mine, mine,» ütles Serpilin. Ja ta koguni lukkas Tanjat kergelt, nagu oleks tal hirm, et Tanja ütles, nüüd, et ta ei lähegi teatrisse.

Tanja hakkas kuulekalt minema, siis vaatas ta tagasi ja nägi, et Serpilin pole kuhugi laanud, vaid seisab ja vaatab talle järele.

«Fjodor Fjodorovitš, kas ma võin teile kirjutada?»

«Kirjuta, kui tahad.»

«Mis teie välipostinumber on? Ma pean meeles.»

«Viissada neli kolmteist-«d». Mine nüüd, mis sa ootad?»

Siis pööras Tanja uuesti ümber, korrates ise hääle tult: «Viissada neli kolmteist-«d», viissada neli kolmteist-«d»... ja tõmbas raske ukse lahti.

... ja Serpilin hilja. Ta ei tahtnud metroojaama minna ja seal rahva hulgas trügida ning käis kogu tee kodus.

«Kui ema on?» küsis ta poisilt, kes talle ukse lahti

laskis.

«Hilja!»

Tal on ööpäeva-vahetus: öö ja päev töö, teine öö ja päev kodus.»

«Ja kus ta töötab?» Serpilinile polnud eile pähegi tulnud, et korterinaaber tööle käib.

«Kausani vaksalis evakuatsioonikorraldajana.»

«Ja sina teed kodused tööd?»

«Ma tulin ka alles praegu.»

«Mitusest vahetusest?»

«Raudteelt, koolile sütt laadimast.»

Jajah, ma näen, sul on käed...»

Poiss vaatas oma käsi ja ei vastanud midagi.

«Mitmendas klassis sa käid?»

«Mõlemendas.»

«Kas kooliskäijaid on kõvasti?»

«On küll. Kolm kooli pandi ühte. Meie koolimaja läks ühingu kätte.»

«Kas teil elektriteekannu on?»

«Teie oma.»

«Pane kahe mehe jaoks keema. Sinu poolt tee, minu poolt teekõrvane.»

Aga soome süs köögis,» ütles poiss, «köögis on soojem.»

Serpilin keeras oma toa ukse lukust lahti ja kutsus poisi sinna.

«Võta sealt kohvrist pakk. Pane kõik valmis ja kutsu mind.»

Poiss noogutas, võttis kohvrist paki ja läks kööki.

Serpilin jäi üksi, pani suitsu põlema ja kõndis mööda tuba. Siis tegi ta pooltühja kapi ukse lahti ja vedas sõrmega üle riidepuudel rippuvate kleitide nagu üle klaveriklahvistiku.

Naise asjad... Palju neid ju ei ole. Aga mida nendega teha? Kuhu nad panna? Hea, et ta homme hommikul ära lendab, ja teab kunas ta jälle siia tuppa tagasi tuleb. Aga asjad... Mis seal ikka, annab need

ohk naabrinaisele, et oleksid silma alt ära? Viimast haavub... Kuigi miks ta peaks haavuma? Müüb turul maha ja ostab pojale midagi. Poisil, näe, lapitud vild jalas. Las ostab uued vildid. Nii ta ütlebki...

Talle tuli meelde, et ta ei näegi ju enam Maria Aleksandrovnat; ja ta istus kohe lauaäärde ning kirjutas enne, kui see meelest ära oleks lainud, lühikese kirja.

«Tee on valmis,» ütles poiss ukse vahelt.

«Sah, anna see kiri homme emale, ma ei näe teda enam, lendan homme ära,» ütles Serpilin poisile ukse peal kirja pihku pistes ja laks koos temaga kööki.

Pütsõn oli söögiasja tõsiselt võtnud, nagu selgus, ja poiss oli ka kõik lauale pannud, olgugi et ta delikaatselt polnud midagi avanud ega lahti lõiganud. Kolm lihakonservi, suitsuvorstirõngas, suur tükk juustu ja pats vormileiba — täisnorm! Ja pudel «tarhuni»¹ kurat teab, kust see «tarhun» pärit oli, enne sõda polnud keegi temast midagi kuulnud.

«Noh, vana me sinuga vist küll jooma ei hakka, va mis sa arvad, Grigori?»

Esimest korda selle aja jooksul naeratas poiss.

«Kas sul nuga on?»

«On.» Poiss ulatas noa.

Serpilin lõikas paar-kolm jämedat viilu vorsti juustu, lukkas konservipurgi poisi ette: «Tee sa lahti!» — ja asus ise teed valama.

«Kas te olete Doni rindel?» küsis poiss.

Serpilin noogutas.

«Ja kuskohas? Stalingradist lõuna või põhja pool?»

«Loodes.»

«Kas tänases teadaandes raagiti teie vägedest?»

«Kus see on?»

«Kohe toon.»

Poiss jooksis oma tuppa ja tõi ajalehe.

Serpilin pani prillid ette ja hakkas Informatsiooni-büroo eilset teadaannet lugema. Kõige muu hulgas oli seal üks loik pühendatud Kingu vallutamisele üle-eelmisel ööl. Kohta ega väeosa polnud nimetatud, aga muud üksikasjad ei jätanud kahtlust, et jutt on Kingu

¹ Gräusia viin. Tõlk.

Kingu. Et saanud ebatäpsusteta läbi: teatati, et kõrgema vallutamisel hävitati seitse saksa tanki. Ei saa öelda, et see oleks vale olnud, aga tõsi see igatahes ka pole. Keegi ei hävitanud üleeile ühtki saksa tanki, nad olid tukk aega varem hävitatud ja sakslased olid juba ammust ajast lihtsalt talistuspunkti ümber amult see, et neid oli seitse ja et koht, kus nad olid, oli nüüd meie käes.

Serpilin muigas ja ütles poisile, et siin on, jah, tõenäoliselt kirjeldatud lahingut, millest tema diviis osa

«Kas teil on kaardivaediviis?» küsis poiss.

«Minul küll mitte,» vastas Serpilin.

«Kas teil oli kaardivaediviis. Tema kaardivaemärk anti teile?»

«Ma ei mäleta,» vastas poiss.

«Kas te olete, kui ma emaga seal käisin, et mind võeti?»

«Kas te olete, aga nad ütlesid, et ei saa kuidagi võtta.»

«Kas te olete?»

Ta küsis seda nii tungivalt, et ei saanud valetada, ja Serpilin ei pidanud ka vajalikuks seda teha.

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin võtnud sinu isa tema diviisi üle ja kui sa oleksid minu kaudu palunud, et sind diviisi võetaks, siis poleks mina võtnud?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas te olete,» ütles ta, «kui mina oleksin teinud sulle tingimusi?»

«Kas nad on taiesti sisse piiratud?»

«Jah.»

«Kas juba ammu?»

«Võrdlemisi. Varsti saab kuus nädalat.»

«Mis te siis veel?...» Poisi pilgust võis lugeda, et ta kirsitult ta ootab Stalingradis istuva Saksa armee hävitamist. «Nende käes on ju veel ainult jalatäht maad.»

Serpilin muigas, kujutledes endamisi seda «jalatähta» milleks oleks siamaani mahtunud veel neli Moskva linna.

«Jalatäis!»... Igale ruutmeetrile sellel «jalatäht» tuleb veel kilode kaupa rauda pilduda ja peale rauda ikkagi veel selle eest verrega maksta. Kena «jalatäht» küll! Poiss ei saa oma lapsemeeles aru, talle võib see andeks anda. Kuid on täiskasvanuidki, kes suamaani taipamata, kui palju sõdurikäpaid laheb maksma sõja ühe samm.

«Ah sina tahaksid, et oleks aga üks-kaks-kolm teid tud?» ütles Serpilin. «Tahta ju võib, aga harva see täide läheb.»

«Mispärast?»

«Kui minu diviisi tuled, küll siis näed, mispärast. Kuid teil äratuskella on?»

«On küll.»

«Millal sina tõused?»

«Pool seitse.»

«Kui ärkad, ärata mind ka. Ma kardan, et magan sisse. Pole tükk aega korralikult maganud.»

Serpilin ringutas ja tundis argliku lootusega, et lõpuks ometi tahab ta magada. Tunni aja eest oli ta arvanud, et tal ei tule enam iialgi und.

«Ärata mind, joo me koos teed ja lähme kumbki oma asju ajama — sina oma kooli ja mina oma diviisi.»

«Kas annate mulle sõna?» küsis korraka poiss, mõeldes Serpilini lubadusele, ja ta silmades hiilgas ootu ärevus.

«Ma pole oma elus kordagi sõna andnud ja ei anna, välja arvatud vandetöötus,» ütles Serpilin tõsiselt. «Aga mida ma ütlen, seda ma teen. Ja kui ma kahtlen, kas ma saan teha, siis olen parem vait. Soovitan sul samuti talitada. Pane toidule ööseks ajalehepaber peale...»

Ta laski oma tuppa, siis tuli talle meelde Ivan Alekseevitši oodatav telefonikõne.

«Millal sa magama lähed?» hüüdis ta ukse vahelt.

«Hilja. Ma pean veel õppima.»

Võta mind, kui ma peaksin raskesti magama jääma, sest mu telefonihelinat ei kuule!»

Ta jättis toaukse lahti, võttis pluusi seljast, pani pööririhma toolikorjule, kiskus säärikud jalast, tõmbas endale sineli ja kasuka peale — ning rammetult kippus ta pea padjale.

SEITSMES PEATÜKK

Ta ärkas selle peale, et tundis läbi une kellegi juurde tulekut. Kinnisilmi lükkas ta kasuka pealt ja laskis endale voodi ääre põrandale, siis alles tegi ta silmad lahti ja nägi avatud uksele oma poega. Pojal oli sinel seljas ja läkiläki peas, tema kõrval seisis Griša.

«Külaline, seltsimees kindral,» ütles poiss lühidalt, nagu olekski ta juba sõjaväes.

«Hästi, võid minna,» vastas Serpilin, ja hakates põrandal külmaks läinud säärikuid jalga tõmbama, ütles ta pojale pead tõstmata: «Mis sa seisad? Võta sinel maha.»

Seni kui poeg esikus sinelit maha võttis, pani Serpilin pluusi selga, võõrihma koos kabuuriga jättis aga õmber panemata, keha oli katkestatud une tõttu täis tinarasket rammestust; ta võttis kasuka õlgadele ning tõusis laua äärde, nõjatades küünarnukid lauale ja hõõrudes kättega nägu.

«Istu,» ütles ta, ilma et ta oleks ikka veel pojale otsa vandanud, hõõrus veel kord nägu, laskis siis käed lauale langeda, pani sõrmed vaheliti ja küsis: «Noh, mis sul rääkida oli?»

Ta silmitses poja ilusat, tuule käes karestunud nägu, «siniste kortsudega ja vaevalt märgatavalt taganema hakanud juustepiiriga otsaesist ning tahtejõulist lõuga, mille lõikas pooleks sügav püstvagu, vaatas ja mõtles: kui petlikuks osutuvad mõnikord sõjas need tahtejõulised näod, kui hirm hoiab neid oma peos, hoiab ning

pigistab tühjaks, muutes nad tundmatuseni kaarm
kohupiimakarvaliseks...

Miks ei meenutanud see nägu, mis oli ema näoga
sarnane, ometi mitte Valentina Jegorovna nägu? K
lap vist sellepärast, et selles näos ei olnud ema sil
Ema silmavaade oli püsiv ja tuli tema sügavast
musest, püüdes nagu alati kõik lõpuni ära oelda, i
suusõnal pidi jaama ütle mata. Aga selle tema v
istuva autovagade kapteni hallid silmad olid nagu
luuki, mis ei tahtnud sisse lasta midagi, mida nad k
sid. Serpilini peast kais labi mõte, et on silmi, mis an
vad, on silmi, mis võtavad, ja on silmi, mis ei l
ssee.

«Ära vaata mind näimoodi,» ütles poeg, «ütles
parem, et mine minema.» Ta hial varatas. «Sa vaat
nii, nagu oleksid mina selles suud, mis emaga j
tus... Aga ma tuln teda vaatama ja...

«Tead mis,» katkestas Serpilin teda poolelt sonid
«Sa ei ole aist ja sa ei võinud ette teada, mis jaht
Kui sul oli midagi veel rääkida... räägi ära. Aga kui
seda ütlema tulid, siis sellel kull mõtet ei ole. Ja an
toma, palun, mulle ei meeldi see.» lisas ta, nahes, k
das silmaluukdest hakkas veerema pisaraid.

Poeg nuuksatas, pühkis silmad kuivaks ja küsis, k
ta võib suitsetada.

«Suitseta... Mis mark sul on?»

««Kazbek»,»

«Anna mulle ka üks.»

Natuke aega suitsetasid mõlemad sõnagi vahetamata

«Küule, kuidas sa sellesse suhtud,» ütles poeg. «Anna
andeks, et ma sellest praegu raagin, aga ega me vi
edaspidi jälle tükil ajal kokku ei saa...»

Serpilin vaatas talle küsivalt otsa.

«Kuidas sa sellesse suhtud, kui ma oma naise ja lapse
seniks siia toon, kuni ma ise korteri saan, ainult nu
katak? Nad elavad seal Tšitaas viletsasti ja on nalja.
Ma sain kirja, võin sulle näidata.»

Serpilin raputas pead. Poeg mõistis seda nagu eitaval
vastust.

«Sa oled vastu?»

«Ei,» ütles Serpilin, «pole tarvis kirja näidata, ma
usun.»

«Kuidas sa sellesse suhtud?»

«Kõlavalt,» vastas Serpilin.

«Et võib nad ära tuua?» küsis poeg rõõmsalt.

«Ei, kui sa loa saad.»

«Mõh, väljakutsumine ja sissemõllimine jäägu

«Mureks. Ma palun oma kindralit, et ta helis-

«Poeg loi kaega, andes mõista, et tema kindra-

«Selles asjas kaasatamine kukepea. «Ainult kui

«... ole.»

«... sa tulid ema juurde sama jutuga, mõtles Ser-

«Aga miks ta sinu peale karjuma hakkas? Mida

«... ütlesid? Ega sa ju selle jutuga peale ei hakanud.

«... Ega siis?»

«... ta ei lasknud end oma motetevoolul kaasa kis-

«... ta

«... siis minu kaest tarvis on?» küsis ta selle asemel.

«... kuna ta aimas, et midagi on tarvis.

«... mida,» vastas poeg. «Tagalavalitsusele, et sa ei

«... astu»

«... ta tegi veidi kiiremini, kui oleks loomulik olnud.

«... on gelikult lauale kaeulatusse pandud valitasku lahti

«... otis sealt bloknoodi.

«Serpilin vaatas toas ringi, tuletades meelde, kus tindi-

«... võiks olla, kuid poeg oli juba valitaskust punase

«... ta võtnud ja ütles, et plnatsiga võib ka

«Mis ta perekonnanimi on, sama, mis sinul?» küsis
Serpilin.

«J-jah,» vastas poeg pisut kogeldes.

«Ja nimetahed?»

«A. P.» — Anna Petrovna, ma näitan sulle kohe

«... ütles poeg ja pistis kae vormipluusi taskusse

«Serpilin vajutas sõnagi lausumata kõvasti pliatsile ja

«... ütles. «Palun majutada minule reserveeritud

«... andapinnale, Pirogovi tanav 9—27, Tolstikova, A. P.

«... tutre...»

«Mis tutre nimi on?»

«Olja,» vastas poeg naise ja tutre fotot mööda lauda

«... poole lukates.

«Olgaga,» kirjutas Serpilin, kirjutas veel oma

«... alla ja ulatas paberilehe poiale. Siis võttis ta fotod,

«... neile põgusa pilgu ja pani lauale tagasi

Poeg ootas veel paar rusuvat hetke, nihutas siis fotod

huljakesi enda ette, nagu kardaks ta vaikust purustada ja pistis pluusitaskusse.

«Võta sinel õlgadele, külm on,» ütles Serpilin, millest ta ei ootanud, et poeg istub kuidagi kõssis.

«Mul on, näed, mis pluusi all.» Poeg tegi vormipluusi nööbi lahti ja näitas selle alla pandud villast kambrinuit.

«Ei kuulu vormi juurde,» ütles Serpilin, kes pidi seda väga oluliseks, et ohvitserid sõduritega võrdselt külma kannataksid ja et neil poleks midagi rohkemat seljas, kui on ette nähtud.

Poeg kehtitas õlgu.

«Panin selga, kui anti.»

«Ma pole siamaani kuulnud, et autoväeüksustel oleks erivarustus,» ütles Serpilin.

«Mitte igaühel,» ütles poeg ja taipas alles siis, kui ta seda oli öelnud, et isa pilkav lause just selle kohta kaaski, et «mitte igaühel».

Ja ometi, sellest pilkest hoolimata tundus pojale, et tema perekonna siiakolimisega pöördumisele on kõige kaudne andeksandmine, mis enne on olnud. Ta ei taibanud isalt tõelisi tundeid — mitte sellepärast, et ta oleks olnud rumal või taipamatu, vaid sellepärast, et tal oli kõige jaoks lihtsalt teine mõõdupuu.

Serpilinile aga ei tähendanud loa andmine tema tuppakolida mitte kui midagi. Ta oleks oma nõusoleku andnud ükskõik kellele, kas või naiteks sellele Ivan Aleksejevitsi adjutandile, tema naisele ja lastele...

«Ma tahan sulle raakida, kuidas see kõik oli,» ütles poeg.

«On's seda vaja?» küsis Serpilin. See küsimus, et tähendanud kuulamast keeldumist, vaid oli tema meelest tarvilik hoiatus, et poeg ei hakkaks juba ette ootama heatahtlikku suhtumist. Poeg ei saanud aga jällegi temast aru ja ütles kangekaelselt:

«Jah, on küll vaja! Ma olen kindel, et siis on nii sinul kui ka minul kergem.»

Vaevalt küll, mõtles Serpilin. Aga ta ei hakanud vastu vaidlema, kuigi ta nii mõtles, küsis pojalt veel ühe suitsu, pani selle põlema ja istus küünarnukke veelgi raskemalt lauale nõjatades ning sisemise külmatunde pärast kõssis õlgadel kasukat kohendades laua

... olles valmis poega katkestamata ära kuulama, mis tal iganes öelda on.

... rääkis, kuidas see kõik oli, ja tema jutust ilmutas polnud võimalik teisiti talitadagi, kui tema talitab. Serpilin aga kuulas ja mõtles, et kui see oligi nii, peaks tema ometi poja asemel olles nii talitanud, nagu talitab poeg.

Arvatavasti ei rääkinud poeg veel kõike, kuid ta oli ometi pigem siiras kui ebasiiras, selgitades isale, et kord ta sõjaväe ühik sisse aetud, pidi ta pöörduma sellega, mis tema kiiresti nagu rataski, sest vastasel korral oleks ta jäänud kodarate vahele ja oma kaela murtud.

Poeg ei kasutanud sõnu «kaela murtud» ega võrdlust rattast ja kodaratest, ta rääkis käredest koosolekust ja oludest vahemärkustest, ähvardavast väljakutsest sõjaväe juurde ja rumalatest nõuannetest, mis olid ometi väga targad nende meelest, kes neid andsid. Kõigest sellest rääkis poeg, Serpilin aga kuulas ning mõtles rattast ja kodaratest ja sellest, mis tähendas tal ajal selles rattas pöörduda ja mis tähendas kaela murda.

Kas temal endal oli selles rattas kael murtud? Jah, muidugi, kui rääkida endise brigaadikomandöri, endise Brunze-nimelise Akadeemia professori, endise Punalipu ordeni saaja, endise parteilase Serpilini kaalamurdmise kohta nende nelja aasta jooksul... Elu oli murtud nii mitmekesiseks, et paistis, nagu ei kasvaks need enam üht kokku. Ja see kõik oleks võinud lõppeda sellega, millega see lõppes nii paljudele, — surmaga, ja seda mitte kohtuotsuse põhjal, vaid lihtsalt, vangitapis või lumes sokkade vahel, kus pole õieti mõistlikku puudki, millesse lahkunu nime löigata. Nii juhtus see tema elu all paljude teistega. Kui õigust rääkida, purustab surm lõppude lõpuks nagunii kõik. Ei saa inimest hauast välja nõuda, ei saa küsida, kuidas sa surid. Kas murtuna või mitte... Ülekuulamise protokollid võivad küll ka pärast surma üht-teist pajatada, aga kes hakkab neid lugema, ja kas neid alleski hoitakse?

Kunagi laagris oli ta oma surmale mõeldes ka selles mõelnud. Ja ometi jäi ta ellu, sai vabaks ja kasvas kildudest jälle kokku, nii purustatud kui ta oligi. Ja

mitte ainult seda: ta elas ega mõelnudki enam sellele, et teda on kord juba murtud ja peaks seeparast olema ettevaatlikum, kuigi ta südamepõhjas uskus võimalust, et kui tuleb uus hädaaeg, siis võib väga kergesti leida neidki, kes hea meelega su luud-liikmed jälle vanast kohast katki murravad.

Poeg aina rääkis, ja mida kauem ta rääkis, seda rõõm samaks ta laks, sest ta oli enda meelest järjest vahem suudi... Otsis tookord kergemat teed, ja otsis kergemat teed ka nüüd... Otsis ega taibanud, et mees, kes istus tema vastas ja kelle ta oli tookord maha salanud, kuigi ta teda nii tookord kui ka praegu mõttes oma isale nimetas, oleks ei tea mis andnud, et tema eneseõigustusi mitte kuulata.

Mille eest küll mind ja ema nuheldakse? Me ei hõlitanud ega olnud pehmekeelised. Mina võib-olla veel kui ta vaike oli. Aga ema mitte kunagi, mitte nungil juhul, mõtles Serpilin hämmeldunult ja rusutult pojale otsa vaadates... Kindlasti mängis sel ajal seegi sinu jaoks oma osa, et ma ei olnud su lihane isa ja et paar isa oli langenud ja seega igast patust prii. Kui sa oled sid loomult tugev, poleks sa mind, mittelihast isa mingil juhul maha salanud, nõrga iseloomu jaoks aga ole see muidugi kiusatus — kergemat teed minna. Seda enam, et selle poole lükati. Kõik see oli nii, aga sa rõhutasid siiski liialt seda, et kõik teised olid samasugused nagu sina, keegi ei olnud parem. Seda ma ei usu. Selle pärast, et ligagi palju sinu eakaaslasti on kaotanud selle kahe sõja-aasta jooksul elu minu oma silme all. Jah, noma ei otsinud kergemat teed. Need on surma saanud kull asjata, kull asja parast, aga nahahoidjate huikad ei kuulunud ja pelguriks neid nimetada ei saa. Ja olgugi, et mulle lahinguaajal harva nende ankeet pihku juhtus, ei saa ega suuda ma tagantjärelegi kujutleda peaaegu kedagi neist niimoodi talitamas, nagu talitasid sina sel perioodil, millest sa praegu räägid. Tühja sellest perekonnanimest. Jutt ei ole perekonnanimest, vaid argusest. Sa vahetasid nime; nii nagu väejooksik kisub sõjaväljalt plagades oma mundri seljast...

«Kas see on kõik?» küsis Serpilin, kui poeg viimaks vaht jäi. See polnud kusetud selle mõttega, et juttu labi lõigata, vaid see oli lihtsalt kauane sõjaväeharjumus.

Poeg vahtus lakke, nagu meenutades, kas midagi ei oleks tahtunud, siis vaatas ta jälle isale otsa ja ütles:

Jah, mis oli siisugune aeg.»

Jah, siisugune aeg! Just siisugune! rõhutas Serpilin mõttes seda sõna. Selle asemel ei leiagi teist aega siisugune aeg! Selle sõnaga on kõik öeldud.

Tal oli korraga kummaline tunne, et tookord ei olnud mitte üks aeg, vaid samaaegselt eksisteeris kaks erinevat aega kõrvuti. Üks oli selge ja arusaadav — lennud üle põhjanaba, revolutsiooniline abi Hispaaniale, viha täiesti vastu, viisaastakud, töötamine ihust ja hingest, inimlik usk, et maa jõuab aina paremale järjele, armastus ja sõprus, normaalsed inimlikud suhted; ning teine — ainult sammuke kõrvale — teine aeg, hirmus ja tühja päevaga ikka käsitamatum...

«Ma ütlesid minust tookord lahti — ja eksisid, nagu ütles Serpilin pärast mõneajalist vaikimist.

Poeg tegi protesteeriva käeliigutuse, mis pidi tähendama, et tal polnud valikuvabadust, kuid Serpilin ei lasknud tal rääkida.

«...ja eksisid, nagu selgus,» kordas ta. «Aga nii mõnigi samasugune nagu mina on praegugi seal, kus mina olin, sellepärast et tema asi pole veel selgunud... Ja ma vaatan praegu sind, ja ma ei suuda seda mõtet omaale tõrjuda. Ei suuda. Ja ema ei suutnud. Kas sa suud sellest aru või ei saa?»

Poeg tõusis püsti ja kehtas nõutult õlgu, nagu tahaks ta ütelda: «Mis mina võin sinna parata?» Ja Serpilinile tundus, et nüüd paneb ta sineli selga ja läheb minema, sest pole enam millestki rääkida. Poeg käis paar korda edasi-tagasi, ikka õlgu kehitades, nagu vastaks ta vaikides omaenda küsimustele. Nüüd hakkab minema, mõtles Serpilin jälle, kuid poeg tuli hoopis laua juurde ja istus toolile.

«Tee, mis tahad, usu või ära usu,» ütles ta, «aga ma pole mitte kordagi, saad aru, mitte kordagi, ma annan ausõna, mitte kordagi, ükskõik mis mulle ka räägiti, — mitte kunagi mitte ühtki minutit pole ma uskunud, et sa oled rahvavaenlane...»

Ta ütles seda vaikselt, peaaegu lootmatagi, et isa teda usuks, kuid nii meeleheitliku otsekoheusega, et Serpilin koguni võpatas. See mõte oli talle juba varemalt

mitmel korral pahe tulnud, kuid ta oli selle iga korda nendema peletanud. Enne oli ta südamepõhjas katsunud poega õigustada: ta valetab, et ta ei uskunud, valetab sellepärast, et tal on häbi, ei julge näkku öelda, tegelikult uskus ta seda tol ajal! Aeti tal pea segi, muutati teda, luuletati teab mis kokku — ja ta jai viimaks uskuma. Jäi uskuma, ja seepärast ütleski lahti.

Seda ta siis ütleski emale eneseõigustuseks, nii et ema tema peale kohutavalt karjuma hakkas! Seda ta talis ütleski, just seda!

«Kas sa mind tõesti ei usu?» kostis kusagilt hirmus kaugelt poja hääl, kuigi poeg istus endist viisi laua ääres isa vastas ja isa oleks ulatunud teda käega puudutamagi.

«Asi on nõnda,» ütles Serpilin püsti tõustes ja õlgadelt mahalibisevat kasukat kehitates. «Me oleme siin nüüd küllalt edasi-tagasi arutanud; ma arvan, et me ei mõistnud teineteist sellegipärast, aga see pole ka tahtis. Praegu on maailmas tähtsamaidki probleeme. See, et sa minu ees süüdi oled, kustuta maha. Aga kui asja valjaspool sugulussidemeid võtta, siis tulid sa, nagu ma aru saan, minu käest argust andeks paluma. Kas jah või ei?»

«Jah.»

«Kui jah, siis tulid küll valesse paika. Argus lunastatakse ainult lahingutes. Muud võimalust pole olemas. Miks sa pole ikka veel rindel?»

«Lihtsalt on kord niimoodi läinud.»

«Esita raport, et läheks teistmoodi. Seda enam, et sa võtsid endale perekonnanimeks Tolstikov. Selleks sul julgust jätkus! Aga kui võtsid, siis ära diskrediteeri seda nime! Vassili Jakovlevitš ei teadnud ise, mis on argus, ega andnud seda ka teistele andeks. Esita juba homme raport! Minu abi sul pole sel puhul tarvis?»

«Ei ole.»

«Millal sa esitad?»

«Sa ise ütlesid, et homme.»

Poja hääl reetis nõutust ja nõrdimust. Kuid Serpilin ei tahtnud ei üht ega teist märgata.

«Ja jutt otsas. Suutsud jätta mulle.»

Ta ulatas pojale käe. Ja kui ta olekski pidanud nädala või kuu aja pärast kuulma, et see käepigistus maksis

tema elu või tervise, siiski oleks see käsi teistsuguse tüüpi korral igatahes andmata jäänud, ta oleks siis ilma jumalaga jätmata uksest välja saatnud — loogu ta silmist!

Poeg läks esikusse. Serpilin istus jälle laua äärde, rüügas ukse vahelt, kuidas poeg paneb sineli selga, talvetsi pähe ja tõmbab võõrlihma kinni.

Kui ta oli sellega valmis, astus ta lävele ja jai sinna

lühikest aega istus kühmas, kasukas õlgadel. Ta nägu oli sel hetkel kõhn ja vana; meelekohtadel sinendasid lubjastunud sooned, mis olid praegu magamatuse tõttu eriti tugevasti näha. Suured soonilised käed lebasid väsinult laual.

Ja kuigi see laua ääres istuv kangekaelne vana mees oli isegi nüüd, kus mured teda igast kandist ründasid, valtnüha muredumatu, hakkas pojalt korraga isast kahju. Et kahju nende turritavate hallide juuste pärast, paljaksmineva lagipea pärast, tema väsinud, vanaks jäänud näo pärast, nende kondiste, sooniliste käte pärast, mis lebasid raskelt laual, kahju sellepärast, et ta istub üksinda laua ääres kõledas, külmas toas.

Ning nõnda lävel seistes ja isa silmitsedes ütles poeg, hetkel hakkas ootamatult hale nii isast kui ka iseendast.

«Sa tahad siis päris üksi jääda?»

«Ma olen nagunii üksi.»

Serpilin tõstis pea, kuid poeg kannatas tema lõpmatu pika pilgu välja, pööras siis sõnagi lausumata ringi ja sulges ukse enda järel.

Kui Serpilin kuulis ka teise, õueukse paugatust, tõusis ta toolilt ja hakkas toas ringi käima. Ta käis edasi-tagasi nagu pendel, tiris aeg-ajalt mahalibisevat kasukat õlgadele tagasi ja suitsetas ühe suitsu teise järel.

Kõnelus pojaga oli liikuma pannud kõik need mõtted, mida ta iga päev ei mõelnud — mitte sellepärast, et ta oleks neid mõtteid kartnud, vaid sellepärast, et seda oli need kõrvale lükanud. Sõja tõttu polnud need mõtted mitte küll päriselt kadunud, nad olid vaid pugenud nii kaugele ajusoppi, et sinna polnud peaaegu iial mahti ega ka otsest vajadust tuhnima minna. Nüüd aga olid nad pinnale tõusnud, ja nüüd tuli igal juhul nen-

dest labi minna, nii nagu minnakse üle lageda veele. Tule all, mille lõppu ei jõuta ära oodata. Kõige tõsisem ja kõige raskem mõte, mida ennegi oli olnud kõige raskem minema peletada, — ei olnud mõte iseendale, vaid mõte neile, kes olid jäänud seniajani sinna. Sõja algul oli ta arvanud, et kui need, kes tulid just sõja eel tagasi, kust temagi tuli, ilmutavad ennastsalgavat kohusetruudust või surevad kõigi silme all vapra surma, siis võib see aidata kõiki neid, kes veel laagritesse jäid, rindele pääseda.

Hiljem, neljakümne teisel aastal, kui ta Gratsi diviisikomandori kohalt tagandati, punas teda mõte, et kui ta antakse tribunali kätte ja hakatakse tema minevikku meenutama, siis võtab asi halva pöörde ka kade nende jaoks, kes on veel seal ja püsivad ainsa lootuse varal elus — et nad saavad sõjas verrega või koguni surmaga nende peale kuhjatud laimu maha pesta.

Aga aeg moodus põhjendamata nuhasti lootusi ka kartus. Kuigi ta tagandati diviisikomandori kohalt ei tuletanud keegi tema minevikku meelde, ei siis, kui ta tagandati, ega siis, kui ta uuesti diviisikomandori koormati. Rindel sõdis oma paarsada erinevas aastimeest, kes olid nagu temagi veidi aega või vahetult enne sõda vangist lahti saanud; ta tundis paljusid neist otseselt või teadis kuulu järgi. Mõned olid juba langenud, teised olid tõusuteed käinud: neli neist juhatasid armeed, üks koguni rinnet. Kuid nahtavasti ei kurnustanud keegi vastavate järelduste tegemisega. Viimasel ajal polnud ta ühtegi uut nime kuulnud: need, kes olid tagasitulnud, olid rindel, need aga, kes istusid vangistuses edasi.

Ja tagasitulnuid ei olnud kes teab kui palju! Kõik kumne seitsmendal ja kolmekümne kaheksandal aastal polnud ühtegi polku, diviisi ega korpust, kust komandör, komissar või staabiülem või keegi kolm polks kinnilainud. Ja need, keda maha või lahki ei lastud, istusid praegugi edasi. Ainuüksi selles ilma kuivahetuse õiguse laagris, kus Serpilini vaimu oli olnud, oli peale tema veel kolm meest, kes oleksid võinud sõja ajal olla diviisi- või korpusekomandorid. Oletagem, et need aastad on neid reast välja loonud. Hea küll, ärge andke siis kohe korrapealt diviisi kätte, andke polk või pataljoni!

Et ikka endale mingit kuulsust, nad on valmis isegi tõestama ning suurema ükskõik missuguses

...otamatuse tõttu oligi Serpilini jaoks kõige ... et ta üksikvangistusest laagrisse sattudes ei saanud samasuguste inimeste keskest leidis, nagu ta ...

Ta ei võtnud midagi omaks ega andnud allkirja, aga tundus, millega temalt ülestunnistust välja püüti pressida, kinnitas tema oletust, et on tõepoolest olemas mingi kohutav ja määratult suur vandenõu, mille tõttu ... metsa — ja laastud lendavad ...», mille tõttu ei usuta niisuguseid inimesi nagu tema, kuivõrd ... inimestest, keda usutakse rohkem kui teda, on ... reeturid. Nii ta oletas ega osanud oletada midagi muud, sest midagi muud polnud lihtsalt võimalik ... Ja siis veendus ta pikapeale, päev-päevalt, ... kuult, aasta-aastalt, et seda vandenõu ei ole, pole lihtsalt olemaski. Ta veendus, et kõik need inimesed, kes on arreteeritud sellesama neetud viiekümne kaheksanda paragrahvi alusel nagu temagi, on peaaegu eranditult samasugused inimesed nagu temagi. Nii mõnigi oli vastu pidanud ja polnud midagi omaks võtnud, suurem osa polnud vastu pidanud ja olid end süüdi tunnistanud, kuid ükski neist polnud milleski süüdi, nagu polnud temagi.

Nii see oli. Kuid veel hirksam oli, et see kestis praegugi edasi. Laagrid olid ikka veel täis inimesi, kes olid valmis nõukogude võimu eest kas või tilkhaaval oma verd ohverdama. Seda oli võimatu mõtteist peletada, ... seda valjusti ütelda oleks tähendanud mõttetut ...

Kunagi, neljakümne esimese aasta sügisel, tollel malestusväärsel öhtul pärast paraadi Punasel väljakul, kui Serpilin lebas hospitalis, oli naine tema käest küsinud, kas ta on need aastad juba mälust maha kustutanud.

Ja tema oli tookord vastanud, et on küll. Kas see oli tõsi? Jah, selles mõttes, nagu naine oli küsinud ja nagu tema oli siis vastanud, oli see tõsi.

Jah, ta läks sõtta ja mõtles rohkem sõjale ja neile inimestele, kes olid temaga koos sõdimas ja kes nagu

temagi pidid õppima fašiste peksma, sest muidu olid siinse hukkunud nii meie kõik kui ka nõukogude võim. Ta mõtles palju ja pidevalt sellele ja harva ning vähe iseenesele ja oma minevikule. Jah, selles mõttes oli see tookord tõsi, mis ta naisele ütles, ja see oli tõsi ka nüüd, kus naine oli surnud ja ei saanud teda enam kuulda.

Aga kui ta mõtles teistele, kes olid jäänud sinna, mitte iseendale, siis ei saanud ta seda nelja aastat mitte kustutada. Ta ei saanud olla sellele mõtlemata.

Inimesed rõõmustasid, et tema puhul tehtud viga parandati, see oli kooskõlas nende sisemise õiglustundega. Kuigi ta oli vahel harva kokku puutunud ka teiste suguste tüüpidega, keele näost oli lugeda said lahti ja ole õnnelik! Sa oled erandjuhus, ja muud midagi. Aga mõtted, mis tekivad seoses sinu tagasitulekuga, on sedavõrd ohtlikud, et õieti peaks kaaluma, kas oligi mõistlik sind lahti lasta. Kuigi sa ei ole süüdi, sest muidu ei oleks sa tagasi saanud, on riiklikust seisukohast vaadatuna veel küsimus, mis on sinu tahtsaim.

Omaette raske probleem oli seega, kuidas kõigest sellest oma naisele rääkida — juba siis, kui nad vaksala esimest korda jälle kokku said. Valentina Jegorovna oli Stalinsse nü kindunud, just Stalinsse, Stalinsse isiklikult, et uskus kaljukindlalt, et kõik halb, mis toimub, on teiste inimeste korda saadetud, tehtud Stalini teinud ja tagaselja; ning ta oli Stalini lõpmata tanubik selle eest, et tema mees jälle vabaks sai. Serpilin oli seetõttu kimbatuses: kuidas naisele rääkida seda, mida ta teadis? Kui rääkida talle kõik ara ja kui ta jääb uskuma, siis on ta oma loomu kohaselt valmis kõhe, keset väljakut manema ja seda seal kisendama saatma sel kombel hukka nii iseennast, oma mees ja jumal teab keda veel!

Kui naine nende taaskohtumise esimesel õhtul menela ütles, «Sa pead seltsimees Stalini kirjutama ja teda selle eest tanama, et ta asja uuris ja sind vabaks las kis!» — siis oli mees vait ja sai aru, et naine ei ole temaga ühel nõul, et ta peab mehe vaikumist tanamatuks.

Serpilin oli Stalini kirjutanud neli korda — kahel korral vanglast ja kahel korral laagrist, oli talle meelde

meeldetuletanud, et Stalin tunneb teda Tsaritsõni rindelt, oli meeldetuletanud, et ta ei ole milleski süüdi, ja palunud Stalini lasta asja uuesti uurida. Loogiliselt võttes oleks ta pidanud kirjutada veel viieski kiri — nüüd, kui ta vabast vabaks sai. Aga oli kuidagi mõeldamatu tänada meelde. Ja enne, kui hakata nendest rääkima, tuli sõita meelde ja näidata seal, milleks sa ise suuteline oled, olema seejuures parem või halvem kõigist neist, kes veel vangis on.

Ta ei rääkinudki naisele tookord kõigest, mida ta mõtles. Ütles ainult, et oli laagrites näinud süütuid inimesi, nende hulgas ka korpusekomandör Grinkod, oma endist polgukomandöri, keda nainegi hästi tundis.

See nimi mõjus naisele tookord rohkem kui kõik muu. Naine rääkis, et ka tema polnud uskunud, et Grinko on süüdi, ja kui Grinko naine sõitis Moskvasse õigust nõutama, oli ta tema enda juurde elama võtnud. Grinko naine oligi siis kaks kuud tema juures elanud ja lõpuks midagi saavutamata tagasi Kaug-Idasse sõitnud, jät nud aga sealt tema kirjadele vastamata, ja alles hiljem selgus, et ta oli tagasiteel arreteeritud.

«Grinko ei tea seda tänapäevani,» ütles Serpilin selle peale süngelt. «Raske, Valja, on sellistele inimestele meelde jätta nagu Grinko, hakkad viimaks veel ei tea mida mõtlema...»

Seda öeldes vaatas ta naise nõutut nägu ja ei puudutanud seda teemat enam ei siis ega ka edaspidi.

Serpilin jättis edasi-tagasi kõndimise, peatus laua ääres, silmitsedes konisid kuhjaga täis tuhatoosi ja püüdes iseennast keelata sellele kõigele mõtlema.

Kuid sellest keelamisest ei olnud mingit abi. Tal seis silme ees korpusekomandör Grinko, nii nagu ta teda viimati oli näinud: otsalõppenud hiiglane istumas metsas äsja mahasaetud lehise tüvel ja hoidmas endal kahe suure kondise käega korisevast rinnast kinni.

See oli Grinko, kes tookord ülekuulamisel, kui teda ja Serpilinit pandi silm silma vastu mehega, kes oli paljastanud nende spioonitegevuse, haaras uuri ja istumise alt tabureti ja lõi selle pealekaebaja pähe puruks,

pärast aga, kui teda mööda koridori lohistati, kisendas veel Serpilini: «Fjodor, kirjuta Stalinile, kirjuta kõigest Stalinile!...»

See oli Grinko, keda tema iseloomu arvestades oli otsustatud vahistada teel Moskvasse, ja mitte kohapeal, Kaug-Idas, ning kes siis kutsutigi Moskvasse ja haagi tema vagun kusagil raudteejaamas öösel lahti. Ta laski vaguni esikusse, rahvakomissari poolt nimeliselt kingitud mauser kaes, ega lubanud end arreteerida, enne kui talle otse vagunist antakse telefoniühendus rahvakomissariga. Ja kui sudaösel jalule aetud rahvakomissar küsis, mida ta tahab, ütles Grinko. «Seltsimees, rahvakomissar, mind arreteeritakse, ma oletan reetmist! Kas hakkan vastu või annan alla?» Ja kui ta kuulis telefonitorus häält: «Anna alla, ma kannan seltsimees Stalinile ette, kõik selgub!» — lõi ta veel enne, kui ta alistus, küünarnukiga akna katki ja viskas talle kingitud mauseri möödasõitva kaubarongi rataste alla. Ta ise jutustas seda pärast Serpilini, kui nad Kolõma ääres koos teed ehitasid ja koos seda aega meenutasid, kus Grinko oli polgukomandor ja Serpilin tema asetatja ning just asja Revolutsioonilise Sõjanõukogu liikmeks määratud Stalin sõitis esimest korda Tsariitsoni alla nende polgu asupaika...

Grinko istus mahasaetud lehise tüvel ja kõhis verd, sest tal olid kopsud vigaseks pekstud, kui nõuti, et ta end Stalini reetmises süüdi tunnistaks. Aga ta ei tunnistanud ja jäi ellu, ja ta saadeti Kolõma äärde, kus ta hakkas teed ehitama ja rääkis verd kõhides, et ta elab igal juhul veel kaua, kuni seltsimees Stalin täit tõtt teada saab!

Ja sellest Grinkost polnud Serpilin kunagi peavani Stalinile kirjutanud; kui ta lahingute eest Moskva lähistel ordeni sai, pidi ta juba kirjutama, aga siis tuli nagu välg selgest taevast diviisikomandri kohalt tagandamine.

Kui Stalingradi operatsioon on lõpetatud, siis kirjutati — see on just paras moment, mõtles ta nüüd, end õigustada püüdes ja seda samal ajal haavenedes...

Esikus helises telefon, ja Ivan Aleksejevitš teatas ilma pikema sissejuhatusega, et ta on poole tunni pärast Serpilini juures.

«Ega liiga vara ei ole? Oled juba üleval? Võtad külastust?»

«Võtan küll!» vastas Serpilin rõõmsalt. Ta polnud loobunudki, et Ivan Aleksejevitš teda naha tahab, kuid loobumist polnud ta enam oodanud: niisugusel kohal pole inimene iseenda peremees.

Ta riputas telefonitoru hargile, võttis kella käelt ja hakkas seda üles keerama. Viis minutit puudus viiest. Hommik juba käes!

«Jaa-ah, hilja saavad nad seal öhtule küll...»

KAHESAS PEATÜKK

Kui Ivan Aleksejevitš täpselt poole tunni pärast uksele koputas, oli Serpilin juba nii tema vastuvõtmi-
naks kui ka ärasõiduks valmis: ta oli end pesnud, oli hülleme maha ajanud, pluusi selga ja portupee peale pannud, kohvri lukku keeranud ja isegi tuhatosi kõõ-
ks prügiämbrisse tühjaks kallanud.

«Tere, Fedja,» ütles Ivan Aleksejevitš sisse astudes ning sekundi mürdosa vältel hindavalt Serpilini nägu vaadates, siis kaelustas ta sõpra tormaka ägedusega ja surus korraks huuled vastu ta põske.

Ta oli rutanud siia, olles kõigiti valmis sõbra leinast oma võtma. Ja tahes-tahtmata tundis ta nüüd kergendust Serpilini igapäevast, muutumatut ning värskelt taseeritud nägu nähes. Serpilinil oli see psüühiline vaev juba nähtud, mida nimetatakse enese kättevõtmiseks ja mis kergendab märksa kaasinimeste elu, olgu see siis vaevanägijale endale kui raske tahes. See, et Serpilinil oli see vaev juba nähtud, polnud margatav mitte üksi Ivan Aleksejevitšile, kes teda ammust ajast hästi tundis, vaid ka Ivan Aleksejevitši selja taga seisvale adjutantile, kes teda peaaegu ei tundnudki.

«Meil on veel sinu ärasõiduni tund ja kolmkümmend viis minutit aega,» ütles Ivan Aleksejevitš. Serpilinit kuulustades oli ta sellega kogu hingest avaldanud oma kinnistunud ega pidanud vajalikuks seda veel sonadega kinnitada. «Kui sul midagi selle vastu pole, siis sööme koos hommikust.» Ta viipas adjutanti sõrmega ja võt-

ts tema kaest vaikese kohvri. «Sina, Pavel Trofimov, soolid vahepeal aerodroomile, nagu meil jutt oli, uurid jarele, kas lennuk ikka laheb.»

Adjutant ütles: «Kuulen!» ja kadus.

«Ära võtagi maha,» ütles Serpilin, nähes, et Ivan Aleksejevits tahab esikus sinelit seljast ara võtta. «Tuba on külm.»

«Ei tee viga,» ütles Ivan Aleksejevits, võttis sineli ikkagi seljast ara ja astus kärmesti tuppa.

Nad ei olnud teineteist neljakümne esimese aasta novembrikuust saadik näinud. Kui Serpilin diviisi komandori kohalt tagandati, ei kainud ta tookord Moskvas Ivan Aleksejevitsi juures abi otsimas — üle nendepaade, kes asjaga otseselt seotud olid. Ta ei tahtnud Ivan Aleksejevitsi tabarasse olukorda asetada. Ja pärast, kui asi lahenes ning ta pidi sõitma diviisi foormeerima, oli Ivan Aleksejevits parajasti rindele sõitnud.

Oma viiekümnele eluaastale vaatamata oli Ivan Aleksejevits ikka veel kõhn ja rühikas mees. Serpilin mäletas teda veel maailmasõjast, mäletas, kui ta oli kolinud Georgi-ristiga uljas allohvitseri, kes tuli pärast oist retki pataljoniüksuse Serpilini juurde noahaava siduma. Mäletas, kui ta oli luurekomando esindajana koos temaaga polgukomitees, mäletas teda polgu staabiülemana Tsaritsõni all. Tookord peeti teda tema keigarliku välunuse ja varakult terashalliks läinud kulje peale kammitud juuste pärast tihtipeale tsaariaegseks ohvitseriks, kuigi ta seda polnud. Praegune kindralifrents istus kõhetu ja sihvaka Ivan Aleksejevitsi seljas niisama valatult nagu need taljesse ömmeldud vormikatted millega ta kodusõja päevil ühkeldas. Ja juuksedki olid ikka samasugused, hallid, terasese lakkoga, sidsileidalt külje peale lahku kammitud. Ivan Aleksejevits ei olnud põrmugi vanemaks läinud, ainult et ta praegune nagu ei meeldinud Serpilinile. See, et tal oli vabanud ilme, oli mõistetav. Aga tema muidu vilgas ja elav palk oli praegu kuidagi imelikult liikumatu, nagu oleks ta halvunud mingi mõte, millest ta hetkekski ei vabane.

Kurat teab, mis lollid mõtted pahe tükivad, mõtles Serpilin, valjusti aga ütles ta:

«Sa ei näe just kõige parem välja.»

Pilk, mille Ivan Aleksejevits talle heitis, oli kiire, ilmaterad püsisid ikka lukumatult, kui ta naljatavalt vastas:

«Ma pole esimene, kelle suust ma seda kuulen. Teie, nooremehed, lausa lõkendate näost, samal ajal kui meie, legatsarotid, pabereid järades kokku kuivame.»

«Pole see leib kusagil kerge,» ütles Serpilin, vaadates Ivan Aleksejevitsile ikka veel ainiti silma ja saades karmesena üle vastastikusest ebalusest selle tõsise jutujärgumise eel, mida nad omas südames mõlemad ootasid.

Ivan Aleksejevits küsis, kuhu Serpilin oli naise matnud, ja kui see vastas, et Novodevitšje kalmistule, ütles ta: «Siis on hästi!» — nagu oleks sel puhul miski saanud olla veel hästi või halvasti. Siis küsis ta, kas naine oli Serpilini tulles veel teadvuse juures. Hambad ristis, raputas Serpilin pead.

Miks sa kohe ei tulnud, kui ma sulle helistasin?» küsis Ivan Aleksejevits etteheitvalt. «Ma lubasin talle, et kasutan äärmisel juhul oma positsiooni ja kutsun sind veel samal päeval Moskvasse. Aga sa ei tulnud!...»

Serpilin registreeris mõttes sõnad «äärmisel juhul», kuid välja ta seda ei näidanud, vaid hakkas selgitama, miks ta polnud saanud kohe lennata.

«Ahah, ahah,» oli Ivan Aleksejevitsile kõik kohe esimestest sõnadest selge ja arusaadav. «Ma mõtlesin juba vahepeal, et Batjuk sinu asjad niimoodi sättis. Siis aga nägin, et samal päeval tuli rindelt avaldus kinnitada sind Batjuki staabiülemaks!»

«Noh, kas kinnitati?» küsis Serpilin.

«Muidugi,» ütles Ivan Aleksejevits üllatunult. «Ma kaskisin adjutandil sulle kõigepealt minu nimel õnne soovida! Kas ma tõesti ainult mõtlesin seda teha ja unustasin? Kurat küll, viimased päevad on pea nii kirjuks võtnud, et... Viimane aeg oleks jälle rindele minna.»

«Kas rindel on kergem?»

«Sa arvad, et on raskem? Kui sa teada tahad...» Ivan Aleksejevits sai sõna sabast kinni, lõi järsult käiega, jättes selle jutuotsa katki, ja küsis: «Mis mees see teie sõjanõukogu liige ka on?»

«Zahharov on lihtne mees,» vastas Serpilin.

«Ei taipa, mis see tähendab. On see kiitus või lüütus?»

«Kiitus,» vastas Serpilin. «Või kui täpsemalt öelda sirgjooneline mees.»

«Ah sirgjooneline — see on hea,» ütles Ivan Aleksejevitš ja kordas mõtlikult: «See on hea.»

Ja tema näost võis näha, et ta mõtleb hoopis kellelegi teisele, kes ei ole ei lihtne ega sirgjooneline.

«Kuidas nad Batjukiga läbi saavad?»

«Diviisi kõik ei kosta,» vastas Serpilin, «aga mina arvates näeb Zahharov temaga naguripaevi, kuigi ta seda välja ei näita — ikkagi parteis karastatud mees.»

«Ega see Batjuk pole ka tsaariajal karastatud.»

«Aga iseloomus on küll midagi kulaklikku.»

«Nonoh, mis jutt see on!» hakkas Ivan Aleksejevitš naerma. «Ta on keskmiku poeg, ma mäletan väga hästi, ma olin kahekümne kuuendal aastal büroo sekretär, kui tema akadeemias õppis.»

«Kena õppimine küll!» lõi Serpilin käega. «Ma tean, kuidas temasukused õppisid. Meie, väiksemad vennad, polgukomandorid, õppisime tõesti nü, et hagi otsa ees naine ja poeg magavad sirmi taga, sina aga istu ja tuulu peaaegu igal öösel hommikuni välja...»

«Nüüd sa soolad küll üle,» vaidles Ivan Aleksejevitš vastu. «Eks neid oli seal ka mitut sorti. Võta võttesamune Grinko! Tema lõpetas ju ka kodusõja diviisi komandörina nagu Batjuk.»

Ja omavahel vaieldes või siis teineteisega nõusse jades hakkasid nad mehi meenutama, kes olid pärast kodusõda armeedest, korpustest ja diviisidest akadeemiasse õppima tulnud. Ühed neist õppasid nagu hullud, nii et ei saanud lõpuks enam magadagi või kurnatasid uhtelugu peavalu all, ronides pulkhaavad jälle sõjaväestmestikku mööda üles, mille tippu nad olid kord juba kodusõja päevil pöörase uljusega rahkinud. Teistel ei piisanud selliseks vägiteoks tahtejõudu ega kainet subitumist iseendasse, läbi häda istusid nad oma aja akadeemias ära ning laksid sojavakke tagas. Meestena, kellel oli küll minevik, aga polnud tulevikku.

«Heakene küll, see kõik on juba ajalugu,» ütles Ivan Aleksejevitš, kui nad olid läbi võtnud kümme konda

raamatit ja jõudnud kokkuleppele, et oli nii- ja naasugu-
st, «aga kuidas see Batjuk sinu kui diviisikomandöri
tõelist vaatevinklist paistab olema?»

Serpilin rääkis ausalt ära, missugune on Batjuk tema
tõelist vaatevinklist vaadatuna nii oma elu parematel
kui ka halvematel momentidel.

Ivan Aleksejevitš muigas.

Näed sa nüüd. Sinu vaatevinklist on keskmine vend,
minu vaatevinklist on kehv vend, rindejuhataja vaate-
vinklist ei ärata ka just vaimustust, nii palju kui mina
tean, aga kõrgema ülemjuhataja vaatevinklist pole
muud näha kui kummis rinda ja juba kodusõja ajast
tuntud vuntse. Et tal sellest ajast saadik pole ei tarkust
eга aru juurde tulnud, seda nii kõrgelt juba ei näe! Või
ei taheta näha. Ja muud argumendid sellest mälestuste-
müürist läbi ei pääse. Kuigi mõnikord on muide mäles-
tustest ka kasu, nagu sa isegi tead.»

Jah, Serpilin teadis seda. Teadis, et just tänu nen-
delesinastele mälestustele ei ole ta praegu Kolõma
lares, vaid siin. Natuke aega enne sõda, kui mõned sõja-
vaelased juba vabaks olid saanud ja nende vabakslask-
mine jätkus, oli Ivan Aleksejevitš, kes alles äsja oli
määratud kindralstaapi tööle, esimesi kordi Stalini juu-
res raportil. Stalin hakkas teab millega seoses Tsaritsõ-
nist rääkima, ja Ivan Aleksejevitš, kellel vastav jutt oli
juba varuks valmis, meenutas talle tema esimest külas-
käiku nende polku, seejuures ka Grinkod ja Serpilinit.
Grinko nime laskis Stalin kõrvust mööda, aga Serpilini
nime kuuldēs võttis ta telefonitoru ja helistas, et tema
stuiasi veel kord läbi vaadataks.

«Jah, nii on lood,» ütles Ivan Aleksejevitš.

Ja Serpilinile, kes talle otsa vaatas, tundus, et nad
mõlemad olid praegu mõelnud ühte ja sama: see on
siiski kuidagi alandav, et kogu sinu elu oleneb ainult
kellegi peast läbi vilksatanud mälestusest, mis oleks ju
võinud ka vilksatamata jääda, ja paarist-kolmest sõnast,
mida nii muuseas telefonitorusse öeldakse...

«Kuule, Vanja,» ütles Serpilin tasakesi, nagu võiks
keegi neid muidu kuulda, «kas Grinko heaks tõesti
midagi teha ei saa?»

Ivan Aleksejevitš kehtas õlgu.

«Ma ei tea. Võib-olla polnud Grinko talle juba omal

ajal millegipärast meele järele, või ütles ta kunagi hiljem midagi valesti... Ma ei julge teist korda meelde tuletada. Ausalt kohe. Ja kõik!»

«Aga ehk siiski sinu praeguse positsiooni juures.

Ivan Aleksejevitši silmis välgatas mingi võõrastav, peaaegu et vaenulik tuluke

«Mis tead sina minu praegusest positsioonist?...

«Ma proovin siis ise,» ütles Serpilin.

«Eks sa proovi, mina olen proovinud, nüüd on sinu kord,» pidi Ivan Aleksejevitš aarepealt ütleva. Aga ta armastas Serpilinit ja oli ka praegu, kus ta masendatud meeleolus siia oli tulnud, tema vastu heasoovlik, ja see heasoovlikkus oli nagu saar keset vastakate tundmuste tulva, mis möllas muidu ta hinges. Niisüüsi ei ütelnud ta: «Eks sa proovi,» vaid ütles hoopis: «Ma ei soovita.» Sest kuues meel ütles talle, et Grinkod ei saa enam aidata, Serpilinit aga peab hoiatama ettevaatamatul sammul eest, mille ohtlikkust need inimesed uneski ei aima, kes teavad seda meest, kelle kabinetist Ivan Aleksejevitš tunni aja eest oli lahkunud, ainult kuulu järgi või vanade mälestuste põhjal.

Kui Serpilin seda sõbralikku, kuid tõsist ähvardust varjavat lauset kuulis, oli ta mõni aeg vaik. Raakimisest polnud tulu, tuli tegutseda või mitte tegutseda. Ja kas üldse tegutseda või kunas tegutseda — seda pidi otsustama tema ise.

Ivan Aleksejevitš tõusis püsti ja avas adjutandi kohvriku, mille see siia oli jätnud.

«Kuule, sööme nüüd kohakaasluse alusel nii hommiku- kui ka õhtusoogi ara, ma ei tea, kuidas see sinul käib, aga minul kukub see tavaliselt ikka nii välja. Võtame Valja malestuseks ja sinu kohalemääramiseks. Elu tuleb elada, midagi pole parata.»

Ta võttis kohvrast viinapudeli ja mitu valgesse paberisse keeratud toidupakki.

«Säh, tee lahti... Ära mine kuhugi, pole vaja,» keelas ta Serpilinit, kes tahtis püsti tõusta. «Mul on kõik asjad olemas, klaasid ja kahvlid kaasa arvatud. Kunagi ei tea ette, millal ja kuhu sa pead sõitma, millal saad magada ja millal süüa, nii et adjutandil on kõik alati igaks juhuks kaasas.»

Paberi sees oli vorstiga, juustuga ja punase kalamar-

... võileibu, keedetud mune ja isegi kaks värsket

kui Batjuki juurde tagasi tulla...» ütles Ivan Aleksejevitš paberiga teeklaase pühkides ja neid vastu valmest vandates. «Ausalt öelda panin ma väga imeks, et post mind kinnitamiseks esitati.»

Serpilin ei tahtnud sugugi Batjuki juurde tagasi tulla, aga ta taipas, et Ivan Aleksejevitš püüab sihilikult hoiduda sellest teemast, mis talle ennist peale annuti.

«Mispärast?»

«Sellepärast, et Batjuki asemel ja tema suhtumise puhul oleksin ma otsinud endale staabiülemaks mõne mehedama mehe. Sinuga võib pinnud pihku saada.»

«Tema asemel sa mind ei võtaks, aga kas sa minu asemel tema kätte alla lähed?» küsis Serpilin.

Ivan Aleksejevitš tõmbas silmad vidukile, nagu takavõrris ta kusagil väga kaugel seisvat Batjukki, ja ütles aus trotslikult:

«Ikka lähed. Batjuk ei saa praeguses sõjas ilma tubli staabiülemata hakkama. Ja anda talle mõni viilets — selleks et tõestada, kuidas ta hakkama ei saa, — tähendaks käsi küünarnukini verre kasta. Seni kui sa seda tõestad, paneb ta asja ees, teist taga, teab kui palju mehi magama. Batjuk on tegelikult sama, mis Barabanov, ainult et kõrgem kraad. Viina ta küll liiast ei pruugi. Mul oli ausalt kohe hea meel, kui sind kinnitati. Mitte niivõrd sinu pärast — leib pole sul seal kerge, kui sinu oma sõnadega öelda, — kuivõrd asja enda pärast. Ja pole viga, rindejuhataja on teil terava pilguga mees. Kui sul on ikka õigus, toetab ta sind alati kindla käega ja vastuvõetaval viisil. Kuigi Batjukist lahtisaamine käib tallegi üle jõu. Lüüasaamise ajal on kerge eksida ja mõni heagi mees maha võtta, aga kui meie parajasti lööme, siis on raske isegi kehvat kui keskpärast meest maha võtta. Kui võidulaine kõrgelt kaib, ei paista Batjuk nii väga silma.»

«Aga varem?»

«Millal? Siis, kui meie lüüa saime? Neljakümne esimesel aastal ei paistnud me veel keegi tubliduse poolest nii väga silma. Ja möödunud aastal Harkovis — tuleb siiski tööle au anda — rabas Batjuk mehe eest.

Sestap ta mõne silmis armu leidiski...» Ivan Aleksejevitš näitas poidlaga lakke, sinna kõrge kõrgem... poole, kus Batjuk oli armu leidnud. «Ja see, et ta armeed ähvardavat katastroofi ette ei aimanud, noh, et siiski laksid niivõrd tema kui ka teised, kes seda armu... siski, — öieti kogu rinne ülalt saadud kaskkirjade ol... riks, teiseks on keclatud kogu jargnenud lugu katastroo... roofiks pidada. On selge ja arusaadav või ei ole? Kui ei ole selge ja arusaadav, siis ega kellegi kaest küsida ka ei ole. Kui sa minu kaest küsid, ei saa sa samuti vastust!»

Ivan Aleksejevitš valas klaasid täis, aga enne lau... istumist vaatas ta veel muiates teraselt Serpilin... otsa.

«Kas sa möödunud suvel «Pravdast» «Rinnet» lugesid?»

«Jah.»

«Ma kuulsin selle puhul kindralite pahandamist ka palju, aga mina olin küll üldiselt poolt. Leidsin, et on põhiqontes kasulik näidend. Aga sina?»

«Mina üldiselt ka,» vastas Serpilin.

«Nüüd aga tekib kohe küsimus: mispärast?» Ivan Aleksejevitš näitas jälle ainult poidlaga, kellest on jutt. «Mispärast see mees, kes ei armasta just eriti kriitikat ega enesekriitikat, kiitis näidendi heaks ja käskis «Pravdas» ära trükkida? Kas sa pole sellele mõelnud?»

«Ei ole.»

«Aga mina olen. Sellepärast, et hea tahtmise juures võib seal välja lugeda ka niisuguse moraali: kõiges mis meiega neljakümne esimesel ja neljakümne teisel aastal juhtus, on süüdi ainult Gorlovid, ja mitte keegi muu. Kõige möödunu eest langeb vastutus Gorlovitele. Ja mitte kellegi teisele. Anakeegi, siis tule vastu panna jalgu! Pea meeles, see on tahts punkt. Ja edasi? Edasi pannakse Gorlovite asemale Ognjovid, ja asi läheb paremaks, mis ongi üldiselt tööle lähedal, kuigi sina lähed küll veel ikkagi Batjuki alla staabiulemaks. Ja veel üks küsimus: mis jääb näidendis ütlemata? Jääb ütlemata see, kust see Gorlov on tulnud. Mis moel ja misparast sai temast rindejuhataja? Vahiti üldkoosolekul, või kuidas? Aga see küsimus on näidendis õige

õigaval peidus, nagu öeldakse, ja selle peale ei tule mitte kohe, ja igatseks ei tulegi, mina ei tulnud ka kohe... Noh, võtame sinu kohalemääramise terviseks, et siis oma Batjuki vastu ikka õiglane, ega temagi pole ennast ise kohale määranud... Ja hoiat kõik, mis ma rääkisin, ainult enda teada.»

Serpilin kehtas õlgu — loomulikult! Teda ei üllatanud Ivan Aleksejevitši avameelsus, vaid miski muu: see vihane, ärritatud olek, mida ilmutas täna see muidu nii tasakaalukas mees.

«Kas Maria Ignatjevna on siin, sinu juures, või ikka veel evakuatsioonis?»

«Evakuatsioonis. Mis ta peaks sin peale hakkama. Sinna ma vähemalt kirjutan, aga siin elaks küll ühes korteris, aga ei näekski teineteist. Sa mõtled, et ma sain täna hilja tulema? See on veel vara! Kell seitsekahetksa hommikul saan magama, kell üksteist hakkajalle peale. Ausalt öelda olen ma viimasel ajal kohe üra väsinud. Unustasin isegi adjutandi kaudu sulle määramise puhul õnne soovida. Mõni kruvi on väsimusest logisema hakanud... Aga kui ta hakkab sul äkki kusa-gil mujal, näiteks raportil logisema...»

«No mis, ega sa pole mõni teatmik!»

«See'p see häda ongi, et ei ole. Aga niisuguseid mehi on küllalt, kellel pea ei tööta, aga mälu on hea. Mina pidavat jälle teinekord liiga palju aega küsima oma seisukohtade läbimõtlelemiseks. Kui ma sulle päris ausalt ütlen — minu positsioon on viimasel ajal kõikumama löönud. Kohast ma ei hooli, oleksin rindel rahul ükskõik mis ametiga. Me pole ju lõpuks ikkagi ainult kindralid — et näe, mul üks täht rohkem kui sull! Ennem jäägu üks täht saamata, kui aga kommunisti sõdametunnistuse puhta hoiad! Seda läheb rindel samuti tarvis, ükskõik siis, mis koha peal. Aga mu süda valutab sellepärast, et ega see pole mõni köstrikoos, kus papp ajab klassist välja — ja sina tõused ja lähedki, virutad veel ukse klõmndi kinni, et kurat temaga! Asi on sin hoopis raskem. Mul pole kohast kahju, mul on kahju võimalusest sündmuste käiku oma arusaamist mööda mõjutada. Ma ei taha, et minu kohale asuks mõni elav taskuraamat!»

«Selge, ma saan aru,» ütles Serpilin, nähes Ivan

Aleksejevitsi nõrdimust, kuid teadmata siiski ots selle põhjust. «Aga mis sinuga siis õieti juhtus? Aru raagi muide, kui sa ei taha.»

«Minuga pole siamaani midagi juhtunud,» vastas Ivan Aleksejevits, «mina ei ole siin üldse oluline. Eelseisvate operatsioonide planeerimine ei lähe mulle nagu peaks minema. Ma tegin nädala eest, kui hävitati Hothi grupp, ettepaneku jätta sinna, Stalingradi lähikondadele vägesid ainult hädavajalik miinimum — ja mitte rohkem! Ma ei usu, et sakslased pärast lüüasaamist Kotelnikovo all välja tungivad või et nende juurde läbi murdatakse. Vaatamata kõikidele Hitleri lubadustele, istuvad nad seal ja kõngevad nälga, kui nad alla ei anna. Seda silmas pidades tegin ma ettepaneku võtta teie armadelt kolm armeed ja saata nad kõige kiiremas korras nende jõudude käsutusse, kes peavad arendama mulle pealetungi. Või — mine sa sedagi tea — tõrjuma taga vaenlase pealetungi. Seda võimalust tuleb ikka ka arvestada! Edasiste rünnakute plaan ei tekita vaidlust, see on heaks kiidetud ja kõigile selge. Vaidlus käib aga selle ümber, kas ei peaks selle plaani elluviimist mõne vabaks jääva armeega veelgi tõhustama. Aga selleks ei saa nõusolekut... «Mis?! Istuda ja oodata, kuni nad alla annavad?... Mis — vallutada Stalingrad kuu aega hiljem?!» Aga mispärast ei võiks teda kuu aega hiljem vallutada, küsin ma, kui sakslaste läbimurdmise oht antud olukorras pärast Kotelnikovot on praktiliselt olematu? Miks me siis nüüd, kus me oleme oma operatsiooni piir ilusasti alustanud ja arendanud, äkki kannatuse kaotame — just nüüd, kus meil pole enam muud teha kui neid seal oma tagalas vaikeste jõudude abil rahulikult surnuks naljutada nagu lutikaid, kusjuures vabaks jaanud armeesid tuleks kiiremas korras laevadada ja nad laiali nendele rinnetele toeks saata, kui otsustatakse õige peatselt kõik edaspidine? See'p see on mis mulle vumastel päevadel rahu ei anna. Minu positsioon on aga kõikuma löönud sellepärast, et ma ei suutnud endast välja pigistada kahetsust oma ettepaneku puhul ega ilmutada vaimustust nende ettepanekute puhul, mis minu omade asemel läbi läksid. Nüüd ma siis planeerin nii, nagu kästud, ja palun jumalat, et te seal Stalingradis ühe nädala jooksul nii alguse kui ka

lõpu ära teeksite, nii et te sealt kiiremini tulema pääsksite. Kas teete?»

Ivan Aleksejevits ütles seda naeratades, aga see naeratus oli kuidagi viril ja hääles kõlas palve, millega ta ei pöördunud mitte Serpilini poole, vaid kellegi kõrgema poole — sõjasaatuse enda poole, et see laseks neile peale oma palet paista ja pööraks sakslastele selja.

«Ausalt öelda on see mullegi üsna ootamatu,» ütles Serpilin.

Ta ei osanud sel hetkel lihtsalt mõeldagi, et rünnakut Stalingradile võiks korraga lihtsalt edasi lükata — või oieti mitte edasi lükata, vaid hoopis ära jätta, sest lõpupeude lõpuks just sellest oligi praegu jutt.

«Oot-oot, kuidas...» alustas ta, aga Ivan Aleksejevits katkestas teda:

«See'p see ongi, et kuidas! Ja lase see kõik parem teistest kõrvast välja, mis ma rääkisin. Selleks ma ainult rääkisin, et oleks südame pealt ära räägitud. Liiatigi on see küsimus, kellel on õigus, praktiliselt juba seljataga, ja minu mure selle puhul ei huvita kedagi. Kui teada tahad, siis ma oleksin praegu isegi rõõmus, kui mul ei oleks õigus! Tahaksin hea meelega tunnistada oma viga! Aga ma ei saa oma südames lüüa kartust, et möödub mõni aeg ja asjade areng näitab, et minul oli õigus! Vahel heidan hommikul voodisse — puruväsinud, aga uni ei tule. Uni ei tule, ja siis hakkad mõtlema, kui palju peab meiesugune sõjaväekorrale alluv inimene alla neelama! Raske elukutse on meil nagunii, aga seal, kus mina praegu olen, on asi hoopis hull!»

«Tule ära!»

«Tule ära!» muigas Ivan Aleksejevits. «Kerge ütelda. Sa ju tead, et sõjaväes ei kista sul käsi-jalgu otsast mitte ainult siis, kui sa uut positsiooni vallutama lähed, vaid ka siis, kui sa oma positsiooni maha jätab. Ja kui mina tahan oma praeguse puki pealt maha ronida, siis tuleb mul samuti parajat aega valida, et tervete käte ja jalgadega tulema saada. Ma tahan veel sõdida, aga mitte sõja lõpuni kusagil kaugel sõjaväeringkonnas läbikukkunud tuusa mängida! Igatahes kaks kella on juba käinud, nüüd ootan kolmandat,» lõpetas ta ootamatult.

Sedapuhku ei kõlanud see kibestunult, vaid koguni nagu ulja väljakutsena saatusele, ilmutades ütleja hingejõudu.

Ka sel juhul, kui sul pole õigus... mõtles Serpilin.

Ivan Aleksejevitsi arutlused olid, kui asja tema sead kohalt võtta, rangelt loogilised, nagu paistis, ja Serpilin ei targenud esimese mulje põhjal ning diviisikomandöri vaatepunktist lähtudes enesekindlalt otsustama hakata. Kellel on lõpuks õigus selles kõiki rindeid hõlmavas vaidluses, mis oli nähtavasti üks neist paljudest, mis Peakorteris puhkesid ja tormi tekitasid, et siis lõplik otsuse langetamise järel hääletult vaibuda. Ta tundis ainult, et kui homme korraga tühistataks ettevalmistamisel oleva pealetungi kask, poleks ta omas sudan sellega nõus. Liiga kirglikult ja kannatamatult ootas ta võimalust õlendada seal, Stalingradis, sakslastega arved, ootas nagu kõik teisedki Doni rindel — ülevalt kannatavalt. Ja seda tundes teadis ta, et tal on omamoodi õigus nii viisi tunda. Ja võib olla, et just seda õigust peeti silmas, kui Ivan Aleksejevitsi ettepanek tagasi lükati.

Nii ta küll mõtles, kuid oli siiski vait ja ei ütelnud midagi. Ja õigust öelda ei kusunudki Ivan Aleksejevitsi Serpilini seisukohta. Ta ainult prahvatas kõik välja, esmakordselt kogu sõja vältel, sest oli lihtsalt niusugane moment, ja sellisel momendil oli parajasti tema kõrvades, kellega ta oli veerand sajandit sõber olnud ja kellest ta kindlalt teadis, et kõigest, mis sa raagid, vabataks ta nagu haud.

Kuid südames ja mõttes käärib teinekord selliseidki asju, mida ei saa kellelegi ütelda, sest sa ei tea isegi öieti, mis peale hakata.

Jah, Stalin on Stalin. Ja sellega on öieti kõik öeldud, olgugi et sa tead temast palju rohkem kui nii mõnigi teine, tead sedagi, mis oli enne sõda ja mis oli sõja algul, tead ka seda, millele ei taha lihtsalt mõelda.

Usk, et ta on suur, lõi kõikuma küll sõja algul, hiljem aga leidis see jalle kinnitust — ei, selles praegu enam ei kahtle. Aga selles, et ta on julm? Ka see on ju sul teada, paremini kui paljudel teistel. Ja iga kord, kui sa lähed tema juurde raportile, tead sa, et ta käsi ei võpata millegi puhul.

Ja pole kaugeltki alati selge, kus lõpeb raudne tahe ja algab käsitamatu kangekaelsus, mis on maksma läinud kümneid tuhandeid elusid ja rusunenud tehnilise varustuse hiigelmistuid.

Jah, ta kuulab, vaatab läbi, kiidab heaks, võtab arvesse, ei tõrju enam nõuandeid ja raporteid tagasi nagu varem, enne sõda. Aga see kõik kehtib teatava lookeni — ja siis jääb viimane sõna temale, ja mõnikord on see sõna ainuõige antud olukorras, teinekord aga hakkab see lihtsalt tervele mõistusele vastu, ja mitte ükski argument ei sunni teda enam ümber mõtlema. Kogu häda selles seisnebki, et see tema viimane sõna on alati õige, ka sel puhul, kui ta ei ole õige. Ja õigeks jääbki. Nurjumise korral leitakse teisi süüdlasi. Ja need tuleb leida igal juhul, kuivõrd temal on alati õigus.

Aga samal ajal on tema vaieldamatul autoriteedil ja isegi ainult tema nimel uskumatu jõud. Aastate jooksul on see juba nii kujunenud, et kõik, millesse me usume — partei, armee, rahvas —, kõik on põimunud selles nimes nagu keermed kõies. Ja selle kõie otsas me veamegi suurt sõjakoormat. Veab nõrkemiseni kogu rahvas, ja üks nimi on kõigil suus: Stalin. Olgu, las olla! Ainult sel juhul peaks vähemalt mõtlema temast nõnda nagu kõik teised, kes teavad vaid, et ta on suur, ja ei tea kõike muud, mida olekski parem mitte teada. Mõnikord aga ei saa lahti tundeist, et ei tea ka sina veel mitte kõike, kaugeltki mitte kõike...

Mis teha? Mis mõtet on seda küsidagi? Tuleb teha oma tööd, kui sa oled kommunist ja sõdur! Tuleb oma kohal terutada muudkui oma tõde ja kanda ausalt ette teiste oma. Ja terutada ka seda, iga kord nii palju, kui saab.

Mida sa targemat oskadki teha? Iga kord pole sinust sellekski meest! Sest pole seegi tõtt öelda nii väga ohutu asi. Kusjuures sina pole ka mitte see viimane argpüks, heast peast ei maksa ikka endale näkku sülitada!

Ivan Aleksejevits oli tükk aega rusutult vait ja nii sügavasti mõttes ning Serpilinist nii kaugel, et Serpilin ei hakanud seda tajudes teist segama ja oli samuti vait.

Ivan Aleksejevitsš opereeris teiste suurustega küll need, millega opereeris diviisikomandör Serpilin, see parast oleks Serpilin hea meelega kasutanud erakordset juhust küsida Ivan Aleksejevitsši kaest eelseisvate operatsioonide ulatust ja seda, kui suureks hindab tema sakslaste jõudu ja millised on tema arvates talveofensiivi perspektiivid kõigi rinnete ulatuses. Aga kui väga ta oleks tahtnudki küsida, tundis ta siiski väga hästi seda piiri, mida ka kõige suurem sõprus ei tohi ületada, piiri, üle mille sõjas ei küsita ega vastata. Nii ta astus sellest piirist üle ainult mõttes... Selle kõige asemel, mida ta oleks tahtnud küsida, küsis ta ainult:

«Kas sa käid sageli raportil?»

«Praegu küll. Kõik minust kõrgemad mehed on meie Peakorteri esindajatena... Tal on kohutav aimaus võime,» lisas Ivan Aleksejevitsš mõne aja parast. «Vahel saad aru, et on täiesti lootusetu talle oma seisukohta selgeks teha, sead ja oled lihtsalt vaat. Aga tema vaatab sulle otsa ja aimab kohe sinu eitavat suhtumist sellesse, mida ta ette pani.»

«Võib-olla sõidab Stalingradi, talle oleks see vist päris huvitav,» ütles Serpilin. «Tuttavad kohad pealegi.»

«Vaevalt küll,» kehtas Ivan Aleksejevitsš õlgu, kui ta ei hakanud seletama, miks vaevalt küll. «Nojah, joon mõlemad selle terviseks, et te seal sakslastele kiiremini otsa peale teeksitel! Kõök on muidugi siin, meie Peakorteri, ja niisugune, et hoia pead kahe käega kinni. Kord ei ole seal, kord teal kõik nii, nagu peaks olema. Aga kui kaarti vaadata, siis on novembrist siiani ikka kõvasti edasi vehitud! Võime varsti juba iseendile silma vaadata. Muidugi tuleb asju ikka kainele võtta. Ei tohi kõike, mis mees mõlgub, tõe pähe pakkuda, kui ka keel mõnikord sügeleb... Üldiselt aga on elu nüüd ikka hulga lõbusam: ajame neid tõpraid juba taga ja hävitame neid.»

Ta lõi Serpiliniga kokku, võttis tubli lonksu, pigistas vorstiga saia, pihku ja hakkas sellise mõnu ja isuga sööma, nagu oleks talle rasketest mõtetest, vabanemise, jarel alles nüüd korraga meelde tulnud, et tal on kõht koerakombel tühi.

«Kas sellest ei ole midagi, et sa hommikul vara viina oled?» küsis Serpilin. «Märkab viimati, kui raportile...»

Ivan Aleksejevitsš muigas millegipärast ja vastas:

«Ei ole midagi. Sellest ta numbrit ei tee. Pealegi pole see mul mingi hommiku-, vaid õhtusöök. Ja sellist parvakava pole mitte mina maksma pannud.»

Saabusnud vaikuses kostis korraga nõrk tirin.

«Adjutant vist,» ütles Ivan Aleksejevitsš ja vaatas talle. «Varavõitu nagu.»

Ei, see on aratuskell,» ütles Serpilin. «Ma käskisin korterinaabri pojal end äratada, kui ma peaksin üles ärgama jaama. Kohe tuleb aratama.»

«Pole valovi poeg või?» küsis Ivan Aleksejevitsš.

«Jah. Mäletad akadeemia päevilt?»

Akadeemia päevilt küll ei mäleta. Aga hiljuti tuli armasaamise üksikasjadest raporteerida.»

Kurb on noormeest vaadata,» ütles Serpilin. «Kui inimene ei nuta, vapustab see mind rohkem.»

Uks läks praokile ja ukse vahele ilmus poisi salkus pead.

«Seltsimees kindral, tõuske üles,» ütles ta, ilma et ta ühest peast oleks morganud, et Serpilin ei magagi, vaid istub laua taga ja pealegi mitte uksi, vaid kellegi teisega. Kui ta seda märkas, teretas ta ja küsis: «Kas panen tee sooja?»

«Pole vaja, aitäh,» vastas Serpilin.

«Astu sisse, tule söö meiega koos,» kutsus Ivan Aleksejevitsš.

«Aitäh, ma pole veel pesnud,» ütles poiss ja sulges ukse.

«Ära talle ainult viina paku,» ütles Serpilin.

«Ei, ei, pole mõelnudki pakkuda,» ütles Ivan Aleksejevitsš ning pani laua äärelle vorstiga saiakukli ja kurgi. «Kus sinu poeg on?»

«Käis just, läks ära.»

«Kas saatma ei tule?»

«Ei.»

«Ütle, mis siis nüüd su pojast saab?» küsis Ivan Aleksejevitsš, kes teadis küll, et see küsimus ei ole Serpilinile meeltmööda, aga pidas ikkagi tarvilikuks seda küsida.

«Käskisin tal raportti anda ja rindele minna. Min ta siin Pankratjevi käsundusohvitserina aealeb,» vastas Serpilin ja jai vait, et seda kõnelust mitte enam jutkata.

«Ahah,» ütles Ivan Aleksejevitš. «Aga mis teie vana korrast nii üldse saab?»

Ja kui Serpilin sellele midagi ei vastanud, hakkas Ivan Aleksejevitš ise tema pojast rääkima, kui en giliselt ja meeleheitlikult see oli üritanud kindral staapi pääseda ja kuidas ta kõigi takistuste kiuste lõpuks pääseski tema jutule, et isa Moskvasse kuts taks ja ema heaks vähemalt midagi tehtaks.

Serpilin kuulas ja taipas, et Ivan Aleksejevitš rääg b seda kõike sellepärast, et tahab Serpilini meelt muuta. Taipas küll, aga vastata ei tahtnud, leides, et see on tema elus selline probleem, mis nüüd, pärast naise surma, puutub ainuüksi temasse, ja mitte kellessegi teisesse.

«Nii et mismoodi vahekord sul pojaga jääb?» küsis Ivan Aleksejevitš kolmandat korda. Ta oli sellistel juhtudel kangekaelne. Võimuharjumus andis end tunda.

«Tead, Ivan,» ütles Serpilin ühtaegu pahaselt ja paluvalt. «Jäta mu hing rahule! Ma ei saa sulle vastata, ma ei tea veel isegi. Nüüd ei olene see enam minust, vaid temast.»

Poiss tuli tuppa, juba riides: vildid jalas, jopp seljas ja müts käes.

«Sul juba palitu seljas?» küsis Ivan Aleksejevitš. «Sa pidid ju meiega koos hommikust sööma, nagu ma ütlesin.»

«Ma pean kooli minema,» vastas poiss.

«Pane siis taskusse,» ütles Ivan Aleksejevitš. «Sööd tee peal.»

Ta võttis laualt saia ja kurgi ja ulatas poisile.

«Võta, võta,» ütles Serpilin, kes oli juba taibanud, et poiss kuulab ainult teda. Ja poisile jumalagajätuks katt sirutades peatas ta teda pilguga küsimast, kas tal ikka on meeles, mida ta lubas. Serpilini pilk ütles: «On küll meeles, ja veel kord küsima hakata on kurjast.»

«Nõndaks,» ütles Serpilin, kui poiss oli lahkunud, lõpetades selle «nõndaksiga» kõneluse oma pojast.

Uudell põhjast kallas Ivan Aleksejevitš mõlemasse künne veel tilgakese.

«... võtame sinu Valja mälestuseks.»

Talle tulid äkki pisarad silma. Ta pühkis need ära ja joi klaasi kokku löömata tühjaks.

«On sul veel abi vaja? Haua eest hoolitseda ehk? Ütle ainult, ma annan adjutandile käsu kätte, ta teeb kõik õigust ära.»

Ivan Aleksejevitš vaatas kella ja tõusis lauast.

«Tema saadab sind ka lennuväljale. Kohe tuleb. Sa vabanda mind, aga mina ei tule; ma pean natuke magama. Kohustused nõuavad hommikuks puhunud pead. Ega sa ei solu?»

Serpilin kehtas vaid õlgu.

«Hakkad ka pakkima või?» küsis Ivan Aleksejevitš.

«Mis mul siin pakkida on?»

Nad läksid käsikaudu valgustamata trepist alla.

Väljas oli veel täiesti pime. Ukse ees seisis suur auto, konitundmatu mudel.

«Trofee. «Opel-Admiral,» ütles Ivan Aleksejevitš. «Mitu tükki langes Doni ääres meile saagiks, sõidan juba teist nädalat. Kuidas ta sinu meelest ka on?» küsis ta auto kõrval seisvalt juhilt.

«Hea masin, seltsimees kindral. Ainult et tihemini tuleb soojendada kui ZIS-i.»

Adjutanti ei olnud veel. Serpilin vaatas küsivalt Ivan Aleksejevitšile otsa.

«Sealt ta tuleb,» nooksas Ivan Aleksejevitš kaugelt tuleva «Emka» poole. «Ma sõidan oma autoga magama, sina sõida temaga lennuväljale.»

«Emka» sõitis ukse ette, adjutant kargas autost välja ja raporteeris, et kõik on korras, lennuk lendab välja kell kaheksa viisteist.

«Hästi,» ütles Ivan Aleksejevitš. «Võta see oma autosse.» Ta andis kohvri adjutandi kätte. «Kas sa kindralmajorile teemoona kaasa panid?»

«Just nii.»

Ivan Aleksejevitš kaelustas sõnatult Serpilinit, niisama kiiresti ja kõvasti nagu enne tulleski, kiskus end siis lahti, istus oma autosse ja sõitis esimesena ära.

«Kas sa tahad siis päris üksi jääda?» meenusid Serpilini poja viimased sõnad, kui Kesklennuväljalt tõusnud «Douglas» hommikuse Moskvaga jumalaga jättes viimase pöörangu tegi.

«Douglas» oli inimesi ja kraami täis. Mõlemal pool ülestõstetavatel raudpinkidel istusid külge külge vastast inimesed, põrandal pinkide vahel aga olid postikotid, mitu raadiosaatjat, kotiriidesse mässitud hävitajate propellerid.

Pooled nendest, kes püüdsid sama lennukiga Doni rindele pääseda, pidid seekord maha jääma. Peale Serpilini oli lennukis veel kaks kindralit, mitu polkovnikut — Suurtükiväe Peavalitsusest, nagu nende lõkmetest ja omavahelisest jutust järeldada võis —, mitu staabimeest kaardiväe miinipildurite väeosadest, sideüksuste ohvitseri, lendureid, kaks fotoreporterit «Leica» ja üks kinooperaator raske, kaelas rippuva filmi aparaadiga. Reisijate kirju koosseis kõneles selget keelt Stalingradi all oodatavatest sündmustest, ja kuigi nad lendasid alles Moskva-lähedaste suvilate ja jaamaplatvormide kohal, tundis Serpilin ometi selle õhkkonna mõjul, mis lennukis valitses, et ta pole enam Moskvast, vaid juba seal, rindel.

Ei, ta ei tahtnud ega saanud päris üksi jääda. Ja kui ta olekski tahtnud, siis poleks seda lasknud sõda. Mõne tunni pärast peab ta üle võtma armee staabi, tutvuma tundmatute inimestega, looma uusi vahekordi nendega, keda ta juba tunneb. Mõnega peab ta vastastikkui kohtaneda katsuma, mõnega ajutiselt ära leppima, mõne ümber paigutama, mõne mehe puhul uuesti läbi kaaluma tema head ja vead, mida ta siiani on üksnes kaugelt näinud.

Kui ta lendaks praegu tagasi oma diviisi, oleks see mõnes suhtes talle kergem, aga mõnes suhtes raskem. Diviisis on talle lähedasi inimesi, keda ta rindesuhte mõttes juba pikka aega tunneb. Nende osavõtt tema murest soojendaks muidugi südant, kuid teiselt poolt osataks see lahtist haava märksa valusamini kui ametlikumat laadi kaastundeavaldused, mida tal tuleb vastu võtta uute võitluskaaslaste poolt armee staabis, kellel pole põhjustki tungida tema mure sügavustesse. Lõppude lõpuks on see võib-olla kõige parem.

Auto ootseisvast operatsioonist, mis pidi saama tema lennukile ulesandeks armee staabuloma kohal, erutas teda juba praegu, lennukis, jätmata ruumi muudele mõtetele. Tõtt öelda oleks olnud raske leida midagi lohutamist, millele inimene tema olukorras võiks pidevalt mõelda. Oma sisimas sai ta sellest vähehaaval loodhikuks ja oli saatusele tänulik, et see oli kergendatud tema muret ainsal viisil, millega sellist muret saab kergendada.

«Beltsmees kindral,» pöördus tema poole terava minuga väikest kasvu vanem kindralmajor, kes istus tema vastas, «teie saatja alampolkovnik ütles mulle lennuväljal, et te lendate Batjuki juurde.»

Jah,»

Lubage end siis esitleda: kindralmajor Kuzmitš, Ivan Vassiljevits. Ma lendan ka sinna, saja üheteistkümnendat diviisi vastu võtma.»

Serpilin, Fjodor Fjodorovitš, ütles Serpilin lühikesel kindrali kätt surudes ja mõtles üllatunult, kui väike on maailm. Saja üheteistkümnendal on ju tema õige, õigemini tema endine diviis, ja see kindral, kes lendab temaga ühes lennukis, läheb vastu võtma tema endist diviisi; polkovnik Pikin aga peab, nagu näha, saatuse tahtel ikka oma vanale kohale jääma.

«Ega midagi, saame siis tuttavaks,» ütles Serpilin ja almitses huvitatult väikese kindrali haavaarmiga nägu.

ÜHEKSAS PEATÜKK

Kui alampolkovnik Artemjev oli kindralmajor Serpilini ära saatnud ja oodanud lennuväljal, nagu kästud, kuni lennuk startis, sõitis ta tulnud teed tagasi.

Lennuki startimine hilines, kuid nagunii poleks Artemjev veel magama minna saanud: ta pidi enne seda tankivägede valitsuses ära käima ja sealt kaest kätte ühe dokumendi vastu võtma.

Auto keeras Gorki tänavalt ära ja sõitis mööda B-ringi.¹

¹ Trammiliini nimetus omaaegses Moskvast. Tõlk.

Pikapeale koguneb Moskvasse siiski jälle rahvast, mõtles Artemjev ja talle meenus Serpilini ootamatu küsimus, kui nad lennukisse mineku luba ootasid.

«Kas te oma perekonda Moskvasse ei too?»

«Ei too, seltsimees kindral,» oli Artemjev vastanud ilma et ta oleks hakanud seletama, et ta on siin inimese ihuüksi ja et tal pole kedagi Moskvasse tuua.

Seal, lennuväljal, oli ta Stalingradi poole lendava lennukile järele vaadates mõtelnud nukralt oma abita seale adjutandipõlvele. Muidugi on õnn, et ta sattis käsundusohvitseriks sellise ülemuse juurde, kus sa ei kuule ainult «helista», «too» ja «anna», vaid veel hea tahtmise juures mõnevõrra elutarkustki talle panna. Kuid täna vaatas ta lennuki saba ja igatse rindele.

Kui ta haiglast veel kepi najal välja tulles kindralstaapi koha sai, pidas ta seda vedamiseks. Kuid viimasel ajal oli ta hakanud muret tundma: mis siis, kui ülemus on temaga nii harjunud, et ei tahagi teda enamat rindele lasta? Kuigi ta lubas, kui tööle võttis. Kindralleitnant on ka juba nädal otsa kuidagi imelik, pahastujus. Ei tea, mispärast, aga ülemustelt küsida ei kõlba.

Tankivägede valitsuses kees juba vilgas elu, kuigi kellaaeg oli varane. Kõigest oli tunda, et tankistid on viimasel ajal pead tõstnud, ja see polnud ka ime: tankikorpused ja mehhaniseeritud väeosad olid novembripealetungi algusest peale sakslastele säru teinud!

Kui dokument käes, hakkas Artemjev trepist alla minema, astudes ühe endast möödajooksva mustade tankiväelõkmetega kindralmajori eest kõrvale. Ja alls siis, kui teine oli möödas ning Artemjev tema pahaks püüanud kukalt nagi, tundis ta kindralmajori ära. See oli vana sõber Halhin Goli päevilt, Kostja Klimovitš. Sõja algul räägiti, et ta olla langenud, aga hiljuti ärkas ta ellu ja tema nimi käis mitmest operatiivteatest läbi, kuna ta oli Tatsinskaia rajoonis sada lennukit ära võtnud.

«Kostja!» hüüas Artemjev juba allajõudnud kindralile järele. Hüüas selle arvestusega, et kui ta peaks eksima, jätab kindral reageerimata.

Kindral pooras ringi ja hakkas ruttu trepist ules lo vastu tulema. Nad kaelustasid trepi kesk-

la tuleriist just praegu tankistide juurest, tuletasime kindral ja Halhin-Goli meelde,» ütles Artemjev.

«Kui kuh, mida meelde tuletada!» muigas Klimovitš. Trepil kulgis naeratuses oli varjul terve igavik, mis tuletas neid mõlemaid Halhin-Golist.

Nad lüksid trepist alla.

«Miks sa lonkad?» küsis Klimovitš.

«Ma haavata.»

«Kas sa praegu teed?»

«Ma haavatasin olen ajutiselt kindralstaabis,»

«Kuidas sa saad rindele minna. Kuidas sina

«Alles ma lugesin operatiivteatest, et

«Saadeti jõudis otsaga Tatsinskajasse välja.»

«Tatsinskajasse välja, jah, aga nadala parast oli ka

«väljas...» ütles Klimovitš «Neli tanki on veel

«Saadeti brigaadi ümber formeerima.»

«Kas sa võis viha küll teha, kõige palavama heitluse

«Jah...»

«Nojah, kas see on mõnest luuletusest võetud või meeldakse teil kindralstaabis tõepoolest nõnda?»

«Mida nimelt?»

«Jah, et brigaadikomandörile teeb viha, kui ta nelja-

«Mõnest tankist on neli järel ja teda saadetakse bri-

«Saadeti ümber formeerima?» Ma ei tea, võib-olla on nii-

«Kõik nad loole olemas, mina igatahes nende kilda ei

«Jah, kui mul poleks brigaadist enam muud järel

«kui paljas nimi, poleks enam ühtegi tanki ja minu

«mehed oleksid hullu peaga jalaväe koosseisus tulles saa-

«tud, siis teeks viha küll, et naed, ülemused kardavad

«tegelikest tehnikakaotustest vastavas paigas raporteerida. Juhtub ju sedagi.»

«Nojah, selle said nina alla hõõruda,» muigas

Artemjev.

«Ja selle üle olen ma tõesti rõõmus,» ütles Klimovitš

«Jah veel tõemeele ja ägedalt. «Selle üle, et me õigel

«ajal brigaadi lahingust välja tõime; selle üle, et võeti

«arukas otsus vastu ja et olukord seda võimaldas;

«olen rõõmus, sest kui ausalt rääkida, teeme me ikka

«veel lollusi. Ma olen oma silmaga näinud, kuidas in-

mesed ühisesse võidupatta oma lollusi topivad, lootes, et seal keeb kõik ilusti läbi ja keegi ei saa aru, mida sina sinna torkasid »

«Ma näen, sa oled pahas tujus, seal üleval teie valitsuses kostis nagu rõõmsamaid noote...»

«Mis pahas tujus — ma näen sellest isegi juba und, kuidas me õpime lõpuks ometi kiiremini sakslasi maha materdama, aga mitte ainult sandiks lööma! Aga pahane olla — mis mõttega? Kui olid reamees, siis oli neid palju, kelle peale võis vihane olla: küll rühma komandöri, küll roodukomandöri peale — kõigi peale vanajumal kaasa arvatud! Aga nüüd, kus ma olen kindral, pole mul suurt kellegi peale vihane olla kui ainult iseenda peale. Kunas sina sõtta läksid?»

«Neljakümne esimese aasta detsembris, olin polgukomandör ja sain Zelenino külas, Moskva all, tuleristsed.»

«Nii et hakkasid kohe pidulikult pealetungiga pihta...»

«Noh, selle pidulikkuse kohta...» ütles Artemjev vahele, aga jättis lause katki ja lõi käega, mõeldes endamisi, et kuigi Kostja Klimovitš on tubli poiss, ei saa nähtavasti tankipilust ikkagi selget pilti, mis on õieti jalavägi, mis on polgukomandör ja mitu puuda sõda tema turjal lasub. Kui ta seda teaks, ei ta siis pidulikkusest raagiks...

«Selle pidulikkuse pärast ära veel kurjaks saa,» ütles Klimovitš. «Sõjas on pidugi verine. Ma tean kull. Ma ainult kadestan sind, et sul hakkas sõda teistmoodi lauluga peale kui mul...»

Nad jõudsid trepist alla ja jäid vestibüülis seisma.

«Noh, Paša, ma pean nüüd kahjuks jaama minema, ja eks sulgi ole kogu aeg sõit sees?»

«Jah,» ütles Artemjev. «Ma pean dokumendi kindralstaapi ära viima.» Siis tuli tal äkki meelde küsida: «Kus su pere ka on?»

«Pere on maamullas,» vastas Klimovitš täiesti ilmetu, ükskõikse häälega. «Kõik korraga, ühes mürsu-augus... Ei saanud mina neile hauaplatsi valida, ega antud ka aega neid taga nutta. Nii on lood. On veel küsimusi?»

«Anna andeks,» ütles Artemjev.

aga Ma olen juba poolteist aastat pidanud peatunud peale vastama. Harjub ära. Sina pole muut võtnud?»

«Linn pidin sügisel haiglast tulles äärepealt võtma,» ütles Artemjev, hukkasid mõtlema, et milleks neid leski ja eelapet sõda ilma soetada, kas neid veel vähe on. Kui sõda, lihtsalt, siis oleks teine asi. Sina niisama, ja mina ka niisama...»

«Et kui midagi juhtub, siis — «las tihub nuttu, see meelub tal ruttu...» ütles Artemjev. «Mis sa vaatad? Linn pole minu tehtud.»

«Seda ma arvan ka. Aga ma lihtsalt ei teadnud enne,» ütles Artemjev, «hukkasid armastad.»

«Linn palju me üldse enne üksteisest teadsime,» ütles Artemjev. «Iseennastki õppisime alles üksteist tundma...»

Nad jõudsid tänavale. Päevavalgus võttis hämarast vestibüülist tulles silmad veele. Artemjevi auto seisis ukse ees Klimovitš otsis silmadega oma ja viipas siis, et ta otte sõidaks.

«Kuhu sa sõidad?»

«Uut väekoondist formeerima. Esialgu Kaasani jaama. Ja siis sinna, kus tanke tehakse. Oh, tankid, tankid!» hüüdis Klimovitš. «Müts maha nende ees, kes neid teevad, ja vemmalt nendele, kes neid arutult esimeses lahingus mokka ajavad!»

Nad läksid välistrepist alla. Kiirustamisega astus Artemjev ettevaatamatult haavata saanud jalale ja andas

«Kas pole sul veel vara rinde peale mõelda?» küsis Klimovitš.

«Võib-olla ongi, aga operatiivteated ei anna enam hingele rahu!»

«Tõsi ta on,» ütles Klimovitš, «aeg on selline, et ega tühj ei hakka. Noh, olgu's peale, mine sõdima. Ja jää terveks, kui saad!»

Nad kaelustasid teineteist. Klimovitš ronis autosse ja viipas ust kinni tõmmates jumalagajatuks.

Kui Artemjev kindralstaapi jõudis, istus ooteruumis valvekorras teine adjutant Kossõhh. Ta oli olnud kind-

ralleitnandi juures adjutantiks juba enne sõda. Käsundusohvitserid olid juba kolmat korda vahetunud, aga tema püsis. Oli harjunud ja ei otsinud enam elus muud

«Kas mulle on helistatud?» küsis Artemjev.

«Ei ole,» vastas Kossõhh. «Võid kella neljateistkümneni magada.»

Artemjev pani saadud dokumendi raudkappi, impretas magusasti ja kujutas endale juba mõnuga ette, kuidas ta jõuab kohe kolmandale korrusele väiksesse tuppa, kus on adjutantide jaoks viis koikut. Kindralstaabi oobimise kohustus oli ära kaotatud, kuid tegelikalt peeti sellest endiselt kinni.

«Helista mulle kell kolmteist, et ma sisse ei magaks.»

«Küll ma helistan, ole mureta,» lubas Kossõhh, ja korruga tuli talle meelde, kui ta oma bloknooti sirvima hakkas: «Kindral Šmeljov helistas, käskis sulle uue aadressi edasi öelda. Üks naine otsib sind taga. Ma kujutan sulle kohe välja.»

Aga Artemjev ei läbenud oodata, kuni Kossõhh talle aadressi välja kirjutab, vaid astus kähku laua juurde ja vaatas ärevusega bloknooti. Ta teadis, et tema öde, kes saadeti sakslaste tagalasse, oli Läänerinde partisanistaabi andmetel juba aasta eest ülesande täitmisel hukkunud. Midagi lähemalt polnud ta kuulnud ja ei uskunud ikka veel surmasõnumit, kuna tal oli teada juhtumeid, kus selline sõnum osutus hiljem valeks. Bloknooti, kust Kossõhh parajasti aadressi maha kirjutas, oli märgitud võõras nimi: «Küsida Ovsjannikovat...»

Võib-olla toob mõni talle õe kohta teateid?

«Küsida Ovsjannikovat...» luges ta veel kord paberilehelt, mille ta Kossõhhi käest võttis, ja alles nüüd märkas ta aadressi vaadata: «Sretenka 24—6».

«Kas kirjutasid ikka õigesti üles?» küsis ta Kossõhhi käest.

Kossõhh ei vastanudki selle peale. Olgu mis on, aga täpse üleskirjutamise eest vastutab ta iga kellaag.

Mis see siis on? Kas mind püütakse haneks või mis? mõtles Artemjev. Aadress oli nii hirmus tuttav, kuigi ta oli selle oma teada mälestust kustutanud.

«Mis Šmeljovi number on?» küsis ta järsult.

«Oled sa hull või?» ütles Kossõhh. «Šmeljov helistas

... nelikümmend viis, näed, mul on siia üles öeldud, enne kui ta magama läks...»

«Jah, jah,» luges Artemjev veel kord mõne paberilehelt. Võõras nimi ei lainud kuidagi talle kokku. Talle tuli meelde vanamutt, kodutalune, kes teenis enne sõda nende inimeste juures ja ta ei saanud seal; võib-olla ongi selle nimi Ovsjannikova? Ta ei teadnud tema perekonnanime, teadis ainult, et ta oli «oli Polja». Aga kui ongi tema, milleks ta teda taga mõeld...»

«Tead, Kossõhh,» ütles ta paberilehte taskusse pistes. «Mind saab sellel aadressil kätte, kui midagi lahti on. See on siinsamas, ma käin kähku ära.»

«Küll näed, pärast on nina vastu lauda!» hoiatas

Kui Artemjev tuttavast trepist üles läks ja räbalaks tulunud vahariidega kaetud uksele koputas, avas võõras poisike, vatipüksid ja vildid jalas ning vatikuub otgadel.

«Ma olen Artemjev,» ütles Artemjev, «mulle anti see aadress...»

«Jah, jah, tulge sisse,» ütles poiss tütarlapsehäälega ja ulatas talle käe. «Mina olen Ovsjannikova.»

Käsi oli tilluke, tugev ja väga tuline.

«Lähme tuppa...»

«Kas lubate sineli maha võtta?» küsis Artemjev.

«Olge lahked. Mina olen küll siin hommikust saati lödisenud, soendasin isegi käsi priimuse peal... Lähemgi parem kööki.»

Ma võtan siiski sineli ära,» ütles Artemjev, võttis sineli seljast ja läks vatikuuuga tütarlapse järel läbi suure jääkülma esiku, pärani lahtiolevast söögitoa uksest mööda, kust paistis seesama uhke mööbel, mis oli seal enne sõda.

Köögis oli soojem, priimusel kees teekatel. Seina lahes oli kitsas raudvoodi ja teises seinas vedrumadrats, millele oli jalgadeks alla pandud neli raamatuvirna. Madratsi peale oli laotatud uhiuus sõjaväekasukas.

«Võtke kasukas õlgadele, kui külm hakkab. See on küll väike,» ütles tütarlaps, mõõtes pilguga Artemjevi

vagevat kogu. «Ma olen hommikust saadik, näete, selles partisanimundris.»

Ta võttis lahtiselt õlgadele visatud vatikuue hõlmast kinni ja sattus korraga Artemjevi pilgust segadusse. Vatijopi all polnud tal midagi muud kui vatipükste all topitud puuvillane sõdurisärk, mis oli kõhnukese kaela all kahe paelaga kinni seotud. Kaks kõrget teravatipulist koonust hoidsid särki eest pingul. Seda tütarlaps nüüd häbeneski ja pööras ruttu selja, käsi vatikuue varrukatesse toppides ning haake kinni pannes:

«Vabandage,» ütles ta, «ma mõtlesin enne, et pere naine tuleb...»

Ta juuksed olid poisi moodi lühikeseks lõigatud, ainult kuklavaos oli väljakasvanud kiharduv salguk nagu poisikesel. Nii oli ka Maša kunagi enne sõda juukseid kandnud.

Kui viimane vatikuue haak oli kinni, pöördus tütarlaps Artemjevi poole. Nägu oli tal lihtne ja armas, isegi väga kenakene, ainult et hirmus kahvatu ja otsa jäänud, ilme aga oli kummaline — ühtaegu kohmetu ja kindel.

«Mis te siis mulle räägite?» küsis Artemjev, aimates juba ette, et midagi head talle ei räägita.

«Ma pean teile rääkima teie õest,» ütles tütarlaps sellise häälega, millega elavaist ei kõnelda. «Minu nimi on Ovsjannikova, Tatjana Vassiljevna, Tanja... Istuge ometi...»

Ja ta ise istus kasukale, mis oli vedrumadratsi peale laotatud.

Artemjev võttis taburetil istet ning silmitses ikka veel tütarlast.

«Ma tulin sealt, küll juba kahe kuu eest, aga ma olin siamaani haiglas...»

«Ehk saaksite ilma sissejuhatuseeta. Seda, et õde on langenud, ma juba tean,» ütles Artemjev viimse, meeleheitliku lootusega.

Aga tütarlaps ei peatanud teda ega hüüdnud: «Ei!» Vaatas talle ainult pika imestunud pilguga otsa ja jäi vait. Ta oli end hoolega kogunud, et seda öelda, aga selgus, et vend teadis juba.

«Raakige siis, mis te vaikite?» ütles Artemjev. «Ma tean ainult seda, et ta hukkus ülesande täitmisel. Kui

«Teate, kuidas ja kus, siis rääkige. Halvemad enam ei

teadnud seda öeldes aimas ta, et ei, tuleb küll, tuleb
peetja halvemat.

Tanja vaatas seda õest nii erinevat ja tema meelest
põlvast meest ega teadnud ikka veel, millest alustada.
«Kuidas, kuidas Maša hukkus? Või sellest, kuidas nad
linnavalit-
tuttavaks ja sõbraks said ja mida Maša talle
võimalusel ööl rääkis, enne kui ta Smolenskisse
kompartimentkorterisse läks? ...»

«Mis te mind veel küpsetate?» ütles Artemjev jälle
hoolikalt johlra tooniga.

«Ma ei tea, kuidas ta hukkus,» ütles Tanja, «ma ei
ole seal juures. Ma tean ainult, et ta pidi minema
möödunud aasta novembris Smolenskisse salakorterisse,
ja kõik oli väga hästi ette valmistatud, nii et ta ei oleks
sisse kukkuma ... Aga järgmisel päeval saime
teada, et ta ei olnud salakorterisse jõudnud. Ja siis,
kõige nadala pärast ... üks meie mees tootas linnavalit-
tut, see tõi meile surmamõistetute nimestiku koopiat,
ja tema nimi oli ka seal ... see, mis dokumentidelgi oli.
Dokumentide järgi oli ta Veronika ... Meie salga
komandör arvas, et nad hukatakse ühes kindlas kohas,
mida me teadsime, ja me varitsesime seal, ma olin ka
koos ... Aga nad hukati mujal, nad olid kohta vahe-
...»

Artemjev tõusis püsti, läks priimuse juurde, võttis
teekatla ja kallaskruusi vett.

«Votke teed ka,» ütles Tanja.

Kuid Artemjev ei vastanud; ta seisis pliidi juures ja
jõi vaikete söömudega tükk aega tulist vett.

Ta jõi kruusi tühjaks, pani selle siis pliidi peale, läks
Tanja juurde ja haaras sõnagi lausumata kasuka sabast
kinni. Tanja taipas ja istus kaugemale, kasuka pealt
dru. Artemjev viskas selle lapsekasuka õlgadele, hoides
seda kurgu alt koos, ja hakkas mööda kööki kõndima.
Ja tema käsi, mis liiga kõvasti kasuka kaelusest kinni
hoidis, reetis, kui raske on tal endast võitu saada.

«Ja siis, edasi?» küsis ta oma karedal kombel.

«Siis?» Tanja ei taibanud, mida ta tahab. «Mis saab
nii veel olla? ...»

... Siis oli pealtnäha tasane lumeltnik nagu kõikjal

umberringi, lume alla aga kiiruga hunnikusse loobitud külmanud mullakamakad ja nende all — poolalasti ja paljajalu kistud meeste ja naiste kehad, pead suurest valust viltu, vastu õlga surutud, kaelad kanged, tardunud käed laiali, konksus sõrmed haaramas veel mulda — ka siis veel, kui kõik muu oli juba surnud...

Nad olid talvel ühe sellise augu lahti kaevanud. Olid kaevanud sellepärast, et tahtsid järele vaadata, kas sakslased on tõesti ühe provokaatori maha lasknud või teevad nad ainult sellise näo; et lasksid ta koos teistega maha, tegelikult aga saatsid ta teise kolle tööle.

Ja siis — kevadel hakkab maa sealt kohast vajuma ja seal, kus oli enne tasane lumelinik, tuleb nahtavale vajunud maapinna piklik ristkulik...

Artemjev vaatas Tanjale otsa, ja taibates, et ta on küsinud midagi niisugust, millele teine polnud suuteline vastama, tuktas ta vaevaga meelde oma esialgsed absurdse küsimuse: ja siis, edas?

«Ma tahtsin küsida, kus see toimus. Kas te teate?»

«Maantee aares telliskivivabriku kõrval,» vastas Tanja, «neil on seal barakid — vangilaager. Kilomeeter maad sellest laagrast...»

Sinna on siis Maša maetud, mõtles Artemjev, telliskivivabriku juurde, kilomeeter maad barakkidest eemal... Missugune vabrik, missugused barakid, kuhupoole kilomeeter maad... Kes on temaga veel ühes hauas, kui palju neid seal on, mis inimesed need on, mille eest, mispärast nad tapeti?... Varsti läheme ka Läängrindel edasi. Aga kas leiab keegi veel eales seda paika, kui sealt sõda veel kord üle käib?... Ja ema lebab arvatavasti kuskil Grodno all samasuguses augus, kui teda juba esimestel päevadel teel ei tapetud, koos pisitüdrukuga, kelle foto Maša veel enne sõda talle Tšitaasse oli saatnud ja selle taha kirjutanud: «See on minu ja Ivani Tanja»... Kus on nüüd küll teie Tanja, kus oled sina ja kus on sinu Ivan? Kõduneb ehk samuti kuskil Venemaa mullas tema kolme arssina pikkune karukere, ja võib-olla pole ta jõudnud lasta ühtki kuuli sakslaste pihta... Kui saaks ometi rutemini rindele...

«Hea küll,» ütles ta ikka veel nurgast-nurka kõndides. «Rääkige veel midagi, kui te teate. Rääkige üldse

koos, mis te teate, mina ei tea midagi. Ma tulin neljakuulise eemese aasta talvel Kaug-Idast Moskva rindele ja leidain tühja kodu eest: ei ema ega õde, mitte kedagi... Korterit võtit mul ei olnud, lõhkusin ukse maha. Nad olid jätnud võtme ühe mehe kätte, ja see oli ka surnud. Uskuge või ärge uskuge, selle nelja kuul jooksul, mis ma pärast hospitalist tulekut siin Moskvast olen, pole ma ühtegi ööd kodus maganud, uniget teeb... Ükskord olin kena naisterahvaga rääkinud ilma ulualuseta, ja tema mangus, et lähme sinu koju — aga mina ei saanud, ja ei läinudki, sest sinna minna... oleks sama hea kui ajada seda asja surnud... Vabandage mu jämedust, ma rääkisin nagu «Itamehele...»

Tanja ei solvunud, sest selle jämeduse taga oli varjatud valu ja üksildus. Ja tõtt öelda oli ta selle poolteise aasta jooksul hullematki kuulnud. Ta ütles ainult ette, et see tuli mehele täiesti ootamatult:

«Iga kord, kui Maša teist rääkis, kahetses ta, et te ei olnud abielus.»

Ja jälgides silmadega meest, kes kõndis longates mööda tuba, toetudes kogu keha raskusega ainult ühele jalale, küsis ta:

«Kuskohast te haavata saite? Sääreluu on katki, eks? Jalutuge parem...»

«Jah,» ütles mees ja istus kuulekalt voodile.

«Seda ma arvasin,» ütles Tanja. «Ma olen neid seal palju opereerinud. Ma olin kõigest mõni päev partisaninõukogu olnud, kui tema tuli.»

Sellel algaski tema jutustus Mašast, kelle nad olid metsast leidnud, kui ta pärast äpardunud langevarjuhüpet ravitsemata lahtise käeluumurdega nädal aega mölgides ringi oli hulkunud.

Varahommikul paksus metsas, nelikümmend kilomeetrit Smolenskist eemal tegi siis üks noor naine teisele operatsioonile — ilma arstiriistadeta ja ilma narkootikata, lihtsalt värskete lumele laotatud telkmantli peal, sest muldonnis oli pime. Vaikides urgitses ta üksikult kõig luukillud välja, vaadates aeg-ajalt tolele teisele, samuti vaikivale naisele otsa, kelle nägu oli juba langenud, huuled siniseks puretud, laup hernesveel nagu nurganaisel...

Sellest vaikumisest algaski nende sõprus, üks neid sõprusi, mis loob üheainsa hetkega lõkkele kahes üksildases naisesüdames ja lõõmab siis ahne ning pillava tulena, sundides neid palavikulise kirega vastast. Nad südant puistama, nagu aimaksid nad peatset lõppu ja kardaksid avameelsuses ning helduses teineteisele võlgu jääda...

Ja hiljem, hulk aega pärast seda, kui nad olid juba jõudnud teineteisele ära rääkida peaaegu kõik olulised, mis nende elus enne seda sõprust oli juhtunud, selgus juhuslik seik, mis oli neid omavahel nähtamatult sidanud juba enne, kui nad teineteist tundsid. Selgus, et mees, kes oli Tanja Mogiljovi piiramisrõngast välja toonud, kes oli teda Zolotarjoviga kordamööda seljas taastanud ja lõpuks läbi suurte Jelnja metsade kohale toonud, laskmata tal end maha lasta, — selgus, et see hea ja sünye mees, Ivan Petrovitš Sintsov, oli Maša mees.

Rääkides Artemjevile Mašast, rääkis Tanja ka Sintsovist, niipaljukest, kui ta Maša käest oli kuulnud. Kuid Artemjevi jaoks oli seda palju, sest ta ei teadnud temast õieti mitte kui midagi. Ei seda, et ta oli piiramisrõngast tulnud, nagu ta praegu teada sai, ega seda, et ta oli Moskvasse jõudnud ning viimasel ööl enne lahkumist Mašale ütelnud, et ta läheb jälle rindele.

«Ma otsin ta üles. Ma andsin juba järelepärimise sisse, aga ma hakkan jälle otsast peale,» ütles Artemjev.

«Pole mõtet,» ütles Tanja kurvalt, «ta on langenud...»

«Kust teie teate?»

«Eile kuulsin. Üks mees, kes teda hästi tunneb, ütles, et ta on langenud.»

Artemjev vaatas Tanjale otsa, ja Tanja noogutas kurvalt: jah, see on tõsi, täiesti tõsi. Serpilin oli seda nii kindlalt öelnud, et Tanjal ei olnud mõttesegi tulnud tema käest küsima hakata, millal Sintsov just langes.

«Hea küll,» ütles Artemjev, kui ta oli tükk aega vaikunud. «Rääkige veel öest, kõik, mis te teate.»

Tanjale oli algul tundunud, et ta räägib veel väga pikalt, aga tuli välja hoopis vastupidi. Võimatu oli jutustada ühele mehele kõike seda, mida nad Mašaga

... kuulnud. Ning Maša partisanielus kuni Smolenskisse minekuni ja hukkamiseni polnud tundnud midagi erilist.

Ta elas lihtsalt metsas muldonnis ja ootas, millal ta kokku kasvab, et ta saaks minna Smolenskisse ole vana arstimuti juurde kaugelt tulnud sugulase

Kui ta Moskvast sinna saadeti, arvati, et ta hakkab mõistetava põranda all töötama, aga kohapeal laks asi tühjalt. Randiosaatjat linnas peita oli liiga ohtlik, nii-öelda ohustati see metsa jätta, ja sellel pidi edaspidi töötama keegi teine, üks mees. Maša aga saadeti linna side-ahjaks, ta pidi vana arstimuti abiga haiglasse sanitarina toole saama ja andma kõik teated edasi hobuse-ühetele, kes käis haiglale metsast puid toomas. Aga see ei olnud tal tegemata. Ta ei jõudnudki salakorterisse...

Kahe kuu pärast läksin ma ise sinna, samasse korterisse,» ütles Tanja. «Sinna oli lihtsalt hädapärast kedagi vaja, aga algul mind ei lastud, kardeti, et kui Mašat seal ehk piinati...»

Artemjev võpatas neid sõnu kuuldes.

«... Aga siis läks kaks kuud mööda, ja selle arstiga polnud midagi juhtunud, siis oli ka selge, et Maša polnud midagi välja rääkinud, ja siis saadeti mind ikkagi. Sellel viimasel ööl, kui ta Smolenskisse hakkas minema ja mina läksin samuti salgaga koos operatsioonile, andsin teineteisele sõna, et ükskõik kumb meist suurele maale jõuab, see otsib teise omaksed üles ja räägib neile kõik ära... Näete, kui palju aega on möödas, aga ma leidsin teid siiski üles. Täiesti juhuslikult: eile hommikul olin ma meie brigaadi komandöri juures «Moskva» hotellis, ja tema pool istus üks kindralmajor, kes ütles, et ta tundis Mašat ja tunneb ka teid.»

Ta jäi vait ja pani käed koolilapse kombel paksude varbade põlvedele. Ta istus ja ootas, kas mees küsib veel midagi.

«Kas nad lasti maha või pöödi üles?» küsis Artemjev kolatul häälel.

«Lasti maha.»

Tanja kahvatas ja tema siiani rahulik hääle väratas õige kergelt, ning Artemjevi südamest käis metsik valuhoo-
labl — nii Maša pärast, kes lasti maha, kui ka selle

kahvatu tütarlapse parast, kes istus vatipükstes ja vait-
kuues tema vastas ja kes oli üle elanud jumal teab mida
ja näinud jumal teab kui raskeid päevi! Ta kujutles,
kuidas nad vaesekesed öösel kahekesi pimedas metsas
istusid ja kartsid kõike, mis tulla võib, ja leppisid oma-
vahel kokku, et see, kes ellu jääb, räägib selle omastele
kes surma saab...

Ma ei saa aru, kuidas me ometi võisime seda lubada
et nemad seal hukkuvad ja surevad, et neid piinatakse
ja vägistatakse, ja lastakse paljajalu lumes maha, ja
tõmmatakse silmus ümber õblukese lapsekaela! Kuidas
me ometi võisime lasta sel kõigil sündida!... Jumal
küll, kui kole see on ja missugune häbi see on!...

Tal polnud nüüd enam ängistavalt kahju ainult ööde
vaid kõigist neist, kes on praegugi seal ja keda sinna
veel saadetakse, sinna hirmsasse põrgusse, saatana
küünite vahele, kes seal veel nüüdki lõksu langevad,
hukkuvad, võllasse lähevad. Smolenskis, Brjanskis,
Orjolis, Mogiljovis... Kui palju on neid neetud pesti,
neid gestaapo piinakambreid, kust ei tulda eluga tagasi,
kui palju on neid üle kogu Venemaa seal rindejoone
taga! Hirmus on sellele mõelda... Ta tundis lausa
talumatult piinavat mehelikku häbi, just nimelt mehe-
likku häbi selle kõige pärast, mis oli saanud osaks kõi-
gile neile tütarlastele ja naistele, samasugustele, nagu
oli olnud tema õde ja see väike tütarlaps, kes istus tema
vastas. Endal hing niidiga kaelas!...

Jah, rindele, ruttu rindele, rindele... Hävitama neid
neetud naiste, hävitama armu ja halastust tundmata
hävitama maa pealt ära! Ja vange mitte võtma! Kas
või tribunali alla — ükskõik!

«Kuulge, mis teil on, mis teil on?...» haaras Tanja
tal põlvest kinni, sest teda kohutasid mehe nägu ja
otsekui hirmsast valust kinnipigistatud silmad.

Artemjev avas silmad ja vaatas Tanjale otsa.

«Ah ei midagi... ma kujutasin seda kõike ainult kor-
raks ette...»

Ja ikka veel Tanja armast, kõhna ja kurnatud näo-
kest silmitsedes küsis ta:

«Mis te nüüd mõtlete teha?»

«Ma sain kuu aega terviseparanduspuhkust. Siis tuleb
komisjon. Lähen vist rindele, medsanpatti.»

«Ja mina te enam tagasi ei lähe?»

«Ei lähe, ei taha enam.» Ja ta kordas pead raputades:
«Ei taha enam, olen väsinud.»

Ta et Artemjev paremini mõistaks seda, mida ta oli
mõelnud ütelda, lisas ta, et ta oli kuus kuud järjest
olnud hülustajaõena Smolenski linnahaiglas.

«Olin sidepidaja. Peale selle varastasin ravimeid ja
...»

«Varastasin» juures ta naeratas, kuid muutus
... järele tõsiseks ja seletas, et põranda all on hoo-
... hullem kui partisanisalgal. Partisanisalgal on rel-
... ja ku ümber on seltsimehed. Aga seal oled kogu aeg
... meelevaldas. Nagu sääsk peo peal: iga hetk
... käed kokku lüüa — ja sind ei ole enam. See
... palju rohkem.

«Jah, nüüd ei lähe ma kuhugi mujale kui ainult

...»

«Aga kus te see kuu aega olete? Siin?» küsis

...»

«Ma ei tea veel,» vastas Tanja. «Kui saan, siis sõidan
... ja ema juurde.»

«Kus nad elavad?»

«Ma ei tea täpselt. Isa töötas enne sõda «Rostselma-
...». Ma sain alles hiljuti haigla komissari käest teada,
et «Rostselmaš» on peaaegu tervenisti Taškenti eva-
... luseeritud. Kui isa rindel ei ole, siis on ta seal. Ta oli
enne sõda tsehhi partorg. Ma saatsin Taškenti tele-
... ja ootan nüüd vastust.»

«Mis aadressil te selle saatsite?»

«Taškent, «Rostselmaš».»

«Ja võeti vastu?»

«Võeti küll. Mis siis on?»

«See võib ka mitte kohale minna. Tehasest on üsna
... numbritehas tehtud...»

«Ma kardan sedasama,» ütles Tanja. «Mis siis
...?»

«Ehk saab postkasti numbri teada, kui tehas on
numbritehas, ja võib...» Ta ei hakanudki seletama
... päheturgatanud ideed, vaid ütles: «Ühesõnaga,
kui te vastust ei saa, ma aitan teid. Ma tulen homme

† Rostovi põllutöömashinate tehas. Tõlk.

sut labi, kui mul «aken» on. Tõenäoliselt kull õige hilja õhtul.»

«Hea küll,» ütles Tanja ja lisas: «Aga ei maksa parem endale tüli teha!»

Artemjev muigas; Tanjale polnud nähtavasti meeldinud tema lubadus tulla «õige hilja õhtul».

«Teate,» ütles mees, «teeme kõik ilusti klaariks. Eriteks, ma teen teie heaks kõik, mis teha saab, ja muutsen teile rongipileti, kui teie vanemad tõesti Taškenti on. Ja teiseks, kui te midagi mõtlesite, siis te eksite. Ma pole muidugi pilv pükstes, vaid poissmees, aga ma ei sugune ma ei ole, et mängin üht ja teen teist. Mul on naistega kas täiesti ühemõtteline vahekord — võin alates kohe algusest peale seltsimehelik sõprus... Naistele meeldib lood, kallid seltsimees,» muigas ta omaenda sõnade peale. «Ja nüüd veel enne, kui ma lahkun, paar küsimust. Kuidas teil toidujärg on?» Ja laskmata Tanjal luiskama hakata, vastas ta ise tema eest: «Kindlasti vilets. Ja küsimus on selline: kui ma tulen ja toon teile mõned konservid, kas ma võin siis kindel olla, et te ei hakka eputama, vaid võtate nad ilusti vastu nagu mõistlik mees kunagi?»

«Olgu siis, ma ei hakka eputama,» naeris Tanja.

«Asi on siis kombes. Teine küsimus: kuidas te siia, sellesse korterisse sattusite?»

Üllatatuna kummalisest pinevusest, millega see küsimus oli esitatud, hakkas Tanja seletama, kuidas ta sai Sklifossovski haiglas ühe põetajamutikesega hästi labi ja kuidas see oli teda enda juurde elama kutsunud...

«Ja teda hüütakse tädiks Poljaks?» katkestas teda Artemjev.

«Jah,» Tanja vaatas Artemjevile heitunult otsa.

«Ja te elate siin ainult kahekesi? Endine pererahvas pole silmapiirile ilmunud?»

«Tädi Polja rääkis, et nad olla evakueerunud Kesk-Aasiasse. Aga nende tütar...» Tanja pidi just seletama hakkama, et tädi Polja oli eile peretütart näinud ja see oli ütelnud, et tahab siia tulla... Kuid ta ei jõudnud veel midagi öelda, kui kuulis koputust eesuksele.

«Tädi Polja tulebki!» hüüdis ta. «Eks te kuulete tema enda käest!»

Ta kargas püsti ja jooksis ust avama.

LOOMING PEATUKK

Artemjev oli jäänud, mõtles Artemjev kummastusega, et ta ei koge naab ta tädi Poljat, nii imelik kui see ka ei ole, et ta tukikest oma vanast, mahakantud, ennesõjaaegsest elust.

Teda ootab siin üks tuttav... Ei ütle, küll te näete teda, kui ta läbi ukse Tanja rõõmsat häält.

Üks avanemas ja kõõki astus vanemaks ja kõhnemaks jäänud tädiks Polja, seljas seesama «nooraja-hooaja» rõõmsust, mis nelja või kümnegi aasta eest, käes vana tuttavat kott. Sisse astudes hõikas ta juba lävelt:

«Tädi! Sind ei osanud tõesti oodata!»

Jooksusammul tippis ta Artemjevile vastu, ja hädavajavalt mehele põseni ulatudes, kui too pea kumarasse heles, torkas ta oma terava ninaotsa esiteks vastu mehe otsa, siis vasakut ja siis jälle paremat. Seejärel pani ta käekoti põrandale ja hakkas kiiruga palitult seljast ära võtma, tõrjudes Artemjevit, kes talle appi tulla tahtis, kahe käega eemale.

«Jaha, jäta nüüd ometi! Kus mul kavalier väljas! Istu murem ja joome teed! Hea, et ma valvest tulles poest jahu tuln, tõin leiba... Tanja, vaata, kas eilset teed on veel järel? Vala see tass, keedame talle uut, mis me koonerdame! Ma pakuksin sulle pirukaidki, aga pole, millest teha. Tule esimesel mail, siis teen, kui pühadeks jälle leiva asemel jahu saab.»

Ta võttis palitu seljast ja kooris pearätikud maha, vaatas teekatelt, kas see keeb juba, soris käekotis — kõik ühekorraga. Väike ja kärmas ning sõjaaegse lahjumuse tõttu veelgi käbedam liikuma kui enne.

«Mis sind siis meile tõi? Tulid ehk meie Tatjanale kosja? Ta juba abielus...»

«No milleks see jutt, tädi Polja?» ütles Tanja. «Kui ma oleksin tahtnud, oleksin isegi öelnud.»

«Las saab teada,» ütles tädi Polja, «muidu... tead, misuke ta on...»

«Noh, misuke siis?» küsis Artemjev, imestades endamisi selle üle, et see naine oli talle rääkinud küll oma mehe ja emast, aga mehest ei tahtnud rääkida. «Teie jutust võib ei tea mida...»

«Ilus poiss oled!...» ei lasknud tädi Polja tal lauset

lõpetada ja nuuksatas koguni härdast meelest, silmitsedes Artemjevit pealaest jalatallani sellise uhkustun dega, nagu oleks tema ise selle mehe ilmale toonud.

Tanja ei suutnud pidada ja turtsatas: sedavõrd ei sobinud «ilus poiss» selle priske punapea kohta, kes seisis keset kööki nääpsukese tädi Poljaga vastamisi.

Ta oli suur, turd ja tugev mees, kes võib-olla või oleks üsna tõenäoliselt naistele meeldis, kuid ilusaks ei saanud teda küll kuidagi pidada.

«Näe, missuguse hinnangu teie sõnad saavad!» ütles Artemjev, vaadates silmanurgast naerva Tanja poole.

«Ja kust sa need ordenid kõik oled võtnud — kaks Punalippu, on's see nali?» ütles tädi Polja ja nuuksatas jälle. «Mis eest sa nad said?» Ja enne kui mees jõudis vastata, lisas ta südametäiega: «Loll! Tõesti loll plikal...»

Tanja vaatas talle arusaamatuses otsa.

«See ei käinud teie kohta,» ütles Artemjev muiates. «Ta tahtis mulle kunagi naist võtta...»

«Mina tahtsin, nagu sa ise poleks tahtnud?!» ütles tädi Polja.

«No olgu, ma ise tahtsin ka,» andis Artemjev heasüdamlikult järele. «Aga näed, tädi Polja, ei tulnud meil sellest midagi välja. Mis sest enam meelde tuleb!»

«Ah sina siis ei tuletagi enam?»

«Ei tuleta.»

«Ta tuli mulle alles hiljaaegu tänaval vastu. Aastapäevad oli minu peale vihane, aga nüüd kippus ise külla. Ütles, et «ma tulen vaatama». No las tuleb, kui tahab.»

«Aga miks ta aasta otsa vihane oli?» küsis Artemjev istet võttes.

Tanja oli vahepeal tee klaasidesse valanud.

«Ma ei läinud talle koristama, tema uude korterisse. Ta mees sai surma, kas tead juba või?»

«Jah tean.»

«See oli kuueteistkümnendal oktoobril, kui tema ema Frunzesse sõitis, tema aga jäi siia. Ja painas muudkui mind, et ma läheksin talle koduabiliseks. Aga ma käisin siis juba haigemajas tööl. Ei tahtnud Nadežda juurde minna. Meelitas teine küll toiduga, rääkis ära, mis ta

teinud, kuid rahulnõrmi ei saanud, aga mina ei läinud. Kolmteistkümnendal viis aastat orjasin tema vanemaid, ja nüüd tuleb min talle orjaks, nüpea kui ta kutsub! Mõtles, et tema viipab sõrmega, ja mina muudkui jooksen! Ega talle ei jookse! Mis mõttega? Toit on haiglas kehv küll, aga ma ei ütle, elame viletsat viisi, aga vargil ka ei käi. Ütleb, et: «Sa oled nii kõhnaks jäänud, tädi Polja, mul on suust lihtsalt kahju!» Mis see teeb, et kõhnaks? Kõhn, aga krabe. Peaarst kuulab mind ja ütleb, et: «See on hea, et sa kõhn oled, südamele on see kasulik.» Ma ei lähe Anna Georgijevna juurde ka enam mitte orjama, kui ta Frunzest tagasi tuleb. Mis mul temaga

«Teda te ju ikka nagu armastasite,» ütles Artemjev, meenutades seda trotslikku vimma, millega vanamutt

«Ei armastanud ühtigi, aga ma olin temaga eluaja jooksul harjunud. Tema ja kadunud Aleksei Viktorovitšiga. Nendega olin ära harjunud, aga nende pärast ei läinud kõik teised mulle võõraks. Teiste inimestega harjuma alles siis, kui läksin haigemajasse tööle. Mismoodi on Anna Georgijevna kasvatatud? Temal pole muud kui aga «too!» ja «viil!» Ma ütlen sulle, Paša, enne ma püüsin valvekorra ajal neljakümnele voodihaigele siibrit alla ja viin välja, kui et ma üksipäini teda passima hakkaksin!»

«Kas ta mõtleb siis tagasi tulla?»

«Mõtleb jah. Koos mehega. Nadežda rääkis, kui ta mulle vastu tuli, et: «Mu emal on uus mees, kaksteist aastat temast noorem, Hambatehnik.» Tema on siis hambaarst ja mees on tehnik. Tema muudkui laseb oma puurmasinaga ja mees varastab talle hambakroonide jaoks kulda kokku. Sest kust ta seda praegusel ajal saada saab, kui ei varasta? Nadežda ütles mulle, et: «Mina lunib juba ammu, et ma talle Moskvast elamise loon muretseksin, aga mina ei taha, on mul seda risti vaja, ja veel koos oma tehnikuga!»

«Aga mis siis, kui nad ikkagi tulevad?» küsis Artemjev.

«Teenijaks ma neile enam küll ei hakka. Passin haiglas, nii kaua kui sõda kestab. Ja kui sõda lõpeb, lähen maale surma ootama.»

«Aga kuidas te temaga ühes elate, kui sa teda tervima ei hakka?»

«Õige mul häda temaga ühes elada! Mul on oma tuba olemas, seesama, kõõgi kõrval, ma olen kolmkümmend aastat selle pinna peale sisse kirjutatud. Tuleb tagasi kõik koli on tal ilusti alles. Ainult siis, kui pomm Suhharevi torni peale kukkus, põrus puhveti klaas katki ja seitse veiniklaasi ka. Ja kui ta minuga ühes elada tahab, eks muretsegu siis mulle uus tuba! Las Nadežda aitab, lehvitab mõne ees oma seelikusabasid, see pole tema käes midagi... Tal praegugi veel oma auto ja oma autojuht. Kõigil teistel võeti autod ära, aga temal ei võetud. Ütles ise, et ta olla selle pärast joosta saanud.»

«Naete, mismoodi te temast praegu räägite,» ütles Artemjev, «aga ise tahtsite teda mulle naiseks soka tada!»

«Nojaa, sa olid ju minu simpaatia ka! Ja kas me elus vähe lollusi teeme? Egas sõda pole ükski mind, lollid vanaeite, targaks teinud. Te ju ükskord targad, kas teil on kõik nii lainud, nagu te olete tahtnud? Ja kas kõik inimesed on praegultki nisukesed, nagu nad siis teie arust olid? Ooh, ei maksa mitte rääkidagi!...» Tadi Polja lõi käega. «Haavatuid passides kuuled nisukesi jutte, et... Või kas tema,» ta näitas Tanja peale, «teadis nisukest elu oodata või tahta, mis ta kõik nüüd üle on elanud? Ega ta sulle kõike ei räägigi! Aga mulle räägib. Misuke ta oli, kui haigemajja toodi! Ja mis valu ta vaeseke kannatada sai! Tead, misuke haava-arm tal siin on? Näe...» Ja tadi Polja hakkas oma kõhu peal näitama, kui pikk arm Tanjäl seal on, kuid Tanja haaras tal käest kinni.

«Tadi Polja, ärge nüüd...»

«Mis ärge? Ma teeks sinu heaks kohe ei tea mida, kui ma mõtlen, et sa selle kõik häältki tegemata ära kannatasid. Nüüd on ta juba natuke kosunud,» pöördus tadi Polja Artemjevi poole, «aga siis, kui sa teda tõstsid ja teise külje peale keerasid, tundsid kohe läbi sargi, et hing teisel niidiga kaelas! Hoiad teist süles — ja nii hale hakkab: kondid puha väljas!»

«Tadi Polja, ärge nüüd, ma ütlesin teile ometi!» Tanja ütles seda nii kategooriliselt, et vanamutt jäi vaik.

«Ma ei keelanud vanamutti mitte ainult sellepärast, vaid ka sellepärast, et teda valdas naiselik häbi. Tal oli piinlik mõelda, et Artemjev kuulatub samal ajal, kui ta tadi Polja juttu kuulab, mõelda ette, missugune see Tanja seal haiglas oli, kui tadi Polja teda tõstis ja teisele küljele pööras, — tõsta, paljas... Seepärast oli tal häbi, aga häbi oli ka sellepärast, et ta oli tadi Poljale peale käratanud, ja et jonnihust olukorrast kuidagi üle saada, ütles ta:

«Ma ise ei mäletagi enam, mulle oli see nagu vesi hane selga.»

Muidugi, sulle oli see nagu vesi hane selga... mõtles Artemjev, silmitsedes Tanja kõhnukest naeratlevat nägu. Kui oleks teine aeg, oleks sind pärast nii rasket haigust oma paar kuud sanatooriumis poputatud...

Aga oli just see aeg, ja mitte teine. Ei jäänud muud üle kui tuua homme mõlemale naisele nii palju lihahommade, kui saab.

«Kas te selle lopsu saite?» küsis Artemjev jõhkra võitu osavõtlikkusega. Kuigi selles sõjas oli nii mõnigi olnud, mis enne mõeldav ei olnud, päris enesestmõistetavaks saanud, ei suutnud ta oma kujutluses sellega leppida, et vigastatud, läbilastud, sandistunud naisekeha on nüüd samuti enesestmõistetav.

«Kui me ühes kohas raudteetammi õhku lasksime ja minema hakkasime, ma parajasti sidusin — ja meid hakati miinipildujatest tulistama. Algul läksid kõik üle minu, aga siis kukkus üks õige lähedale; ma olin nii ameerika ei heitnud maha: ei jõudnud. Oma süü puhtalt...»

Või nii, tuleb veel välja, et oma süü puhtalt... mõtles Artemjev kuidagi tusase õrnusega. Õrnus oli Tanja pärast ja tusk kellegi teise pärast — tal oleks endal olnud väga raske vastata, kelle pärast õieti, kui talt oleks küsitud. Oma süü puhtalt! Nii et see on siis ka puhtalt Maša oma süü, et ta lamab seal koos teistega august? Niihästi see, et ta üldse Smolenskisse läks, kui ka see, et ta seal maha lasti?...

Mote tapetud öele tõrjus jälle kõrvale kõik muu, millele ta vahepeal oli mõelnud.

«Ma hakkan minema,» ütles ta püsti tõustes.

Ta oleks tahtnud siit ära minna ja ennast täis juua,

kuigi ta poleks tohtinud ja polnudki midagi juua, aga kui olekski olnud, poleks ta ikkagi joonud: ta ei võinud enne ega õppinud seda tegema ka sõja ajal.

«Kas hakkas külm?» küsis tädi Polja, nähes, kuidas Artemjev püsti tõustes õlgu väristas.

«Pole viga, ma ise olen selle-eest kuum,» ütles Artemjev. Ütles lihtsalt selleks, et midagi ütelda, ta aga mõtles üha õele.

«Mul on küll kogu aeg külm,» ütles tädi Polja. «Kui sin hiljaaegu majavalitseja juures, see ütles, et neli päevil saame Moskva oblastist sütt ja hakkame kütet kütma, olgu küll, et neli korda vähem kui enne. Nüüd saab juba kaks nädalat mööda — ikka ei kõrta.»

«Kivisõega on lood kehvad, niikaua kui me Donbasse ära ei võta,» ütles Artemjev, mõeldes ikka veel õele.

Tanja tõusis püsti, et jumalaga jätta, aga ka siis oli ta nii väikene, et kui Artemjev ta kätt surus, nägi ta naise peas, meelekohast kõrgemal juuste vahel haavaarmu. Siit ka kriimustada saanud, mõtles ta. Oh sa vaene vaene värvuke... Ta laskis Tanja käe lahti ja hakkas ukse poole minema.

Tanja tahtis talle järele minna, aga tädi Polja läks ise, tahtis talle vist midagi nelja silma all ütelda.

Nii see oligi. Kuni Artemjev sinelit selga ajas ja rihma kinni pani, tutvustas tädi Polja talle oma plaane seoses allüürnikuga.

«Saatis telegrammi,» sosistas ta. «Arvab, et otsib telegrammi teel isa-ema üles. Aga ei see telegrammi praegusel ajal kedagi kätte leia. Ma kirjutasin kolm kirja õele maale, Jeletsi rajooni, Kolodnoje külla, ja mitte mingit vastust! Tema aga saatis Taškenti!... Tahab, et talle Taškendist vastus tuleks!»

«Sealt teie külast, Jeletsi rajoonist, läks rinne läbi,» seletas Artemjev.

«Paljugi mis läks! Ära tule Jeletsi ja Taškenti võrdlema! Ei saa tema sealt mingit vastust, ma ütlesin talle seda kohe!»

«Pahasti tegite,» ütles Artemjev. «Inimene tahab oma vanemaid üles otsida, ja teie...»

«Paljugi mis ta tahab! Praegu muud ei olegi kui üks otsimine — vanemad otsivad lapsi, lapsed vanemaid...»

«Ta otsib talle, et: «Ei leia sa oma vanemaid, sa jäägi selle tutvustel hakkame kahekesi koos elama!»»

Kuidas ta siis teiega koos elama hakkab, tahaksin teada?» ütles Artemjev mütsi pähe surudes ja ei olnud, mis teda rohkem imestama paneb — kas tädil mingi arvamus, tema ilmne soov, et Tanja oma vanemad üles ei leiaks, või üksiku vana naise hinges targa-lood emuarmastuse tugevus. «Ta ei hakka ju teiega koos elama, ta läheb rindele.»

«Näe, see on, et läheb,» ütles tädi Polja. «Aga mis ta seal otsib? Tema on oma jao juba ära sõdinud, ta on tõkesti haavata saanud, las jääb siia, meie haige-majasse toole. Võetakse kindlasti, ja rõõmuga kohel. Ma räägin ise peaarstiga!» Ja nähes, et Artemjev hoiab juba otsustusest kinni, sosistas ta innukalt: «Sa räägi temaga, lüüa, ütle talle! Ütle, et ta jääks Moskvasse, kui ta oma vanemad üles ei leia. Eks?»

Ja Artemjev sai aru, et peaasjalikult just selle palava palve parast oligi tädi Polja teda esikusse saatma tulnud.

«Eks ma's ütle. Aga kas ta mind kuulab...»

Ta sai vaevalt majast välja ja jõudis paar sammu minna, kui ta nägi tuttavat naisekuju: vastu tuli Nadja, «lühike oravanahkne kasukas, mis oli tal olnud ka juba kuu aasta eest, ja peas angoorarätik. Ta tuli, silmad punased, aga kui nad peaaegu kokku põrkasid ja Nadja pilgu tõstis, taipas Artemjev, et naine oli teda juba kaua ootamas märtanud.

«Pavlik!» venitas ta laulva häälega, raputas kinda kätt otse lume peale maha ja ulatas mehele käe. «Kuhu lähed, kust tuled? Ega ometi mitte meie endisest kodust?»

«Just nimelt teie endisest kodust.»

«Kuule, sa oled ikka veel minu peale vihane?» küsis Nadja, hoides mehe kätt oma peos ja vaadates talle oma ilusate, veidi lühinägelike hallide silmadega otsa — nii otteheitvalt, nagu poleks Artemjevil mingit õigust tema peale vihane olla.

Akki ei olegi õigust... mõtles Artemjev, vaagides teda rohkem oleviku kui mineviku seisukohast, nimelt

et on sõda, ja Kozõrev, kelle pärast Nadja tema muha jättis, on ammu-ammu langenud; ja Maša, kes Nadja silmaotsaski ei sallinud, on samuti langenud; ja ema, kes nii väga kartis, et poeg abiellub Nadjaga, pole arvatavasti ka enam elavate kirjas... Ja paljutki pole enam, mis oli siis, ja paljugi on vahepeal juhtunud sellist asju, mida siis ei osanud kujutledagi...

Ta tõmbas sõnatult oma käe Nadja soojast parest, kummardus ja võttis kinda maast üles.

«Aitah,» ütles Nadja, aga ei pannud kinnast kätte, vaid hoidis seda vasakus käes. «Sa siis ei ole enam vihane?»

«Eks see ole sulle ükskõik?»

Nadja ohkas ja pani kinda kätte.

«Kuhu sa lähed?»

«Staapi, tööle.»

«Kus see asub?»

«Kirovi tänaval.»

«Ma saadan sind. Lubad?» Ja vastust ära ootamata võttis ta mehel käe alt kinni. «Vasaku käe alt võib teil vist ikka kinni hoida; paremalt poolt ei tohi, sest sellega te lööte kulpi, aga vasakult võib ju, eks?»

Nad läksid paar sammu vaikides edasi.

«Ma isegi nagu kardan sind natuke,» ütles Nadja. «Ütle ometi midagi, palun.»

Artemjev jäi seisma, laskis naise käsivarre lahti ja vaatas talle silma.

«Noh?» ütles naine, seistes samuti liikumatult.

«Vaata, vaata rahulikult, aega on...»

«Sa oled ikka sama ilus,» ütles mees viimaks.

«See on esiteks, ja teiseks?»

«Teiseks ei ole enam midagi,» ütles mees ja võttis tal käe alt kinni. «Lähme!»

Nadja oli tõesti endiselt ilus, ja seegi sobis talle, et ta oli kõhnemaks jäänud. Enne oli tema iseteadlikkus ilus, tema portselanjumes ja õige pisut pungis hallide silmade lukumatus pilgus olnud nagu midagi valjapakuvatki, et — sähke-ja sööge!... Nüüd aga olid ta silmad aukus ja nende ümber hulk tillukesi inimlikke kortsukesti. Praegu oli see rahulik naisenägu, mis ütles: «Jajah, ma olen kolmekümneaastane, ma ei varjagi

... ja mu sellest, kui sa mind ka vanemaks pead! Ma olen ikkagi veel väga ilus, eks ju?»

«Ma on sukski kõigi jaoks sõda... mõtles Artemjev lõplikumalt, silmitsedes Nadja nägu. Ja kes ütleb, et lõpuks tõesti seda Kozõrevi ei armastanud?...

«Kas sa meil käisid?» küsis Nadja, kui nad olid veel paar sammu vaikides edasi läinud.

«Ma elab teie tadi Polja juures üks naine, arst,» vastas Artemjev.

«Ja raakis, jah, et tema juures elab keegi,» ütles Nadja. «Ah nii on lood...» Tema hääles kõlas kurnatust, ammutatud noodikene.

«Munaseas, just nii nad ei ole,» ütles Artemjev, kõhklemata kas raakida või mitte, ja jätkas siis: «Ta oli sakslaste tagalas minu õega koos; rääkis mulle, kuidas Maša hukkus.»

«Hukkus?!» Nadja jäi koguni seisma. «Kas ta on siis hukkunud?»

Artemjev ei vastanud midagi.

Nadja surus tema käsivarre tugevasti enda vastu, vahtlades niiviisi sõnatult oma kaastunnet.

«Sa said alles nüüd teada?»

«Lähemalt kuulsin alles nüüd...»

«Aga mina polegi midagi lähemalt kuulnud,» ütles Nadja. «Esimesel päeval, kui mulle teatati, mõtlesin minna lennata, aga siis läks seal põrgu lahti, kõik pööriti puhupidi...» Nukra näoga tegi ta käeliigutuse, mis pidi näitama, kuidas seal põrguks läks ja kõik pahupidi pöörati. «Ja selgus, et keegi ei teagi, kuhu ta maetud on. Ja seda sellise mehe puhul nagu tema! Just enne sõda olime temaga veel Jossif Vissarionovitši sünnipäeval, istusime talle õige lähedal, ja nüüd selgub, et kellegi pole temast midagi, nagu poleks teda maailmas elanud!»

Tema hääle kõlas õnnetult, aga selles õnnetuses endas oli kuidagi nagu suurustlemist, see ei äratanud kaastunnet.

«Auh,» ütles Artemjev, «mis sest nüüd veel enam arutleda, kes ja kus enne sõda istus — kas ligemal või kaugemal... Jumal tänatud, et Moskvat ära ei antud, nad keegi!»

«Kas sa ei usu, et ma teda armastasin?» küsis Nadja äkki.

«Mis tahtsust sellel on?»

«Aga on,» kais naine peale.

«Siis ei uskunud.»

«Jah, siis ma ei armastanudki,» ütles Nadja. «Aga hiljem...» Ta kallutas pea pisut viltu, nagu uuriks ta oma minevikku lähemalt, vaikis natuke aega ja ütles siis: «Kas armastasin või ei armastanud, ikkagi oli see hirmus! Mitu korda kaisin nagu haige ringi, kuni algas evakuatsioon...»

«Kas sa sõitsid siis Moskvast ära?» küsis Artemjev.

«Ei sõitnud, amult et kui see mõll Moskvast peale hakkas, raputas see mind nagu mingist tardumusest üles. Aga ma ei sõitnud kuhugi.»

«Kas sa ei kartnud et sakslased Moskvasse jõuavad?»

«Ei kartnud, millegiparast ma ei uskunud seda. Võin olla sellepärast, et ma olin kaks aastat enne seda elanud temaga, tema oli ju nii julge... Ma ei tea.» Ta vaikis jälle natuke aega. «Kas sa arvad, et mul on kerge üksik elada? Kõik muretse, kõik tee! Ja kõigil omastel on midagi tarvis et ma lahaksin ja raskaksin — selle jaoks selle lesk, tehku aga seda, teist ja kolmandat... Tema ise on ammu surnud, aga neile tundub ikka, et ma pole nende heaks veel kullalt teinud, olen neid nagu alt vedanud — sellega, et ta liiga vara suri!... Kus sinu ema praegu on?» küsis ta äkki.

Artemjev vastas, et ema on Grodnos kaduma jaanud.

«Vaeseke küll,» ütles Nadja, ja jõudes nagu ikka mõttes jälle enda juurde tagasi, jätkas ta «Ta ei sallinud mind. Mine tea, võib-olla õigusega. Minu ema on elus ja terve. Viimasel ajal saan talt Frunzest ühtelugu kirju, muretseb oma kallil kolukraami pärast. Kasib, ega tädi Polja pole kõike maha praaseidanud. Tana sain telegrammi, et sõitis minu uue papakesega juba Frunzest välja ja on teel Moskvasse. Nuüd lähen teatan seda rõõmusõnumit ka tädi Poljale.»

«Sa siis ei pidanud ikka vastu, hankisid neile väljakutse?» küsis Artemjev, kellele tädi Polja jutt meelde tuli.

«Mina?!» hüüatas Nadja. «Mis sa mõtled, ega ma hull ole! Sa tead väga hästi, et mu ema on pustikurat! Ta

hakkas ta. Mina ei keeranud kõrtki kõveraks. Aga need, kum see õnn mulle ikkagi süle sajab, pole midagi muud, tuleb kuised üles käärida ja põrandad puhtaks teha.»

«Kui see amet ära pole ununenud?»

Vahupeal ununes, nüüd on jälle käes. Võin sullegi panna tulla,» muigas Nadja. «Ma olen hea põrandapöör,»... Kas sa polegi abiellunud?»

«Ma ei,» vastas Artemjev.

«Kui sa pesu ka pesta. Ja olen hea pesunaine. On mul vaja küürida? Te olete ju kõik... Ära vaata midagi! Kui sa saad ka tulla, lihtsalt seltsimehelikust sõprusest saad ka sellega hakkama. Mina saan kõigega hakkama. Ta muigas, mitte nüüd enam mehe, vaid juba mehe iseenda üle.

«Kui sa ei tule seltsimehelikust sõprusest midagi teha,» ütles Artemjev, vaadates habenematult uuriva pilguga naisele otsa.

«Arvad, et ei tule?»

«Ei tule.»

«Kui on ju hästi.»

«Kui hästi või halvasti, seda ei mõista ma enam,» vastas mees, kaaludes oma südamepõhjas midagi, mis polnud veel otsustatud.

«Kui sa meenus talle see väike naine tädi Polja juurest ja ta küsis:

«Mullal Anna Georgijevna siia jõuab?»

«Kui gramm tuhi tee pealt. Vist kolme päeva pärast,» vastas Nadja. «Mis siis?»

«Kui tädi Polja juures elab see arst,» ütles Artemjev.

«Kui Anna Georgijevna sinu sõidab ja tema pole veel ära sõitnud...»

«Kui on selge,» ütles Nadja. «Ma taltsutan oma kaltsu,»... mmat vajaduse korral. See oli ju selle jutu mõte, eks?»

«Jah.»

«Ma võin selle naisterahva ju ka enda juurde võtta. Kui sa valetasid, et sul pole temaga midagi olnud.»

Artemjev kehtas õlgu. Ta ei tahtnud otsast peale oletama hakata. Nad olid jõudnud juba peaaegu põikteele ja nurgale; ta pidi ära keerama.

«Olemegi kohal,» ütles ta ja jai seisma.

Laua tagant tõustes ja ringutades jätkas ta:

«Kask on valmistuda Doni rindele sõiduks. Kuni minu ärasõiduni lased kolm päeva ringi nagu vaiten. Pärast võid ühtejärke magada. Noh, mis sa ootad?»

«Lubate teie poole pöörduda, seltsimees kindralleitnant?»

«Mis siis on?»

Artemjev teadis, et Ivan Aleksejevitsš armastab ta del kaia ja peab seda omamoodi puhkusekski, kui praegu oli ta nagu pahur ja sünge, võib-olla küll selle pärast, et ta polnud välja maganud...

«Seltsimees kindralleitnant, palun lubada mind rindele...» ütles Artemjev valvetsisangut võttes.

«Ei saa,» ütles Ivan Aleksejevitsš. «Kossõhh tuleb kaasa ja sina jaad siia: sinust on siin ikkagi rohkem kasu kui temast.»

Seda öeldes puuris ta Artemjevit tusase pilguga, et «mis sa veel ootad — ega ma oma otsust ei muuda!»

«Ma ei palu luba kaasa sõita, seltsimees kindralleitnant, ma palun päriseks.»

«Päriseks...» Ivan Aleksejevitsš vaatas Artemjevit silme süngelt otsa, nagu oleks sõnas «päriseks» olnud tema jaoks midagi solvavat.

«Te andsite sõna, seltsimees kindralleitnant, niipea kui mu tervis lubab.»

«Ja nüüd siis äkki tervis lubab?» küsis Ivan Aleksejevitsš, silmitsedes teda ikka sama sünge, peaaegu umbuskliku pilguga. «Eile veel ei lubanud ja täna äkki lubab? Milles asi on, räägi ära, ja ei mingit kunskoppi!»

«Sain täna oma õe surma kohta täpsemaid andmeid.»

«Ja nimelt?»

«Kuidas ta maha lasti...»

Ivan Aleksejevitsš vaatas teda üksisilmi, oodates, kas ta ütleb veel midagi. Kuid Artemjev seisis vaikides valvetsisangus.

«Tahad fritsudele kätte maksta?» ütles Ivan Aleksejevitsš ikka tusaselt. «Meie mastaabis,» ta tegi kaaga suure kaare, mis pidi tähendama nahtavasti teinetei kindralstaapi, ja mitte ainult seda kabinetti, «on võimatu kätte maksta, tuleb tingimata ise minna, poolhaigena ja uhe jala peal lombates, aga peaaegu, et ise! Ainult nii on õige...»

ta pidi nagu veel midagi sama iroonilist, arukat ja ühtlasi ütlema, aga taltsutas end ning jättis ütle-

«Alles vaikid, miks sa vastu ei vaidle?»

«Ootan teie otsust, seltsimees kindralleitnant.»

Artemjev sai aru, et ta pole oma palvega õiges paigas, aga õigel ajal lagedale tulnud, ta tundis, et tema sõna on mingil moel Ivan Aleksejevitsši, kuigi ta ei saanud, misparast. Aga seda tagasi võtta ta ei saanud, ta tahtnudki.

Lõpetas jalg, mõtles Ivan Aleksejevitsš adjutantidele, mis talle. Hetkeks võttis see ülekohtune kihk, mis talle veel üksildustunne ja selle tunde enese põhise kohustus, Ivan Aleksejevitsši südames võit. Ta sai sellest võitu, ning umbusupuhangu vaibumise ütles ta kuivalt:

«Hei küll, te tulete minuga rindele kaasa ja jätate sinna. Ainult pidage meeles, ettevalmistusteks tulege siia jaal! Ja oma plikadega jätad ainult telefoni töö jumalaga.» See oli öeldud juba lahkemalt ja muheldes.

«Tule ole kellegagi jumalaga jatta, seltsimees kindralleitnant.»

«Olgu siis nii, asi on otsustatud.»

«Lubate lahkuda?»

«Oota...» Ivan Aleksejevitsš istus väsinult seinale seisvale kulunud nahkdiivanile. «Istu nüüd ja räägi oma õest...»

ÜHETEISTKÜMNES PEATÜKK

Päev algas imetoredasti: hommikul vara tuli parti-brigaadi komandör Kaširin Tanja juurde. Tanja ütles, et komandör on juba brigaadi tagasi lennanud, aga brigaad tuli ta hoopis tema juurde, seljas uus politseimantel ja habe maha aetud. Nädala eest, kui ta läks taglas Tanjat vaatamas, ja ka pärast, kui Tanja läks hotellis temaga jumalaga jatmas kais, oli tal kõik alles. Nüüd aga oli ta habemeta ja nagi akki nii noor välja, et Tanja ei tundnud teda kohe ära.

Rõõmsalt selle üle naerdes ütles ta, et tehku Tanja nüüd kähku: eile olevat tulnud seadlus, ja täna antakse kõikidele partisanidele, kes on mitmelt rindelt Moskvasse lennanud, ordenid kätte, vist Kalinin ise annab, ja Tanjale antakse ka, sest teda on samuti aulastatud.

Seni kui Tanja end suure rutuga köögis raskendades pani, kõndis Kaširin esikus edasi-tagasi ja jutustas rõõmsa, valju häälega, et Tanja läbi ukse kuuleks, kuidas kõik olid neid katsunud Moskvast kauem kinni pidada, sest seltsimees Stalin tahtvat neid vastu võtta, siis aga öeldi, et see jääb ära, ja siis leidis seltsimees Stalin ikkagi aega ja võttis nad eile öösel vastu, kus nad neid öö läbi, laskmata end millestki segada, eile öösel aga tuli seadlus, ja täna antakse ordenid kätte, ja täna öösel lendavad mõned juba tagasi.

«Ma vist lendan ka,» Kaširin teatas seda niisama rõõmsalt nagu kõike muudki. «Maandumisest kull vaevalt midagi välja tuleb. Meie Tšertuhhino maandumisplats olla sakslaste kaes. Aga pole viga, me hüppan metsabaasi kohal alla, lendurid lubasid ilusti rihtida — viiesajameetrise täpsusega. See on siis meie seitsmeteistkümnend hüppe, kui ennesõjaaegsed juured arvata.»

Ei see, et Tšertuhhino maandumisplats on sakslaste kaes, ega see, et tuleb langevarjuga alla hüppata, ei teinud talle vähimatki muret, nagu ta haale järgi võis otsustada. Pärast kohtumist Staliniga oli ta valmis kas või vanakuradile hambusse hüppama.

«Valmis,» ütles Tanja esikusse astudes.

Kaširin vaatas ta hoolega pealaest jalatallani üle.

«Käib küll, täitsa hea. Ainult et pluus on veidi süüa. Ei saanudki me sulle parajat pluusi...»

«Lähme jala,» ütles Kaširin, kui nad tänavale jõudsid. «Aega on veel kõvasti.»

«Kas te teadsite juba varem, et te seltsimees Stalin juurde lähete?» küsis Tanja teel.

«Nädala eest anti nagu väiksest märku.»

«Ja miks te mulle ei ütelnud?»

«Sellepärast, tütreke, et sul on veel vara kõiki asju teada,» naeris Kaširin, nii et valged hambad rõõmsalt välkusid.

Kaširin seal, sakslaste tagalas, brigaadi juhtides ja lootsid silmaga tiheda musta habeme varju kadudes tütrekeseks ja teisi pojukesteks hüüdis, siis ei tahtud mellel Tanja meelest midagi imelikku. Aga nüüd, kui oma kuulsa habeme maha ajanud, oli ta lihtsalt eige noor mees, Tanjast äärmisel juhul kolm aastat vanam. Ja see, et ta teda ikka veel tütrekeseks nimetas, oli nii imelik, et Tanja vaatas talle otsa ja hakkas

«Miks sa naerad?» küsis Kaširin.

Kuidas te ometi oma habeme raatsisite maha

... ja teie isegi. Ärkasin kukelaulu ajal, ei saanud suurest magada. Kremli minnekuni veel neli tundi aega, sinu juurde ka vara tulla. Ootasin ja piinlesin, kõndisin hotellis ringi, astusin juuksuri juurde sisse, et parajasti tool vaba. Istusin ja lasksin maha ajada. Mis tegu?»

«Tule, tark tegu oli, aga ärge mulle nüüd enam ütlege.»

«... muud ütlen «õekene»...»

«... Tanjale otsa ja naeratas

«... ei saa, ma olen nii harjunud: tütreke, ikka

«... Kannata valja, kun: ma ara sõidan. Või tuled

«... Voks veel paar väikest lugu maha mangida.»

Ivan Ivanovitš, ma sõidan rindele; kui puhkus

«... palun end medsanpatti maarata.»

«... et partisan sa siis enam olla ei taha?» küsis

«... ja vari vilksatas hetkeks üle ta rõõmsa näo.

«... teab, teinekord mõtled ise ka, et aitab juba sel-

«... tuse õrritamist ühel ja samal kohal. Tahaks

«... minuti armeesse, et vastutus ja nõudmised oleksid

«... järele normi järgi: käsk on kaes — muudkui

«... tuled ara — kannad ette; vasakul on omad

«... mehed, paremal on omad mehed, ees on vaenlane, selja-

«... taga tulemused... Ma saaksin kindlasti polgu, ma olin

«... enne sõda polgukomandor. Aga teinekord mõtled

«... alle, et ei, ei oleks sa veel sellest õnnelikum, hakkak-

«... sel partisanliku taga igatsema, oled liiga kaua harjunud

«... omadele fritsudele varba peale astuma.»

«Ivan Ivanovitš, jutustage, kuidas te seltsimees Sta-

«... lin juures kaisite,» palus Tanja. «Ärge seda rääkige,

mida ei tohi, rääkige seda, mida tohib, ainult et ilusti algusest peale.»

Kaširin ütles: «Hea küll,» ja jutustas talle teel Kremli lisse kõik algusest kuni lõpuni ära: missugune on Stalini kabinet, seal ainult kaks suurt pilti — Suvorovi ja Kutuzovi portree; kuidas nad sinna sisse läksid, kuidas Stalin neid kõiki kättpidi tervitas, ja kuidas seal ajal, kui nemad tema küsimustele vastasid, õige vaimu paigal istus, muudkui käis aga laua taga edasi-tagasi, vaadates kordamööda igauhele otsa, ja siis, kui nad olid juba üle tunni aja Stalini juures istunud, tuli uksest sisse üks kindralleitnant, mapp käes, vist raportit, ja Stalin ainult pööras end veidi tema poole ja näitas talle kaega, ilma et ta oleks temaga sõnagi raakinud. Kindral seisis natuke aega ja laks ara, ja Stalin ei teinud sellest üldse väljagi, kuulas kogu aeg, mida partisanid talle jutustasid. Ja seesama kindralleitnant tuli pärast poole veel kord oma mapiga, vist umbes nii tunni aja pärast, ja ütles: «Seltsimees Stalin, mul on tähtis teade.» Ja Stalin pööras jälle veidike pead ja ütles tasakesi ja kurjalt: «Oodake natuke, kuni mul seltsimeeste partisanidega jutud aetud on. Nad ei käi iga päev Moskvast.» Ja see meeldis kõigile partisanidele väga, kindral aga tammus mõni aeg jalalt jalale, tahtis vist hakata vastu vaidlema, aga ei hakanud siiski ja laks minema. Stalin vaatas kindralile järele, kuni üks tema selja taga kinni läks, lahutas kasi ning ütles naeris: «Mõni inimene ei saa aru, et tema teated pole mitte alati kõige tähtsamad, et võib olla palju tähtsamaid teateid kui tema omad.» Siis pöördus ta jälle brigaadikomandör Gussarovi poole, kes oli viimati tema küsimustele vastanud: «Jätkake rahulikult, seltsimees Gussarov, aega on.» Ja kõigile partisanidele, kes Stalini juures olid, meeldis see väga, sest selgus, et Stalini jaoks olid kõige tähtsamad just need teated, mida nemad olid tooma tulnud.

Kaširin rääkis seda kõike suure innu ja koguni valmistusega, ja Tanja kuulas samuti innukalt ja vaimustusega, rõõmustades, et Stalin partisiinidele üksikasjalt vastu isalikkude huvi tundis. Ta naeris lõbusalt kindralleitnandi üle, keda seltsimees Stalin oli kahel korral välja ajanud, et ta ei segaks vestlust partisanidega.

... kogu audamusest, mõtlemata hetkekski sellele, et kindralile toon kindral kaks korda kais ja ukse kõrvalt läbi, võis ju tõesti olla nii tähtis, et selle oleks pidanud minutitki viivitamata ära kuulama...

Teated olid kogunenud punasesse majakesse, mis asus kindrali tornist vasakul Kremli müüri vastas, ja olid läbi pääsuloa kätte saanud ning värava läksid, peatas neid korraga terav vile, mitu minutit kestas neil tee. Kremli varavast sõitis üks auto. Vile oli nii terav ja mehed sõitsid nii kiiresti, et Tanja mõtles: nüüd sõidab Stalin! Ja kui ta tuli, seal istus ainult autojuht. Kindralid läbi, nad laksid varavast mööda, ja kuigi nad olid kõige kiiresti, ei saanud Tanja oma uudisest midagi näha ja vaatas korra sisse, Kremli õue. Varavast olid autorataste jaljed kivisillutisel ja valged kivid kivid vahel, taamal aga kadus käänaku taga künkude rida.

Nad laksid meestest mööda, kes värava kõrval olid, ja hoolega nende dokumente kontrollisid, siis läksid nad veel ühest kangialusest läbi, kus kontrolliti samuti nende dokumente. Siis läksid nad hoonesse sisse, ja seal üks kolmandat korda peatati. Ja siis neljandat korda — juba teisel korrusel.

Teatavate dokumentide kontrollimise ajal vaadati neile igaüks eraldi otsa ja loeti tähelepanelikult koike, mida nad ütlesid, olubadele oli kirjutatud, samuti seda, mida oli kirjutatud isikutunnistustesse, otseku oleks seal lugeda, ja teatavast ja haruldast, millesse on vaja hoolikalt kuulata. Ja ka naku vaadati hoolega.

Tanja sai aru, et küllap see peab nii olema: nad lähevad kindrali kabinetisse, kus elab seltsimees Stalin, ja ta peab olema kaitstud.

Igaühe dokumente uuriti väga kaua, ja kõik seisid ja olid väga kaua, ja kõigi näol oli kohmetu ja tõsine naeratus, nagu tahaksid nad üksteisele kindrali öelda, jah, see peab nii olema, see on väga vajalik, ja te ei saa see ollagi.

Ja siis, kui kõik istusid kahes esimeses reas ümmarguses saalis, kus Kalinin pidi neile ordenid kätte

andma, kadus see punlikkusetunne — laks lihtsalt me-
lest.

Tanja ootas kangesti, millal Kalinin ometi tuleb
kui ta tuli, oli ta üllatunud. Ta polnud Kalininit ka-
namud ja oli siiani kujutlenud, et ta on selline nagu
tudel astub pildilt maha ja tuleb siia saali. Kuid Kalinin
polnud niisugune: oli palju vanem, kais vanainimene
tontsi sammuga, mida pildidel ju polnud näha. Ta
habemetutt oli tal peaaegu paris valge. Ta oli vana, lihtsalt
vana.

Ja Tanja pidi väga kaua, tervelt pool tundi, kuni teda
ette kutsuti, selle mõttega harjuma, et see vanaaatt on
Mihhail Ivanovitš Kalinin.

Üksteise järel tõusid partisanid püsti, laksid Kalinin
juurde ja hakkasid kohe, kui olid oma kohale tagasi
jõudnud, ordineid rinda kinnitama.

Kui lõpuks Tanja nime huuti, tundis ta, et kõik vah-
vad teda. Kaširinist mooda minnes nägi ta, et Kaširin
naeratab talle, ta naeratas vastu ja astuski naimood
naerul näoga Kalinini ette.

Küllap tegi naeratus Tanja näo veelgi nooremaks, ta
kui Kalinin talle ordeni kätte andis ja talle kae ulatas
vaatas ta Tanjale lahkelt, raugaliku hardusega otse
nagu oleks tal hale meel, et selles sõjas tuleb Punalipu
ordineid anda sellistele väikestele poisipeaga ja munda-
ris tüdrukutele. Vaatas talle otsa ning küsis midagi,
krahmates ise ta kää, sest Tanja sattus segadusse ja ei
andnud kätt.

Ta küsis, kui vana Tanja on. Kuid Tanja ei saanud
aru, ütles siis, kui ta jälle oma kohale istus, kuulis ta
tema küsimust oma kõrvus nagu esmakordselt: «Kui
vana te olete?» Aga sel hetkel, kui Kalinin tal kätt
surus, ei kuulnud ta küsimust «kui vana te olete?» —
kuulis ainult, et Kalinin talle midagi ütles, ja vastas
«Suur aitäh, Mihhail Ivanovitš!» — «Aitäh teile!» ütles
Kalinin, laskis ta kae lahti ja vaatas seni, kui Tanja
tuldud teed tagasi läks, raugaliku hardusega talle järele.

Parast autasude kätteandmist tulid kõik algul rohinat
Punasele valjakule, siis aga jaeti üksteisega jumalaga,
hõigati veel minejaile üht teist järele, ning Kaširini
peatuskohta, «Moskva» hotelli, mindi ainult neljakesi.
Tanja, Kaširin, Gussarov Brjanski partisanide piirkon-

...mees, kelle juttu Stalin polnud kindra-
li kätkestada lasknud, — ja ilus kapten ajalehe toime-
...septembris lennanud partisanide juurde
...peaaegu kaks nädalat. Teda ei
...ta oli tulnud lihtsalt sinna, et sel-
...olada, ja Kaširin nokkis teda selle parast:
...ta veel isegi hasti, Ljussin, et sa ainult
...Mispärast? Selleparast, et sa petsid
...Stalin küsis meie kaest, et «kuidas see
...ennast seal teie juures ka üleval pidas». Ma
...pärast kenasti, aga pettis meid. Lubas meist
...olukorjeldust kirjutada, aga kirjutas kolm. «Kui
...ütles Stalin, «siis las lendab uuesti sinna ja
...eks me sus autasusta.»»

...tuhja valetad,» ütles lehtetoimetuse kapten.
...minu juurde,» ütles Gussarov, «ma olen
...nimene, Kaširiniga ei maksa mitte võrrel-
...oskan kirjandusest lugu pidada ega sunni
...korda kohale lendama.»

...tema on intelligentsne inimene! Sa oled
...palju intelligentne inimene kui see kasakas.
...sultanile kirja kirjutas!» ütles Kaširin.

Kõik naersid, Gussarov koos teistega. Ta sarnanes
...selle kasakaga Repini maalilt, kes istub kir-
...vastas laua taga, suur tüse mees, vooni paljas,
...kasakapuksid jalas, pea paljaks aetud, pikad
...vurrud nina all.

...vahe on see, et tema jõi oma kasuka maha,
...veel mitte,» jätkas Kaširin, torkides napuga
...kasukat. «Kuidas meil muuseas patarei seis-
...karakas on kõik otsas või? Peaks sellisel puhul
...võtma.»

Gussarov, kelle haal tuli nagu tõrrepõhjast, vastas, et
...pahuks on karakaski olemas, poordus siis Tanja
...võttis tal kää alt kinni ning ütles oma välimuse
...kohta ootamatu galantsusega: «Palume siis teil
...meie auvaart seltskonnast osa võtta, kui teil
...endal mõnda muud plaani ei ole.»

...ole mul mingit plaani,» vastas Tanja, ja tal oli
...he meel.

«Mis sorti see karakas teil on? «Tarhun?»» küsis leht-
toimetuse kapten.

«Hoopis kõrgem sort. Ikka piirituse poole,» vastas Gussarov. «Teie jaoks on aga pudel portveini,» ütles ta siis Tanjale. ««Kolm korda seitse»¹, ühe hõõn nalsele, teisele tehke põhi peale! Egas ordeni saamine pole naljaasi — Punalipu orden veel pealegi! Meil oli kodusõja ajal ainult kolm Punalipu ordenit terve di peale.»

«Räägi, räägi nüüd see ka ara,» ütles Kaširin. «kuidas sind taheti ordeni saamiseks esitada ja kuidas sina palusid, et sulle tänutaheks parem uus nahkjalgrind ja -puksid antaks.»

«Jah, oli kull niisugune lugu, nooruse rumalus,» ütles Gussarov. «Ma rääkisin ükskord Kaširinile, tema ei naerab, mõtleb, et ma valetan. Aga ma ei valeta, nagu oli tõesti, kuigi ega tagantjärele ise ka ei taha uskuda.»

«Gussarovil on täna kolm põhjust pühitseda,» ütles Kaširin. «Esiteks, valis seekord ikkagi ordeni, ja mitte kasuka; teiseks, tegi nii vageva raporti, et seltsimees Stalin ajas kõik kindralid minema, et aga Gussarov kuulata; kolmandaks, sõidab tal naine siia... Millal mul tuleb toas oma kolid kokku panna?»

«Õhtul,» vastas Gussarov. «Ma helistan veel jaama, kui hotelli jõuame.»

«Naine sõidab siia, kas tõesti?» küsis Tanja, nagu ikka teise õnnest õhinal osa võttes.

«Peaks sõitma,» vastas Gussarov ja ohkas.

«Mis sa ohkad?» ütles Kaširin. «Sul pole ju mingit pattu sadamel. Mina kui voodinaaber võin pitsengi tõendi välja anda!»

«Patt on seegi,» ütles Gussarov, «et logistab vaesekohtu kuus ööd-päeva Omskist siia ja ei teagi, et täna kohutune, homme lahkume.»

«Kas sõidate ära?» küsis Tanja.

«Mis ma's pean tegema, ega ma pole endine sõjaväelane nagu tema,» viitas Gussarov peaga Kaširini poole. «Ta pandaks rindel ka paika, kui ta tahaks, aga mina olen rajoonikomiteest, mul pole muud teed kui tagasi oma rajooni... Kaisin hiljuti Moskva komitees vana sõbra pool ja kohe kade meel hakkas: nii kui sakslased Moskva alt minema aeti, nii said kõik rajoonikomitee

¹ Veinimark «777». Tõlk.

... need kaks ellu olid jäänud ja kes polnud rindel, tagasi...
... pole peale. Aga millal seal Brjanski kandis kord...
... jonnastesse jõutakse!...»

... nann, et sa pole seal kandis ühtegi silda ter-
... ta palnud,» ütles Kaširin.

«Kas sa hoolaga teed?» ütles Gussarov mornilt. «Rinne...
... lähemale, pörutame sellegi vastu taevast, mis...
... terve oli. Kus sa pääsed!»

... niki tuhja kurdad,» ütles Kaširin ja seletas...
... «Tead, mis aunimega teda seal kutsuti, kus...
... ohkimismeister».

... meister,» muigas Gussarov jälle mornilt.
... poleks võinud seltsimees Stalinit paluda,
... sata lubataks?» küsis Tanja. Samal ajal...
... ja Gussarovi juttu kuulas, mõtles ta...
... las siis tõesti ei saa midagi ette võtta, et Gus-
... tema naine kauem koos saaksid olla.

... palumata,» ütles Gussarov. «Kui Moskvasse...
... is lootsin, et saan naise juurde lennata, aga...
... päevast päeva vastuvõttu ootama, kuidas sa...
... endal? Ja nüüd on olukord selline, et — keri...
... tagasi Brjanski metsa! Hea, et ma taipasin

... ja teda välja kutsuda, muidu poleks ta siia jõud-
... Üks päev koos olla on muidugi vahe, aga noh,
... pole sedagi,» lisas ta, endal aga oli pilk murelik.

... nahtavasti, et jallenangemine ei kujune rõõmsaks.
... juttu ajades jõudsid nad hotelli ja laksid tre-
... kolmandale korrusele, nurgapealsesse kahe-
... numbrisse, mis oli Kaširini ja Gussarovi

... hotelli.

... Gussarov võttis kohe telefonitoru — helistas jaama,
... ja lehehoimetuse kapten hakkasid lauda katma.
... Tanja aitas neid, pesi kraanikausi äärelt võetud klaasid
... puhutaks.

... «Võts ka puhvetist nõusid paluda,» ütles Gussarov
... vahepeal. «Äkki saab midagi veel juurde,
... mul on.»

... Kaširin lõi kaega.

... Hõõn talongid naise jaoks. Saame sellegagi läbi, mis
... on.»

... lehehoimetuse kapten võttis voõlt ilusa mosankpeaga
... puranoo ja Tanja asus sellega leiba lõkama.

«Kadunud Degtjar kinkis,» ütles kapten noa kohta, seistes Tanja selja taga.

Tanja ei vastanud midagi.

«Ega te pole teda unustanud?»

Tanja pööras ringi ja vaatas kaptenile otse silma.

«Ei ole, seltsimees Ljussin.»

Ta teadis, et seda oli küsitud tagamõttega, ja ta ei põigelnud selle eest kõrvale, kuid ei tahtnud sellest ka rääkida.

«Oli tore poiss, eks?» ei jäänud kapten sellega veel rahule.

«Oli tore poiss, jah, seltsimees Ljussin,» vastas Tanja nagu kaja, vaadates üksisilmi kaptenile otsa, kuni see lõpuks pilgu ära pööras.

«Miks sa temaga nii ametlik oled?» katkestas nende kõneluse Kaširin. «Tal on nimi ka — Nikolai, võib oelda ka Kolja.»

«Kuulen, seltsimees polkovnik.»

«Mis «kuulen?»»

«Ma ütlen seltsimees kaptenile Kolja...»

Tanja naeratas, surudes vägisi maha vaenu lehemehed vastu, kes oli hakanud sellest rääkima, millest poleks vaja olnud rääkida. Ta ei tahtnud rikkuda ei Kaširini ega enda pidutuju.

Gussarov jättis viimaks helistamise järele ja ütles, et kui talle ei valetatud, siis peaks naine kella seitsmeks siia jõudma, ja mitte üheteistkümneks, nagu senini arvata oli, — rong teeb hilinemise tasa. Ta oli rõõmus. Polnud ka ime: talle vaesekestele oli nüüd iga tund kallis.

Ta läks teise tuppa ning tuli tagasi pooleliitrise portveinipudeliga ja vahipudeliga.

«Korgini täis,» ütles Ljussin rahulolevalt, loksutades välipudelit kõrva ääres. Siis koksas ta kahvlipeaga veinipudeli laki maha ja tegi pudeli lahti.

Piiritus kallati karahvini ja tembiti veega. Kaks teeklaasi kõigest oligi, ning Ljussin valas kõigepealt Tanjale ja Kaširinile. Tanja katsus teda takistada, aga Ljussin valas klaasi ikkagi enam-vähem täis.

«Kui ootaks Gurski ka ära, ta lubas tulla,» ütles Kaširin kella vaadates.

Tanja oli teine lehemees, kes tookord koos Ljussiniga partisanide juures käis ja kellega ta pärast kahe nädala jekdusi kirjutas. Tanjal oli hea meel, kui kuulis, et Gurski tuleb ka: partisanibrigaadis paistis ta kindlalt parim mees olevat.

«Ah mis, kull jõuab järele,» ütles Gussarov.

«Kui nad lõusis püsti, võttis klaasi kätte ja oli tükki aega.»

«Võib-olla me enam teineteist ei näe, tütreke,» ütles ta viimaks, kui Gussarovi ja Ljussini näod ilmutasid pead lüüdmist. «Ja kui näemegi, siis ei tule ehk juhust.»

«Eks juua. See pärast joon ma nii sinu ordeni kui ka sinu vahvuse terviseks, ja sinu ilusate silmade terviseks, et nad ilal mõne kaabaka pärast nutma ei lähe.»

«Ja kuidagi rangelt, ilma tema poole pöördumata või midagi püüdes liikumata küsis ta:

«Kas võib sind suudelda?»

Kui Tanja ise tema juurde astus, kaelustas ta teda kätt ja tugevasti ning suudles otse suule. Ja kuigi «tõeline» oli igapidi mehine mees, ei viinud tema ootamatult tormakus Tanjat rõopast välja.

Ta jättis lihtsalt Tanjaga jumalaga. Võib-olla igaveseks. «Ütles Tanja akki, nahe tema silmi sel hetkel, et ta teda suudles, oma näole üsna-üsna lähedal.»

Tanja jõi pool klaasi enda terviseks ja tõstis siis sama pooliku klaasi Gussarovi naise ja nende jällelõikamise terviseks. Siis tuli neile järsku meelde, et nad polnud kohe algul Stalini terviseks joonud, ja häbelikult jõid ka tema terviseks. Siis jõid nad veel nende seltsimeeste terviseks, kes olid jäänud sinna, rinde taha, ja see jõidi Gussarovi ettepanekul lehetoimetuse kapteni terviseks ja selle terviseks, et ta veel kord partisanidele kulla tuleks. Ja Kaširin hakkas teda ülistama — nagu inimest, kes ei hoia suuremeelsusega kokku.

«Seltsimees Ljussini terviseks,» ütles ta, «kes oma sõbraga kõige raskemal ajal meie juurde sõitis. Igaüks ei oleks niisugusel momendil sõitnud.»

Tanja mäletas väga hästi seda aega, kus Saksa politveid Smolenski ümbruse metsi kammis. Aeg oli tõepoolest kehv. Tõsi oli seegi, et see kapten Ljussin lehetoimetusest pakkus end kohe appi, niipea kui ta

lollas, kuulis, ja võttis mu mõnestki operatsioonist osa. Iseenda ja oma kaaslaste puhul pidas Kaširin seda tihvisti enesestmõistetavaks. Aga kapten oli Moskva ajalehetöötajast; ta tuli kohale, kuigi oleks võinud jääda, ja tegi lahingud kaasa, kuigi oleks võinud tegemata jätta! Igatahes tuli Kaširin jutast välja, et ajalehetöötajate kapten ja tema kolleegid on peaaegu kangelased.

Keset seda piiritusega tuliseks köetud kiidukõnet sellega kaasnevaid meenutamisi, mis rõõmsate vahetult hüljatega vastu võeti, astus sisse Gurski, see teine leitnant, kes koos Ljussiniga partisanibrigaadis käis. Teisel kord, brigaadis käies, oli tal seljas — Tanja mäletas seda selgesti — eristusmärkideta sõduripluus, karunahkne vest ja vatikuub ning peas pilotka. Praegu aga tuli ta sisse tavalise palitu ja kübaraga, ning kui ta oli palitu toolile visanud, selgus, et tal on targeldatud kraega valge sark ja ulkond seljas ning lipski ees. Ainult ülakonna pintsaku peale tõmmatud karusnahkne vest tuletas tema tookordset valimust meelde, nii nagu ta partisanide juures käis. Ta vajus mugavalt tugitooli ja hakkas kohe lõõpima, kusjuures ta õige kergelt kogeles, nagu oleks miski tema sisemuses aeg-ajalt hetkeks takerdunud.

«Ma näen, te olete siin minu araolekut k-kasutades Ljussinist k-kangelase teinud... Ärge seda t-tehke, sest meie t-toimetuses oigavad kõik niikuini tema k-kangelasmeele parast, ja muuseas t-täiesti ilmaasjata p-pealegi. Ma räägin teile selle saladuse ära, k-kuidas me teie juurde sattusime. Toimetaja k-kutsus meid enda juurde ja k-küsis, kas me t-tahame t-tagalasse lennata. Meie olime sellega m-mulduga m-mõista kohe p-parti. Ja kui selgus, mida t-toimetaja selle t-tagalasse saatmise all mõtleb, nimelt t-täiesti vastupidist sellele, mida meie olime mõelnud, siis oli juba hilja t-taganedada. Ja nagu m-mehised m-mened kunagi ütlesime meie siis selle peale seda, mis meil armsana üle jaks, j-jah!...»

«Mis sa jamaad,» ütles Ljussin.

«Ütelge parem mulle te jalle tulete?» küsis Kaširin.

«Ausalt öelda, nana arvan, et mitte k-kunagi,» vastas Gurski. «Head asja ei maksa liiga p-palju t-tahta. Palun hinnata minu absoluutset avameelsust. Ljussini poolt

oleb loota. Kas teie lähete sinna t-tagasi?» küsis Kaširin Tanjalt.

«Ei,» vastas Tanja.

«Miks mitte?»

«Tõdju ei ole Kaširinit üksi lasta?» küsis

«Tõdju tema k-küsimustest valjagi,» ütles Kaširin, louaga Ljussini poole viidates. «Ta on ilus ja meelne ja mõtleb sellepärast, et ta võib naiste käest kõige rohkem teada saada. Ta ei tea veel, et naised hindavad mehe mõistust p-palju rohkem, kui seda üldiselt arvatakse. Ja nüüd siis lubagegi mul esitada teile mõni m-mõistlikum k-küsimus: k-kuidas teie t-ter-»

«Tõdju hea,» vastas Tanja.

«K-kaširin rääkis mulle, et teil on p-paranemispüh-

«Tõdju, te ise rääkisite mulle, kui ma seal olin,»

«Tõdju, et teil on isa ja ema, amult et te ei t-tea,

«Tõdju on Kas te nüüd t-teate?»

«Tõdju saatsin telegrammi ja ootan praegu vastust.»

«Tõdju on t-tark t-tegu. Ma annaksin ei tea mis, k-kui

«Tõdju on oma isa-ema juurde sõita.»

«Tõdju toimetajalt,» ütles Ljussin.

«Lapsed p-paluvad p-potile ja k-koerad õue. Aga mehed p-paluvad sõja ajal ainult rindele. Muidu aga mõtlevad nad, k-kuni neile mõni t-teine ettepanek tuleb, ja kui ei t-tehta, siis ei p-palu ka. Ja see on muuseas t-täiesti t-tõsine jutt.»

«Õige ta on,» ütles Gussarov, kes oli siiani oma mõtteid mõelnud.

«Aga miks?» vaidles Kaširin vastu. «Te olete ikkagi partisanide juures käinud, pärast seda võiks vabalt toimetajale üelda, et...»

«Tõdju, K-kaširin,» ütles Gurski, «sa oled liiga hea mees. Sa void meid ära rikkuda, ma k-kardan, et ma juba raasike rikkunud. Muuseas, oleks huvitav teada, mis vägitegusid sa siin oma helduses minu ja Ljussini k-kaela ajasid. Mul on endal väga hästi k-kõik need k-kangelasteod meeles, mida ma p-pole t-teinud. Aga ma k-kardan, et Ljussini mälu võib teda p-petta.»

Ljussin kuulas teda, naeris või lõõpis vastu ning hoo-

litses pealetükkivalt selle eest, et tema kõrval tulu Tanja ikka veini jookis.

Ta oli tõepoolest väga ilus mees, heleda peaga ja siniste silmadega, kuid tema ilu, mis passis kogu kokku tema perekonnanimega¹, oli nagu liiga tütarlik, selik, liiga magus.

«K-kuule, Ljussin,» ütles Gurski, «ma tahan tulla kõnet pidada, aga ära t-talle enam vala. Esiteks, ta ei taha alles haiglast ja on minu meelest nagu juba natuke näost k-kahvatu. Ja t-teiseks p-pole sa minu arust teinud maitse.»

«Oi, miks mitte...» ütles Tanja. Ljussin ei meeldinud talle tõepoolest, aga talle ei meeldinud ka, et talle ei maksetaks kostjaks hakatakse.

«Sel puhul p-palun vabandust.»

Tanja tundis, et Ljussin surus oma öla tugevasti tema oma vastu, kuid nahes Gurski uurivat pilku, ei pühkunud ta eemale.

«Ma tahtsin nimelt veel kellegi t-terviseks juua,» ütles Gurski. «Minule hakkasid sa meeldima selleparast, Kaširin, et sina oled minust vapram. Ma m-mõtlesin enne t-tükk aega, kui ma t-teist k-korda sinna t-tööstusrajooni laheksin, sina aga viskad m-meiega k-koos vana ja lahed juba t-täna oot. Ma joon selle terviseks, et sa k-kõige oma vapruse juures ja sellest hoolimata jääksid sõja viimase m-minutini ellu. K-katsu seda t-teha, ma p-palun sind t-tõsiselt. Ma joon sinu ja k-kõik t-teie t-terviseks, seltsimees Gussarov...»

«Hästi, eks me katsu,» ütles Kaširin, Gurskiga klaasi kokku laues. «Ainult et miks sa akki hingepalvet hakkasid pidama — seni pole sul sellast moodi olnud!»

«Esiteks, kui juba k-kasutada k-kaklikke t-terviseid, pole see hingepalve, vaid lihtsalt harras palve. Ja teiseks,» Gurski poordus nüüd Ljussini poole, «kas sa t-tead, t-toimetaja k-kutsus mind enda juurde — P-petja P-pustovalov on langenud. Doni rindelt tuli t-telegramm... Laks t-tanklaessandiga kaasa ja sai p-pihta. T-toimetaja k-kaskis meil mõlemal valmis olla Doni rindele sõiduks. T-tema asemele. Saad aru, k-kolimat t-tundi ei saa ma muule m-mõelda kui sellele, et

¹ Ljussin on tületatud naisenimest (Ljusja). Tõlk.

...petja ei ole enam...» Gurski nägu oli nüüd nukker, tema nina punetas, ja prillide alt veeres üks pisar. «Mulle ta kohe sõrmelukiga kiirelt ära pühkis.

...et oleks natuke aega vait.

...jah, ootamatu on see sõnum küll...» ütles Ljussin.

...tõesti meiega kõigest saigi rindel olla, ja juba langes, meie sõjamehega sõja esimesest päevast peale ja pole enamgi hädas...»

«Mina olen sellega k-keksid, et esimesest päevast peale on ta juba hädas!»

...mida?»

...petja, et igatahes miljoneid inimesi on langes

...petja ole sõja esimesest p-päevast sõdinud. Sa

...petja, et meie sõdime esimesest p-päevast

...petja nagu võiks meid selle t-tõttu eliidi hulka

...petja on k-koolipoisilik ettekujutus sõjast. Pus-

...petja k-rindele siis, kui tal k-kasti minna — mitte

...petja ega hiljem, ja nii see p-peabki olema...»

...petja vihane, kuid Tanjale tundus, et ta polnud

...petja mitte Ljussini peale — Ljussin sattus talle liht-

...petja, isikult ette. Mitte Ljussini peale ei olnud ta

...petja vaid surma peale, kes oli talt võtnud inimese,

...petja armastas, Ljussin aga mitte.

...petja ütles,» jätkas Gurski pärast mõningat

...petja, et t-telegrammis oli öeldud, et Pustovalov oli

...petja olnud enne surma väga hästi. Ma ei või seda sõna

...petja öelda — «k-kaitus!» «K-kaitus hästi, k-kaitus

...petja — just nagu oleksime lasteaias. Ja siis lisas

...petja väikese uhkusega, et nüüd on siis P-pustovalov-

...petja kokku langenud meie t-toimetusest k-kumme

...petja. Nii nagu oleks Pustovalov olnud just siiani

...petja, et ümmargust arvu t-tais saada...»

...petja, ja mida teie talle vastasite?» küsis Gussarov.

...petja midagi. See pole nii lihtne asi. See, et meie

...petja, sest on nii suur hulk mehi langenud, näitab, et

...petja mehed on t-tõepoolest rindel. Ja nii see p-peabki

...petja. Selles mõttes on t-toimetajal õigus, liatigi, et

...petja tema ise rindele sõidab, trügib ta ikka eeshinile.

...petja, et ta suuna kohta öeldakse, et ta k-kaitus hästi, siis

...petja, et see mulle millegip-parast vastu!»

«Kümme inimest!...» vangutas Kaširin pead. «Ja

...petja mitu kirjanikku nende hulgas oli?»

«Pooled.»

Ka n vangutas jalle pead.

«Ara vanguta midagi pead, Kaširin,» ütles Gurski. «Ma armastad k-kirjanikke, aga k-kirjandusest ei saa midagi m mitte m-mõhkugi aru. Ma tean, missuguse k-kirjanduse sa andsid, kui me Ljussiniga sinu brigaadis ratsiooni k-kaasas olime, varjata ja k-kaitsta meid omaenda k-kehaga...»

«Jah, Ja mis siis? ...» ütles Kaširin.

«See p-pole õige. Inimene ei t-tohi sellega leppida, et teda oma k-kehaga k-kaitstakse! Ammugi veel k-kirjanik. Sõjast võib k-kirjutada ainult see, kes on vaimalt mitu k-korda surmasuus olnud, aga see mees kirjuta midagi, k-keda t-teised k-kogu aeg oma k-kehaga k-kaitsevad. K-kõige rohkem võib ta k-kirjutada oma eluloo — p-pealkirjaga «K-kuidas mind surm teta». On mul õigus?» poordus ta Tanja poole.

«Joome õige sinu sõbra malestuseks,» ütles Kaširin.

«Ma naen, sa tembutad küll, aga meel on must.»

«Ma ei t-tembuta,» ütles Gurski, «mul on ainult meel, et ma k-kokutan, ja p-paatos ei p-passi mulle. Muu seas, mina ei hakka teile p-peale kaima, et te p-põhjan jooksite,» ütles ta Tanjale, nahes, et Ljussin kallab veinipudeli Tanja klaasi tuhjaks. «Surnud see k-kahjuks t-tagasi ei t-too...»

Kuid Tanja ei kuulanud tema nõuannet ja jäi koos kõigi teistega põhjani. Ta tahtis millegiparast seda teha, kullap vist selleparast, et mõttes ei joonud ta sel hetkel ainult selle tundmatu sõbra malestuseks, vaid ka paljude teiste malestuseks, keda ta oli tundnud ja keda polnud enam elavate kirjas... Ka Degtjari malestuseks... Degtjar oli talle enne surma haiget teinud, aga ometi mälestas ta praegu ka teda. Degtjar armastas ikka öelda, et surm kustutab kõik võlad, ja tal oli vist õigus.

«Kas p-poleks juba aeg rääkida k-kaugematest plaanidest?» kasis Gurski, kui nad olid klaasid tuhjaks joonud.

«Ma kohe toon,» ütles Kaširin, lõuaga tühja karahvini poole nooksates.

«Seda küll,» ütles Gurski, «aga ma räägin veelgi

te kaugematest plaanidest, k-kaasa arvatud sinu ära-

... ja helles Tanjale põgusa pilgu, ja Tanja taipas, et tema juuresolek ei lase tal ütelda kõike, mida ta tahtis öelda.

Ivan Ivanovitš,» ütles ta Kaširinile, «ma lähen pikuteid veldikene teises toas. Pea kaib ringi, pole harjunud...» Seda öeldes tõusis ta püsti; kui neil on omad kaugenud plaanid, las nad siis arutavad omavahel, millega ta peaks neid segama...

«... ja mine pealegi,» ütles Kaširin.

... ja vaelnud ka vastu, kõik olid sellega

... ja k-kehtes kõrvaltuppa ning pani kaäksuva ja hingetõuke kinni. Toas oli kaks voodit: üks neist oli segamini, padja alt aga paistis tuttav narmendunud Gussarovi-kõide, Kaširini alatine kaaslane kõiki tühjatumustel. Teine voodi, Gussarovi oma, oli talle üles tehtud. Tanja istus selle servale ja tundis, kuidas kaib tõesti kergelt ringi. Poleks pidanud seda k-kehtes tuhjaks jooma... Kuulatades teisest toast, kus ta ammutatud kõnekõminat, hüüdis ta Kaširinile: «Ivan Ivanovitš, tooge mulle üks suits, kui see liiga aeg on, et ei tee!»

... ja mõttes Kaširini enda juurde kutsuda ja talle öelda, et argu lasku end segada, argu hakaku teda teha. Kaširin peab oosel ara lendama, ja kui tal on aega veel tana kellegagi kokku saada, siis jätkuvalt tühjapaika ja mingu rahus... Ta saab ju aru, ega tal pole. Kui nad kuhugi lahevad, laheb tema samuti... ja ajama, tal on ka üht-teist teha... Ja ta peab olema kodus olema: see Artemjev, Maša vend, tuleb tema juurde...

Nii kavatses ta Kaširinile ütelda, kuigi tal päris hilja ohtuni mingeid asju ajada ei olnud ja tal oli väga kurb meel, kui ta korraga Gurski pilgust taipas, et ta segab teda. Ta oli arvanud, et ta istub veel kaua nende seltsis ja tuleb seda omamoodi uut ja huvitavat vestlust, ja eegi Ljussin, kes surus end tema öla vastu ja hingas talle palavat hingeõhku kõrva, polnud rikkunud ta tuju — nüüd aga on tuju nagu rikutud. Ainus asi, mis tal üle jääb, on olla mõistlik ja mitte neid segada,

eriti Kaširini, kellel see on viimane öhtu Moskvast. Kus teab, mis tast edaspidi saab.

Tanja arvas, et sisse astub Kaširin, aga see polnud Kaširin, vaid Ljussin. Mehe otsaesisel olid higipisad ja nägu, nüüd enam kaugeltki mitte tütarlapselik, punetav.

Hea, et ta ukse lahti jättis, vilksas Tanjal peast läbi mitte sellepärast, et ta oleks meest kartnud, vaid sellepärast, et ta ei tahtnud oma tuju lõplikult rikkuks lasta.

«Ma ei teadnud, et te peale kõige muu veel suitsetate,» ütles Ljussin, Tanjale lahtirebitud «Belomor» pakki ulatades ja teisele voodile istudes.

«Mis see kõik muu on?» küsis Tanja suitsu võttes.

«Noh, joote kõvasti ja üldse...»

«Ja üldse?» küsis Tanja.

«Ah ei midagi...» Ta tahtis küll midagi öelda, aga ei sõandanud. «Joote küll kõvasti, lust kohe vaadata.»

«Arstid joovad ikka kõvasti,» ütles Tanja. «Te tahtsite mind täis joota, eks ole?»

«Jah.»

«Milleks?»

Vaikides vaatas Ljussin talle joobnud inimese pinevusega otsa: ta ei teadnud, mis toonil ta peaks pärast seda küsimust rääkima.

«Tahtsin kangesti, et te jääksite kohe täitsa purju,» ütles ta pärast lühikest pausi.

«Tühi lootus. Ma teen ka siis, kui ma joon, ikka seda, mida ma ise tahan, ja mitte seda, mida teised tahavad.»

Ljussin jäi kõhklevalt Tanjale otsa vaatama, nagu ikka niisama pinevil nagu enne, ja Tanja vastas pilguga: «Jah, ma räägin just nimelt sellest, millele sina mõtled. Aga sa mõtled asjata, nii et mine parem minema...»

«Kuhu sa jäid?» kuuldus teisest toast Kaširini hääl. «Vaata, Gussarovi voodi all on kast, seal on «tarhuni» pudel.»

Ljussin vaatas sinnapoole, kust hääl kostis, siis vaatas jälle Tanjale otsa ning hakkas käega selle voodi all kobama, millel ta istus, ise ikka Tanjale silma vaadates.

«Minu teada on ta siin,» ütles Tanja, näidates käega voodi alla, millel tema istus, aga ei nihutanud end eest ära. Ljussin kükitas maha ja hakkas ühe käega voodi

all kobama, teisega aga haaras Tanjal põlvest kinni, nagu oleks ta tasakaalu kaotanud, ja pigistas seda, vaadates taatlikult Tanjale naku.

Tanja ei liigutanud end, vaatas ainult vastu, nihutas peent üht jalga ja astus sääriku kontsaga mehe näppudele, mis põrandat kobasid. Astus nii kõvasti, kui ta sai, pannes talle meelega valu teha. Mees aietas, tõmbas kogu nappkontsa alt ära ja laskis Tanja põlve lahti, tabates teise käega kahte muljutud sõrme masseerima. Tanja ei teinud temast väljagi, kummardus maha ja tõusis voodi alt pudeli üles.

«Tahke... ja näppe hoidke kraani all...»

«Minge metsa oma õpetusega,» püüdis Ljussin asjast üle olla, võttis pudeli ja pigistas muljutud sõrmed kõvasti selle ümber. «Kui ikka pudelit hoiavad, siis pole väga vigagi.»

«Noh, kas saab juba?» hõikas Kaširin teisest toast.

«Või ei leia sa üles? Kas peab appi tulema?»

«Saab, saab,» ütles Ljussin ja läks teise tuppa, ust vilkkest kinni lüües.

Kui Tanja oli üksi jäänud, vaatas ta kõheldes Gussarovi voodit; Gussarovi naine pidi täna tulema, tema voodisse puhkama heita polnud Tanja meelest nagu

Ta istus Kaširini voodile, pani padja selja alla ja nõjatub sellele, jalad rippu üle voodi ääre.

Kas ta oli sellele Ljussinile õigust rääkinud, kui ta ütles, et teeb alati nii, nagu ta ise tahab, aga mitte nii, nagu tahavad teised? Jah, rääkis. Aga Degtjar? Ka Degtjari puhul oli see õige, sest ta uskus ise peaaegu kuu aega, et ta armastab Degtjari. Ja siis oli see äkki labi, nagu noaga lõigatud. Ja kui Degtjar suri, oli Tanja meelest isegi imelik, et tal polnud tema vastu enam mingit õrnamaid tundeid; oli väga kahju nagu igast teisest langenud seltsimehest, ja muud midagi. Nahtavasti oli loodus kandnud hoolt tema enesekaitse eest, kui ta jättis ta ilma naiselikust võimest solvanguid andestada.

Nüüd, kus ta oli pikali, ei käinud pea enam nii hullusti ringi. Ta võttis öökapilt suitsu ja pani põlema. Kas siis täna ka telegrammile vastust ei tule? Kui ainult oma näeks, et ma suitsetan... Tuleb tingimata maha

jatta, muidu on ta nii õnnetu, kui teada saab, mõtle... ja korraga kuulis ta imeselgesti, mida teises toas räägiti.

Kui Ljussin oli ukse kinni virutanud, pörkas ta uuesti lahti ja jäigi praokile. Teises toas räägiti Tanjast. Tanja tahtis algul padja vastu kõrvu suruda, et mitte kuulda, ja tiriski juba patja enda poole, kui Kaširin parajasti valjusti ütles: «Tehke, mis tahate, sellel päeval ma teda maha ei jäta.» Ja Tanja laskis padja lahti ning jäi kuulama.

«Sis t-tuleb k-kogu plaan üldse k-kõrvale jätta,» ütles Gurski.

«Ja jätamegi,» ütles Kaširin.

«P-palun väga,» ütles Gurski. «Lõppude lõpuks oled sina see, kes ära sõidab, sinul on t-täna viimane õhtu. Mina jään ju esialgu veel siia...»

«Nojah, kuhu me muidu tema jätaksime,» ütles Kaširin.

Ja Tanja naeratas, olles Kaširinile tema sõnade eest tänulik; ta tõusis istukile, kavatsedes minna kohe Kaširinile ütlema, et tal on täna veel üks tähtis asi ees ja ta peab viivitamatult lahkuma, kuid Gurski hääl sundis teda edasi kuulama.

«K-kuule, K-kaširin,» ütles ta, «sul on p-põhimõtteliselt muidugi õigus, aga asjal on veel ka oma t-teine k-külg: sa lendad ära, seal t-teatakse seda, ja sinu P-polina t-tahab sind lihtsalt viimast korda näha. Ta pole muidugi mõni d-dekabristi naine, aga t-tubli k-kambajõmm küll, ja selle aja jooksul, mis sa M-moskvas oled olnud, on ta sinu vastu ainult hea olnud. Sul peaks t-temast ka ikka k-kahju olema...»

No on see Kaširin üks haruldane inimene, mõtles Tanja püsti tõustes. Ta on valmis kas või oma viimase Moskva-õhtu minu pärast ära rikkuma... Mina muidugi ei lase tal seda teha — mingi aeg sinna, kuhu nad pidid minema...

«Pidage,» ütles Ljussin sel hetkel, kui Tanja oli vooditeki siledaks tõmmanud ja astus juba ukse poole. Ja Tanja jäi halba aimates seisma, kui kuulis tema häält, just nagu oleks Ljussin öelnud seda temale, ja mitte teistele. «Pidage, võtame sinu kalli tohtri kaasa!»

«Mis ta seal teeb?» ütles Kaširin. «Istub ja vahib pealt?»

«Koguust?» ütles Ljussin. «Ma võtan tema enda hoo-

le p-proovisid teda k-kord juba enda hooleks võtta,» ütles Gurski. «Siamaani p-puhud sõrmede peale!»

«Tule viia,» ütles Ljussin, «niisugustel on just ootamatul viigurid küljes... Joob veel natuke — ja ei tea enam, mis teeb. Degtjar rääkis mulle temast, kui soovid...»

Ah see temale rääkis ta ka, mõtles Tanja valu ja rõõmu — mitte Degtjari, vaid iseenda pärast.

«Kas Degtjaril ikka oli temaga midagi? Või valetas ta mulle?» küsis Ljussin.

«Oli küll,» vastas Kaširin. «Ma kutsusin veel Degtjari lahkuma, et ta seda tervele brigaadile ei kuulutaks.»

«Noh, mis me siis enam arutame,» ütles Ljussin, «ma võtan ta enda hooleks ja lähme kõik koos sinna.»

Mina olen vastu,» ütles Gurski.

«Mispärast?» küsis Ljussin. «Kaširin ütleb ka, et tal on selle Degtjariga...»

«Degtjariga oli, aga sinuga ei ole ega t-tule,» ütles Gurski. «K-kogu õhtu läheb luhta... Ja p-peale selle on see k-kuidagi vastik.»

«No nüüd sõimab pada...» ütles Ljussin.

«Ja k-koguni alatu,» ei lasknud Gurski tal lauset lõpetada.

«Ah, käige kuradile! Ja jätame selle nõu üldse katki!» ütles Kaširin.

Ja samal ajal, kui ta seda ütles, nägi ta sisseastuvat Tanjat.

Kui ta veel seal teises toas seisis, kinnitas ta iseendale, et ta ootab lihtsalt, kuni nad selle jutu lõpetavad ja ta võib niisuguse näoga sisse tulla, nagu poleks midagi juhtunud. Kuid tegelikult kuulas ta ahnelt, mida nad temast rääkisid. Kuulas sellepärast, et tal oli selge õigus, kuivõrd ta oli üksi meeste hulgas, ja mehed ei ütle talle endale kunagi seda, mida nad temast siis arvavad, kui nad arvavad, et ta neid ei kuule. Aga tal oli vaja teada, mida nad temast räägivad ja mõtlevad. Oli vaja, ja oli solvav, ja oli häbi, ja oli põnev, ja oli huvitav — kõik kokku.

Ta astus sisse, saamata oma ähmi ja ärevust varjata; ta lööksutas sellest tundest, nagu oleks ta kiiresti jook-

nud, ja ütles hingeldades, suutmata ennast veel kord võtta.

«Aitah, Ivan Ivanovitš. Ma suigatasin teie voodi natuke. Ma pean nüüd minema...» Ja kohates Gurski kainen ja kahklevat pilku, kannatas ta selle pilgu välja ning astus Kaširini juurde.

«Aa, tütreke,» ütles Kaširin suure kolinaga tagant püsti tõustes. Tal oli süüdlaslik nägu ja süüdlaslik hääl. Ta oli veidi purjus ja tal ei tulnud mõttegi, et Tanja võis kuulda, mida nad temast raakuvad, kuid küllap tal oli niisamagi Tanja ees häbi.

Gurski ja Ljussin tõusid samuti pusti. Gussarovit polnud toas: ta oli välja lamud. Seeparast polnudki Tanja tema häält kuulnud.

«Kuhu sa siis lähed?»

«Mul on kohtamine, pidin äärepealt maha magama.»

«Seda ma küll poleks arvanud...» ütles Kaširin.

«Miks siis mitte?»

«Tulge meiega! Me pidime just hakkama...» alustas Ljussin, kuid jai siis vaht. Ilmselt muksas Gurski talte külge.

Tanja ei vastanud midagi; ta ei pooranud peadki Ljussini poole, vaid vaatas ikka veel Kaširinile otsa, kes tal kohmetult käest kinni võttis.

«Tervitage siis kogu meie brigaadi minu poolt,» ütles ta, «ja lubage, et ma teid nüüd kallistan...»

Ta tõusis kikivarvule ja suudles Kaširinit tugevasti, ilma et ta oleks end selleks sundima pidanud, sest praegu ei suudelnud ta lahkumise puhul mitte seda süüdlase naoga vintis Kaširinit, vaid seda teist, nii nagu ta oli ja nagu ta on varsti jälle, kui ta täna oosel oma partisanbrigaadi lendab.

Seejarel andis Tanja Gurskile katt ja ütles siis Ljussinile, sundides end naeratama:

«Teile ma ei anna, teil kasi valutab...»

«Pole viiga, ma pole pika vihaga,» ütles Ljussin.

Ta trügis lähemale, kuid Gurski lukkas ta õlaga kõrvale ja läks ise Tanja järel esikusse, kus ta temale sõna lausumata kasuka selga aitas. Tanja noogutas talle tänulikult, pani enda jarel ukse kinni, laks kiiresti korruse valvurist mooda, kes teda pika pilguga mõõtis, ja hakkas trepist alla minema.

Alla vestibüüli jõudes nägi ta juba eemalt portjee ja kuulis Gussarovit telefoni juures. Küsib vist juba, millal ta naine pärale jõuab. Selleparast ta lakski alla, et tahtnud oma toast helistada...

Ta lehvitas Gussarovile jumalagajätkuks käega. Ja Gussarov märkas seda ning lehvitas vastu.

KAHETEISTKÜMNES PEATÜKK

Kui Tanja Kaširinile ütles, et «ma pean nüüd minema», ei teadnud ta veel isegi, kuhu ta läheb; alles jõudis vestibüüli, kus ta Gussarovit nägi, oli otsus otsustanud. Peale kohustuse Artemjeviga kokku tulekut oli juba taidetud, oli tal Moskvast täita veel ühe vanameeldiv ülesanne Sofja Leonidovna, selle vana naisteeniku palvel, kelle juures ta Smolenskis elas.

Tanja oli kaks korda käinud sellel aadressil, mille Sofja Leonidovna oli lasknud tal kunagi pahe õppida. Esimest korda oli ta käinud Brjussovi põiktänavas sünges keldris, polnud aga kummalgi korral seda naist, keda ta otsustas kühte saanud.

Mis muud, kui lähen kolmandat korda, just täna lahengi. Võib-olla on just täna kõige õigem minna, mõttes ta, kuigi ta polnud täna hommikul kavatsenudki minna, seda kurba sõnumit viima.

Tanja läks Gorki tänavalt Brjussovi põiktänavasse ja hakkas otsustavast madalast varavast sisse, mis meenutas talle lahkunud kivist kaevu, läks kõige viimasest, nurgast uksest sisse ja koputas esimesel korrusel asuva uksele. Ta mõtles, et ega ta tänagi, kolmandat korda tulles, seda naist katte ei saa, kuid ta seisis kanali ukse taga ja koputas, silmitsedes kotiriideid ukse ees, arakistud uksekellade jälgi ja traadid, mis olid elanike nimesildi riismeid: «Nekodimov — 1 kell, Gussarov — 2 kella, Kurdju...» Ülejaanu oli aratletud.

Kopuks, kui ta pidi juba ara minema, avas ukse see vanamees, kes oli mõlemal eelmiselgi korral talle tulnud, kõhn, nagu halli habet tais ja kael nii kõver, et jäi mulje, nagu oleks tal pea kunagi maha

lõigatud ja siis otsa tagasi pandud, ainult et mitte ennea-
sinna, kus ta oli, vaid hoopis ühele õlanukile ligemale
ja teisest jälle kaugemale.

«Kas Volõnskaja on kodus?» küsis Tanja.

Vanamees ei hakanud seekord tummalt kõveralt
väärutama nagu eelmistel kordadel, vaid vastas peent-
kese lapsehäälega:

«On küll. Kas tahate tema juurde minna?»

«Jah.»

«Astuge sisse.»

Ta laskis Tanja sisse, keeras ukse lukku ja läks jalga
järel vedades minema, jalas vanad mahalõigatud vild-
pöiad nagu kalossid. Tanja arvas, et vanamees näitas
talle ukse kätte, ja läks talle järele, aga vanamees va-
tas tagasi ja ütles:

«Mitte siin, näe, seal, viimane uks koridori otsas.»

Ja näitas pöidlaga vasakule.

Tanja laks vasakule, kuid seal polnud mingit kor-
dori, oli ainult üks uks; kuna teisi uksi polnud, tegi ta
selle lahti. Ukse taga oli tööpoolest pime koridor. Tanja
lõi end millegi vastu ara ja laks seinu kobades edasi.
Kõigepealt leidis ta paremat kätt uhe ukse, siis tõus
vasakul, millele ta tahtis juba koputada, kuid siis kuulis
ta kusagil eespool kirjutusmasina klõbinat, ja kuna
talle tuli meelde, et Sofja Leonidovna oli oelnud,
et õde on masinakirjutaja, läks ta kasikaudu viimase
ukseni.

Kirjutusmasin jai korraks vakka ja hakkas siis
uesti klõbisema. Tanja avas ukse ja astus tuppa.

«Kas tohib?»

Toas põles laualamp, kõrbenud ajaleht kupliks
ümber, laua ääres istus küürus vanaeit, palitu seljas,
krae üles tõstetud, villane rätik nimmoodi ümber kaela
seotud, et see kattis tal ka suu. Vanaeit pooras poad ja
Tanja võpatas: niivõrd sarnane oli see kirjutusmasina
taga istuv vana naine oma õega, et Tanjale tundus, nagu
istuks Sofja Leonidovna ise jälle elusana sin toas, tema
ees.

«Töö ei ole valmis, kui te selle järele tulite,» ütles
vanaeit. «Ma olen haige... Kolmkümmend lehekülge
on veel lüüa.»

«Ei tulnud...» ütles Tanja kohmetult. «Ma...»

«...» ütles Tanja, «Ma...»

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

«Ma olen haige...» ütles Tanja.

Nüüd tuli siis see kõige raskem, ja edasilükkamatu oleks selle veelgi raskemaks teinud.

«Ta andis mulle teie aadressi, et ma selle pähe õpiksin, ja palus teid üles otsida, kui ta sureb ja kui mina jään ellu ja satun Moskvasse.»

«Nii et ta on surnud?» küsis vanaeit, nii nagu oleks ta end ammu selle mõttega harjutanud. Ta hääletas madal ja külmetamisest kärisev. Nägu oli rahulik, mossis, nina oli suur nagu kartul, paksud huuled kumalt kokku pigistatud.

Täpselt samasugune nagu Sofja Leonidovna, ainult et veel validam, mõtles Tanja jalle. Vanaeide haal ja nagu ei võpatanud ega muutunud, kui ta küsis: «Nii et ta on surnud?»

«Jah.»

«Millal?» küsis vanaeit.

Tanja vastas, et see juhtus läinud aastal augusti kuus.

Vanaeide näol oli nüüd pingutatud ilme, nagu oleks ta mõttes midagi arvutanud, ta tõstis isegi pead ja tõmbas kulmud kortsu.

«Ma arvasin, et ta juba varem suri,» ütles ta. «Juba kevadel, kui meie pealetung seisma pandi, pidasin esimese hingepalve maha.»

«Kas te olete usklik?» küsis Tanja veel enne, kui ta jõudis seda rumalat küsimust alla neelata. Sofja Leonidovna oli talle jutustanud, kuidas temast oli juba noores põlves Bestuževi kursustel ateist saanud, ja talle tundus pentsik, et see naine, kes oli nii Sofja Leonidovna moodi, on korruga usklik.

Vanaeit ei vastanud midagi, vaid ootas vaikides, mida Tanjal veel öelda on.

«Gestaapo laskis ta maha,» ütles Tanja.

Vanaeit vaikus ikka.

«Nad lasksid sel ajal väga palju meie inimesi maha, tema ka. Aga kinni võtsid nad ta kaks nadalat enne seda. Ma nägingi teda viimast korda siis, kui ta arreteeriti...»

Vanaeit istus ikka liikumatult paigal ja vaikus. Kusumatu selgusega, nagu seda laadi mälestuspildid mitmendat korda ja ikka ühtemoodi silme ette kerkivad, nägi Tanja vanaeidele otsa vaadates, selle maja välis-

sest, kua nad olid Sofja Leonidovnaga elanud, ja saksa sõdurid, ja kahte saksa sõdurit, ja nende vahel Sofja ja nad, kes laheb auto poole, selg kühmus, käed... Ja naaber Prilipkot, linnavalitsuse raamatupidajat, kes tipib nende taga, teise sõduri kannul, teisel pintsak seljas ja portfelli kaenlas.

Ta nähes seda pilti, tundis Tanja koguni vasakus käes korvi, millega ta tookord tuli ja maja nurga taha... Tanja jal, kui ta saksa sõdureid ja Sofja Leonidovnat nägi. Korv oli raske, sest seal oli kottide all viitsütikuga pomm. Pomm oli tehtud paratavasti, ja ta pidi veel neli päeva Tanja ja Sofja Leonidovna käes olema, sest mees, kellele see pidi edasi minema, ei saanud enne järele tulla. Tanja seisis, arvates, surudes end vastu seina, Sofja Leonidovna aga laks, käed seljal ja pea norus, saksa sõdurite vahel auto poole.

Vanaeit vaikus ikka veel. Vaikus kaua, talumatult kaua...

«Ja teie jäite ellu...» ütles ta viimaks.

«Jah. Ta arreteeriti, kui mind kodus polnud. Kui ma olen kümme minutit varem tulnud, siis oleksin olnud ka kadunud.»

«Miks siis niimoodi ta suri,» ütles vanaeit. «Mina...»

«...et lihtsalt nalga...»
«Ta ei saanud me polnud,» ütles Tanja. «Õigemini, me ei saanud muidugi küll väga viletsasti, aga meie omad aitasid meid, nii palju kui said.»

«Voi aitasid,» kordas vanaeit nagu kaja.

Tanja vaatas ta korruga oma kirjutusmasina ja selle võlli vahele pistetud lõpetamata lehekülje poole, nii nagu peaks ta nüüd kohe istuma masina taha ja töö ära lõpetama, nagu poleks tal enam aega kõike seda arutleda.

«Nii et tema oli ka teie põrandaalune?» küsis ta siis, muutes pilgu jälle Tanjale.

Sõna «teie» oli öeldud isesuguse rõhuga, nagu oleksid vanaeit ja Sofja Leonidovna ühel pool, aga Tanja ja kõik need, kelle kohta vanaeit «teie» ütles, teisel pool. Kuigi Tanja seda rõhutamist märkas, laskis ta selle peale kõrvust mööda ja hakkas ohinal rääkima, mis-
sugune haruldane inimene oli Sofja Leonidovna, kui

palju ta korda saatis ja kui raskeks kaotuseks oli ka tema hukkumine.

Tanja häälgigi hakkas mitmel korral värisema, kui ta seda jutustas. Tal hakkas ka iseendast hale, mitte aga Sofja Leonidovna; ennegi oli nii olnud, et kui ta seda meelde tuletas, hakkas tal tagant, arele õudne selle parast, mis temaga seal Smolenskis kõik oli juhtunud ja mis oleks võinud juhtuda, kuigi ei juhtunud.

«Kas te siis armastasite teda?» katkestas vanaeit Tanja poolt poole sona pealt. Ta küsis seda missuguse tooni, nagu üllataks see teda.

«Jah, muidugi,» vastas Tanja. «Me kõik armastasime teda, ja mina ju elasin ligi pool aastat tema juures.»

«Aga kas te teate, missugune ta elukaik enne seda oli?» küsis vanaeit.

«Jah, ta jutustas mulle.»

«Kas kõik?»

Jälle kõlas vanaeide haal üllatunult, et Sofja Leonidovna võis raakida oma eluloost Tanjale või üldse kellelegi teisele kui temale.

«Jah,» vastas Tanja «Sellepärast, et tal oli olnud selline elukaik, usaldasidki sakslased teda täielikult. Ja sellepärast, et sakslased teda usaldasid, sai ta meile heaks nii palju ära teha. Ta raakis mulle kõik, iseendast ja ka oma sugulastest, ja ka teist...»

«Ja hukkus siis ka teie eest,» ütles vanaeit.

«Kuidas siis meie parast?» küsis Tanja, kes oli kuulnud valesti.

«Mitte teie pärast, vaid teie eest,» ütles vanaeit. «Ükskõik kui palju nõukogude võim tema heaks oli teinud, hukkus ka veel teie eest...»

Sõnad ise ja see haal, millega nad olid öeldud, kõlasid nii kibestunult, et polnud võimalik neid kaksipidi mõista.

«Ah nii, teie siis arvate...» alustas Tanja järsku vaigistamatu vihaga, kuid vanaeit katkestas teda jälle:

«Mina ei arva mitte midagi... Tema arvas, et kui metsa raiutakse, siis peavad laastud lendama... Ja surigi oma nõukogude võimu eest.»

«Kas siis teie nõukogude võim ei ole «oma»?»,

«Ei ole,» vastas vanaeit. «Mis te vähite, imestate, et ma ei karda? Mis mul karta on — minu elu on nagu-

... enne minna, ei saa. Olen ainuke...
...petekonnast, kes elus on... Ja mismoodi ma...
...«Ta laskis pilgul üle sunge toa-...
...tingitud, mingisugaste vanade portreede...
...«Ma ei karda ka elukohta vahe-

...oleksite olnud seal, Sofja Leonidovna...
...oleksite te sakslastega koos töötanud, ja...
...ütles Tanja agedalt.

...ütles vanaeit. Ja korruga oli ta jälle Sofja...
...nii uhtemoodi, et Tanja pidi võpatama.

«Noh, ma lähen siis,» ütles Tanja. Lävelt ütles ta...
...«Head aega!»

«Head aega,» vastas vanaeit kõlatult, ilma et ta oleks...
...pooranud. «Aitäh, et tulite... Noh, minge juba,...

...hetkel, enne kui Tanja jõudis ukse päris...
...nagi ta, kuidas see pealtnaha kalestunud...
...silme ees, kliratava kirjutusmasina peale...
...langes. Tanja seisis paakil ukse taga, vana-...
...lebas toas näoli kirjutusmasinal ja nuttis valju...
...Agamise ja lakastamise saatel tulid nuuksed...
...must; nutust vappuvad laiad vimmas ölad ker-...
...vajusid drappmantli all. Ta ulus hingedastuses...
...ja kahedalt nagu mees. Tanja vaatas teda...
...ja ei teadnud, mida teha. Kas minna teda...
...Aga mismoodi või millega sa teda lohutada?

...ta ta parem oma ahastusega üksi?
...olla on targem teine kord veel tagasi tulla?

...Aga mis see teine kord parem on? Mida ma...
...teine kordki ütlen? Mida talle üldse saabki ütelda?
...üks vaikselt ara, kobades katega koridori seinu.

...kes oli talle ukse lahti teinud, seisis esikus,

...teekatel käes. Tema naoilmet järeldas Tanja, et ta sei-...
...ja kuulatab, kuigi siia esikusse ei kostnud midagi.
«Kas saite jutule?» küsis vanamees.

«Jah,» vastas Tanja. «Kas ta elab päris üksi?»

«Üksi nagu känd...» vastas vanamees. Siis küsis ta...
...hull, eks ole?»
«Ei, mispärast...»

«Puhta hull,» jäi vanamees oma veendumuse juurde.
«Enne elas poeg tema juures, aga tema ise ajas ta pool-

pimedast peast maakaitsevähke, see kandis ju m...
seitse prille... Sestpeale kui surmateade tuli, on ta
püüdnud ohmuks jäänud. Eile jättis ukse ristsele...
kraanisi ta köögis kinni ei keera. Räägi, kui pa...
tahad, — kraanisi ta kinni ei keera... Hakkate m...
minema või?»

«Jah,» vastas Tanja.

«Ma panen ukse kinni...» Vanamees pani teek...
põrandale, tegi ukse ketist lahti ja keeras kaka...
korda võtit lukuaugus. «Minge, ma panen teie j...
kinni.»

Tanja laks üle hoovi, ja ta kõrvus tagus lakkamata
absurdne lause: «kraanisi ta kinni ei keera, kraanisi ta
kinni ei keera...»

KOLMETEISTKÜMNES PEATÜKK

Ivan Aleksejevitši sõnad läksid tajude: enne ärasõitu
laskis Artemjev ringi nagu värten, aga nuriseda ka ei
võinud — rindelemineks seisis silme ees. Aega ei jätku-
nud millekski muuks kui teenistuskohustusteks. Kord,
kui talle meenus Nadja ootav pilk, pidi ta peaaegu
helistama, kuid sai endast võitu. Ka selle vana loo üles-
soojendamiseks ei jätkunud aega Tanja Ovsjannikova
juurde ta ka ei läinud, ei sellel õhtul, millal oli lubanud,
aga ka mitte järgmisel: teenistuskohustused ei võimal-
danud. Alles viimasel hommikul sai ta nu kaugele

«Vabandage, ma muidsin oma sõna ja ei tulnud üle-
eile. Nii pagana palju oli tegemust, ja tana tulin ka
ainult kumneks minutiks — homme hommikul lendan
rindele,» ütles ta ust avama tulnud Tanja huude peale:
«Ei teadnudki teid enam oodata!»

Kõik oli teist nägu. Voodi ja madrats olid ära viidud,
kõik säras puhtusest.

«Tõin siin üht-teist,» ütles Artemjev ja pani vaikese
kohvri köögilauale.

«Aitäh,» ütles Tanja.

«Kolisite ära?»

«Jah. Pererahvas tuleb tagasi. Kolisin tädi Polja
juurde,» osutas Tanja peaga väikese ukse poole.

«... sama kuuti ei sahu ükski hasti
... Artemjev.

«... mahume Ja pealegi.» Ta haäl

Artemjev vaatas talle huvitatult otsa.

«... uldse Loopis teistsugune kui kahe
... säärikud jalas, seelik ja vormipluus sel-

... kõvasti umber peenikese piha. Uutel
... maalgi uhiuus püstikulik, rinnas Puna-
... samuti uhiuus.

«... nheed! Vist alles sai kätte, mõtles Artemjev.
... Tanja nägu polnud hoopiski pidulik — silmad olid
... paistes.

«Miks nii nutetud näoga?»

«Mull tuli telegramm,» vastas Tanja, istus taburetile
... kühed koolilapse kombel põlvedele nagu eelmi-
... kord.

«Kui et elus ja terved?»

«Iga ja terved küll,» vastas Tanja ja nuuksatas.

«Miks te siis nutate?»

«... paast.»

«No naidake telegrammi.»

«... kuulekalt telegrammi.

«... lageda: «Telegramm kaes kui saad sõida siia

... Karavannaja 9 suudlen ema »

«Mullal te sõidate?»

«... Ma lähen nuud jaama komandandi palvele,
... piletile.»

«... vagevad plaanid sul kohe, mõtles Artemjev
... endamisi, kas ta jõuab homsest arasõidust

«... Tanjat abistada, ta otsustas proovida.

«... kõik oma dokumendid minu kätte. Ma proo-
... rongile pileti saada »

«... katsun ehk parem ise?» kuis Tanja ja võt-
... taskust dokumendid, kuid hoidis neid veel oma
... kates.

«Kui ma ei jõua, siis peate küll ise,» ütles Artemjev.
«... keel uhksateist meie lubadebüroosse ja helis-
... mulle sealt. Siis ma juba tean.»

Ta seletas Tanjale, kuidas lubadebüroosse pääseb, ja
... talle oma telefoninumbri.

«Oleme rääkinud?»

Artemjev tõusis püsti.

«Andke taara tagasi, see pole minu kohver, kindel oma.»

Tanja hakkas, selg Artemjevi poole, kohvril konservipurke lauale tõstma.

Täitsa ilusa kehaga, mõtles Artemjev. Ainult et iluga naapsuke. Väike nagu värvukene.

«Andke kohver siia.»

Tanja keeras ümber, ja nähes, et tal on ikka veel need mad märjad, küsis Artemjev:

«Millal te telegrammi saite?»

«Hommikul kell kaheksa.»

«Ja kogu aeg nutate?»

«Ärge naerge midagi,» ütles Tanja. «Ma ei oska seda tunnet seletada. Mul on emast nii kahju, et ma ei kohe nutma: ta mõtles terve see aeg, et ma olen surnud alles nüüd sai teada, et olen elus. Ja miks telegramm all oli ainult ema üksinda? ...»

«Te ju ise rääkisite, et isa on vist rindel.»

«Aga miks ta siis kirjutas, et «saime telegrammi»? Artemjev kehtas õlgu: kust tema võis teada?

Nad läksid söögitoa uksest mööda. Artemjev ja seisma ja vaatas uksest sisse.

«Ohoo,» ütles ta, «ma näen, siin on tehtud suurpuhatus.»

«Nadja käis siin, koristas eile päev läbi,» ütles Tanja.

«Mobiliseeris teid ka?»

«Jah. Me saime sõpradeks.»

«Mis sa kostad!»

«Ta meeldib mulle,» ütles Tanja. «Kas ta teile enam üldse ei meeldi?»

Oh sind lihtsameelset küll!... mõtles Artemjev, kujutledes, kuidas Nadja porandapesu ja kristallipuhastamise vahepeal nii muuseas, kes teab milleks, sellest vaikesest naisest oma liitlase tegi.

«Ärge hakake tema pilli järgi tantsima!» ütles ta pahaselt.

«Miks te nii kuri olete?»

«Ma ei ole kuri. Aga ma tunnen inimesi natuke paremini kui teie.»

«Arvate?»

Tanja hääletoon oli selline, et pani Artemjevi ükhi mõtlema. mine sa tea, palju temagi on oma elus jõud-

... ja halba näha... Kui jarele mõelda, pole ta peale minna kaugelki laps. Näeb ainult nii välja.

«Tõepoolest, kas mina tean, missugune te...»
Ainult oelda pole ma sellele mõtelnudki. Pole...
Nii et siis kell üheksateist lubadebüroos.»
... ütles ta juba, ukse link peos.

Artemjev laks ära, ja Tanja kõndis üksinda tükk aega...
... inuntühjas, kuid asju täis korteris ühest puh-
... kühritud toast teise.

Ja laks suure nikerdatud raamiga trümmi ette, see vanast, kollakaks tõmbunud peegliklaasist polnud...
... tema saja-aastase ea kestel veel kordagi vaadanud...
... mõjaväevormis naise kuju, säärivad jalas ja püs-
... vool.

Tanja astus peeglile õige lähedale ja silmitses kaua...
... kõhnukest lapsenägu, otsmikule langevat halvasti...
... tükki tukka ja suuri pruune naisesisilmi. Need silmad...
... ta endagi meelest ilusad, ta vaatas peeglisse ja...
... tal oli hea meel, et tal on niisugused silmad ja pikad...
... ripsmed, ja juustest tumedamad sirged, imes-
... kord kõrgel tõstetud kulmud; tuska tegi ainult suure-
... võitu pruntis huultega suu, mis ei olnud just kõige...
... üheksa löikega; ta ei aimanudki, et just see...
... tükitegev, suurevõitu pruntis huultega ja mitte kõige...
... üheksa löikega suu andis tema lapsenäole dis-
... vat taiskasvanu-võlu.

«Ma ma tunnen inimesi natuke paremini kui teie!»

Tema tunneb inimesi! Oleks ta olnud üleüldse seal...
... «Lüha» hotellis...

... mis vali koputus valisuksele.

«Kes seal on?» küsis Tanja. Ukse taga oli kuulda...
... hõrruga mitut häält.

«Tee lahti! Tõin vanemad kohale,» kostis ukse tagant...
... Nadja häält.

Tema astuski esimesena sisse, kaks jämeda nooriga...
... kinniseotud kohvrit käes, ja pani need mürtsti põran-
... dale.

Nad, kuidas nad oma ainukest tüdrit ekspluateeri-
... pilgutas ta Tanjale silma ja osutas peaga tema

järele sissetulnud vana naise poole, kelle nagu oli hõõr-
vusest punaseplekiline ja huuled murelikult kokku
pigistatud. «Saage tuttavaks, minu mamma.»

Naisel oli seljas kulunud vana kasukas, jalas po-
burkaad ning peas ratiku asemel lüüdnud meeste ka-
sall, mille alt turritas nagu kukehari kastanpruuni
varvitud ja juurte juurest hall juuksetukk.

Ta heitis Tanjale põgusa pilgu, pani siis põranda-
kaks samasugust kohvrit nagu Nadja omad, to-
sõogitoe lavelle, vaatas üle ukse sisse ja soostis ko-
tagasi välisukse juurde, kompsudega esikusse astu-
ma tele meestele vastu.

Kõige ees tuli vigast jalga järel vedades hiiglaselise
punase näoga mees, kubanka peas ja vatikuue peale
tõmmatud palitu seljas, hõlmad lahti. Ta tõi kol-
vagevat pampu — kaht käes, kolmandat kaenla all.

«Saa tuttavaks, papa,» ütles Nadja, kui mees oli pan-
bud maha pannud, mütsi kuklasse lukanud ja rüü-
higist otsaesist kuivatas. Mees vaatas oma palavate
niiskete lambasilmadega Tanjale otsa, sirutas talle
punase kae ja ütles valjusti oma nime.

«Kobjakov.»

Tema järel tuli kasti tassides hea valimusega vana
mees, nõõbiga karbus peas, — Nadja autojuht — Ta
oli teda korra juba näinud.

Nadja ema kargas kohe juurde ja sirutas nagu upp-
kät käed kasti poole.

Kui kast oli tasa ja targu maha pandud ja autojuht
oma teed läinud, astus sisse kolmas, viimane tuli
sõjaväeühikundis major, kellel oli ka pamp ja ka-
ver kaes. Ta pani pambu ja kohvri maha, vaatas uu-
valt Tanjale otsa ning tõstis kae kõrva aarde. Ka Tanja
vaatas uurivalt tema roosat, heledate, peaaegu valge-
kulmudega nägu. Ta tuletas Tanjale kangesti kedagi
meelde, kuid Tanja ei teadnud, keda nimelt.

«See ei ole enam sugulane,» ütles Nadja ikka endise
pilkava tooniga. «Lihtsalt papa ja mamma teisika-
lane.»

«Mis me siis nüüd teeme, Anna Georgijevna?» küsis
major, ilma et oleks Nadja sõnadele reageerinud.

«Parem homme hommikul, Anton Semjonovitš,» ütles
Nadja ema.

«...me vaata,» ütles major, «aga võib-olla ikkagi
võib-olla!»

«...me õhtul ei tahaks,» väitis Nadja ema kangekael-
likult.

«...eks me vaata,» ütles major pärast üpris pikka
vaatamist, mille vältel ta kompsu üle luges, nagu Tan-
ja juures. «Eks me vaata,» kordas ta. «Pakkige seni
läbi. Ma lähen.»

«...eks me korva aarde, keerab ümber ja läks.»

«...eks me kinni, tõmbas Nadja ema salli peast, pil-
das maha mitu juuksenõela, ja istus väsinult sellele
kohale, mille puhul ta oli hüüdnud: «Ettevaatust!» Ta
vaatas sõogitoe lahtisest uksest sisse ja lõi mitu
korda risti ette.

«...eks me hakkas?» imestas Nadja.

«...eks me Nadja ema kaega, «evakuatsioonis õpid

«...eks me ara! Sa mine nüüd, me pakime ise lahti.

«...eks me soola-leivale. Saame jahu ja Tškalovi ligi-
me liha. Teeme pelmeene. Viina muretse ise.

«...eks me on?»

«...eks me unus oli määratud Tanjale.

«...eks me ta magab,» vastas Tanja. «Just alles tuli toolt.»

«...eks me sulle!» ütles Nadja ema. «Ma arvasin, et teda

«...eks me kodus, aga tema ei tule mitte vastugi. Aita palitu

«...eks me ta,» poordus ta mehe poole. «Lahen aratan ta

«...eks me

«Tunni aja eest alles läks magama,» ütles Tanja.

«...eks me il ta ules tõuseb,» ütles Nadja ema; kui ta oli

«...eks me ra võtnud, selgus, et tal on seljas bakkaridest

«...eks me ahikond, maardunud püksisaared olid burkadesse

«...eks me

«...eks me i paris sportlase valimus,» ütles Nadja.

«...eks me i lovist peale mõtlesin kogu aeg, kuidas ma kodus

«...eks me tehtud pelmeene soon,» ütles Nadja ema.

«...eks me teada teada laheb ta kell viis jälle tööle,» ütles

Tanja.

«...eks me ta ei lahe! Mis jutt see on!» ütles Nadja ema

«...eks me i dus iitre poole. «Sa mine tana hospitali üleina

«...eks me i janna ja taagi talle kõik ara. Sa mõistad seda väga

«...eks me lahti.»

«T ei tule sulle teenijaks,» ütles Nadja. «Ma juba

«...eks me taakis temaga.»

«Paljugi mis sa rääkisid, nuud raagin mina,» ütles Nadja ema ja läks jalgu lohustöö kööki.

«Tead mis,» ütles Nadja Tanja poole pöördudes. «Kui parem minu juurde, sellest jamast kaugemale. Mul on niisugune tunne, et tädi Poljaga läheb lõomaks, ja see see papa,» noogutas ta hoolikalt kohvreid tuppa tähtsime lompaka hiiglase poole, «ei arata ka usaldust. Teie autos pigistas ta mind juba küünarnukist...»

«Noh, mis te ometi räägite!» keeras mees end kõhkelnult Nadja poole, jättes hetkeks kohvritega õiendama.

«Kardate mammat või?» küsis Nadja. «Aga miks te siis küünarnukki pigistasite?»

Nagu poleks meest juures olnudki, ütles ta Tanja poole häält alandamata:

«Ma kardan, et ta hakkab sulle külge lööma. Nii juba näha.»

«Ma sõidan vist tana õhtul ära,» ütles Tanja. «Mutt lubati pilet muretseda.»

«Eks sa ise tea,» ütles Nadja. «Hea küll, ma siis lähen. Toon viina pelmeenide juurde, kui neist ikka asja saab.»

«Aga ehk lähete siiski hospidali, nagu ema palus,» meenutas «papa».

«Ei mõtlegi! Ja ärge ülepea minu peale lootke. Ma pole paha südamega, aga kange küll.»

Ta viipas Tanjale käega ja läks. Tanja jäi muretseda, ootama, mis nüüd Nadja ema ja tädi Polja vahel läheb. Veel tana hommikul oli tädi Polja enne magamist heitmist järjekordselt vandunud, et ta endise perenaise heakskiitmisega ei liiguta.

Tema imestuseks tuli tädi Polja hommikusest tööstusest hoolimata Nadja emaga kaelastikku koos esikust. Mõlemal vanamutil — Tanja arvates oli Nadja ema oma värvitud juustest hoolimata ikkagi vanamutt — olid silmad vees.

«See on minu Valeri,» ütles Nadja ema nuuksudes ja viis tädi Polja oma mehe juurde. «Palun tema vastu hea ja kena olla. Ma tean, kuidas sa Aleksei Viktorovitši armastasid... Aga eks elu...»

Nadja ema lahutas käsi, nuuksatas jälle ja jättiski lause pooleli.

Tädi Polja rääkis tema eest edasi.

«Tädi, teie pörmule!» nuuksatas ta samuti ja läks tagasi oma mehele agaralt pulksirge.

«Kui gijevna on mulle teist nii palju rääkinud,» ütles mees vanamuti kätt peos hoides. «Ma tean seal kogu aeg, et sa oled kindel nagu kivi.» Nadja ema jutuotsa oma kätte. «Aitäh, tädi, ma ikka alles hoidsin, ole sa tuhandeks tänas. Ma tean väga hästi, kui palju see sult vaeva nõudis.»

«Lisaks jalle nuuksuma, tädi Polja nuuksatas ka kätt ja ütles:

«Ma olen ilusti alles. Vabandage ainult, et ma mõneks ajaks lähen uurilise võtsin, kutsusin ilma teie teadmata.»

«Mis sa nüüd, Polja,» ütles Nadja ema. «Kas sa ei taha minni raakida!» Ta pöördus Tanja poole: «Ma pole veel õieti tutvustatudki. Hea meel kohe selgub, mis taha: nii noor, ja juba orden rinnas! Tütar, tädi, mulle tee peal. Kahju, et te varsti ära sõidate.»

«Võib-olla juba täna,» ütles Tanja.

«Aga enne ärasõitu sööte veel meiega koos pelmeene. Tädi Polja teeb.»

Tädi Polja, kes sel ajal juba hoolikalt lapiga kohvrit puhkis, keeras ringi, ilma et oleks oma tegevust märkanud.

«Ma lähen valvesse... võib-olla homme, kui ma töölt tuleb...»

«Sa ära mine valvesse,» ütles Nadja ema meelitlevalt.

«Kui sa saad minemata jätta?»

«Jah haigeks.»

«Kui sa saad haigeks jääda? Ma pole elu sees haige olnud.»

«Ma jääb juba minu mureks,» ütles Nadja ema. «Ma annan paariks esimeseks päevaks diagnoosi, et sul on neurootiline haigus, ja kirjutatakse haiguslehe. Siis lepib Nadežda seal hospidali kokku, et sind lastaks tervislikel põhjustel hoopis koju jääda.»

Tädi Polja oli natuke aega vait, siis ajas ta end sirgu, tõusis üles ja läks kohvri peale ja ütles niisuguse häälega, mis

oli üpris kaugel tema hiljutistest pisaratest ja nuukamisest:

«Habematane inimene oled sa, Anna Georgijevna! Nisama habematane, nagu sa oled eluaeg olnud! Tõesti, sind parandanud ei mehe surm ega sõda!»

Nadja ema näole ja kaelale ilmusid suured punased laigud ja majas algas skandaal, mis vaibus alles kui tädi Polja tööle läks.

Tanja lahkus koos tädi Poljaga majast, kaks tundi varem, kui ta oleks pidanud Artemjevi juurde minema. Laks vanamutikest saatma, sest ta ei tahtnud üksikute nende inimeste hulka jääda. Kogu tee ei suutnud ta Polja kuidagi rahuneda ja võttis aina uuesti tema oma endise pere naise tili asja alles.

«Või mina hakaku teda ja tema lombakat talle unumardama! Võttis mene oma lõbuks ja mina unumardagu neid! Ega minul pole seda meest vaja, temal on vaja!»

Ja tädi Polja nimetas ilkuva tagedusega kõiki oma habematatult nende õige nimega ja seletas Tanja jaoks üksikasjaliselt, miks ja milleks on tema endine pere naine selle «lombaka täkuga» koos elama hakanud.

See oleks olnud naljakaski, kui Tanja poleks tundnud, et eidekese kättemaksuhimulise südamepuistamise taga peitub tema pahameel inimeste vastu, kellesse ei puutu ei sõda, ei tädi Polja ega hospital, kus ta töötab, ega inimesed, kes seal praegu lamavad ja teavad, et ta on onovalves vana põetaja Polja, kes tuleb ja kohendab aset, annab õiget ajal süüri ja toob jada, ei maga valvetas ega lõhverda seal kellegagi nagu mõni noorem põetaja.

Alles hospitali valvetoas külit selga pannes rahunes tädi Polja pisut, lõpetas jutu Nadja emast ning hakkas raakima Tanja peatsest arasõidast.

«Kui sa täna sõidad, võta kõik konservid kaasa, ära mulle jata. Ja kui sa ei sõida, siis ära ära koli, ütles tädi Polja, «ja Nadja juurde ära ka mine, mis siis, et ta kutsus! Jää minna juurde nukutaks, kui sul tarvis on, mina olen sisse kirjutatud, ja haukugu nad nii palju kui tahavad, midagi nad mulle teha ei saa.»

Kui Tanja läbi õue hospitali varava poole laks, jõudis tädi Polja talle järele ja pistis võtme pihku.

«Võta võt, nad ei lase sind ehk sisse.»

«Kui nad ei lase?»

«Ei lase!»

«Võta täna ära sõidan, mis ma siis võtmega?»

«Võta kotta radiaatori taha, sinna, kuhu sa ennegi!»

«Pannud. Kui töölt tulen, saan sealt kätte.»

«Polina Gerassimovna,» hüüdis õde ukse vahelt.

«Koho, koho!» hõikas tädi Polja ja läks jumalaga jätkama oma tagasi.

Tanja minnes ei teadnud Tanja veel, mida ta üheksateistkümneme oli rohkem kui tund enne jäänud, kui talle tuli meelde, et ta oli jäänud korterisse jätnud paberilehe, kuhu oli jätanud Artemjevi telefoninumber. Ta oli pannud kella aratuskella alla, et ära ei ununeks, ja hirmsa lamendi ajal oli ta selle ikkagi unustanud.

«Kõik kähku üle Sadovaja ja hakkas mööda Srebnaya minema, kogu aeg mõeldes, et Nadja ema jättis ühendades selle paberilehe kella alt ära, et ta ei rebida ja minema visata...»

Kui ta ukse avas ja esikusse astus, ei taibanud ta mõelda, mis on lahti. Peaaegu kogu esiku põrand oli talle midagi valget, Nadja ema, «papa» ja nende reisikoltselane major olid kõik kolmekesi neljakapakil maas. Nad olid seal, igaüks ise nurgas.

Valge oli peensuhkur. Ilunnik suhkrut oli köögi kaudu selle alt paistsid padjapüüri nurgad. Nahtavalt padjapüüri suhkrut tuppa tassitud, püür aga oli lamunud ja suhkur põrandale laiali varisenud. Tanja lõi seda kokku, sel otstarbel vajutati paberilehele vastu põrandat, rusuti suhkur sinna peale ja kaipa kahte põrandal olevasse pesukõrvisse ja supitirinasse.

Tanja tuli, tõstsid kõik kolm pead, ikka kähku vaatades talle otsa, ja kogu asi tundus Tanja jaoks hetkel naljakas, järgmisel hetkel aga kui tõusis, siis hüüdis Nadja ema talle, ise ikka veel põrandal kükitades:

«Miks te vahite! Tulge appi!»

Tanja jätus kolas Tanja kõrvus nii, nagu oleks tule-

kahju lahti, ja Tanja võttis sineli seljast, riputas selle ukselingi külge ning laskis end neljakäpakile nagu tavaliselt sedki. Nadja ema käristas põrandal olevast paksust matust mõned lehed välja, küünitades end Tanja poole ja ulatas lehed talle. Tanja võttiski ühe lehe, vajutas vastu põrandat ning hakkas suhkrut riisuma ja suputirinasse tõstma, mis oli tema ja majori vahel. Algselt mõtles ta ainult sellele, et see on suhkur, mis on põrandal maas, ja et see tuleb kiiremas korras kokku korjuda seda põrandalt raamatust rebitud laikiva lehe mille peal on talledega antiloobipaar. Ta tundis, et segab Kaširini kingitus puusal — trofeeks saadud «Walter», ja ta nihutas selle rihma mooda rohkem alla peale.

Kõik tootasid vaikides. Nagu operatsioonil, mõtles Tanja, kuid «papa» katkestas äkki vaikuse.

«Näed, asi edeneb tasapisi,» ütles ta lipitsevalt Nadja emale.

«Ma ei taha sinuga üldse rääkida,» vastas Nadja emale raskelt hingates. «Ainult idioot hakkab seda niimoodi puuri nurkadest kinni, läbi kogu maja tassima. Ja see pole ka parem,» ütles ta majorile juba tugevasti hülgeldes. (Tal on vist astma, mõtles Tanja) «Kas kiire just täna, ei võinud hommikuni oodata!»

«Ei võinud, sest homme pole mul autot,» ütles Nadja emale pahaselt ja masseeris püsti tõusmata oma ristluid.

«Oleksite pool kilo võinud juhile anda, ja oleks teil homme ka auto olnud,» ütles Nadja emale. «Aga ei, te ei võinud tanal Kartsite, et me õõsel ilma teieta ära jätame? Igavene koi!»

«Ma palun teid...» ütles major vaarikalt, ise ühes neljakäpakil maas.

Tanja pöördus ümber: kui ta nägi majori punetavat valgete kulmudega nägu, tuli talle meelde, kuidas see mees ennist silmadega kompse üle luges ja kuidas Nadja ema talle ütles: «Täna õhtul ei tahaks,» ning major vastas: «Noh, eks me vaata» — tuli meelde, ja korraka oli tal kõik selge. Nad vedasid suhkrut kotti ning jaotavad nüüd seda omavahel ja võib-olla veel midagi muud, mida nad olid oma pampudes ja nooriga kinniseotud suurtes rasketes kohvrites päeval suu täis sinud. See major aitas neil kõike seda kuskilt kohale

tooma, sest ta oli mündris, teda usaldati ja lasti kergekäeliselt läbi, ja nüüd saab ta neilt selle eest oma osa. Ja Tanja loomab nagu loll neljakäpakil, aitab nendel spetsiaalsetel põrandalt suhkrut korjata, mida on vististi oodanud, kui kogu tädi Polja hospital seda nädala peale

tooma... ta tõusis püsti ja tõmbas pluusi sirgeks.

«Juhul viisinud?» küsis Nadja ema.

«Ei. Aga ma pean teie kõõki minema.»

«Lähete,» ütles Nadja ema. «Eks siis lähete, kui kõik

on korjatud. Kui te aitate, saame rutem...»

«Ei kiire...»

«Ei annab oodata!» ütles Nadja ema. Ta oli arri-

veitunud ei tahtnud süski veel tulla minna.

Tanja ei vastanud midagi. Vaadates, kust ta paremini läbi saab, märkas ta üht asja, mida ta

ei tahtnud tahele pannud: riidenagi all nurgas seis-

id, kotid vist juba jaotatud suhkruga.

«Lähete, aga ma süski lähen,» ütles ta.

«Teie inimeste keelest aru ei saa?!» tõstis Nadja

hääle. «Lähete üle meie suhkru või?»

«Üle suhkru, üle nende suhkru!» mõtles Tanja

emaga, kuigi ta alles asja seda puhta ilusa valge

hunnikut naht poleks kujutledagi suutnud, et

see oleks kallile varale võib jalaga peale astuda.

Ta laks otse läbi esiku koogi ukse juurde, ja suhkur

ta säärikutaldade all. Nadja ema kargas püsti

ja hüüdis: «Hull, lollakas! Lita!» Ta tahtis Tanjale järele

hüüda, kuid ta nagu kattus äkki punaste laikudega, ta

hüüdis, kohma, vajus kokku ja istus põrandale otse

suhkru peale. Lombakas tõttas talle appi. Alles

peale seda end püsti ka major ja hüüdis väga ametli-

sest: «Nagu oleks Tanja tema ees ravis seisnud: «Seltsi-

sojaväärst!» See ajas Tanja nii vihale, et ta

hunnikus seistes paris köögi ukse juures kriginal

tema poole pooras, selja taga «Walteri» kabuuri

tooteti ja pikkamisi, taie vihaga ütles:

«Ma lasen teid kõiki praegu siinsamas maha, kuradi

pealandid!»

«Suhkult rahulikust haalest hoolimata oli ta endast

«Lähete,» ja kui major või lombakas oleks praegu tema

poole sööstnud, oleks ta tulistanud. Nende õnn oli, et

nad ei soostnud tema poole, vaid hoopis temast eemale. Major kahvatas, avas seljaga söögitoa ukse ja taganuks kahe uksepoole vahele, haarates mõlema käega servadest kinni, valmis neid enda nina ees süües. Lombakas aga ronis ootamatu kiiruga, kuljetsi, namblik, neljakapakil naisest mooda, tema selja taga.

Ainult Nadja ema ei kohkunud ara, labi lämbi ta köhahoo kahistas ta midagi oma mehele ja virutas tal tagasikatt lajatava korvaküülu — arguse eest!

«Te olete hullemad kui fašistid,» ütles Tanja, võttes selja tagant kae, milles polnud pistolit. «Ei taha te pärast käsi määrida!»

Ütles, pöördus ringi ja läks tagasi vaatamata ning kartmata, et nad talle midagi teha võivad, viimast korda üle nende krigiseva suhkru kooki ja pani ukse ette järel kinni.

NELJATEISTKÜMNES PEATÜKK

Artemjev oli küll lootnud kella üheksateistkümnel vabaneda, kuid pääses Ivan Aleksejevitsi juurest tuleme alles kell kakskümmend; kui ta adjutandi tuppa läks, ütles Kossõhh talle, et lubadebüroost on talle juba kolm korda helistanud kolmanda järgu sõjaväearst Ovsjannikov.

Artemjev pani sineli selga ja võttis aknalaualt toidu paki, mis oli talle puhvetis teemoonaks valmis pandud.

«Kui ta veel helistab, ütles, et ma laksin tema juurde.»

Lubadebüroos pingil istuv Tanja kargas ärevalt püst, niipea kui ta Artemjevit nägi.

«Võtke oma dokumendid,» ütles Artemjev ning ulatas talle pileti ja platskaardi.

«Missugusele rongile?»

«Tänasele, kakskümmend kolm kolmkümmend.»

«Suur tänu. Ja hüvasti!» ütles Tanja. «Teil pole ju vist aega.»

«On küll. Enne ärasõitu sain kuus tundi oma isiklike asjade ajamiseks. Muid ajamata asju mul Moskvast pole kui teie.» Ta naeratas. «Nii et ma saadan teid ilusti jaama ja panen rongile. Praegu lähme Sretenkale teie

«... ja...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja.

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja.

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«...» ütles Tanja. «Aga sinna küll minna ei saadagi.»

«Niisuguse asja puhul polnud tal Brehmistki kaht
«Loomade elu». Tööpöolest — loomade elul!»

Ta naeris nii nakatavalt, et Tanjagi kaasa naeris ja ütles:

«Võib-olla roomavad nad praegu veel seal põrandaal...»

«Noh, ja siis, mis edasi sai?»

Tanja jäi tõsiseks ja raakis kogu loo ara.

«Kui ma oma asjadega välja tulema hakkasin, kohkasin korraks, mõtlesin, et tulevad viimati mulle kallid ja kagistavad ara! Pean oma habiks tunnistama, et ma oli «Walter» igatahes laskevalmis.»

«Ja mis nad siis tegid?» küsis Artemjev.

«Neid polnudki esikus. Kui ma sealt labi laksin, püüdis lombakas pea soogitoida ukse vahelt välja, aga ka mind nägi, tõmbas kohe tagasi. Pidi peaaegu ukse vahele jaama! Kõik mu kartus oli asjata!»

Ta naeratas, kuid Artemjev jäi tõsiseks.

«Nii et Nadjat seal nendega koos ei olnud?» küsis ta.

«Oh ei,» ütles Tanja. «Tema vist ei teagi sellest asjast. Kui nad päeval tulid, teate, kuidas ta oma ema mehele raakis — taitsa põlastavalt! Ei, tema on hoopis teistsugune kui nemad. Minu arvates küll...» lisas ta ettevaatlikult, meenutades oma hommikust lahkeli Artemjeviga.

Nad tulid metroost välja ja laksid põiktanavaid poole Ussatšovka poole. Nurgal, suletud leivapoe juures seisis üks naine ja tagus rusikaga vastu lukus ust. Andis veel viimase hoobi, lõi lootusetult käega ja hakkas siis tänavat mööda minema, igal sammul imelikult koogutades.

«Vist kaotas leivakaardi ära,» ütles Artemjev. «See vanatädi, kes minul koristamas kaib, kaotas novembri ka leivakaardi ära. Nädal aega oli küll ainult esimese kuupaevani! Ma viisin talle oma normileiba, aga seda nuttu ja halamist oli ikkagi! Meil, sõjaväelastel, on hea, meid ei saa mingil juhul söömata jätta, aga eraisikutel on küll kole raske. On ikka sead!» ütles ta vihaselt ilma mingi pausita.

Tanja taipas, et ta mõtleb neid seal Sretenkal.

«Muidugi, siis kui vastutusele võetakse, vingerdavad välja. «Ostsite turult oma raha eest!» Kas või turult, sead on nad ikkagi... Kui ka suhkur pole varastatud, on

tal mingil juhul varastatud. Ja kui ei olegi varastatud, on ta minek kaest noõritud. Kust nad selle muidu võtavad!»

«Nemad pingutavad kõigest väest,» ütles Tanja äkki ja oma erutavate mõtete võimuses olles koguni ühelt. «Pingutavad, lähevad kodumaa eest sõtta...»

«... ja tõesti ka nende eest väljas oleme, nende eest...»

«Muidugi!» ütles Artemjev nõrdselt. «Oleme loomasti, kes on meie selja taga. Ja nende...»

«... ja mina teeksin? Nabiksin kõik need spekulandid kinni ja — otse rindele!»

«... angustest rindel kasu on?» ütles Artemjev.

«... kuulge!» kaitses Tanja innuga oma ideed.

«... taksin polgu üles ja paneksin nad kõik rivi...»

«... kannaksin sõduritele ette, mismoodi nad...»

«... rind, ja las siis rindemehed teevad nendega, nad...»

«... naha, et olete partisan olnud!»

«... na ige midagi,» raputas Tanja trotslikult pead.

«... olest tuleks just nii teha, nagu ma ütlesin.

«... meenutas ta vihaga, «karatas mulle veel:

«... sõjaväearst!» — tahtis mind valvel seisma

«... sõjaväelane nagu peas nagu sellel «Kuld-

«... ljonaril — roosa molu, kulnud valged. Oleks

«... minu minu poole astunud, ma oleksin talle

«... su talistanud. Ise veel sõjaväelane, kannab

«... mündrit!»

«See kurat nüüd mõni sõjaväelane! Arvate, et mündri

«... gast mehest kohe puhaku?» muigas Artemjev

«... pani sõjast paasemiseks mündri selga! Ja ta

«... grandjuhtum. Sõidu peal saate neid kullalt

«... naha!»

«... ta neid näha!» hüüdis Tanja. «Parem lähen

«... sõjakomissariaati ja sõidan kohe rindele!»

«... nüüd narr olge... Lahme edasi, mis me sei-

«... ütles Artemjev teda kergelt edasi lükates.

«... lahme... Täskendis ootab teid ema, võib-olla

«... Kas teil nendest üldse kahju ei ole? Te saat-

«... telegrammi. Kui minu vanad elus oleksid, olek-

«... ma haavatasaamise puhkuse ajal kas või jala nende

«... juurde läinud, mis siis veel...»

«Tema ongi võib-olla elus, miks te raagite? Kui nagu oleks ta surnud?» ütles Tanja peaaegu elaniku kult.

«Kõik võib olla...» ütles Artemjev sunnult.

Parast Maša surmasõnumit ei uskunud ta ema ema on elus.

«Olemegi kohal...»

Sua varava ette oli teda kunagi toonud oma antud purjus Kozõrev, siis kui oli toimunud viimane kolme tema, Nadja ja Kozõrevi vahel. Kolmekümne aastat sanda aasta mais, just nagu tuhat aastat tagasi!

«Naete, ligi kaua aega pole kodus käinud, aga kui on majas,» ütles Artemjev, kui nad tuppa astus. «Vool sees, mööbel vanal kohal, põrand puhas...» Artemjev petrooleumi tassis, tikutooski kõrval. Marja Gerassimovna, kes siin kõik ilusti korras hoiab, tunneb tunda kolmkümmend aastat ja kolm kuud, just nii kaua kui ma ilmas olen elanud. Ja minu ema tundis ta nelikümmend aastat. Marja Gerassimovna pojad — üks nüüd vanem, teine noorem — said mõlemad surma. Ma aga olen elus... Hiljuti täitsin ankeeti ja kirjutasin, et ema kadunud. Nii on lood, kallid sõbrad, mees doktor! Oma ülemusele ma ei ütle, aga sõbrad ütlen: ma ei saa endale andeks anda, kuidas see algas...»

«Misparast endale?»

«Kellele siis? See oli minu ema, kes kadunuks... see oli minu õde, kes hukati... Keda ma siis pean vajaduseks, kellest peale hakkama? Ikka iseendast, mitte kellestki muust! Mõistad? Ei, ei sa mõista midagi.»

Tanja aga mõistis kõige tahtsamalt — et seda meest tuleb aidata vabaneda teda vallanud üksindustundest.

«Jatame selle teie korteri snapakka!...» ütles ta. «Kui ju ise raakisite, et te ei tana sunn kaia, ja tana poleks ka maksnud tulla... minu parast... Lähme korteri jaama, istume seal kuskil ja soome. Kuuma vett saab sealt ka. Lahme!» Ta tõmbas Artemjevit varraka.

«Ei, lahe, seltsimees doktor,» naeratas Artemjev talle otsa vaadates, «teiega koos pole mul süngi hada midagi. See oli niusama, tuli jälle korraks meelde, ega ma na tundeline ei olegi, pigem vastupidi. Soda on mind tui maks teinud...»

«... seljast ja hakkas Tanja vastust ära...»

«... noorpe lahti tegema

«... võtke perenaise ohjad oma kätte. Jaa-

«... veel kullalt konutada. Pange kogu see

«... Noh, mis me sunn veel kõhkleme? Otsus on

«... ta, nahe, et Tanja on paki taburetile

«... ikka veel sinelit seljast võtmata paigal.

«... kull,» ütles Tanja mõtlukult ja tegi sineli

«... lahti. «Aga ega see, keda sõda on tui-

«... seda ise ei märka. Tui ei raagi tõtt. Aga

«... Milleks karta tõde enda kohta!»

«... taburetilt paki ja laks koridorist kööki.

«... lult on?»

«... vasakul.»

«... on pimendatud?» küsis Tanja veel köögi

«...»

«...»

«... vaatatas talle järele, ja kui Tanja elektri

«... nagi ta tuttavast kitsast köögi ukseavast

«... laulit. Varsti pärast seda kolimist oli isa-

«... selle ruumi teinud. Artemjev mäletas selgesti,

«... kuidas see kõik oli. Isa oli polveli köögilaua

«... lult seina, tema seisis seal juures, küünitas end

«... ruulit hoidma ja ulatas teisega isale naelu.

«... kahekümne seitsmenda aastal, talvel, Inglise

«... streigi ajal. Ta oli neljateistkümnendaastane,

«... tõlnud veel midagi juhtunud põlnud konflikti

«... m m raudteel, ega Hassanis, ega Halhin-Gol's, pol-

«... sõda ega seda sõda... Keegi selle korteri

«... aivanud siis, mis neid ees ootab...

«... ütle, et tuleb teisele kõik teatavaks teha, mis

«... ka, kogu tõde; minul aga kais praegu

«... et see, kes seal praegu köögis nõudega kolis-

«... ja mitte teie. Kas peab selle ka teile ära

«...»

«...»

«...» vastas Tanja köögist. «Kui on kergem

«... da tatta, siis jatke.»

«... on kergem raakida,» ütles Artemjev. Ta laks

«... köögi uksele seisma. «Üleele sain kokku ühe

«... naga, olime kunagi uhte harja poisid, naud on

«... kogu ta pere on surma saanud; pole kelle-

«... tati sarta. Ja minul pole ka. Enne, kui te mulle

õest polnud raakinud, ei mõelnud ma kordagi, et pole kellelegi atestaati saata. Nüüd mõtlen!

«Aga ma pidin ju seda teile rääkima, kui ma teid kohtasin. Niisuguseid asju ei tohi ometi maha vaikida!»

«Õige»

«Ma panen viineritest ainult pooled keema, pooled jätan teile pärastiseks.»

«Pange kõik,» ütles Artemjev. «Mul on ikka hea meeleolu, ükskõik mis meeleolu.»

«Miks te Nadjaga ei abiellunud?» küsis Tanja, et et oleks ümber pööranud või oma tegevust katkestanud.

«Kas ta siis, kui te koos korterit koristasite, te kõik viimse peensuseni ära ei rääkinudki?»

«Ta ei rääkinud mingeid peensusi. Ütles ainult, et ta on teie ees süüdi.»

«Valetab. Pole ta milleski süüdi. Ta lihtsalt ei armastanud mind. Paremini ongi, et sellest midagi välja ei tulnud.»

«Ja miks te pole pärast abiellunud?»

Artemjev vaikis ja hakkas siis naerma.

«Mis te naerate?»

«Sellepärast, et kui niisugusele küsimusele ta teile tõemeeli vastata, siis kõlab see mehe suust kuidagi naljakalt. Aga hea küll, ma vastan: ei tahtnud ilma armastuseta abielluda. Piigad, kes pole mehele saanud, ütlevad harilikult, nõnda: tahtsin ainult armastusabielu. Ei maksa sundida inimest kõike rääkima, mida ta mõtleb, teeb end veel naeruvaarseks.»

«Pole siin midagi naeruvaarset,» ütles Tanja, võttes kannult kaane ja nuusutas «Valmis. Kange nagu enne sõda. Te ütlesite, et ma ei hakkaks koonerdama, ja ma ei koonerdanudki...»

«Koho,» ütles Artemjev. «Ma helistan veel, kusin, kas auto tuleb. Sus teab, missuguse tempoga me õhtust peame sööma.»

«Teil on isegi telefon,» imestas Tanja, kui Artemjev kõõki tagasi tuli ja teatas, et ta saab auto.

Kuigi Tanja oli suurel maal olnud juba kaks kuud, ei suutnud ta ikka veel harjuda, et korteris on telefon, et uksele on postkast, et inimesed saavad üksteisele kirju ja telegramme.

«Valupool ei olnud, lülitati välja,» ütles Artemjev.

«Mul on sidevahitsuses üks Halhin-Goli aegne telefon, ja kui ma algul mõtlesin, et käin siin vahel ööbimiseks, pühisin tal asja ära korraldada. Hea küll, hakkame.»

«Ainult Viina on küll ainult veerandliitrine pudell!»

«Mul on veel üks pudel «tarhuni», tädi Polja andis mulle,» ütles Tanja ruttu.

«Ei, «tarhuni» vahetate tee peal toidu vastu.»

Artemjev tegi pudeli lahti ja märkas alles siis, et Tanja polegi endale viinaklaasi pannud.

«Kui te minu kasuks kokku hoiate, siis oli see küll ainult nali, et veerand liitrit on vähe.»

«Ei, mitte sellepärast. Ma jõin üleeile liiga palju veini, tund lihtsalt ei taha.»

«Ainult tilgakene, et saaks kokku lüüa.»

Tanja lükkas vaikides tassi tema ette ja oli rõõmus, et Artemjev valas tööpoolest ainult natuke.

«Jõudke siis õnnelikult isa ja ema juurde!» ütles Artemjev, lõi Tanjaga kokku ja jõi.

«Ma kardan, et isa on surnud. Ei saa kohe muule teateldagi, sestpeale kui ma ainult ema allkirjaga telegrammi sain...»

«Oodake, pidage...» katkestas teda Artemjev. Ta headusest Tanja vastu ja tahtis nüüd tema teada imet korda saata. «Tahate, proovime praegu teie vanematele helistada?»

«See on ju võimatu,» ütles Tanja rabatult.

«Võtame kätte ja proovime...» Artemjev tõusis püsti. «Teil oli aadress telegrammi peal.»

Tanja võttis ikka niisama rabatult taskust telegrammi ja ulatas Artemjevile.

««Karavannaja üheksa,» luges Artemjev. «Võib-olla elavad nad tehase juures, ühiselamus? Keda seal rohkem tuntakse, isa või ema?»

«Isa. Ema ei käinud enne sõda tööle.»

«Istuge aga paigal, ärge tõuske veel! Sinna läheb lihtsalt aeg.»

Tanja istus uuesti taburetile, aga kui Artemjev juba uksele oli, hüüdis ta:

«Oodake...»

«Oodake pole aega,» ütles Artemjev. «Kui helistada, siis kohe.»

... ei, lennatage pealegi, ma nüsama... Ma...
ikka veel kapiitlleda...»

Tanja kuulis labi ukse, kuidas Artemjev helistas
leleagi polkovnik Haritonovile, keelitas teda Tanja
kõnet andma, tehase parteikomiteesse, aadressi
vannaja üheksa.

«Küll saab! Mulle küll ei anta, aga kui sina...
suis antakse... Sellepärast ma sind palungi, et...
võimatu... Noh, mis ma ikka seletan, on vaja, noh...
Ei... Ma helistan parteikomiteesse, mis naistest...
gid?... Suur aitah, Nikolai! Hommikul lendan...
rindele. Esimese trofee-«Walteri» saadan sulle...»

Tanja istus ja kuulas alguses tahtis ta pusti k...
ja meest keelata, et ta ilmaaegu ei manguks millegi...
Sis aga, kui Artemjev ütles: «Suur aitah, Nikolai...
mõttes ta oma mehe peale, kelle nimi oli ka Nikolai...
või õieti mitte tema peale, vaid sellele, et ta peab...
kunagi oma mehe peale ei mõtle. Lihtsalt imelik, too...
vähe ta tema peale mõtleb!

Artemjev tuli rõõmsa näoga tagasi. Tal oli hea meel...
et tal tõenäoliselt õnnestub selle naise heaks meel...
korda saata.

«Kui kingiksite talle minu «Walteri»?» küsis Tanja...
kui Artemjev oli jalle tema vastas istet võtnud. See...
on trofee, pole registreeritud...»

Tal oleks olnud kahju, kui Artemjev oleks nõustunud...
kuid ta pakkus ometi.

«Või veel! Kui sakslased alla annavad, on seal...
rindel seda kaupa kuhjaga...»

«Artemje, et nad annavad alla?» küsis Tanja.

«Mis neil muud üle jääb?»

«Seal tagalas me ei võtnud ühtegi vangi,» ütles Tanja...
ja jai mõttesse, sest talle tuli meelde, kuidas Kaširin...
teda üks kord kogu selle aja jooksul vängete sõnad...
sõimanud, kui tal kahest lahingus vangivõetud vanema...
poolsest karistuspataljoni sakslasest kahja hakkas; tal...
hakkas kahju ja ta tegi mingi mõeldamatu ettepaneku...
«Ah sinul on neist kahju?» ütles Kaširin toot...
«Kas mul ei ole kahju?... Sina hakkad nende eest...
paluma! Aga kellelt mina pean paluma? Vanajumalalt...
endalt? Kes teise arvel hea on, see on siga. Mine alla...
Muud käsin nad sul ise...»

Taljoni sakslased lasti maha, ja Kaširin ei...
... seda Tanjaga nädal... Kaširin oli...
... Tanja talle tema pealesunnitud, kuid juba...
... saanud julmust meelde tuletas. Jarelikult...
... tal endalgi suda selleparast, muidu poleks ta...
... oleks Tanja labi sõimanud, ja lool lopp...

... nuud Stalingradis sissepiiratud sakslased...
... annavad, on neid palju, väga palju, nii palju...
... niske ettegi kujutada...

... vूमastel kuudel ajalehtedes auna kirjutati...
... d vangidest, suutis Tanja seda vaevu kujut...
... hindend vangivoetud sakslased... Tuhandeid...
... tud meie mehi oli ta näinud — nad võeti vangi...
... tuis Vjazma all, ta nägi neid eemal maanteel...
... ta põranda all oli ja Sofja Leonidovna juu...
... aeti kevadel, martsikuus, suurt meie vangide...
... tooni labi Smolenski nende maja eest mööda... See...
... kolge koledam ja kurvem vaatepilt, mida ta oma elus...
... di näinud, — poolalasti, külmunud vangid, keda täna...
... t mööda aeti, tema aga seisis sealsamas kõnniteel ja

... nd nende heaks midagi teha ei saanud nalle anda...
... t kuba ega kaega vübata, ei saanud naeratada...
... tigi — mitte kui midagi. Nüüd aga võtame meie...
... t vangi, hulgaviisi... Ta tundis sellest mõttest...
... t mu, ei suutnud aga ikka veel sellega harjuda...
... t te mõttesse jate?» küsis Artemjev. «Ma soon...
... merid ara, teile ei jäägi.»

... tigi,» alustas Tanja Serpilmile mõeldes, ilma et...
... t nime nimetanud, «mul on uhe kindrali vali...
... t ber. Kui kirjutaks, et ta saadaks mulle välja...
... olse Taškenti, ringkonna sanitaarvalitsusse...
... saaksin just tema diviisi kas medsanpatti või...
... mtaarvaeossa... Kas sellest tuleks midagi

... t kindrali ametikohast ja iseloomust. Jõudke...
... Taškenti.» Artemjev kuulis, nagu oleks tele...
... nud, ta tousis juba püsti, aga istus uuesti...
... t petsid... Millest me seni räägime, kuni Taš...
... t tuleb?»

«... usute, et tuleb?»

«... tuleb küll.»

«... ükskõik millest.»

«Kas te ikka olete abielus?» küsis Artemjev. «Võttes tädi Polja seda mulle niisama, igaks juhuks?»

«Jah olen. Miks te seda küsite?»

«Te ise ju agiteerisite mind, et peab kõik ära rääkima, mis aga peast läbi käib. Ja mul käis praegu peast läbi, et miks te poole sõnagagi oma meest ei ole meelde tuletanud, kas või viisakuse parast?»

«Sellepärast pole tuletanud, et ta ei tulegi mulle meelde... Praegu, kui te sakslastest rääkisite, tuli mulle meelde, kuidas meie vange läbi Smolenski jõeti ja vend tuli meelde, kes on sõjas, aga mees ei tulnud kuigi temaga võib samuti teab mis juhtunud olla. Ta on arst nagu minagi ja vist juba sõja algusest peale rindel.»

«Ei tarvitse olla.»

Tanja kehtas õlgu. Talle tundus, et nii see siin kahtlemata on.

«Me pidime juba enne sõda lahku minema,» ütles ta mõninga vaikimise jarel. «Või õieti olimegi juba lahku minemas.»

Tal ei olnud vahimatki tahtmist oma mehest raskust ja ta oli pahane, et Artemjev tema järele paris. Kuid see, mis ta vastas, oli täiesti tõsi, tuli kuidagi nii valge, nagu teataks ta õhinal, et ta on vaba. Seda ütles ta jätta ta aga ka ei võnud. Kui Artemjev juba kord meele järele parima hakkas, tahtis Tanja, et ta kuuleks tõtt. Kuid palju parem oleks olnud, kui ta poleks üldse kuulanud...

Artemjev tajus seda, vaatas Tanjale teraselt otsa ja hakkas siis endast rääkima.

«Minul pole ilmas mitte kedagi, nagu te näete,» ütles ta niisuguse häälega, et Tanja võpatas. «Kui me siin köögis niimoodi kahekesi istume, tuleb mulle meelde, kuidas ma enne ärasõitu Halhin-Goli, kuhu mind oli määratud, koju tulin — ma maadugi ei teadnud, et ma juba nadala parast haavata saan, — tema seisis, naetes seal, kus teie praegu istute, ja pesi pesu. Meel oli mul osalt mõru, osalt rõõmus, mõru selleparast, et teie uus tuttav Nadja läks mchelo, ja mitte mulle, vaid ühele teisele; rõõmus aga selleparast, et ma pidin sõitma just sinna, kuhu ma tahtsin. Ema pesi pesu ja vaikis. Ma küsisin: «Miks sa vait oled ja minuga ei raagi, ma soidan ju ära?» Tema vastas: «Mis ma ikka räägin, tuleb

teie suu naelad kokku panna!» Ja ta pani viimast korda naelad kokku, enam ta mind ei näinud, sest Kaug-Ida melle puhkust ei antud.»

«Kas te lahete Doni rindele?»

«Jah.»

«Mis ametisse?»

«Kui lubadust peetakse, siis diviisi staabiülemaks, kui ei, siis polgukomandöriks, nagu ennegi...»

Tanja jätti pooleli. Tanja kargas püsti — tema kuulis rüütelkonnas toast nõrka helinat, sest ta oli seda rohkesti kuulnud kui Artemjev.

Artemjev läks koos temaga telefoni juurde, võttis toru ja andis käega märku, et Tanja ootaks. Kuuldavus oli halb, Artemjev pidi kogu aeg karjuma. Vastas tehase parteikomitee, ja Artemjev karjus, et kutsutaks telefonijuurde Ovsjannikov, monteerimistsehhi endine partorg.

«Kui peaksite paremini teadma, kus ta teil praegu on?» Uurige siis järele!» karjus ta telefonitorusse.

«Kas te ei tea, mis parteikomitee korrapidaja te on?» «Kui te tsehhi partorgi ei tunne? Kutsuge siis Ovsjannikova...» Ta tõstis kaks sõrme, Tanja sai aru ja ütles ette: «Olga Ivanovna!» — «Olga Ivanovna!»

«Kas ta töötab tehases Ovsjannikova, Olga Ivanovna?»

«Jah.» «Toru kõrva juurest ara võtmata noogutas ta, et — jah töötab. «Kutsuge siis tema, kui ta lähedal on... Ma ootan, aga las keegi hoiab toru, muidu läheb see ära...» Ta kattis toru peoga ja ütles Tanjale: «Läksid su ema kutsuma, ütlesid, et töötab valu-

kojas, parteikomitee ligidal.»

«Mis isa kohta öeldi?»

«Ütles, et ei tunne niisugust partorgi, ta olla uus alles.»

«Kui kuulis telefonis haalt ja karatas kurjalt:

«Aga lahutage! Moskvast raagitakse...»

Tanja tahtis veel isa kohta parida, kuid pidas seda ebasoovitavaks, hammustas huulde ja toetus oodates vastu seinale.

Ta seisis kinnisilmi ning kuulis veel paar-kolm minutit, kuidas Artemjev valjusti ja kurjalt käratas:

«Aga lahutage, Moskvast raagitakse...» Ja äkki avas ta laua, tundes Artemjevi käe puudutust:

«Ruttu!»

Tanja haaras telefonitoru ja hüüdis:

«Ema, ema!...»

Alguses ei kuulnud ta muud kui raginat, siis ühe kauge, nõrk hääl:

«Ovsjannikova kuuleb, kes räägib?»

«Mina, ema, mina, Tanja... ema!» Torust ei kostnud jälle midagi. «Ema... ema!»

Artemjev seisis alguses Tanja kõrval, valmis segama ja altama, kui midagi lahti on, siis aga sai et tema abi ei ole enam tarvis, ja laks kooki

«Jah, ema... jaa, jaa!» karjus Tanja. «Kõik on hästi, hästi... Aga isa? Millal? Oh... issand jumal! Kuid? Aga Vitja? Millal?»

Kuigi üks oli vahelt kinni, kuulis köögis istuv Artemjev kõike ja kahetses, et ta oli selle nii kurbi sõnumeid teatava telefonikõne üldse organiseerinud. Seal ta karjus Tanja ikka veel:

«Kas said teate?... Mis?» Siis vastas ta nähtavasti küsimustele. «Ei tea täpselt, vist seltsime pärast... Ära tule vastu... Ma tean, küll ma leian... Ei, ära tule vastu, ma leian ise... Mis, mis?... Ta tagasi?» Ta kordas mitu korda tungivalt, meeleheitlikult: «Ei, ei, ma ei luba... Ei... Ma ei taha, ei...» Siis jälle: «Ema, emakene... Ema!...»

Lahutasid ara, mõtles Artemjev, kui kaulis, et ta hargile kolksatas.

Väkselt ja looduna tuli Tanja kooki tagasi. Artemjev ei hakanud midagi parima. Sellest, mis ta kuulis, oli küllalt mõistmaks, et häid uudiseid ei ole. Ta jootas, kuid Tanja oli kohe tulles taburetile vajunud ning istus nüüd vaikides ja raskelt hingates, nagu oleks tal pikk väsitav teekond selja taga.

«Isa maeti mineval aastal,» ütles ta lõpuks, «ja vend sai surma ülemineval aastal. Ema elab uksi. Ta ütles: «Sa ei tunne mind äragi!» Mis tal on, et ma teda ei tunne?»

«Noh, eks ta ole muutunud, vanemaks jaanud, kuid lap ta seda tahtiski ütelda, hoiatas ette.»

«Seda küll,» nõustus Tanja ja tõstis ärevalt pea. «Aga miks ma siis teda ikkagi ära ei peaks tundma?»

Need sõnad kohtutasid ja vaevasid teda.

«Aga mu mees on elus,» ütles ta parast lühikest

vahe. «Ma ei saanud esiotsa arugi, kui ema ütles, et Nikolai on siin, Taškendis.» Alles hiljem taipasin, et ta on jutt.»

«Ema meelil!»

«Mõnepoolt see hea on?» ütles Tanja hajameelselt.

«Noh, vähemalt on elus. Igal juhul parem kui see, et ta oleks surma saanud!» ütles Artemjev pahaselt.

«Muidugi, muidugi,» nõustus Tanja jälle kuulevameelselt. «Hea, et ta pole surma saanud.»

«Ei, et ta pole kuskil olnudki.» Ta vaatas Artemjevi küsis järsult: «Kui ma jälle rindele lähen, kas ma pean siis oma atestaadi Taškenti temale andma?»

«See on naiselikult rumal jutt!» ütles Artemjev. «Atestaadi saadate emale.»

«Küll, las olla naislikult rumal, aga kas te saate minust aru?» küsis Tanja kurjalt, ahastusega.

«Küll, mispärast inimene võib tagalas olla. See ei ole teenesest veel midagi.»

«Kas te saate minust aru või ei?» kais Tanja peale.

«Saan küll.»

Jah, ma olengi ju naine, õnnetu naine, oleks Tanja võinud huuda, ja ma tahan õnne, aga mitte meest, kes istub tagalas ja kelle plussiks on ainult see, et ta on elus.

«Jah, võib-olla jai ta tagalasse lihtsalt sellepärast, et ta ei tahtis nii. Aga mu isa on surnud, mu vend on surnud — ja tema pole kuskil olnudki, ja ma kuulsin teda kehtud korrige, ühe minuti jooksul, ja ma ei saanud peale mõelda, ilma et nemad mulle meelde ei tuleks, ja ma ei suuda uskuda, et ta pole kuskil olnud.»

«Sellepärast, et juhust tahtis nii; mul on võimatu mõelda, et ma peaksin nuud rõõmus olema ja tema elus,» ütles ta, kuna ta on ju minu mees ja kuna ta on elus, elus sellepärast, et ta pole kuskil olnud. Sellest ma ei huudsingi «ei», kui ema ütles, et ta tuleb koju koos Nikolaiga vastu. Ja ma ei suuda kujutleda, et tema jalle ühte voodisse pean heitma nagu enne.

«Ma ei saa seda kõike teile seletada. Seda ei saa kellelegi seletada. Ja teile ammugi mitte.»

«Kas te oma isa väga armastasite?» küsis Artemjev.

«Jah, väga,» ütles Tanja. «Ma ei saa seda teile seletada. Seda ei saa kellelegi seletada. Ja teile ammugi mitte.»

«Kas te oma isa väga armastasite?» küsis Artemjev.

«Jah, väga. Üle kõige maailmas!» ütles Tanja. Ja oli tõsi, kuigi ta praegu sellele ei mõelnud.

«Te ei tea, kuidas mina oma isa armastasin!» ütles Artemjev. «Kui ta suri, ei võinud ma pool aastat tema väikest treipinki, mille ta oli aknalaua külge kinnitanud, teerinud. Siis aga tuli üks häda teise peale, üks teise otsa, ja ma unustasin ajapikku harjusid ja nüüd peaaegu ei tulegi enam meelde. Nagu peaksin olema, et teda pole. Nii läheb see teile ka. Olgugi armastus kui suur tahes, ikka läheb mööda.»

No mis sa püüad lohutada! Milleks sa mind püüad lohutada! On sul siis endal parem? mõtles Tanja kibe tänutundega. Mina vähemalt lähen ema juurde. Sin aga pole üldse kedagi. Ja oled ise juba kaks korda haavata saanud, ja kolmandal korral ongi surma. Või Lendad homme rindele, ja ülehommene saad surma. Või lihtsalt. Nii see kaib. Saad surma, ja lõpp, kordas Tanja endamisi mingi kangekaelsusega, kuigi kogu ta olemine selle sõjaajale nii omase ja igapäevase mõtteviisi vastu protestis.

«Istuge siin, ma tulen kohe,» ütles Artemjev, kellel Tanja oli vastase võlgu jaanud, ja ta ei teadnud, kuni tunda head meelt võis olla Tanja pärast mures, et ta istub sõnatult ega nuta.

Artemjev laks ära, ja näpea kui ta oli läinud, jättis Tanja nutma. Ta tõusis pusti, laks vana seinakella juurde ja tõmbas ketiga pommi kardinale. Kuid pommi del ei hakanud liikuma, kell seisis, ja koogis oli nii vaikne, et ta nüüd juba selle vaikuse pärast nutma hakkas...

Kui Artemjev tagasi tuli, ei nutnud Tanja enam, vaid seisis laua aares ja pakkis paberisse kõik, mis oli õhtu söögist järele jaanud.

«Kas peab minema hakkama?» küsis ta.

«Jah, tuleb alla minna.»

«Kuhu ma selle panen?»

«Hoidke oma käes,» vastas Artemjev, aga kui nad olid köögist esikusse läinud ja sineli selga pannud, laskus ta uhele põlvele ja tegi Tanja seljakoti lahti. «Andke siia, mahub küll.»

«Teeme pooleks! Teil ju endal ka sõit ees!»

«Lennukiga — aga mitte rongiga,» ütles Artemjev

teadagi, võttes Tanja kaest paki, pistis selle kotti, sidus kinni kinni ja viskas koti õlale. «Aga teie suitsu-... kull pooleks. Ma näen, te olete püha-... kaks paberossi õhtu jooksul, aga mina... hommikuni välja.»

«Lakkas kahku sineli taskust paberosse otsima,» ütles Artemjev peatas teda.

«Lakkas parast jaamas annate.»

Artemjev pannes maas oli seljakott, mida seal polnud, kui ta kotti sisse tulid.

«Nüüd pärast ta kaiski vahepeal ära, mõtles Tanja. Taant oma asju kokku. Ja ta küsis:

«Võite selle kaasa?»

Artemjev ei vastanud, vist ei kuulnud.

«Lõpp ma kannan seda,» ütles Tanja. «Minu kott on tädi Polja käskis mul kõik teie konservid kaasa

lõpp

Artemjev vaatas korraks teda, siis seljakotti, tahtis midagi öelda, kuid ei ütelnud, kaalus seljakotti ja ulatas siis Tanjale.

Seljakott oli täitsa kerge, ja Tanja viskas selle uhele

Artemjev oli tema kotuga teinud.

«Näe, tuli jäi koogis põlema,» ütles Artemjev, kui

Artemjev juba trepil, keerab ukse lukust lahti, laks tuppa

Artemjev parast tagasi.

Artemjev läheb tal teel halvasti, mõtles Tanja, mitte et

Artemjev seda just uskunud, aga ema oli alati niiviisi

Artemjev ja see jäi eluksajaks põhjendamatu kartusena

lõpp

«Lõpputasin ära,» ütles Artemjev võtit keerates.

Artemjev oleks põlenud sõja lõpuni.»

Artemjev sai muidugi aru, et ta teeb nalja, sest homme

Artemjev homme oleks ju tulnud vanatädi, kes tema enda

Artemjev korterit koristamas käis, ja oleks põlema

Artemjev tule ära kustutanud, kuid selle üks olema

Artemjev mehe kurvas naljatuses oli midagi, mis Tanjale

Artemjev tegi Talle tundus, et niisama rahulikult ja liht-

Artemjev tagasitulekule mõtlemata, nagu ta praegu oma

Artemjev ust lukku keerab, saadab ta ka Tanja rongile,

Artemjev talte vagunis mugava koha, lehvitab akna taga

Artemjev ja unustab ta samas jäädavalt. Jah, just nii see

Artemjev Ja miks see peakski teisiti minema?

Kui nad jaamas komandandi valvekorra-abi juhutu vagunis koha üles olid leidnud ja koti naabrite hooli alla jätanud, läksid nad tagasi perroonile. Artemjev ütles Tanjale oma seljakoti ja ütles:

«Võtke see ka, eks!»

«Miks? Mis see on?» küsis Tanja imestunult.

«Küll te pärast vaatate.»

«Aga mis seal sees siis on?» küsis Tanja uuesti, veel Artemjevi kaest seljakotti vastu võtmata, aimates juba, mis seal võiks olla.

«Ma panin sinna õe asjad. Tuli siisugune mõte, me koos istusime. Seal on natuke üht-teist, mitte midagi erilist. Võib-olla aitavad veel kanda. Või teete end ümber, või ma ei tea. Tema oli ju ka väikest kasvu.»

Tanja tahtis hüüda, et ei, ta ei tee midagi end ümber ega hakka ühtki asja kandma, kuid ta hoidis Artemjevit solvata ja oli vait.

Artemjev aga suhtus siisugustesse asjadesse nähtavasti lihtsamalt ja mõistlikumalt, kui Tanja arvab. Tanja kõhklemist tajudes ütles ta:

«Kui te ei taha, pole vaja! Vahetage lihtsalt riisi vastu. Saate emale süüa muretseda ja endale ka. Kui te mõtlete, et tal on seal kõike küllalt, siis te ei võtke!»

Tanja võttiski ja seisis veel tervelt kümme minutit, peaaegu rongi minekuni Artemjeviga vastamisi perroonil, seljakott käes. Ta silmitses meest ja mõtles, et Artemjev on hea inimene ja tõeliselt omakasupüüd mat seltsimees, keda tema kui naine absoluutselt ei huvita. Tema aga pole nii head suhtumist väärt. Ja vana hea, et rong ära laheb ja siis on kõik möödas. Artemjevi korteris oli Tanja hetkeks löönud kartma — mitte meest, vaid iseennast, seda, et miski tõmbas teda talle vastu Artemjevi poole. Nüüd perroonil kadus see hirm selle paratamatuse tõttu, mida meenutas vagunisäätja, kes juba kolmandat korda üht ja sama kordas: «Palun saatjaid vagunist lahkuda. Ärasõitjad, palun rongi astuda!»

Artemjev oli saatja ja Tanja oli ärasõitja. Ka Artemjev meenutas seda talle, tõmmates teda varrukapiid vaguni trepi juurde.

«Minge peale!»

Artemjev! tugeva käe toetusel hüppas Tanja trepile, kuid viimasel hetkel järsku taskust kákrunud suitsuküüdi ja naeratas kohmetult.

Tõugu püüva, kogu õhtu ja isegi minut aega tagasi mõeldes Artemjev kordagi selle peale mõelnud, mida ta mõeliski imestusega Tanja muutunud näost luges. Ta mõtles, mõtles ta, millal see juhtus ja kas tõesti

...kandus see nágu, ilmus veel kord aeglaselt mööda-
kõrva akna külmaudus ja kadus jälle; ning Artem-
et mõeldamist ángistas juba mitmendat korda elus tunne,
ta on oma mõistmatuses lasknud tagasipöördumatult
...oma eluõnne, mida ta järjekordselt ára ei tund-
...pidades seda võõraks õnneks.

...at teab, miks ma pole seni kordagi armunud tõe-
...leasse naisesse! See on nagu needus! mõtles ta,
...oleks see juba harjunud ja parandamatu ási,
...jää jaamahoone ukse kõrval härmas, korbatanud
...näholiselt rikkisoleva telefoniautomaadi juures

...ul telefon siiski peaks töötama, siis helistan, otsus-
...ta. Ta võttis taskuraamatu ja otsis üles telefoni-
...bri, mille Nadja talle oli andnud.

Telefon oli korras, raha kadus kõlksatades automaadi
...musse ning kõrva áärde surutud jääkülmast torust
...ja madal, väsinud, aga võib-olla ka lihtsalt

«Ma kuulen.»

«Mina räägin,» ütles Artemjev.

«Ma ootasin, et sa helistad,» ütles Nadja. «Saatsid
...doktori Taškenti?»

«Ma käisin mamma juures, andsin talle palderjani.
...leparast ma teangi. Ja mul oli selge, et kui sa kohe
...rõngi árasõitu mulle ei helista, siis sa ei helista
...le.»

«Ja uurisid järele, millal rong läheb?»

«Jah, ei põlanud seda vaeva. Nii et saatsid ára?»

«Jah.»

«Ta küttis täna mammale ja papale kõva sauna. Käi-
...in seal just kohe pärast tema áraminekut, nad kurtsid
...mulle. Tubli tüdruk! Páris kade hakkab...»

Artemjev ei vastanud midagi. Vaikis. Ta ei taht Nadjaga sellest väikesest, praegu ärasõitnud nal raakida

«Pavel...»

«Jah.»

«Miks sa mulle helistasid?»

«Ma sõidan ära.»

«Kauaks?»

«Ei tea.»

«On sul veel aega?»

Artemjev vaatas kella.

«On, aga vähe, natuke üle kahe tunni, siis pean filmi juures olema.»

«Tule siia, Gorki tänav neli. Korter kuus.»

«Kas maksab?»

«Ei maksa. Aga tule ikka. Raagime. Ma pakun ti Ainult võta teatavaks, et tee on ilma suhkruta,» püüas ta telefonis naerda. «Nüülaulu kuulasin ära, aga suhkrut vastu ei võtnud, las pistavad ise! Ma ei taha varustatud kraami. Ega sina praegu varastatud ei ole? : : juhul ära tule. Jumal sinuga.»

«Ei ole varastatud. Pole kellegi oma.»

«Vanast armastusest me raakuna ei hakka?»

«Ei hakka.»

«Tule siis. Mina ei taha ka valetada. Ära on tüdinud. Ja pole ka põhjust.»

Artemjev pani toru konksu otsa võttis taskust kalrunud suitsukarbi, leidis uhe terveks jäänud suitsu, pöördus põlema ja mõtles: võib-olla ma siski ei lähe... kuigi ta juba teadis, et läheb.

VIETEISTKÜMNES PEATÜKK

Sintsov rahkles unes ja ärkas sellesama mõttega, millega oli ununud: ta mõtles Serpilinile

Ta oli muldonais üks. Keegi polnud veel tagasi tulnud. Õlgede kahisedes keeras ta end kuljeli ja nihutas vatikuue yarrukasuud ülespoole, et vaadata helendavate osutitega trofeekella, mille pataljoni luurajad olid talle Stalingradis seitsmenda novembri puhul kinkinud.

... teist, järelikult oli ta eelmise uneta öö undamata maganud kõigest kaks tundi ja ärganud, kui oli vaja

... da, et Serpilin on siin armee staabiülemaks, sai ta teada juba eelmisel öhtul, niipea kui ta jõudis rinde tagant tagavaraväeüksusest siia, sakslasi koomale juhtitava rõnga loodesektorisse. Pealetungi eel, tulekahju kaotuste ootel, olid pooled reservohvitserid juba määratud armeede staapidesse paika pandud, et nad kaepid oleksid. Eile muldonnis, kuhu päeva jooksul igasuguseid juhuslikke staabist saadud ülesandeid täitnud ohvitserid, kes polnud veel kohtadele määratud, kinnipidatav kogunesid, oli ta kohe kuulnud Serpilini kohta. Kui ta seda kuulis, küsis ta, kas see on sama Serpilin, kes Moskva all diviisi juhatas.

... tatava vastuse sai, mõtles ta, et oleks tore, kui ta naga kokku saaks. Ainult millal? Enne pealetungi ei ole armee staabiülemal kõige paremaga juures tema jaoks aega. Ja mis jutuga tema ta minnagi? Paluda, et ta tuleks vana tutvuse poolest või palvele vastu ja saadaks ta oma armeest tagasi Volga kaldale, 62. armee, kus ta enne hõivamist? Aga kui oleks juba teise armee kasutuses, mis on seda hilja paluda. Kui ta sellest üleeile rindelt tagasi saatis, ei võetud seal teda kuuldagi, naljalt ainult, et nüüd on ju ükskõik: saada kuhu tahes, kui lõpuks saavad kõik vaed igast kandist uhes suuna suunalt Stalingradis, kokku.

... tatakse isiklikke soovide asemel erandjuhtudel. Kui niisugust seisukohta pole omaks võtnud, saab teha. Siinkohal jättiski Sintsov eile Serpilinile teada, et ta hakkas kuulama teiste juttu eelseisvast rinde maaramisest. Enne pealetungi oli armee ohvitseride arv täis, ja kõik selle muldonni asukad olid selles olukorras: nad seisid kellegi seljataga, kes pidi olema juba esimesel pealetungi päeval surma võinud. Kelle järele aga keegi oli, seda ei teatud. Pealetungil oli kaotusi oodata eeskatt roodu- ja pataljoni ohvitseride hulgast. Sellest raagitigi.

Kõik muldonni kogunenud ohvitseridest polnud ainult üks leitnant varem rindel olnud — ta tuli otse sõjakohast. Nagu tema seisukorras loomulik, kibeles ta

kõvasti. «Pandagu või rühmakomandoriks, peab ruttu paigale saaks!» Kõik teised olid haavata saanud ja tulnud hospitalidest. Aga nendegi jutt oli lihtsast vaimust: nad tahtsid kohale maaratud pataljoni või roodu. Nisugune oli üldine hoiak ka sakslastele Stalingradis lõpp. Võis ju ka olla, et mõni polnud päris suras, kui ta ütles, et ta ei taha staapi teha, nema jääda, aga või sa teise inimese sisse näed. On osa etendasid iseloom, varasemad kogemused ja see, et oli inimesele mõni hetk enne haavata saamist midagi sööbinud.

Igatahes ei astunud keegi otseselt üldise hoiaku vastu välja. Ka mitte Sintsov; kui temalt küsiti, vastas ta, et tahab pataljoni, kuigi ta oli endamisi juba mõelnud, et kui teda polgu staapi maarakse, siis ta vastu vaidlema ei hakka: ta oli ju ikkagi neli korda haavata saanud. Kui saadetakse tagasi Stalingradi varemetsesse, samas kus ta enne sõdis, siis ainult oma pataljoni, ja mitte kuhugi mujale. Kui aga algab uus lugu, võib ju ka polgu staapi minna. Ühesõnaga, sinna, kuhu saadetakse.

Nisugused olid ta mõtted eile. Täna aga, kolm tundi tagasi, kui ta tuli parajasti III. diviisist, kuhu ta oli talendussväge viinud, nagu ta korraga Serpilinit.

Staabi muldonnist välja tormav armeejuhataja peab Sintsovi, kes seisis jaigalt valvel, kasi kõrva aares, peab aegu pikali jooksuma, siis laks ta auto juurde ning avas ukse. Samas jooksis muldonnist vormipluusi vael välja Serpilin, jõudis armeejuhatajale auto juures järsku võttis valveseisangu, tõstis käe kõrva äärde ja ütles midagi. Sintsov ei kuulnud, mida.

«Ükskõik, tee, nagu kästud!» ütles armeejuhataja, üks jalg juba astmelaua.

Kuid Serpilin ei läinud ära, vaid seisis armeejuhatajale ikka nii ligidal, et see ei saanud autosse ronida. Sintsov kuulis Serpilini tuttavat kõrget häält.

«Kuulen! Aga ma teen oma arvamusel rindejuhatajale teatavaks.»

«Siis võid kindel olla, et meie koostööst midagi välja ei tule,» ütles armeejuhataja pead tõstes ja Serpilinile silma vaadates.

Tema näkku oli kirjutatud ootus, et Serpilin mõtleb ümber ja ütleb midagi muud.

Serpilin vahtis ja seisis ikka valveseisangus, ainult vahtis abaluid külma pärast.

Serpilin hõlunud armeejuhataja tema naost seda, et ta ei tahtnud; midagi omaette põmisdes, vististi ta ei tahtnud vandesõna, istus ta raskelt autosse, tõmbas jalad kokku ja lõi auto ukse ikka veel päripilini nina all klõmndi kinna.

Serpilin vahtis paigalt ja paiskas tagarataste alt Serpilini tagastele porise lumejoo.

Serpilin kopsis saapaid vastakuti, väristas veel kord põlvi all oma kõhetuid abaluid, keeras järsku ringi ja läks. Sintsovist mooda muldonni, ilma et oleks teda kuulnudki.

Serpilin ja kõvasti keskelt kokkutõmmatud abaluid ta Sintsovi meelest nagu kõhnem, kiitsakam ja... ta, kui ta omal ajal oli. Tema hobusekoon oli... ta, luistel sarnadel paisusid kurjakuulutad... mügarad. Need isemeelsust ilmutavad mügarad sarnadel meenutasid äkki Sintsoville, et Serpilin ja poolest saadik tatarlane. Kunagi neljakümne aastal, öösel enne piiramisrõngast läbimurdmist, Serpilin temaga ootamatult hakanud oma lapse... kima. Miks? Kes seda teab, miks. Võib-olla... selleparast lapsepõlv, et mõtles surmale?... mille Serpilin oli muldonni minnes... pole tõmmanud, laimetas veel, Sintsov aga... paigal ja vaatas Serpilinile järele, vaatas... laimetavat telkmantlit.

Sintsov on inimesel oma esimene armastus. Sintsovi armastus oli Serpilin, sest esmakordne kohtumine selle mehega andis talle tookord, neljakümne esimesel aastal, tagasi usu iseendasse ja kõigesse sellesse, millele ta poleks tahtnud elada.

Sintsov jäi see tund mul meeles...» mõtles ta muia... sest niisugune mõte tuttava kindrali puhul ajas... ning läks ülemusele ette kandma, et täiendus III. diviisile on kohale viidud.

Pärast raportit talle uusi ülesandeid ei antud; ta läks muldonni ja heitis ülemisele narile. Mõte Serpilinile ei meeldinud uinumist, nüüd aga, kui ta ärkas, ei andnud... enam asu. Muide, see polnudki enam mõte Serpilinile, vaid temaga kohtumise mõttest hargnenud mõtted.

...müsst. Neljakümne teise aastal algas ja lõppes
...tal kahes hospitalis, vahepeal oli kolm korda
remleitnantide kursusi tagalas — pärast esimest
pidali — ja seitse kuud sõda — enne teist haav
Kõik need seitse kuud oli ta õnneks ühes ja samas
sis: ta saabus sinna mai algul, kui algas pealetung
kovile, ja lankus sealt haavatuna detsembri algul
lingradis, pataljoni asus kolme olumaja varemes
kumne saamu kaugusel ees aga olid sakslased ja
taga Volga, mille taga teatavasti maad ei ole

Teab, kes seda esimesena ütles, kuid nii see ju
selt oligi, see kajastas üldist meeleolu. Seda ma
õigmini lümeva pa nagi ta teisel kaldal meele
sele tulles, kui haavatud reged li autole tõst ti la
vahi oli ääretu ja valge mustendavad teetapi
oli kuulhaav, kuul oli jooksnud küljest läbi, pea
sealtsamast, kus esimenegi sõja alguses Bobruiski
res, ja jälle polnud haav kuigi raske, kuid vereka
oli suur. Sakslased olid juba kolmandat nädalat
lingradis ümber piiratud, paistis, et lõpp on läh
ja ta oleks tahtnud lõpuni oma pataljoni eesotsas
Ok ks tahtnud, aga ei saanud

Kõik seitse kuud, algusest peale, sõdis ta ühes
samas divisis ja ka samas pataljonis, kus ta tegi
kõik mõeldavad ohvitseri teenistusastmed: oli rahva
komandor, siis roodukomandor, siis pataljonikomanda
asetäitja, siis jälle roodukomandor, vahepeal adjuut
ja staabiülem, siis asendas surmasaanud pataljon
komandori, kuni tuli uus inees. Ja lõpuks, kaks ku
enne haavatasamust tuli tal jälle selle uue, samuti
surmasaanud mehe asemele tulla, arvult viienda
jonikomandorina, kui maikuu lahingutest lugem
hakata.

Kas teda pataljonis armastati? Igal juhul toodi ta
haavatuna tule alt välja, kasku ootamata. See on ro
k'm vaart kui sõnad. Ja tema tänutunne meeste vastu
oli osake sellest igatsusest oma pataljoni järele

Otsustavamaks mõnendiks tema sõjamehesaatu
osutus see oö neljakümne esimese aasta oktoobris, kui
ta viimast korda oma naisega kokku sai ja talle ütles
et ta laheb sõtta kellena tahes ja kõigele vaatamata
kui ta ütles ja nii ta ka tegi.

...müsst juba lihtne ja hirmus sõduritee:
...tappasakslasi nukaua, kuni ise surma või haav
...müsst

...eda teed. Ta ei unustanud, et ta oli lainud
...kuna, polutjuhina, pluuataskus partei-
...müsst ka seda, et ta polnud parteipiletit
...müsst ega ära põletanud, ja kui inimesed teda
...müsst tegid nad talle ülekohtu, ja tal jätkus
...müsst mitte leppida. Ta langes detsembrikuus
...müsst rivist välja ja lebas operatsioonilaua —
...müsst seda, kui Malinin hospitali viidi; ja ta ei
...müsst teada, et kui ta oleks kuu aegagi veel rivas,
...müsst vaecos vastu pidanud, oleks see ülekohtu vis-
...müsst ootamatult põrmuks varisenud, nagu ta
...müsst maadki. Aeg-ajalt tundis ta pöörast viha selle
...müsst vastu, kuid õigluse järeleseadmist ära oota-
...müsst ta ükskõik kellena, ja see ei lasknud tal
...müsst talgiks minna. Iga päev suri tema kõrval tubli-
...müsst kes lootsid ellu jääda nagu temagi, ja see, et
...müsst, oli juba iseenesest nii hirmus ülekohtu, et
...müsst ei jätkunud tal jõudu iseendale mõelda.
...müsst thus sudametunnustust mitte mõelda. Küllap nii
...müsst teist, kuidas kunagi.

...müsst hospitalis, jumalale tänu, saadakse sagedamini
...müsst kui surrakse, ja elu sunnib meenutama kõike,
...müsst on olnud, sealhulgas ka ülekohtu.

...müsst utas hospitalist korraka viis kirja ja sai kolm

...müsst, de vaecos — «kas mind võetakse parteisse
...müsst — vastust ei tulnud.

...müsst, kuhu ta oma naisevennale sojaleelse vaecos-
...müsst jargi kirjutas, ei vastatud samuti.

...müsst tuli vastus otsesele järeleparimisele naise
...müsst ootamatult ruttu. Loetamatu nimega pataljoni-
...müsst teatas, et M. T. Artemjeva kohta, kes lahkus
...müsst teenistusulesande täitmiseks, vaecos juhatusel
...müsst ei ole.

...müsst Popkov vastas postkaardiga, et korteris pole
...müsst pole ka olnud, keegi pole käinud ega mingit
...müsst, ta ise on haige, ja vaevalt ta enam töö-
...müsst

...müsst komiteest tuli kiri, et nad teavad Malini

haavatasaamisest, kuid ise ta pole endast kirjutanud ja ka see pole teada, missuguses hospitalis ta on.

Ring oli sulgunud ja polnud ette näha, et saatus kuskilt poolt avaks.

Neljakümne teise aasta jaanuari lõpus, kui ta paranejate komandosse üle viidama, ilmutas hospitaalkomissar tema suhtes osavõtlikkust ja soovitas tal tulla lühikese aja jooksul Moskvasse sõiduks.

«Äkki kuuled seal midagi oma naisest.»

Sintsov aga taipas, et praegu ei saa ta naisest midagi kuulda. Kõik, mida teati, oli talle juba teatavaks teatud — nimelt, et midagi ei teata. Juhusliku kokkusaamise imet ta ei uskunud. Lõpuks, et see oli juba üheks kord juhtunud. Sõita aga ümberistumistega neli päeva Kurganist Moskvasse ja misama kaua tagasi, selleks et lihtsalt kaks päeva Moskvas olla, — milleks tal seda vaja on?

Tõsi küll, seoses Moskvaga kais peast labi üks mõte minna oma vanasse toimetusse. Aga kes teab, kus see praegu on, kas Moskvas või kuskil rongis? Ja kui ta leiaks selle üles, mida ta seal raagiks ja mida paluks? Kui juba eeslinil, hoolimata lahingutest, ordenist ja Malinini eestkostmisest, ei peetud vajalikuks teda paljude teiste tagasi võtta, mis siis toimetustki teha saab? Ja lihtsalt sinna jaada, paluda, et ta voetaks ükskõik kelle lena tööle, kas või korrektorina, ainult et toimetusse, misugune mõte vilksatas küll ka, kuid ei jaanud peale. Nüüd tundis ta sõduri vimma oma endise ameti vastu. Ehkki ta lehti lugedes taipas, et ei saa kirjutada kõigest, mida rindel naed, kõrvutas ta ometi endamisi seda, mida ta nagi, sellega, mida kirjutati, ja oli vihane, kui ta pidi tühja loba lugema. Nagu enne sodagi kirjutasid inimesed mitut moodi: ühed polnud kaotanud sadamatunnistust, teistel aga, nagu naha, polnud seda midagi olnudki.

Moskva asemel palus ta lüha linna minna. Komissar kehtitas õlgu ja lubas, ja Kurgani linna sõjakomissari kelle juurde ta läks otse hospitalist palvega, et ta võtaks nooremleitnantide kursusele, ei kaalunud kaua. Kursus ei ole misugune paik, kuhu tullakse sõja eest varju. Neli kuud või veelgi vähem teise hõrmi toidul ja valmis, küps: sõida aga sinna, kus käib laskmine,

ja võta tüdru vastu! Sintsov oli sõjakomissari arvates üheksa nädala mees: lahingukogemustega vanemseersant, kaitse orden rinnas, haavata saanud, lisaks kõigele ka juba käinud. Niisuguseid mehi kursusel ära ei

võetaks. Üheksakümne viiendal päeval lasti lend enne sõja, rivistati ules, sooviti nooremleitnandi ametisse puhul õnne, pisteti lahetuskiiri pihku — ja lahutati. Valmistuti pealetungiks Harkovi all, ja ees- ja taga juba aegsasti reserve; pealetungi ajal pole ka midagi kugi pikk — keskelt labi valtab see tullem ja haavata- või surmasaamiseni üheksa päeva. Üheksakümneku otsust vastu võttes arvas Sintsov, et suudab siis sõjas rohkem ära teha, kui ta on teinud. Kursus avas selleks tee ja sõda kindlasti on tööpoolest nii.

Pealetungi ajal juhatas ta rühma, aga juba peaaegu nädala pärast viis ta pataljoni puramistrõngast välja, sest kui pomm oli tapnud kõik, kes komandosid juhtis, oli tema, hoolimata ühestamsast kupust ja haavast, ellujäänud leitnantidest kõige vanem.

Üheksa nädala möjus sinu kaasa läbitehtud sõdurite, aga ka ammu kogunenud poórane viha fašistide vastu. Kes ajasid meie vagesid jalle lagedas stepis taga ja tapavad janest. Mõnel ehk ei jatkunud noil hetkil ka viha, temal aga jätkus, ja see paiskas ta kõhuli maale poolt mahajaetud tankitõrjepussi kõrvale, kas või maale, oodata ja suruda päästikule mitte vareni ega lõpuni, vaid just õigel ajal, nii et saksa tank taganeva pataljoni silme all põlema süttis.

Paremus lahingus, kus võrdsete õiguste korral just see mees, ja mitte mõni teine, võtab juhtimise enda kätte, tuleneb kõige lihtsamatest ja kõigile silmanähtavatest asjadest. Sellest, et sa süütad tanki. Sellest, et kui fašistid enam ei tulista ja kui ennast maadligi suruvad, mehed seda veel pole märganud, tõused sina esimesena püsti. Sellest, et sa ratsutad saduldamata hobudel juba positsioonidelt lahkunud suurtükiväelaste juurde ning veenad neid kahureid tagasi viima ja silmapaigal paistvaid tanke tulistama, ja et nad kuulavad sinu sõna ning tulistavad, nii et üks tank süttib põlema ning teised lihevad ära. Ja sellest, et mõnel sinu ja kõigi

teiste jaoks kohutaval hetkel pole sinu näol hirmu serit, ja seda märgatakse; ja sinu hää ei muutu kunaks, vaid jääb endiseks, ning sa annad tavalise kasuluse, mida mõnel vähem raskel hetkel taipaks anda üks, sel hetkel aga ainult sina. Ja muidugi on vaja seda, et sa sel ajal, kui sa kõike seda teed, surma haavata ei saa.

Nii sünnivad ellujaanuist mõne päeva ja nädala komandörid, kes on võimelised rohkemaks, kui seni on arvatud.

Nooremleitnant Sintsov viis Doni taha diviisi juurde pool pataljoni ja veel sadakond nendega liitunud pataljonidega ja relvadeta meest.

Pataljoni võttis vastu diviisi staabist saabunud kaitseleitnant, nooremleitnant Sintsov aga võttis vastu sissipataljoni esimese roodu. Ta oli küll ikka veel nooremleitnant, kuid anda nüüd tema juhatuse alla roodu väiksem vaevosa poleks olnud heaperemehelik tegu; seda teadsid teised ja seda teadis ka tema ise.

Harkovist taganenud diviis, mis oli viimse võimalik seni ja viimse veretilgani vastu pidanud, viidi taandamiseks tagalasse, septembri keskel aga, kui kõik rippu juuksekarva otsas, saadeti ta üle Volga Stalingradi südalinna. Ta sõdis praegugi seal, Sintsoville, selle diviisi pataljonikomandörile, täpselt teadaolevate majavahetuste vahel, nurkruakujulisest majast vasakul tänaval kuni ringikujuliseni paremal.

See oli tema diviis, ta oli selles diviisis pataljonikomandör, sest seal leidis ta lõplikult iseenda ja oma lühia sõjas. Seal kais ta tule all piki kallast kolm kilomeetrit sinna ja tagasi oma Punalipu ordeni järel. Seal sai ta leitnandiks ja vanemleitnandiks. Ja seal astus ta lahingus valjapaistnud sõjamenena uuesti parteisse — meeste soovitusetega, kes polnud teda enne diviisi tulekut näinudki, kuid kes olid teda tundma õppinud tule all tundes teda seega paremini kui ta oma ema.

Üks neist, Šavrov, koha poolest polgukomandör ja aastate poolest Sintsoviga ühevanune mees, andis talle nõu panna elulookirjeidusse lause, mis tõest kõrvale ei kalduks ja ometi ka asja untsu ei ajaks «Kaotasin parteipileti piiramisrõngas olles.»

Sintsov raakis talle kõik ära ja Šavrov uskus oma pataljonikomandöri iga sõna; kuid vastuseks väitele, et ta ei oleks kirjutada täpselt ja üksikasjaliselt kõik, nii nagu oli, karatas ta:

«Paljud nendele kontrollimishulludele veel üheks aastaks teed anda? Kui võiduni elame, tõesta siis, nii palju kui saada soovib. Ja taasta oma staaž. Ja kui sa nii kaua elada ei mõtle, pane siis südametunnistuse rahustamiseks kõik kirja, nii nagu oli, ja pista see jutt medaljoni. Ja kui mõni pärast su surma selle medaljoni leiab ja leiab et usu, siis on ta sigal!»

Patjoni Sintsov midagi ei pannud, kuid Šavrovi sõnade poolest öeldud jämedad sõnad keerasid kõik tema hinges oli kõveraks vaanatud, kriginal. Mõni aega, Malinin oli seda küll omal ajal, neljakümne aastal, püüdnud teha, kuid ei jõudnud või ei tahtnud, sest sus polnud veel otsust, et neid, kes on võimelised valja paistnud, tuleb viivitamata parteisse tagasi võtta.

Tal tuli tal siis hakata teenima uues väcosas, ei tea mis suguses. Niipea kui lahkud armee hospitali territooriumilt, oled jälle saatuse mangukann, hakka jalg otsast peale. Inimesed proovivad igasuguseid viise, kuid petavad, teevad ükskõik mida, et aga oma väcosas saada. Nahtavasti on see tahtmine ikka väga elada ja surra nende hulgas, kellega sa oled jalg kõrval võidelnud. Aga enamasti on kõik tühi vaev; teab, kuhu keegi satub.

See on muidugi suur, see on tõsi, ja neelab palju, kull sin, kull seal... Ja neid tuleb võtta ning võtta sinna, kus on horedamalt. See on arusaadav. Aga see teeb haiget, kui võiks vastu tulla, ja võiks. Ei ole harjutudki teiste soovide puhul kaaluma, kas seda saaks ehk taita. Ometi ei teeks ka see sõjas. Inimene pole tikk, talle ei ole ükskõik, kuhu ta pistetakse. Ja soov oli ju väga lihtne: sõdida oma pataljonis kuni Stalingradi lahingute lõpuni. See on vist vist enam mägede taga. Võib-olla veel nädal, ja ongi käes.

«Vaikus? ... Tal oli raske kujutleda, et Stalingradi saabub vaikus. Vaikus kahe runnaku vahel — see on luttav mõiste. Aga täielik vaikus? ...

Ta keeras nari peal jalle kulge, sest sein õhkustat...
Nagu enamik polgu ohvitseridest, käis ta Stalingra-
di s vatipukste, karusnahkse vesti ja sõduri vatikuuga.
Nii oli parem joosta ja vundamendi alt labikaevab...
kitsastes mutikäikudes ronida.

Vatikuub oli tal seljas ka siis, kui ta üle lageda...
tes, mida ta oli juba kolm-nelikümmend korda...
haavata sai. Kasukas jäigi tal sinna kõikule, maja k...
risse, pataljoni staapi.

Juba eile oosel, kui tal kästi mahalaadimispa...
täiendusvag. 111. diviisi viia, kahetses ta oma ka...
kat taga. Hommikul näitas kraadiklaas alla kolm...
kümne ja tuul oli vinge; kolonni kohale viies sai ta
kõvasti külmetada. Praegu naril väherdes ja n...
seina külmust tundes mõtles ta jälle Stalingradi jäänud
kasukale.

Kui tema käskjalg Seleznjov oleks ellu jäänud, ole...
tal muidugi meeles olnud haavatule enne ärasaatm...
kasukat selga panna. Kuid Seleznjov sai tema silma all
surma. Seleznjov roomas tema poole, talle appi, kuid
kuul lendas kivri serva alla, ja mees jäigi roomama...
pealt lamama, paljad kinnasteta kaed pikalt ees. Ta
kraapis korraks kattega lund ja ei liigutanud enam.

Keegi tuli külma parast agisedes ja ringutades sisse,
hakkas kätega laual kobama, vandus ja kuis:

«Kas siin on keegi?»

«On küll,» ütles Sintsov.

«Tikke on?»

«Välgumihkel.»

Käsi puudutas pimedas Sintsovi kätt ja võttis välgu
mihkli.

«Teistel töötab mootor,» ütles tulnukas, «aga meile ei
raatsita anda!» Ta rakis välgumihklit ja pani laual
oleva «katjuša» põlema. Lommivajutatud mürsukestast
tõusis kitsas tulekeel.

Rudeid vahemaks võtmata istus tulija maha ja viskas
mütsi lauale. Nüüd tundis Sintsov ta ara. Mees oli nagu
temagi vanemleitnant, oli samuti enne pataljonikoman-
dör olnud. Elle õhtul rääkis ta, et oli saabunud sinu esi-
mesena, viis päeva tagasi, aga pole ikka veel kohale
maaratud. Nüüd olid valguses selgesti näha tema
ümarmargune naiselik nägu ja jämedad punased vurrud.

... oli suured, et tundusid kulgekleebitud näit-
b peaurudena.

«Välgumihkel!» ütles Sintsov.

... mees keeras välgumihklit käes ja viskas
... pisti tõusmata Sintsoville. Sintsov püüdis välgu-
mihkli õhust kinni ja pistis vatikuue tasku.

«Tulemasin,» ütles vurrudega mees. «Trofee
...»

«Kodurid tegid,» vastas Sintsov, ja talle meenus jälle
... välgumihkel oli tema kingitus.

«Kui te kaitsel olite?» küsis vurrudega mees.

... oli rumal küsimus — pealetungil pole mahti
välgumihklitega tegemist teha —, ja Sintsov ei vasta-
nudki.

«Täna mul vedas,» ütles vurrudega mees rõõmsalt.

«Ma olen juba kolmes diviisis käinud — ja mitte ühte
tuttavat nägu! Aga täna viisin saja üheteistkümmen-
... kirja ja jooksin kohe oma endisele komandörile
kindralmajor Kuzmitsile sülle.»

... Sintsov oli täna 111. diviisis käinud ja samuti
... kindralit näinud, kelle perekonnanimi kõlas õieti
... oli vastanud tema küsimustelegi. Kuid
... ei õhutanud ta jutuaajamist sõjas omandatud
... must mooda kuni saad vait olla, ole vait.

... vurrudega mehel polnud aga mingit õhutamist
...»

«Nüüd olen tehtud mees,» jätkas ta lõbusalt. «And-
... kindralile märku, et ta esimesel võimalusel mind
... tutvuse nimel enda juurde võtaks. Suvel, enne
... ma haavata sain, oli ta Lõunarindel meie diviisi
komandör. Kus sina suvel olid?»

«Lõunarindel,» kostis Sintsov vastu tahtmist, mõeldes
... oma pataljonile.

«Kus te seisite, mis te tegite?»

«Laskama, mis teiegi: lasksime sakslaste eest jalga,»
... Sintsov, murates selle üle, et teine mees ütles
«seisite».

«Meie ei lasknud.»

«Ega sina meie ka ei lasknud,» ütles Sintsov.
... khesaja kahekümne seitsmes käskkiri ei käi-
nud meie kummagi kohta.»

«Jah, raske käskkiri oli see küll,» ohkas vurrudega mees.

Omas südames ei olnud Sintsov temaga nõus: mitu kahesaja kahekümne seitsmes käskkiri polnud raske vaid raske oli see, et asjade käik mineva aasta tingis niisuguse käskkirja. Rindel oli olukord halb, kui halb ja vahel tundus juba, et taganemisele ei ole lõppu. Õige natuke aega enne seda käskkirja sai Sintsov oma silmaga näha kogu meie mannetust, nägema sammu kaugusel marssalit, rindejuhatajat, kes oli tulnud eesliinile korda looma. Sõitis oma «Emkaga» põgenejate karja keskele, käis taganejate hulgas, peatas neld, ise turske, vahva ja abitu. Tuli meeste juurde, keelitas neid — ja mehed jäid seisma ning andsid tema silme all auke kaevama, aga kui ta edasi hakkasid tasapisi jälle tagasi tõmbuma...

Siis tulid otse taganejate hulka mäenõlvakule «kõrre jušad» — neid nähti esimest korda. See oli juba hoopis midagi muud! Andsid sakslaste pihta kaks kogupauku ja panid nad kohe mitmeks tunniks seisma. Panid seisma ja sõitsid oma teed. Nagu poleks neid olnudki! Vastu õhtut hakati jälle taganema. Nuta või sure maha!

Kahesaja kahekümne seitsmes käskkiri sundis lihtsalt tööle näkku vaatama. Midagi muud ta ei teatanud kui seda, mida ise nähti. Aga tegi selgeks, et küsimus on selles, kas peatuda või hukkuda. Kui nii edasi läheb, on Venemaa kadunud!

Imelik küll, aga kui seda karmi käskkirja ette loeti, tundis Sintsov rõõmu. Tundis rõõmu ka siis, kui ta kuulis tõkestussalkadest, kes põgenejaid tulistama hakkavad, kuigi ta väga hästi teadis, et see käib otseselt ka tema kohta, et kui ta põgeneb, saab ta esimesena kuulda pähe. Ja trahvipataljonidest kuuldes tundis sellestki rõõmu, et need luuakse, kuigi ta teadis, et kui tema peaks ilma käsuta taganema ja tribunali alla minema, tuleb ka temal seal, lõkmed maha rebitud, verrega oma süüd lunastada.

Nad tundsid ise vajadust peatuda ja korda jalule seada. Seepärast nad olidki valmis igasuguseid karme abinõusid heaks kiitma, maksku see kas või nende oma elu.

«Kuule,» ütles vurrudega mees, kellele vaikimine

olnud lubavaks läks, «ma pole sind oma teada eilsest saanud näinud. Kus sa olid?»

«Saadeti vastu ööd täiendusväge tooma.»

«Täiendused?»

«Pole viga,» ütles Sintsov ja keeras teise külje.

Alles lahing näitab, mis täiendusvägi väärt on. Pealt näha polnud neil küll tõesti viga.

Kevadel, kui lahingud algasid, oli pataljonis ootamatult palju vanu mehi. Kuigi kontrollimisel selgus, et nad ei sõdinud halvemini kui teised, oli mulje alguses meenud: mis sellest niiviisi saab? Sõja esimene aasta pole veel lõpul, aga sõdurite hulgas on juba neljakümne viie kuni viiekümneaastasi. Taganemisel, kui hulk aega hõlvet ei aetud, oli mõnel sentimeetripikkune hall habeme, ja need nägid siis välja nagu päris vanad ätid. Sõja jaoks nad olidki vanad ätid. Kas siis ühe aasta kaotused olid nii suured, et tuleb juba nurkadest pühkmeid kokku kraapima hakata? Ei, nähtavasti asi siiski nii kaugel ei läinud. Nüüd olid uued täiendusmehed nooremad. Enamasti alla kolmekümne.

Vurrudega mees vaikis natuke aega, siis hakkas juba ajama: sakslastel olla niisugune kord, et kui oled kolm kuulatut tule alt ära toonud, saad nädalaks ajaks koju puhkusele.

«Mis sa arvad, kas niisugune asi on võimalik?»

«Ei tea,» ütles Sintsov.

«Kui saaks ometi puhkust,» ütles vurrudega mees meelavalt, «saaks naist katsuda, meelde tuletada, mis sugune ta on...» Ja äkki küsis: «Kus sa enne hospitali olid?»

«Stalingradis.» Sintsov nimetas oma diviisi numbri.

«Kuulus diviisi!» hüüdis vurrudega mees. «Miks sa enne eile vakka olid?»

«Kas sa lased mind ükskord magada või ei?» küsis

«Õigus jah,» nõustus vurrudega mees. «Nii et sa jääd magama?» Ta jäi lõpuks vait, võttis välitaskust kardi ja hakkas, kulm kortsus, seda vaatama. Kortsus kulmud sobisid tema naiselikule näole niisama vähe nagu ta paksud külgekleebitud vurrud.

Sintsov ei tahtnudki öieti magada, kuid vurrudega mehe küsimused kiskusid teda eemale mingist olulisest

mottest, uhest tahtsast mälestusest, mis pidi juba mitu korda meelde tulema, kuid kadus jälle võorast hundi kuuldes.

Alles nüüd, vaikusel, kerkisid mõlemad tema väsinud ajus pinnale, nii mälestus kui mõte.

Mälestus oli Kamõšini hospitaliõest.

Mõte aga oli ikka see vana ja igavene mõte — naisest.

Nüüd muutus see vana, igavene ja ajuti juba nüüdnud mõte tema kõrvale tekkinud hiljutise mälestuse tõttu teravaks ja talumatuks.

See õde oli hea inimene ja püüdis vististi head teha, rohkem temale kui endale. Aga mitte kui midagi head sellest ei tulnud ei temale ega õele, ja Sintsov tundis end õe ees süüdlasena. Ei oleks pidanud tema juurde koju minema pärast hospitalist väljakirjutamist, kui õde kutsuvalt ütles, et tema toakaaslane on hommikuni öövalves. Ei oleks pidanud minema ega temaga istuma ega jooma tembitud piiritust, ega ootama, kuni algas see, mille pärast ta läks, kui ta polnud kindel, et ta seda ammust aega mõnelt naiselt tahab ning on selleks valmis. Tundus, et on valmis, kuid selgus, et ei ole.

Naine ei olnud temast noorem, vaid koguni vanem, oli tark ja ei oodanudki temalt mingit valet või tarbetuid sõnu. Võib-olla sellepärast mõtleski Sintsov, et ta võtab enne rindelesõitmist kätte — niisama lihtsalt, ilma sõnadeta, ja astub üle selle piiri, millest ta varem polnud üle astunud. Ja ka sellepärast, et ta hospitalis, ühesõnast ööst peale hakkas mõtlema Mašale kui surnule. Varem mõtles ta temale kui elavale: kus ta võiks olla? Ja äkki hakkas mõtlema kui surnule. Ta mõtles nii, nagu oleks ta saanud Maša surmateate, milles polnud ainult öeldud — millal?

Kust see veendumus tuli, seda ei teadnud ta isegi. Võib-olla sureva voodinaabri agooniakarjetest, võib-olla aga vaikusel, mis neile järgnes?

Selle tundega ta uinus ja ärkas ja vaatas, kuidas õde sidemeid lahti rullib. Ja selle tundega andis ta vaikides vastuse, kui ta ükskord õega juttu ajas ja juba mitmendat korda tema pilku kohtas: «Jah, muidugi. Miks mitte?» Ja kujutas endale ette, mismoodi see kõik läheb.

Ja kõik läkski nii, nagu ta oli ette kujutanud, kuni selle hetkeni, kui õde vaikides laua ära koristas, vaibates voodi üles tegi ja hetkeks veel kord laua äärde istus, tema kõrvale, toetades joomisest õhetava pehme, noore, kortsudeta põse käele ja öeldes oma neljakümne viimesel aastal langenud mehe kohta, et ta on juba hakanud unustama, missugune ta mees oli. Ta ütles seda ühetahenduslikult, füüsilises mõttes, milles on võimatu kahtluda, kui istud naise kõrval. Ta teadis, et ta on peatunud minu oma, ootas seda ja tahtis, et sa juba ette teaksid, et kui ta on sinuga, siis mõtleb ta sinule, aga mitte kedele, kes tal enne sind on olnud.

Ta oleks võinud seda ka ütle mata jätta, sest Sintsovi oli see ükskõik. Aga kui ta seda ütles, mõistis Sintsov äkki, et ta hakkab nüüd ise sellele mõtlema — mitte temale ja tema mehele, vaid endale ja Mašale ning sellele, kuidas see naine meenutas Mašat, kui ta tekinurga tagasi keeras ja padja kohevile lõi...

Tühja kah, ükskõik! otsustas ta jõhkral. Ta küünitas end naise poole ja embas ta võõraid, tarbetuid õlgu, ja naise tarbetu, võõras suu paotus Sintsovi jaoks tarbetu muudluse ootel...

Sintsov laskis käed rippu, tõusis püsti, kõndis paar korda toas edasi-tagasi ja lahkus mõne ränga hetke jooksul.

Vististi oli tema näole kirjutatud lootusetu mure, sest naine ei hoidnud teda tagasi, ainult vaatas teda vaikides, kui ta tuba mööda kõndis.

Sintsov läks hospitali tagasi, heitunud oma ülepääsmatult tugevast kiindumusest Maša vastu.

Kui ta kahe tunni eest oli läinud sama tänavat mööda, hoides sellel võõral naisel käe alt kinni, himustas ta lihtsalt seda naist nagu näljane leivatükki. Ja ta mõtles rõõmsale nagu millelegi hoopis muule, täiesti erinevale sellest, mis tal oli naisega, keda ta armastas, kui naine, keda ta armastas, veel elus oli. Kuid selgus, et hoopis muud, täiesti seostumatut ja erinevat sellest, mis tal oli olnud Mašaga, ei ole ega saagi olla.

Sintsov jäi seisma, nõjatus vastu majaseina ja tajus selles rõõmuga, mis meenutas oma tugevuselt peaaegu kadustunnet, et Maša on elus, et ta peab olema elus, sest ta ei saa ilma Mašata elada. Ta tajus seda ja tundis

Mašat enda kõrval seisvat. Maša seisis ta kõrval ja lasknud tal ärgata võõras voodis, võõra naise juures, puudutada oma kehaga võõrast keha.

Pinevust talumata tundis ta juba järgmisel hommikul õudust, mis haaras teda tervenisti: just praegu, kui ta tunneb Mašat enda kõrval kõigi tema näo ja kehaga joontega, võib Maša olla seal kuskil suremas! Sest võika ja ometi lakkamatult pealetükkiva aimuse vahel ses paistis äkki kõik muu tähtsusetu ja rumal: kuulunud nüüd, keda see huvitab, kas üksik mees veetis öö naise või üksiku naisega või ei veetnud!

Vurrudega vanemleitnant oli oma igatsusega naise järele osatanud jälle Sintsovi hingehaava, ja ta ei teadnud, kas peaks teda sellepärast kiruma või tänama. Hirmus on harjuda mõttega, et Maša on surnud. Aga võib-olla on veel hirmsam, kui sa tõukad selle surma mõtte sügavale sisimasse ja elad sellega nii, nagu ka kaks aastat mööda minivalja, teadmata, kus ja kunas miin su jalge all lõhkeda võib.

Jah, inimesel, kes saab kirju, on neid nähes vahel hirmus mõelda rauatükile, mis tungib rinda või pähe ja jätab temast ilma need, kes kirjutavad ja ootavad. Kuid hirmus on ka see, kui mitte keegi ei kirjuta ja mitte keegi ei oota, kui see rauatükk kellegi südamesse tabab, ja kohta ei jata. Raske on jääda üksinda, ja veel teravam on selles olukorras igatsus oma harjunud koha järele sõjas, oma pataljoni järele, inimeste järele, kes ei ole ehk küll nii üksildased nagu sina, sest et nad vahel saavad kodunt kolmnurkseid kirju, kuid on kõiges muus sinu võnnad, sinuga võrdsed kõiges, mida neil on kasatud või kästakse teha.

Aga kui Maša on siiski elus?

Ta mõtles võimatut ja absurdset: ta on nõus saatusega kõige hirmsamat lepingut sõlmima, on nõus surema ainuüksi selle eest, kui Maša mõni minutki tema kõrval oleks, siin, sellel külmal naril... Pärast tulgu või pomm...

Need mõtted sundisid teda raskelt, südamepõhjast ohkama, ta tõusis istukile, midagi nägemata, millestki aru saamata — otsekui oleks ta üles raputatud painavast unest.

«Mis sul viga on?» küsis vurrudega vanemleitnant.

«Muidagi!»

Ma hakkasin juba kartma. Tahtsin sind kinni hoida, et sa ei läheks, et kukud une pealt alla. Ega nalja ei ole. Inimene hoiab üleval olles närve vaos, ei lase ennast karta, aga unes läheb hulluks. Mul jäi poliitjuht suvel pärast õist lahingut kaevikus magama, tõmbas veel liikumantli üle pea. Tunni aja pärast kargab äkki istukile, rebib küüntega mantlit, viskab selle pealt ära, hüüab ja tormab kaevikust välja!... Hakkas juba valutama, vahe puudus, et oleks maha kõmmutatud. Tõmbusin ta jalgupidi alla. Küsisin, et mis tal oli. Ei saanud teinud teine midagi. Endal pisarad silmas. Oli, vanem mees, kedagi unes taga nutnud! Järgmisel päeval langes. Nii sugune uni tähendab surma.»

«Su oled ebausklik või?»

«Ei ole ma ebausklik midagi,» ütles vurrudega mees, «aga sõda teeb sust ei tea mida.»

«Kus su naine on?»

«Praegu on kõik hästi! Nüüd on ta evakueeritud, Baranovi lähedal. Enne oli Rostovis. Kui Rostov esimest korda fašistide kätte langes, ei taibanud ta ära minna, pärast juba taipas,» ütles vurrudega mees rõõmsalt.

Jah, kolmnurksed kirjad on sul muidugi ühtelugu olulised, kui sa ise neid ei saa, meenutas Sintsov, oma sõnnas piinlikkust tundes. Aga kui palju on veel sinu pataljonis mehi, kes pole kordagi neid kolmnurkseid kirju saanud? Ja kui palju perekondi jäi sinna, sakslaste juurde — ei taibanud ära sõita? Kui mitu pataljonit seda ei taibanud? Jah, vanemleitnant leidis õige sõna.

«Miks sa vait oled?» hõikas vurrudega mees nagu burdile.

«Vahandust, kas sa küsisid midagi?»

«Ma küsisin, et kus sinu naine on.»

«Ei tea.»

Vurrudega mees ohkas ja vaatas kella.

«Kas lähme sööma? Aeg on käes.»

«Lähme.» Sintsov ronis narilt maha.

Muldonna tulid kaks leitnanti: üks noor, sõjakoolist, see, kes eile kõige valjemini eesliinile kippus, ja teine — pikk vanem mees, nässulastud ninaga. Sintsov

oli juba eile tähele pannud tema hallikslainud pead, ta ei tahtnud hästi sobida leitnandilõkmete juurde, haalt, mis oli tugev ja ometi katkev, nagu oleks mehes eneses, ja mitte hääles, tärisenud nähtamatu mõra.

«Mina pean sinna minema, kus ma kiiremini ordeni saan,» ütles ta eile oma mõranenud häälega, kui ootavatest kohalemääramistest rääkima hakati.

Keegi ütles selle peale:

«Lähme sinna, kuhu saadetakse.»

«Aga mina pean sinna minema, kus ordeni saab, ja mitte sinna, kuhu saadetakse...»

Eilset jutuaajamist Sintsov lõpuni ei kuulanud, ta läks ära.

Nüüd astus nässus ninaga leitnant muldonni, vajutas taburetile laua äärde istunud Sintsovi vastas ja ütles kasukahõlmu lahti lüües:

«Siin on päris soe.»

Tema laial rinnal oli viis haavatasaamise-paela, kuid mitte ühtki ordenit ega medalit.

Vist trahvipataljonist tulnud, mõtles Sintsov, nägates vastuolu aumärkide täieliku puudumise ning kaadriorhvitseri hoiaku, vanuse, auastme ja haavatasaamise-paelte vahel.

«Kuule, vanemleitnant,» ütles nässus ninaga mees Sintsovi pilku märgates, «mis sina sõjast saanud oled? Vatikuue alt ei paista.» Ta küsis seda käskivalt nagu inimene, kes on harjunud, et talle vastatakse, kui ta küsib.

«Punalipu ja Tähe,» ütles Sintsov.

«Hästi käes,» ütles nässus ninaga leitnant. «Aga minul on ainult need paika jäänud.» Ta näitas sõrmega haavatasaamise-paeltele. «Kõik, mis ma kodusõjas sain, võeti ära, kui mind kolmekümne seitsmenda aastal kinni pandi. Medalist «20 aastat Punaarmee» pühkisin suu puhtaks. Kui välja lasti, anti selle asemele tõend, et orden on kaduma läinud, sellega laksin sõtta. Ja need kaks, mis ma selles sõjas rinda sain, läksid trahvipataljoni nahka. Seda ei loeta, mis ma trahvipataljonis välja teenisin, aitäh sellegi eest, et kaks kuppu anti; nüüd ole mees ja katsu need neli püstkülikut jälle kätte saada, millega sa peale hakkasid! Said aru?»

En hingas Sintsoville viinalehka näkku ja kõõritas leitnandi poole, kellega ta koos oli tulnud.

«Mis sa vahid? Jõin ära oma osa ja sinu osa ja ütlen sulle aitäh. Kas pean veel kord ütleva?»

«Mina pole sõnagi öelnud,» ütles leitnant.

«Noh, lähme siis sööma või?» küsis vurrudega vanemleitnant Sintsovilt.

«Küll jõuad,» käreatas talle nässus ninaga vanemleitnant. «Lase inimesega rääkida.»

Hingates jälle Sintsoville viinalehka näkku, küsis ta:

«Said sa aru või peab veel seletama?»

Sintsov kehitas õlgu. Ta ei armastanud purjus inimeste juttu kuulata.

«Võib ka põhjalikumalt seletada,» ütles nässus ninaga leitnant. «Kahesaja kahekümne seitsmes käskkiri on õige, seda olen ma alati öelnud, et see on õige. Kui ma läinud suvel selle käega tribunaliseltsimeest lõin,» sirutas ta oma raske rusika kasukavarrukast pikalt välja, «lootsin ma just kahesaja kahekümne seitsmenda käskkirja peale — et saadavad trahvipataljoni verd valama, aga kinni ei pane. Teda lõin ma sellepärast, et me olime juba varemast ajast tuttavad. Lähemalt seletama ei hakanud. Ütlesin, et olin purjus. Aga purjus ma ei olnud. Said aru?»

«Milleks te seda kõike räägite?» küsis noor leitnant.

«Kas siin on siis niisuguseid mehi, kelle ees ei tohi?» küsis nässus ninaga leitnant väljakutsuvalt. «Siis palun teatada. Ja seda võin ma ka öelda, miks ma täna jään...»

«No jõite, siis jõite,» püüdis noor leitnant teda jälle tagasi hoida.

Kuid nässus ninaga leitnant raius kangekaelselt käega vastu.

«Võin öelda küll. Sest ma nägin teda täna ja mul sai hing täis, et ta polnud ikka veel endale kuuli pahe lasknud. Ma andsin talle suvel teiste ees vastu löugu, aga tema ei mõtelnudki kuuli pähe lasta. Kõnnib üleslaotud näoga ja ordeniga ringi ega kavatsegi surra...»

«Nooh, liiga palju tahate!» ütles Sintsov vahele, kes oli seni kangekaelselt vaikinud.

Nässus ninaga leitnant jõllitas talle verdunud silmade otsa ja torkas talle näpuga rinda.

«Just nimelt! Sa saad temast päris õigesti aru.» Ta oli öeldud nii, nagu paneks teda mõistama, et keegi tema peale tema sellest ka aru saab.

Muldonni uks läks lahti ja kõik pöördusid vaatama. Uksel seisis virgats.

«Seltsimehed komandörid, lubage teie poole pöörduda! Kes teist on vanemleitnant Sintsov?»

«Mina.»

«Staabiülema asetäitja kaadri alal ootab teid koostööenda juurde. Teate, kus ta muldonn asub?»

«Jah.»

«Sulle on tulnud kohalemaaramise kutse. Kui oleks muidu mõni ülesanne, siis oleks kutsutud operatiivkomandonda,» ütles vurrudega vanemleitnant kerge kahetunni sega — kas tundis kadedust või ei tahtnud ükski sõnaga minna.

«Paistab küll,» ütles Sintsov, vajutades ühe kaadri lakilakit pähe ja kobades teisega aset, et võtta sealt rihma ja nagaani.

KUUETEISTKÜMNES PEATÜKK

«Saja üheteistkümnenda komandör nõuab teid pataljoni komandöri kohale. Kas kindral Kuzmitš tunneb teid?» küsis staabiülema asetäitja kaadri alal ja osutas Sintsovi sõrmega taburetti, et ta istuks, kuigi jutujärgmine ei võinud tulla pikk. Täas tungles kõvasti rahvast Sintsov kehtas õlgu.

«Täna kell kolmteist viisin talle täiendusväge ja kandsin isiklikult ette.»

«Ja enne hospitali olite pataljoni komandör?»

Polnud selge, kumb see oli — küsimus või kinnitus. Sintsov ei saanudki aru, kas tema isiklik toimik on juba kohale tulnud või ei.

«Just nii, olin küll.»

«Vastu ei ole, tervis lubab?» küsis staabiülema asetäitja kaks küsimust ühe hingetõmbega.

«Just nii.»

Muldonni ukseava katva telkmantli vahelt vaatas sisse külmast punetav leitnandinägu.

«Seltsimees alampolkovnik, keda peab kaasa võtma?»

«Teda,» noogutas staabiülema asetäitja ja kirjutas ühe plümbilugutusega juba valmis lähetuskirjale alla.

Sintsov teadis juba, et temaga koos sõitev leitnant on 111. diviisi sideohvitser, ametikoha järgi polgu keemiatareenistuse ülem. Millegipärast oli tal tulnud tahtmine küsida, kes leitnant ametikoha järgi on, ja see oli vastanud vastama. Pärast vastust oli ta tükk aega vait.

Kemiatareenistuse ülemad ei armasta tunnista, et nad on keemiatareenistuse ülemad. Juba teist aastat on vastav ametikoht ikka kirjas, kuid praktiliselt ülearune, ja selle ala mehi topitakse igale poole augutäiteks.

«Ümberkaudu käib sihuke sagin, et hoia alt,» ütles leitnant, kui auto keeras sügavalt sissesõidetud laiale teele, möödudes mürsukastidega rinde poole minevatest autodest.

«Kas kindral Kuzmitš on ammu selles diviisis?» küsis Sintsov.

«Nadal aega. Enne oli Serpilin, läks armee staabiülemaks.»

«Oli kõva komandör?»

«Nõrka poleks edutatud.»

«Aga uus?»

«Kah kõva mees,» ütles keemiatareenistuse ülem kindlalt.

Võib ju olla, kes teab, mõtles Sintsov kahtlevalt. Täna, päeval, kui ta teda nägi, poleks ta küll osanud keegi väikest kidurat linnunäoga kindralit iseloomustada sõnaga «kõva mees».

Hea papi, oli ta päeval mõelnud, kui kindral oma äratallatud külataadi-viltides rudiseval lumel tätsas, nina üles alla viipumas nagu linnunokk, ja talle üksteise järel kiireid küsimusi esitas.

Kui Sintsov oli ette kandnud, et ta tõi täiendusväge, hakkis kindral mehed üles rivistada ja oli ise enne muldonnist väljas, kui need rivisse said. Kui viimased sõdurid alles joondusid, alustas ta juba kõnet, ja mitte jättis tavakohaselt:

«Külma pärast jääb agitatsioon ära. Kui Stalingradi jõuame, siis räägime. Ja sinna tuleb jõuda esimestena,» on praegu peaküsimus nii minule ja teile kui ka kogu Nõukogude Venemaale. Enne Stalingradi jõudmist puhkust ei tule, üks lahing teise otsa. Kui sinna jõuame,

siis puhkame. Mina olen teie komandör, auastmelt kindralmajor, nimi on Kuzmitš, Ivan Vassiljevits. Mul on kõik, kas te kutsute mind omavahel Kuzmitšiks või Vanjaks, kui te ravis ei ole, aga kui ravis, siis on teil kond kindel.»

Mehed hakkasid naerma. Kuzmitš ootas naeru vapustamise ära ja ütles:

«Minu elulugu on lihtne: maailmasõjas olin sõdur nagu teiegi. Kodusõjas juhatasin polku, nüüd diviisi. Sama soovin teilegi. Nüüd küsin ma teilt: kes te olete ja kus te sõdisite?»

Ta tätsas oma viltides rivi eest läbi ja küsis ühe teise sõduri või seersandi käest tema sõjateed, kusjuures ta oma eksimatu vaistuga iga kord märki tabas. Kõik küsitletud olid lahinguist osa võtnud ja hospidantid tulnud.

Üksteise järel tulid vastused: «Moskva all,» — «Voroneži all,» — «Tihvini all,» — «Medal «Vaprust eest,» — «Kaks korda haavata.» Teistele avaldas see sügavat mõju. Mehed ajasid rinna ette ja selja sirgu.

«Need, kellelt ma ei küsinud, ärge pahandagu,» ütles Kuzmitš rivi keskele jõudes. «Küsin teine kord. Sinna kus teie olete, tulen ka mina!»

Sõdurid viidi ravis toitlustuspunkti. Kõik kokku polnud kestnud kümmet minutitki.

Kuzmitš vaatas Sintsovi otsa ja hakkas temalt küsima sedasama, mida sõduriteltki: kus ja kellena ta on sõdinud? Kui kuulis, et Stalingradis pataljoniülemana, ütles ta:

«Paneks su paika, aga kohta pole.» Ja laskis tulema «Võite minna.»

Nüüd siis on koht, mõtlés Sintsov teed silmitsedes ja rehkendades, kui palju maad on veel diviisi staabini.

Talle tuli meelde vurrudega vanemleitnant, kes oli Lõunarindel olnud sellesama Kuzmitši juures, ja tema veendumus, et kindral võtab ta esimesel võimalusel oma diviisi. Võimalus tuli, aga Kuzmitš võttis Sintsovi, ja mitte teda. Mis seal teha, tuleb sedagi ette — seda, et võõraga on parem koos teenida kui oma mehega. Võib-olla on selle vurrulisega sama lugu...

«Mis kohale teid meie diviisis määrati?» küsis keemiasteenistuse ülem.

Pataljonikomandori kohale.»

Noorimest keemiasteenistuse ülem, «Kui ma hommikul ära tulin, olid kõik pataljoni komandörid elus ja terved. Kes siis välja langes?»

Ta vangutas veel tükk aega pead. Arutas endamisi, kas tema tuttavatest meestest võis just pealetungi eel surma või haavata saada.

Kõik kestis kaua, sest poolel teel sattusid nad pika «kütjušade» kolonni sappa, ja neist ei saanud mööda minna, sest rinde poolt tulid neile üksteise järel vastu tuljad veoautod.

Kui nad diviisi staabi juurde jõudsid, laks keemiasteenistuse ülem esimesena staabiülema muldonni sisse ja jättis Sintsovi ukse ette automaaturi kõrvale.

«Annan kirja ära ja kannan teie tulekust ette.»

Ohtu eel oli pakane veel karedamaks läinud. Tunnimees tagus viltides jalgu teineteise vastu.

«Kui tihti on vahetus?» küsis Sintsov.

Tunnimees ei vastanud. Diviisis oli kõva kord.

Minuti pärast tuli keemiasteenistuse ülem välja.

«Kandsin ette, minge sisse.»

Kaigu peal pistis ta lahtivõetud ümbriku, milles oli hahlavasti vastuvõtmise leht, välitaskusse ja kadus hahlavasti jätmata pimedusse, oma auto poole.

Staabiülema muldonnis oli kõik tipp-topp, nurgas polnud nari, vaid välivoodi ja selle kohal seinal vaip.

Staabiülem noogutas Sintsovi küsimusele: «Lubate minne astuda?», lõpetas oma telefonikõne ja tõusis püsti — kõhn ja pikk, pea ulatus muldonni lakke. Sintsov oli ükskord juba pikk mees, aga staabiülem oli veel pikem.

Sintsov raporteeris korrakohaselt. Staabiülem võttis tema käest saatekirja, luges labi, palus isikutunnistust, andis tagasi, võttis näpitsprillid ninalt, pani lauale ja sirutas Sintsovi kätte.

«Saame tuttavaks: polkovnik Pikin.» Ta muigas — vaat Sintsovi või ka oma pika kasvu üle — ja küsis:

«Aga teenides olite paremalt esimene?»

«Pole aega teeninud,» vastas Sintsov.

«Sis on teil järelkult kõrgem haridus, sõjalist õppust

oli üks tund nädalas, lõpetamisel saite kupu peale — reservohvitser valmis! Kui sõda tuleb, siis loodan, et sa peale! Oli nii või?»

«Just nii,» vastas Sintsov surmtõsiselt, sest nii enam-vähem oligi; ülikooli sõjaline õppus oli rohkem naljategu.

«Istuge,» ütles Pikin, «ja rääkige lühidalt oma sõjategevusest, aeg on kasin.» Neid sõnu öeldes vaatas ta silmanurgast masinal kirjutatud paberi poole, mis oli tema ees laual ja mille keemiaateenistuse ülem oli teinud; Sintsov piidles samuti paberilehte, raakis lühidalt, nagu ta oli harjunud, ja tuli kolme minutiga toime.

Staabiülem esitas küsimusi, mis sihtisid kõik uhte ja samasse punkti. Ta tundis huvi kui suured kogemused on pataljoni komandoril pealetungilahingute alal. Sintsov vastas, et Stalngradis roodukomandoriks olles võitis ta kaks päeva osa pealetungist Mamai kurgaanile, ja lisas uusi küsimusi ennetades:

«Tõtt öelda, oma hoidma olime juba õppinud, aga võõra võtmisega ei jõudnud kavatsustest kaugemale.»

«Siin tuleb kohe peale tungida,» ütles Pikin. «Saadame teid kolmesaja kolmekümne teise polgu kolmandasse pataljoni. Pataljon on aus, aga tal ei vea. Uusaastal õel sai üks komandor surma, tana teine. Ja seegi lootsi juhuse tõttu. Kaks meeolule mõjuvat hoopit ja järgi. Meestele ütleme, et paneme neile stalngradlase pataljoni komandoriks. See maksab nende silmis midagi. Nagu minugi silmis. Ja pealetungi kogemused tuleb omandada pealetungil. Suuremal osal meist on neid samuti vähevõitu. Kas ajasin harmu peale?»

«Ei. Teen, mis suudan.»

«Kui kaua te viimase polgukomandoriga koos teenisite?»

«Seitse kuud.»

«Kaua küll. Ma ei tea, millega te tema juures harjunud olete, aga ma ütlen, millega teil siin harjuda tuleb. Teie polgukomandör major Tumanjan juhatab polku üheksandat päeva. Enne seda oli ta seal staabiülem. Vaga haritud komandör, kuid tal on üks puudus, õigemini eksiarvamine: olles ise suur sõjaväelise korra austaja, on ta liiga kindel, et kõik saab tehtud, mida ta käsib. Et kõik on õige, mis ette kantakse. Ideaalsetes

tingimustes on see õige. Praktikas aga mitte. Ta ei taba ette seda momenti, millal tuleb peale pressida, ja poljud on sellega kahjuks harjunud. Ärge oodake, et ta oleks pressiks. Pressige ise. Pealetungi kellaaeg on tulnud.» Pikin pani kae masinal loodud kaskkirjale. «Kell kaheksa null viis algab ettevalmistustuli ja kell üheksa läheb lahti. Aega on teil vähe. Muude asjadega tutvustab teid Tumanjan.»

«Gennadi Nikolajevitš, sul ei ole mind tarvis?»

Sintsov keeras ümber ja tõusis püsti. Muldonni uksest väljus üks telkmantlit käega kõrvale lükates diviisi komandör kindral Kuzmitš.

«Minul küsimusi ei ole,» ütles Pikin.

«Ma lähen Kolokolnikovi juurde,» ütles Kuzmitš.

«Lepub juba hualt oma vaimseid võimeid usaldama...»

«Tulikivae ülem kaebas tema peale: polgu vaatlus- ja tulerõõru tuli hea hulk suurtükiväelasi, tema aga tahtis need välja visata. Temal olla vähe ruumi lahingu juhtimiseks! Ei tea, kas ta mõtleb suurtükiväe abita peale tungida, loodab ainult oma mõistuse peale? Peab talle aru pähe panema.»

Alles nüüd ütles ta Sintsovi märgates järsult:

«Tere, pataljoni komandör! Jõudsid kohale?»

«Tervist...»

«Määrati siia?»

«Just nii.»

«Kas te Tumanjani juurde ei lähe?» küsis Pikin Kuzmitšilt.

«Berežnoi jaab oõseks sinna,» ütles Kuzmitš ja läks Sintsovi poole. «Ma võtan su teelahkmeni. Seal on veel Tumanjani juurde kolmsada silda.» Kirjutas kella. «Nüüd jääb sul lahingu alguseni kaks tundi — selleks, et mehed sind mõistaksid ja sina neid. Kirjuta talle kask valmis, Gennadi Nikolajevitš, ja jumalaga!»

«Ma juba kirjutan,» vastas Pikin.

Kuzmitš kõndis muldonnis natuke ringi ja peatus Pikini selja taga. Nüüd seisis ta Sintsovi vastas.

«Sa võtad vastu pataljoni, mis oli tubli poisi käes, Polivanovi käes... Ma rääkisin temaga alles täna hommikul. Tuli välja, et minuga ühe kandi mees, Kadijev, kuigi nagu minagi, läbi ja labi kaevur... Hommikul

rääkisime, aga õhtu eel tuli kuul — ja elu oli labi. Tema oli tema pataljon, nüüd on sinu. Tead, mis on sõda? Sõda on kiirendatud elu, muud ei midagi. Ka elavad inimesed, ja sõjas sünnib seesama, ainult kiiremini teine.»

Milleks sa seda mulle räägid? Tahad hirmu panna? ajada? mõtles Sintsov Pikini kaest kirjalikku kinku vastu võttes.

Kuzmitš nagu aimas tema mõtteid ja muigas.

«Vanaeided ei luba kurja nime pruukida, et kutsuda kallale. Aga surm ei ole kurat, tema kutsudes ei tule. Nimeta teda või ära nimeta, ikkagi kardad teda sul. Või oled sina niisugune mees, kes ei kardab? Mis, pataljonikomandör?»

Ta ei muianud enam, vaid vaatas tõsiselt Sintsovi otsa, nagu oleks ta seda küsides teda enne lahingut võitmast korda proovile pannud.

«Tuleb sedagi ette, seltsimees kindral...»

«Õige,» ütles Kuzmitš. «Kartmatuid ma ei usu, ma usun neid, kes kardavad, aga tegutsevad... Kartn vastu ma ei ole, ma ise kardan ka.»

See oli öeldud naeru saatel juba üle öla, blindaaži välja minnes.

Nad olid «Emkas» viiekesi. Kindral istus ees, juht kõrval, tagumisel istmel pigistasid Sintsovi mõlemalt poolt kohmakates kasukates kindral, adjutant ja sile ohvitser 332. polgust.

Kindral oli algul vaik, siis aga jai nahtavasti pead soov diiži uue mehega juttu ajada.

«Hommikul kaisin sinu pataljonis,» ütles ta pead poarumata. «Sealt laksid parlamentäärid sakslaste juurde. Esimest korda kogu sõja ajal. Alampolkovnik, major ja signalist nendega koos. Ja seks puhuks olid neil pagunid peal. Ega sa pole veel paguneid näinud?»

«Ei ole, seltsimees kindral.»

«I-imelik,» ütles Kuzmitš. «Ma pole sestpeale paguneid näinud, kui Jaltas viimaseid ohvitseri merre uputasin.» Jälle kordas ta imestunult: «I-imelik! Meie mehed lähevad kaevikust välja — ja pagunid õlall. Oleks pidanud muretsema, kas tulevad ikka eluga tagasi. Aga mina vaatasin ja mõtlesin nagu narr: kas on ikka meie omad või ei ole? Juba nii ära harjunud, et kellel

pagunul peal, see on härra!... Noortel aga on hea. Novodjenko on jätanud ametikohuseidki kus seda... ainult ainult, millal divisiile pagunid saade-

«Meil muudagi, seltsimees kindral!» ütles Sintsov valistuv adjutant lobusalt. «See on ju ilus! Armejuhataja adjutant ütles mulle, et võib-olla tulevad kindralitele epoletid.»

«Mille üle sul hea meel on?» ütles Kuzmitš. «Sul ju meeldub, kui tulevad! Ühed epoletid õmbled mulle sine- lile, teised kasukale, kolmandad vatikuuele! Ja siis vaatad neid veel kriidigal!»

Tema häälest kõlas vanamehe irooniat noore adjutandi alpuse üle.

«Sakslased ei võtnud ultimaatumit vastu,» ütles ta paratamõningast vaikimist. «Parlamentäärid tulid nii- mida targalt tagasi.»

«Vaga hea, seltsimees kindral,» ütles adjutant jälle lobusalt. «Meil suured väed valmis, ja sakslased annavad korraga alla! Las nüüd surevad...»

«Valmis!» torises Kuzmitš. «Ega sõda pole supisöö- mine. Et lusikas on käes valmis, aga suhu panna ei saa. Mis on valmis, võiks ka teiseks korraks

«... Inimese veri pole sõjaski vesi.»

Poolehoidu otsides müksas adjutant Sintsoville külge, «... oleks ta tahtnud oelda: «Nae, missugune veidrik meie vanamees on!» Sintsov aga mõtles ohvritele, «... homme valimatud, ja adjutandi narrikas kart- d... aratanud temas poolehoidu.

«... kinni,» ütles Kuzmitš.

«... Sintsov oli juba valjas, tegi ta autoukse lahti ja... kae.

«... kaia, komandor! Homme õhtul tulen sinna, kus sina oled...»

Auto sõitis edasi ja Sintsov pöördus teda saatva side- ohvitseriga tee, mis viis eesliipile. Mõlemal pool olid kõrged lumevallid. Tee oli libe, siledaks sõidetud. Kui poleks teadnud, et eesliin on siinsamas, oleks võinud arvata, et see on suur tagalatee.

«Nüüd keerame veel kord ära,» ütles saatja.

Nad laksid vasakule viiva suure teeni, ja Sintsov arvatas, et siit nad keeravadki, kuid saatja ei keeranud.

«See viib suurtükipositsioonide juurde,» ütles.
«Paremale läheb veel üks harutee, siis vasakule,
pärast seda on meie oma. Kus on ikka suurtükke —
täagi peale üks.»

Huvitav, kui palju täake pataljonis on, mõtles Sintsov. Ettenahtud komplektist pole vist enam juttugi. Aga ikka loeme veel vana viisi taakide järgi. «Pelgavad meid ka kuulid, julgeid ei tapa ka tääk!» Muidugi ei tapa, ei julgeid ega argu! Kui sakslased oleksid taakidega, ja mitte oma tehnikaga, oleksime nad juba ammu teispoole Berliini kihutanud.

Nad läksid veel sada meetrit edasi ja nägid uut haru, sedakorda paremat kätt.

«Siin seisavad «katjušad»,» ütles saatja. «Näete, need mustad kogud?»

Sintsov keeras end ja nägi «katjuša» silueti.

«Päris tee ääres,» ütles saatja. «Me oleme täiesti ilbeks läinud, ei varja enam midagi. Nädala jooksul on ainult üks luuraja taeva all tiirutanud. Ei tea, kas kuulid teeb neile liiga või ei tule nad enam bensiiniga välja.»

«Mis auaste teil on?» küsis Sintsov.

«Vanemseersant.»

Sintsov imestas. Ta arvas, et kui mees on sideohvitser, siis on ta vähemalt nooremleitnant.

«Polk kandis suuri kaotusi,» seletas saatja. «Kui novembris üheksateistkümnendal novembril pealetungile läksime, olid kaotused väikesed. Aga pärastpoole, detsembris, võtsime ühe kõrgendiku, et rinnet õgvendada: kolm päeva käis muudkui tärr-tärr...»

Ta ohkas, hukka mõistes seda «tärr-tärr».

«Sideohvitseriks oli leitnant, see saadeti roodu-komandöriks ja mind pandi tema kohale.»

Tuul puhus otse näkku. Sintsov hõõrus käigu peal kindaga kangestunud põski ja nina. Seljakott, mis oli üht rihma pidi õlal, kukkus lumme. Saatja võttis selle üles.

«Las ma kannan, seltsimees vanemleitnant.»

«Kandke, kui tahate.»

«Küll on kerge,» ütles saatja kotti kae otsas vaagides

«Jalaväele pole palju ette nähtud.»

«Te peaksite kasuka saama. Räägitakse, et pealetungi puhuks sai diviis kasukaid juurde.»

«Minu kasukas jäi Stalingradi,» ütles Sintsov.

«Stalingradi?»

«Ma vanasse pataljoni. Kui ühineme, toon ära.»

Saatja vilistas.

«Ühinemiseni on veel tükk aega!» Siis ütles tõsiselt: «Ühejoones on meie eeslinist kesklinna nelikümmend kolme meetrit. Ma olin juures, kui suurtükiväelased arvestasid. Ja pool sellest on lage maa.»

Sintsov ei vastanud. Ta oli kasukast rääkinud nii-öelda, suusoojaks. Vaevalt ta oma endise pataljoniga kokku saab, see oleks ainult õnnelik juhus!

«Tee viib meile,» ütles saatja Sintsovi ees kõrvale

«Kas te pataljonikomandör Polivanovit tundsite?»

Sintsov oma eelkäija kohta teada.

«Ei. Mina olen esimesest pataljonist. Meil on augustikuust peale ikka üks pataljonikomandör. Kolmas pataljon elab samamoodi, aga pataljonikomandörid seal ei püsi.»

Nemad ei püsinud, aga mina püsin, mõtles Sintsov.

Enne raskeid lahinguid oli tal juba mitu korda olnud tunne, et olgu kaotused missugused tahes, temaga ei juhtu midagi, ja jutt, et komandörid pataljonis ei püsi, ei rikkunud tema meeleolu.

Saatja nähtavasti arvas, et ta on uuele mehele ilma-õhu halba ennustanud, ja hakkas jälle rääkima suurtükkidest, mida olla nii kole palju üles seatud, rohkem kui kunagi varem, et homme, «niipea kui ettevalmistav tuli algab, on sakslaste eeslinn korraga surnud».

Või surnud! Olgu suurtükke kui palju tahes, ega nad ei ole — igasse kaevikusse ei pääse ja iga sakslast ei saa, mõtles Sintsov.

Tee viis kitsasse orgu. Paremal pool mustendasid lumisel kallakul muldonnide sissekäigud. Kaugel ees, kus org suubus, lendas kõrgele taeva alla kuulipilduja leekkuulide rida, seejärel kostis karges õhus kühv ragin.

«Küll on vaikne,» ütles saatja pärast uue valangu

heitust.

Tõepoolest, alles nüüd, pärast seda äkki tärisenud ja jalgatult lumme vaibunud valangut sai ümberkaudne tühine vaikus tajutavaks.

«Te lähete nüüd sinna, polgukomandöri juurde, näitas saatja lähemat lumes mustendavat laiku»

Väike muldonn oli paksult rahvast täis. Uksele lähes lähemal, laua servas, istus tihedate juuste ja peaga major, kasukas õlgadel. Ta pööras oma sinisega armeenlasenäo telkmantli alt ilmuva Sintsovi poole, ja Sintsov, kes taipas, et see mees ongi polgukomandör major Tumanjan, hakkas oma saabumise raporteerima.

«Pöörduge diviisikomandöri asetäitja poole,» ütles major ja keeras rahulolematult oma raske pea muldonna nurgas istuva kõrge otsaesise ja prillidega polgukomandöri poole.

Sintsov küsis oma viga parandades luba polgukomandöri poole pöördumiseks. Kõrge otsaesisega mees noogutas, ja sel ajal, kui Sintsov raporteeris ning dokumente esitas, kummardus ta ettepoole ning vaatas tahelepanelikult uut pataljonikomandöri.

Peale nende kahe istus muldonnis laua ümber tihedalt üksteise kõrval veel kolm ohvitseri: kaks noort majorit, suurtükiväelase lõkmed sinelil, ja kolmas, lühike paks mees, kasukas seljas, suur suurtükiväelase binokkel kaelas.

Kui Tumanjan oli Sintsovi dokumendid läbi vaadanud ja mornilt talle istet pakkunud, nihutas ääre peal istuv kõhnuke suurtükiväemajor end oma naabri poole, tehes Sintsovi ruumi lauda ümbritseva õlgedega kaetud muldistme serval. Sintsov istus.

«Berežnoi,» ütles kõrge otsmikuga mees oma laia õlgu sirutades, nii et naabrid kõrvale nihkusid, ja ulatas lühikese jämeda käe. «Rõõm tutvuda uue pataljonikomandöriga.» Ta surus Sintsovi kätt, nihutas suurtükiväelased veel kord õlgadega eemale ja tõmbus tagasi.

«Diviisi staabiülem,» noogutas ta telefoni poole, nagu oleks telefon olnudki. Staabiülem ise, ütles, et te olete vana stalingradlane. On tõsi või?»

«On küll,» vastas Sintsov.

«Veel suurem rõõm,» ütles Berežnoi. «Polgukomandöri on ka hea meel, ainult et tal pole kombeks seda

alibi näidata. Ja need on meie sõjajumalad,» näitas ta vasakule ja paremale suurtükiväelaste poole. «Nüüd, ajutiselt meie juurde määratud ja eemalt toetatud. Kas te neid Stalingradis tihti nägite?»

Ilommikust õhtuni,» ütles Sintsov. «Ilma nendeta poleks me elada saanud.»

«Kas teil tulepositsioonid olid?» küsis kasukaga suurtükiväelane.

«Kõik tulepositsioonid olid Volga taga,» ütles Sintsov.

Juba hospitalis, kui ta mitmete inimeste, nende hulgas ka pealtnäha kompetentsete meeste küsimusi kuulis, kui ta aru, et eemalolijatel siiski Stalingradi tegevlukust olukorrast täit ettekujutust ei olnud. Juba suurtükiväeüksus polnud mõeldagi, et nendele kitsastele kullaribadele, mis veel meie kätte olid jäänud, oleks jäänud Volga tagant suurtükke tuua.

«Aga side? Telefoniside?»

«Telefoniside jah.»

«Kas kaabel vee all lühiühendust ei andnud?»

«Andis küll,» ütles Sintsov. «Dubleerisime rakettidega.»

Sellest jutust Tumanjan osa ei võtnud, vaid tegeles oma asjadega. Ta helistas, kutsus välja «kahe», nõudis kedagi Iljini taga, ja kui kuulis, et see magab, käskis oles ajada.

«Tahad siia kutsuda?» küsis Berežnoi.

Tumanjan noogutas vaikides, ootas natuke ja ütles telefonitorusse:

«Iljin, kas te saate pataljonist ära tulla? ... Jah. Aruandav. Siis tulge kolmekümne minuti pärast. Enne tulekut kutsuge roodukomandörid kokku...» Ta võttis toru kõrva äärest ja vaatas kella. «Kell kakskümmend kaks nelikümmend.»

Tumanjan pani toru hargile, ja Sintsov vaatas ka kella. Kakskümmend kaks nelikümmend — see on tunni aja pärast. Iljin täidab pataljonikomandöri kohuseid, seepärast ta tulebki siia. Kui nad kahekesi pataljoni tagasi lähevad, on roodukomandörid esimeseks tutvumiseks juba koos.

Polgukomandör nähtavasti ei armastanud aega raisata, ja olukord ei võimaldanudki seda.

«Teie loal me lähme, seltsimees polgukomissar,» kõhnuke suurtükiväemajor, trügides laua tagant välja. Sintsov tõusis püsti ja astus eest ära.

«Ärge minge, istuge,» ütles Berežnoi. «Teie ei jumalad, teie ees saladusi ei ole.»

«Lähme staabiülesma juurest labi, tapsustame üht-teist,» ütles kõhnuke major.

Teine suurtükiväelane tuli samuti laua tagant välja. Tõusis ka kasukaga ümmargune mees.

«Lubage lahkuda,» ütles ta, ilma et oleks hakanud põhjust seletama. Sintsovist mööda trügides lisas ta: «Teiega oleks hea enne hommikut kokku saada; minu vaatluspunkt on teie ligidal.»

Pilguga suurtükiväelasi saates tegi Tumanjan kaardil lahti, ta ei hakanud Sintsoville küsimusi esitama, vaid asus kohe rääkima vaenlasest ja olukorrast polgu rindelöögis.

Kes teda teab, mõtles Sintsov, võib-olla peab küsima ülearuseks. Lihtsalt tuleb sõdida mehega koos, kelle jumal ja ülemused ööl enne pealetungi on pataljoni komandöriks saatnud.

Väeosi polnud sakslased vahetanud, eile võetud vaadgid tunnistasid, et polgu rindelöögis on vaenlase jõud endised — sakslaste 14. jalavaediviisi üksused. Kaitseliin koosneb kolmest positsioonist, igaühes mitu tranšeed. Seal asuvad nad juba kolm nädalat ja on hästi kindlustunud.

«See pole neile suurt vaeva maksnučki,» ütles Berežnoi, tõstes pilgu väitaskust võetud paberitelt. «Nad on ju meie endisel Stalingradi kaitseliinil. Istuvad blindaažides, raisad, ja täisprofiiliga kaevikutes, mida Stalingradi töölisel on kaevanud. Hoopis teine elu kui meil — aga meie tonkigu siin kivikõva maad ja näkivad surmavaeva, enne kui pea ja taguots ära varjatud saavad.»

Pataljoni eesliinil polnud ka juba kolm nädalat mingeid muutusi, välja arvatud kõrgendik paremal tiival, mis nädal tagasi vallutati.

«Kui meil rünnak esimesel korral nurja läks,» tõstis Berežnoi jälle pilgu paberitelt, «sai siin rumalast peast otsa pataljoni komandör Tarahhovski, kes enne Polivanovit oli.»

See polnud tema süü, seltsimees polgukomissar,» ütles Tumanjan kuivalt, ja tema vaoshoitud hääli kõlas «olvnult selle Sintsoville tundmatu pataljoni komandöri poolest, kes seal kõrgendikul rumalast peast otsa oli võtnud.

«Kga ma ei ütlegi, et see tema süü oli...»

«Nüüd siis meie jõududest.» Tumanjan võttis pliiatsi kaardilt ja loendas peast, ilma et oleks enda ees laual olevat märkmikku vaadanud, kõike, mis pataljonis olemas oli ja mis nüüd Sintsovi juhtimise alla pidi minema. Igas laskurroodus on 65—70 meest, kergekuulipildujaid on täiskomplekt, kuulipildujaroodus on 11 raskekuulipildujat, miinipildujaroodus 9 miinipildujat. Pärast üldist ettevalmistavat suurtükituld toetab pataljoni edasiliikumist seesama kasukaga major, kes praegu ära läks, neile antud suurtükiväepolgu komandör.

Sintsov lisas oma väliraamatu märkmetele veel ühe nime: major Golubev.

Homme ülesanne oli järgmine: tuli vallutada oma rindelöögis Saksa kaitse esimene ja teine positsioon nelja ja poole kilomeetri sügavuselt. Vallutada ja kindlustada seal selle arvestusega, et edaspidi tuleb rünnata kolmandat positsiooni.

Tumanjan torkas pliiatsitsotsaga kaarti.

«Ja...»

«Lui jõudu jätkub, kargame homme ühel hoobil sinna,» ütles Berežnoi.

Tumanjan ei vaielnud vastu, tegi ainult tillukese pausi ja kordas:

«Vallutada esimene ja teine positsioon. Selge?» rõhutas seega, et järgmiseks päevaks pole polgule mingit muud ülesannet antud ja et ka tema, polgukomandör, ei anna seda pataljonile. Mõttetu on juba ette vastastikküki kinnitada, et tahetakse teha rohkem, kui on oodatud.

Sintsov vaatas silmanurgast Berežnoi poole, pani tähele, et see vaevalt märgatavalt muigab, ja mõtles: «Kas ta mõistlik mees, neelas pilli alla ja ei tee paha...»

«Kas päevaülesanne on selge?» küsis Tumanjan, pliiatsitsots ikka veel kaardil, ja vaatas Sintsoville ainiti

«Selge,» vastas Sintsov, tundes tema pinevil pilgu all et polgukomandör annaks praegu ei tea mis, et kui dagivisi teada saada, mida tema uus pataljoni komandör väärt on.

Sintsov oleks tahtnud teda rahustada: mis sa ilma-aegu puurid! Ma teen kõik, mis suudan. Ja kahju, et ma seda sulle öelda ei saa.

«Nüüd taideviijatest,» ütles Tumanjan, võttis pilti kaardilt ja iseloomustas lühidalt roodukomandore. Nõu kohta ütles, et nad on omal kohal, viiendast, kuulipildujaroodu komandörist, raakis jahedalt: kuulipildujat tunneb hästi, kuid on võimeline valetama — on olnud niisugune juhtum, kus ta kandis ette, et kuulipildujatesse on valatud antifriisi, kuid kontrollimisel selgus, et ei ole.

«Võtke seda arvesse...»

«Üldse võta arvesse,» ütles Berežnoi Sintsovile, «et polgukomandör valet ei sall. Muud võib veel anda, aga seda mitte.»

«Ma ei oskagi valetada,» ütles Sintsov

«Seda parem,» ütles Berežnoi

Tumanjan ei öelnud midagi, vaatas ainult veel kord Sintsovile pikalt ja aurivalt otsa, ja tema pilgust oli näha, kui vahe tähendavad talle sõnad

«Pataljoni adjutant leitnant Rõbotškin,» ütles Tumanjan, heites pilgu oma katele, mis olid valgeks pestud nagu kirurgil, ja hakates ühe ülipuhta küunega urgitses tema teise ülipuhta küüne alt midagi, mida üldse näha polnud, «tuli sõjakoolist, täidab oma kohustusi korralikult, aga lahingus pole veel olnud. Staabiulemale Iljinile võite igapidi kindel olla, alati, igas olukorras»

«Jah, tema juba alt ei vea, tema on tõepoolest parema kae eest,» ütles Berežnoi veel kord oma paberitelt pilkustades. «Teistmoodi mees kui Bogoslovski. Hoiate teda»

«Teie asetaitja vanemleitnant Bogoslovski ei sobi oma kohale. Me ei saanud kohe aru, et ta on argpüks. Kui asendaja leiame, vahetame ta välja. Enne lahingut ei taha roodukomandore puutuda. Selge?»

Sintsov noogutas. Selgem ei saagi olla. Rood on hea roodukomandori teha ilma selleta kõigub pataljon nagu kolme jalaga tool. Aga ilma asetaitjata saab aarmisel juhul labi.

Kui poleks olnud sinu eelkäijat Polivanovit,» ütles Berežnoi, «oleks see Bogoslovski juba viie päeva eest ol lannud.»

Olekski tulnud tagandada,» ütles Tumanjan. «Ma ei taha seda.»

«Teda ta lootiski, et ta eeslinilt ära viidaks. Kahju, et ta ei tulnud. Ja Polivanov võttis ta oma vastutuse peale, et tema teeb Bogoslovskist mehe!» muigas Berežnoi mõnelt.

Ta vaatas veel korraks pabereid, pistis nad siis valikult ära ja lõi mõlema raske suure kamblaga vihaselt üksteisele.

«Minu eelkäija Vassili Fomitš Polivanov oli haruldane mees. Juba vanem mees, aga sõja esimestest päevadest alates tahtlikult rindel, sõdurina algas ja kaptenina jätkas. Kaotas naise — see sai rongi pommitamisel surma. Kaotas kõik kolm poega — need langesid igauks rindel. Aga teda kuul ei võtnud; uhest lahingust jäi ta ise laks. Ainult pea oli lõpuks valge. Minule oli ta väga lähedane. Võib-olla selleparast ka, et ta oli minu kandist, kaevanduste rajoonist. Kadijevkast nagu divasikomandöri. Mina ise olen Šterovkast. Nii kahju on, et kas või nuta.»

Berežnoi võttis tõepoolest prillid eest ja pühkis pisarad. Siis pani ta prillid uuesti ette ja ütles Tumanjanile:

«Pataljoni polntasetaitjast sa ei raagi sõnagi. Iga kord on see Kohe nagu sihilikult.»

Tema oskate teda paremini tutvustada, seltsimees polntasetaitja,» ütles Tumanjan.

«Polntasetaitja Zavališin on väga haritud inimene,» ütles Berežnoi. «Enne sõda luges Moskva ülikoolis filosoofiat. Kui korda on kutsutud eeshinilt ara, lektorite gruppi. Ta on korral korral jättis mees minemata. Tõtt öelda, ma ei ole ma filosoofist midagi head ei oodanud, aga polntasetaitja, et ta on tõeline poliitöötaja! Kui ta vahel on mõne paberi kirjutabki, siis ikka mõistliku, kuna ta on kogu aeg meeste hulgas ja mõtetuste kirjutamisega pole tal aegagi. Lahingute ajal võeti pataljonis polntasetaitja kuu jooksul kolmkümmend meest parteisse. Mõned, uskatt mõjus üldine meeoleolu tõus. Aga polntasetaitja tegi ka tublit tööd. Võib-olla kudan ma

teda ülearu: mulle meeldivad mehed, kes ise ennast välja ei paku, selle vastu ma ei saa! — Muidu, kui unusta oma Levašovile öelda,» pöördus Berežnoi Tumanjani poole, «et ma lugesi tema poliitraportid läbi ja võtsin kaasa. Mis poliitraportid need on — pühad elulood! Oleks, et ta ükski kord sinu, staabiülem, pataljonikomandöride kohta mõne negatiivse fakti leiaks, kas või kombe pärast! Mis poliitraportid need on? Kas ma pean ise hakkama teie polgu kohta negatiivseid fakte välja mõtlema ja ülemustele saatma? Kas teil siis tõesti kõik nii sile on?»

Tema naost ei saanud aru, kas see on öeldud tõsiselt või naljapärast.

Tumanjan kehtas õlgu.

«Sa segad vett, Tumanjan. Looduses on sile ainult kallaspea, ja ka mitte iga kord.» Berežnoi silus muistelaia kämbлага oma paljaks põetud pead, mida küll juba esimene juukseoras. «Su muldonnis on külm.»

«Näe, tuligi parem käsi, minuti pealt!»

Tulija oli väikest kasvu, kõhn ja väga noor. Vatikuupeale tõmmatud sineli lõkmetel oli üksainus kupp.

Nooremleitnant, ja juba pataljoni staabiülem! Auaste on nagu madal selle ameti jaoks, mõtles Sintsov, tõustes oma tulevase parema käega tutvumiseks püsti.

SEITSMETEISTKÜMNES PEATÜKK

Pataljoni läks ta koos Iljiniga. Iljin käis ees, kleepnuke, kerge ja kärmas, lumi kriuksus ta kindlate sammude all. Tuul oli vaibunud, aga käre külm võttis hinge kinni.

Meenutades jutuaajamist polgu staabis, mõtles Sintsov, et kui Iljinil oleks kas või üks kupp rohkem, oleks pataljonikomandöriks määratud tema, ja küllap Iljin ise seda ootaski.

Kleenuke nooremleitnant, kes tuletas kuidagi tõsist poisikest meelde, paistis olevat auahne mees. Auahne pole küll sõjas halb, kui sellega käivad kaasas mõistus ja südametunnistus, halb on see, kui neid pole.

Tumanjani jutust selgus, et Iljin on juba neljandat

korral pataljoni staabiülem, aga selgusetuks jäi, miks ta ei jätud, kui ta oma ametikohale sobib, pole seni aukõrgetel postidel seismud.

Sintsov lisas sammu ja küsis Iljini kõrvale jõudes:

«Kui te enne olite, kui staabiülemaks saite?»

Vastus oli ootamatu.

«Pataljoni kirjutaja,» ütles Iljin, ja mõistes, et vastus üllatab Sintsovi, seletas ta: «Ma täitsin juba siis staabiülemale kohuseid, aga olin ikka veel vanemseersant. Ma olen nüüd öelda kodukasvanud ohvitser.»

Sintsov oli öeldud uhkelt — mees teadis, mis ta väärt oli. Paarikümne sammu järel lisas ta veel:

«Laudne pataljonikomandör Tarahhovski armastas mind ja edutas auastet arvestamata. Ja tegi ka ülemus-tele selgeks. Ta oli visa mees.»

«Kas viimane pataljonikomandör Polivanov oli ka hea mees?» küsis Sintsov.

«Nõukogude Liidu kangelane. Õiglane inimene,» ütles Iljin validalt, nagu oleks ta tahtnud Sintsoville ennakult teatavaks teha, mis omadusi tema, Iljin, oma komandöri

kohta rohkem hindab. «Kui ta päeval maeti, andis polgukomissar Levašov käsu mitte sügavale matta ja maeti maasse püsti panna, et koha üles leiaks. Tuliseks sõjaks kangiga tehti maa sisse auk ja relss pandi püsti. Komissar ütles, et nädala pärast, kui me Stalingradi saame, viime Polivanovi põrmu sinna ja matame Nõukogude Liidu kangelasena Langenud Sõjameeste väljakule. Seal on niusuguse nimega väljak.»

«Ma tean, et on,» ütles Sintsov, «aga ma ise pole näinud, see oli juba sakslaste käes... Polgu poliitasetäitjat hoolitsete vanast harjumusest ikka veel komissariks?»

«Ta ongi komissar,» ütles Iljin.

«Miks nii?»

«Kuidas ma seda teile seletan?» ütles Iljin. «Küll teate ise.»

Jah, polgukomissar on kärmas mees küll, mõtles Sintsov. Raske heitlus sakslastega Stalingradi varemetel mitukümnedes oli teda õpetanud mõtlema meetrites, ja mõte, et võidakse ühe nädalaga tungida edasi nelikümne kilomeetrit — siit Langenud Sõjameeste väljakuni —, polnud tema jaoks kujutletavgi.

Seal, Stalingradis, Sintsovi vanas pataljonis, olid nad

teie Bogoslovskiga, ta andis mulle sõna, et ei võita en
võitu ei hommikul, päeval ega õhtul, ei kahtl
sõjaväe oma... Teie salgasite teise juhtumist maha, aga
ta ise tunnistas üles. Seda ma andeks ei anna, et t
gasite, aga et ta ise üles tunnistas, see annab loobu
Zavališinile ütlesin, et kui veel kord juhtub, siis t
ametlik ettekanne. Muidu ma seda pabermaani t
salli, aga seekord nõuan. Kui kirjutamata jätab, t
naha üle kõrvade! Muidu läheb sellel kärnasel int
gendil jalle süda haledaks!»

«Miks kärnasel?» küsis Sintsov.

«Mis need intelligendid siis muud on? Kui sina t
nende seast oled, siis palun vabandust.»

«Olen küll, seltsimees komissar.»

«Ma teen nalja,» ütles Levašov. «On niisugune t
ütlemine. Endiselt polgukomandörilt Barabanovilt t
kas külge...»

Ta ütles veel kord: «Ma siis lähen!» ja kadus p
dusse.

«See oligi Levašov,» ütles Iljin, kui nad olid j
sammu edasi läinud. Tema häälestki oli tunda, et t
seda pimedusse kadunud meest armastab.

«Aga Barabanov oli vist üldse üks tühikas, nagu t
aru saan, kasimatu suuga pealegi,» ütles Sintsov.

«Kasimatu suu on väike viga,» ütles Iljin. «Ega me t
ka palju paremad pole. Kuigi me muuseas tegime pat
jonis omavahel maha, et kolmekordseid ei pruugi. Me
teie sellest arvate?»

«Kui nii, eks siis minagi pean sellest kinni,» ütles
Sintsov. «Kas ammu juba?»

«Kuu aja eest. Juba Tarahhovski ajal võtsime t
veidra otsuse vastu.»

«Kelle algatusel?» küsis Sintsov, mõeldes «kärnasel
intelligendile» — poliitasetäitjale.

«Minu algatusel,» ütles Iljin.

Sintsovi üllatuseks asus pataljoni staap ruumika
korraliku laega muldonnis.

«Sakslaste vana, siin oli nende pataljoni komando
punkt,» seletas Iljin sisse astudes. «Ainult ukse tegime
nüüd teise külge.»

Iljin kaheksa ohvitsäri, kes Sintsovi tulekul

Vanemleitnant, keda ta sisse astudes oli pidanud

...le, laia nää ja ükskõikse ilmega vana-

...hüües mees, kes end loiult püsti upitas, oli

...tulest, eriosakonnast, või nagu teda nüüd

...Smeršist; raagiti, et selle uue nime, mis

...lühendatud sõnadest «смерть шпионам» (surm spioo-

...ole), olla Stalin ise välja mõtelnud. Bogoslovski oli

...kohalviibijatest kõige hakkajama välimusega,

...ja ahvakas, kongus ninaga. Teretades heitis ta

...ilusa pea kuklasse nagu põder. Ja see pealiigutus

...koguni väljakutsuv: ükskõik, mis sulle seal minust

...aga näe, missugune ma olen!

Poliitasetäitja Zavališin oli tõepoolest täielik «kär-

...intelligent»: kõhn, ajamata habemega ja paksude

...põlliklaasidega mees.

Vest ainult osaliselt kõlblik, mõtles Sintsov.

Pataljoni adjutant oli pikk nolpats, nina all hõredad

...mis nagu kiduvad taimed kuidagi ei kasva,

...kõrda neid või ära kasta!

Komandöri punetavast pungsilm-

...naost võis lugeda nii suurt püüdlikkust, et Sintso-

...tulid tahtmatult meelde Tumanjani sõnad: «On või-

...mõeldud valetama.»

Manipildur, vanemleitnant, kelle kohta Iljin, tee peal

...olnud, et on «üks vanamees tagavaraväest», polnud

...mugil vanataat, vaid jassakas rahulik neljakümne viie

...mees. Muidu aga, aastate poolest oleks ta tõesti

...vanud Iljini, pataljoni adjutandi ja mõlema laskurroodu

...komandöri isa olla. Viimased olid teineteisega sarnased

...nagu kaks venda: mõlemad keskmist kasvu, mõlemal

...tana, pealetungi eel, ühe ja sama juukselõikaja poolt

...juuksed armutult maha nuditud, mõlemal üks tukk

...olevate jäetud nagu jalgpalluritel, ainult et ühel oli

...vulge, teisel must.

«Vasak äär, parem äär...» kordas Sintsov endamisi

...kuulab teab miks meelde tulnud sõjaeelse lööklaulu sõnu.

Ja mõlema paljaks aetud kukalt ning juuksetukka vaa-

...dotes mõtles ta veel: kui palju on neid leitnandipäid

...juba tema silma allgi paljukannatanud Venemaa mulda

...veerenud!

«Kus Tšugunov on?» küsis Iljin.

«Tšugunovil on ette nähtud enne lahingujulgepositsioone muuta. Palus luba roodu jääda,» teatas Bogoslovski.

«Kolmanda roodu komandor on roodus,» kandis Iljin Sintsoville ette, just nagu pannes selle ametliku pöördumisega maha oma senised pataljoni komandöri kohused.

Nendega koos tuleb mul siis sõdida, mõtles Sintsov ja palus ohvitseridel istuda.

Ta ei pidanud vajalikuks endast pikalt rääkida; üks asjadesse laskumata ütles ta, et on sõdinud sõja algusest peale, on olnud mitmel korral rühma- ja roodu komandör; oktoobrist detsembrini juhatas ta Stalini pataljoni.

«Kuulsin, et Nõukogude Liidu kangelane kapten Polivanov oli tugev pataljoni komandör. Püüan jõudumööda asendada teda sellel kohal, kõiges muus loodan teile ja pataljoni reakoosseisule.»

Teades väga hästi oma positsiooni komplitseeritust inimeste ees, kes on äsja kaotuse üle elanud, tundis ta, et peaks teisiti raakima, kuid ei saanud oma napisaatusest üle. Varem, enne sõda, oli tal kergem inimestega kontakti leida, aga seda, mida sõda on sinust maha kriitpinud või sulle külge vajutanud, muuta ei saa.

Tal oli koosolijate suhtes kahesugune tunne: olid tahtnud igaüht tundma õppida, aga neid ei võinud kätt kinni pidada, eriti mitte roodukomandöre. Ja põhjalikult õpitakse inimesi tundma ikkagi ainult laningus.

Et jutuajamine pikale ei veniks, küsis ta roodukomandoridelt ainult seda, mida ta nende endi suust kuulda tahtis: nende meeoleolu ja homsest operatsioonist arusaamist.

Sintsov võttis ta Iljinilt kaardi, näitas pluatsiga iga ühele tema rindelõiku, tapsustas vastase ja maastiku hinnanguid. Koos Iljini ja munipilduriga vaatas ta läbi ka tulesüsteemid ja nii omapoolsed kui ka teatatavad.

Kaarti lugesid kõik vabalt, ebameeldivaid ootamatusi ei olnud, välja arvatud üks küsimuse peale, kuhu ta homme lahingu ajal läheb, raius kuulipildujaroodu komandor Oskin reipalt: «Kuhu käsitate!» Selle reipuse

ga oli tal tunda, et tal oli asi läbi mõtlemata või põik-
te ta otsusest vastusest kõrvale. Juba Polivanovi kasu-
tusest olid raskekuulipildujad laskurroodude vahel
jaotatud, ja kuulipildujaroodu koman-
döri korral lahingu ajal kuskil tagapool
olnud.

Kui Sintsov kuulis vastust «kuhu käsitate», ütles ta, et
omah kasu enne hommikut, heitis siis kõigile pilgu ja

«See on minu poolt kõik. Kas on küsimusi?»

Muldaõnnis oli uskumatult soe, raudahju külge oli küt-
pimane. Sintsov võttis vatikuue ära, ja kui ta
kõrge vesta hõlmad lahti tegi, et rihma vööle
kõik ta adjutandi pilgu. Adjutant vaatas orde-
ruid.

Sintsov ütles, mõtles Sintsov. Las naevad. Ega need pole
mõeldud naadud.

«Kas on küsimusi?»

«Minul on, seltsimees vanemleitnant,» ütles valge
tubaga laskurroodu komandör.

«Ma kuulan.»

Sintsov vaatas väliraamatusse, ja et kõige selle hul-
gus tuli meelde jätta, ka see pähe jääks, kordas ta
tead: Lunin, Lunin, Lunin.

«Missuguses Stalingradi rajoonis te sõdisite? Mina
olen Stalingradlane.»

Küsimus ei käinud eelseisva lahingu kohta, või õigu-
selt käis siiski. Neil tuli koos lahingusse minna,
mitte ainult tema ei õppinud neid tundma, vaid ka
tal teda.

«Kas te Mamai kurgaani teate?»

«Miks ei!»

Sintsov seal, siis põhja pool. Paakide rajoonis, kui
oli.

«See on ju Volga imevähe maad!»

Sintsov ütles, imevähe, ütles Sintsov. Ükskõik kui hirmsad
hinnangud nende kuude jooksul, kui selja taga
oli ainult see «imevähe maad», oli ta praegu selle üle
hõlguv kui millegi muu üle oma elus «Meie patal-
jon on kolm maja diviisi vasakul tiival.»

Sintsov pataljon kolmes majas! ütles teine, musta
leitnanti kaasaalamise ja umbusu vahel kõikudes.

Selle mehe nimi oli Sintsovile juba meelde jäänud, vist sellepärast, et see polnud vene nimi — Karajev.

«Pataljoni peale oli kolm maja, diviisi peale kolm kummennd,» ütles Sintsov. «Novembris oli meil tunda sugune juhtum, diviisikomandör raakis. Teiselt kabit helistas talle rindejuhataja ja küsis: «Tungid peale?» — «Jah.» — «Kanna ette, missugusel tiival ja missuguse suunas!» Diviisikomandör vastas: «Paremal tiival, seltsimees kindralpolkovnik, tungin ülevalt alla, sest maan juba majas sees, aga keldris on veel sakslased. Vaadati tiival tungin alt üles, sest esimene korrus on meie, teine aga nende käes...»

Kõik hakkasid naerma. Ka Sintsov ise muigas. Ta talis selle jutuga mõista anda, missugune olukord neil ajal Stalingradis oli.

«Nii et lehed kirjutasid sus usna õigesti, seltsimees vanemleitnant,» ütles seni vait olnud manipildujaröödu komandör igale rindemehele mõistetava tundega: tahaks kõigest hingest uskuda, et kõik see hea ja tõene, mida lehtedes teiste kohta kirjutatakse, on taevalt tulnud, kuid seda taevalikult uskuda ei lase teadmine, et absoluutset tõtt selle kohta, mida sa ise oled näinud ja labin teinud, ei saagi nähtavasti keegi peale sinu enda tunnetusest hõltskult tunnetada.

«Enamasti küll,» vastas Sintsov. «See oleneb meeleenestest. Kui me hästi sõdime, mis siis viga täit, tõtt kirjutada?»

Seda beldes vaatas ta eriosakonna mehe otsa.

Kui sa oled mõistlik mees, nagu mul Zotov oli, mõtle, et sa ei tee sa sellest valjagi, aga kui sa oled nagu Fedjaškin, kes igast sõnast kinni hakkas, pane siis alguseks tallele.

«Kas on veel küsimusi?»

Küsimusi enam ei olnud.

Komandörid tõusid laua äärest.

«Kahju, seltsimees vanemleitnant, et te hommikul sin ei olnud,» ütles Karajev singlit selga pannes, just nagu oleks see Sintsovist olenenu, et ta hommikul sin ei olnud. «Meie juurest laksid parlamentaärid labi, uued pagunid peal. Uhke küll!»

Ta rääkis vaevalt margatava aktsendiga, kuidagi pehmelt ja ruttu — otsekui tantsiskledes.

«Kui me võtame, võib olla ka kabardim, mõtle,» ütles Sintsov. Tarvis parast küsida.

«Jah, ah, uued pagunid, aga sakslastele on vana kanna alla!» ütles politasetaja Zavahšin.

«Kui me mõtlesite, et nad võtavad kätte ja annavad alla?» poordus Sintsov tema poole.

«Jah,» ütles hoürus prille ja vaatas Sintsovile mõtlikult otsa.

«Mõtlesin küll. Aga teie?»

«Mina ei mõelnud,» ütles Sintsov.

«Kui me mõtlesin. Ega siis parlamentaäre ainult kabinettitunnistuse rahustamiseks sinna ei saadetud. Ju me mõtlesime, et nisugune võimalus on olemas.»

«Jah, ju vist,» ütles Sintsov, kuigi tema küll ei arvunud, et nisugune võimalus oleks olemas.

«Võib-olla, seltsimees poliitjuht,» ütles Karajev. «Niisugune võimalus on neist nadala parast ainult marg plekk järele.»

«Kui me mõtlesin,» ütles Karajev. «Niisugune võimalus on neist nadala parast ainult marg plekk järele.»

Kui roodukomandörid muldonni uksest troppis välja lahaid, kuulis Sintsov poole kõrvaga, kuidas Lunin Karajevile ütles:

«... Kui kaua ta meie rühmakomandör sai olla?... Praegu ei saanudki...»

«Kui me mõtlesin,» ütles Karajev. «Niisugune võimalus on neist nadala parast ainult marg plekk järele.»

Manipildujaröödu komandör Hartšenko viivitas lahakummitsega ja küsis:

«Lahage teie poole pöörduda!»

«Ma kuulan teid.»

«Kui me mõtlesin kogu aeg, kas ma räägin teile kohe esimesel korral, seltsimees vanemleitnant. Mul on manipildujaröödu osakonnas üks tütarlaps, seersant Solovjova. Ta on pataljoni sanitaarinstruktor, toodi tema enda palvel minu juurde üle. Tarahhovski andis käsu ja Polivanov andis käsu. Mina olin vastu ja olen praegu ka vastu. Palun te minu juurest ära viia, ükskõik kuhu.»

«Miks?» küsis Sintsov.
 «Homme on lahing.»
 «Kas ta on siis kuidagi halvasti käitunud?»
 «Ei ole. Aga ta on tütarlaps. Kahju on.»
 «Ta ise kangesti tahtis selle koha peale minna,» ütles Zavališin.

«Kas tema oma lolli peaga teab, kus ta koht on?» ütles Hartšenko kangekaelselt. «Mul on kahju, sest tuleb lahing. Palun käsk tühistada.»

«Pole midagi. Ta ise ütles, et ta miinipildurite juures ei karda,» muigas Iljin, ja Sintsoville paistis, et see tema käib millegi kohta, mida tema veel ei tea.

Hartšenko aga ei reageerinud Iljini sõnadele isegi mitte otsavaatamisega. Ta seisis ja ootas, mida pataljoni komandör ütleb.

Võib-olla pole see tõesti tema koht, mõtles Sintsov, kuid ta ei tahtnud juba esimesel päeval hakata kahe pataljoni komandöri kasku tühistama. Pealegi tundis ta, et see ise tahtis, niisugused on õige sageli kangekaelsed. Ja kui viiagi ta vastu tahtmist tagasi pataljoni sanitaari väeossa — siis kes ütleb, kas seal on antud lahingut ohtlikum või ohutum!

«Me kaalume veel seda asja, seni aga katsuge teda võimaluste piires hoida.»

Hartšenko lõi käe kõrva äärde ja laks välja.
 «Haruldaselt kohusetundlik, ainult natuke kartlik,» ütles Iljin Hartšenko kohta, kui see oli lahkunud.

«Mina küll ei leia,» kostis muldonni nurgast.
 Need olid kogu selle aja jooksul esimesed sonad osakonna voliniku suust.

«Ja mis on teie arvamine?» pöördus Sintsov tema poole.

«Minu arvamine on, et ta on täitsa omal kohal, ja roodus on tal kõva autoriteet. See, et ta ei kelgi, pole mingi puudus.»

Nendes sõnades oli varjatud valjakutse. Nahtavasti meeldis volinikule temavanuse keskealise mehe rahulikkus rohkem kui Iljini nooruslik trots.

«Ega ma ei ütle, et Hartšenko on paha mees, aga talle tundub alati, et tema miinipildujapositsioon on kõige hirmsam koht maailmas. Teeb, mis teha on, aga sisimas on kogu aeg arevil,» ütles Iljin.

«Arevilolek pole kellelegi keelatud,» ütles volinik. Tundub, et sel mehel pole vigagi, mõtles Sintsov, et ta loob, kui ma antud juhul ei eksiks.
 Iljin ei juhtu selle Solovjovaga mitte midagi,» ütles Iljin.

Volinik tõusis püsti.

«Kas te ei küsimusi pole, siis ma lähen. Mul on veel roodudesse asja.»

«Kas te ei kutsugi mehi välja? Kaite ise kohapeal?» küsis Sintsov.

«Kas te ei andas seda küsima üks mälestus, kuid juba ei tule,» ütles ta lause lõpetas, kahetses ta: milleks norida? «Ta ei tule,» ütles ta nina, ja õigusega pealegi.

«Kas te ei ands mehe nagu jai ükskõikseks.»

«Kuidas kunagi,» ütles ta. «Mis siis?»

«Kui juba alustanud, pidi Sintsov lõpuni rääkima.»

«Kas te ei ands pataljonis kunagi volinik. Istus nagu naelutud,» ütles ta. «Kas te ei ands kutsus kord uhe, kord teise päeval tule alla muldonni.»

«Kas te ei ands?» küsis volinik ikka ühesuguse haalega.
 «Kas te ei ands?» küsis volinik ikka ühesuguse haalega.
 «Kas te ei ands?» küsis volinik ikka ühesuguse haalega.

«Kas te ei ands?» küsis volinik ikka ühesuguse haalega.

«Kas te ei ands?» küsis volinik ikka ühesuguse haalega.

«Jah,»

«Kas te ei ands?» küsis volinik. «Ma siis lähen, kui mulle antakse üldi üldi pole.»

«Kas te ei ands?» küsis volinik. «Ma siis lähen, kui mulle antakse üldi üldi pole.»

«Kas te ei ands?» küsis volinik. «Ma siis lähen, kui mulle antakse üldi üldi pole.»

«Kas te ei ands?» küsis volinik. «Ma siis lähen, kui mulle antakse üldi üldi pole.»

«Kas te ei ands?» küsis volinik. «Ma siis lähen, kui mulle antakse üldi üldi pole.»

«Kas te ei ands?» küsis volinik. «Ma siis lähen, kui mulle antakse üldi üldi pole.»

«Kas te ei ands?» küsis volinik. «Ma siis lähen, kui mulle antakse üldi üldi pole.»

«Kas te ei ands?» küsis volinik. «Ma siis lähen, kui mulle antakse üldi üldi pole.»

«Kas te ei ands?» küsis volinik. «Ma siis lähen, kui mulle antakse üldi üldi pole.»

«Kas te ei ands?» küsis volinik. «Ma siis lähen, kui mulle antakse üldi üldi pole.»

«Kas te ei ands?» küsis volinik. «Ma siis lähen, kui mulle antakse üldi üldi pole.»

«Kas te ei ands?» küsis volinik. «Ma siis lähen, kui mulle antakse üldi üldi pole.»

«Kas te ei ands?» küsis volinik. «Ma siis lähen, kui mulle antakse üldi üldi pole.»

Jah, Tšugunov. Ta vaatas väliraamatusse, et kontolida, kas tal oli õigesti meeles.

«Minge Tšugunovi juurde,» ütles ta adjutandile, «võidake, kuidas tal seal läheb, ja ütelge, et ma tulen parast ise sinna, ärgu oma asju pooleli jatku.»

Oleks võinud lihtsalt telefoniga helistada, aga ta meeltes: las adjutandi-volask lippab, mis ta sin kogu aeg tolkneb.

Adjutant ütles rõõmsalt: «Just nii!» Talle ei tähendanud külma kätte minek nähtavasti midagi. Ta haaranud seinal rippuva kasuka, ja Sintsov märkas alles nüüd, et adjutanti on veel raske mehekski nimetada. Nii pikk ja kiitsakas vibalik oli ta, õladki ei andnud veel vastavat mõõtu välja.

«Meie Rõbotškin on täitsa poiss,» ütles Iljin, kui adjutant oli läinud. «Ainult väevõimuga tuli õpetada pesema. Kui ta tuli, nägin kohe, et poisil kaks-kolme päeva nagu pesemata. Küsisin, miks ta ennast ei pese. Ta vastas: «Ma arvasin, et sõjas pole vaja pesta.»

«Tegi nalja või?»

«Ei teinud. Täitsa tõsiselt raakis,» hakkas Iljin naerma. «Tuli õpetada nagu vaikest last. Ma tõi temaga seda tööd. Lõpetasin just aasta enne sõda pedagoogilise tehnikumi. «Noh, näidake käed ette!» Nii tuli ka meie Rõbotškiniga teha.»

Ta rääkis adjutandist nagu väikesest poisist, ja tal oli selleks õigus. Vliesaja sõjapäeva võrra tundis ta teda temast vanemana.

Bogoslovski poole pöördudes esitas Sintsov talle naeruväärast teenistusalase küsimuse. Bogoslovski ei viivitanud vastusega; ta teadis kõike, mida ta pidi teadma, ainult et vastas liiga kõlava ja ülepíngutatud häälega, nagu püüdes rõhutada, et ta pole see, kelleks pataljoni-komandor võiks teda juba ette, teiste jutu põhjal pidada.

«Kus on teie koht homses lahingus?»

Bogoslovski vastas, et Polivanov andnud talle juba hommikul käsu olla pealetungi algul vasakul tiival esimeses roodus, Luninit tagant lükkamas.

«Lükkatakse, setukarege,» ei saanud Sintsov jätta ütlemata. Ta teadis omal nahal, kui harva lahingut ilma selle sõnata läbi aetakse, kuid ei sallinud seda ikkagi.

«...» jättis muutmata, siis lubage, et ma lähen juba homme,» ütles Bogoslovski, kui oli oodanud, et adjutandi-komandor «ree lükkamisele» veel midagi lisab.

«...» jättis muutmata,» ütles Sintsov. «Esimesteks lahinguteks on see õige kask, ja eks siis näe, mida olukorrad toovad. Minge, Lukake tagant, õigemini, aidake lahingut organiseerida — mulle meeldiks see rohkem.»

«Mulle ka, seltsimees vanemleitnant,» ütles Bogoslovski ja heitis pea kuklasse.

Kui ta ära läks ja nad kolmekesi jäid, tuli Iljinil äkki meelde küsida.

«Kas te sõõnud olete?»

«Ei tahagi enam,» muigas Sintsov ja pidas püstikara-
nool Iljini kinni. «Pärast, kui roodust tagasi tuleme.»

«Millel me lähme?»

«Kohe lähme.»

«Kas lubage korraks lahkuda.»

Iljin pani mütsi pähe ja lippas pluusiväel õue.

«Hellest, mida meist lehes kirjutatakse ja mida ei kirjutata, poleks maksnud raakida,» ütles Zavališin äkki.

«...» eriosakonna mehe juuresolekul või üldse mitte?»

«Üldse mitte.»

«Kas olete ajakirjanik, et teid puudutab?»

«Ei, ma ei ole ajakirjanik.»

«...» mina olen, õigemini olin ammu aega tagasi,» ütles Sintsov.

«...» ma poleks osanud arvata,» ütles Zavališin.

«Arvasin, et olete kaadriorhvitser.»

«...» te tea, tahab ehk meelitada — ei tasu vaeva, mõtles Sintsov.

«Võib-olla ma olen terav,» ütles Sintsov poliitasetäit-
jate otsa vaadates. «Elu on pikapeale õpetanud. Väga kiiresti sellega harjute, kui ei, siis pole midagi parata. Olin endise poliitasetäitjaga olime suured sõbrad.»

«Minugipoolest,» ütles Zavališin. «Küll me ühise keele leiame, ma pidada pehme iseloomuga olema.»

«Pehme iseloom on halb asi.»

«Noh, nii pehme ma ka ei ole,» muigas Zavališin vaev-
alt märgatavalt.

Sintsoville meenus, mida Berežnoi temast oli rääkinud.

«Polgu staabis räagiti, et lahingute ajal astunud pataljonist kolmkümmend meest parteisse.»

«Jah, astusid paljud, aga kaotused olid ka...» jättis Zavališin lause pooleli.

«Ja praegu?»

«Praegu on kakskümmend üheksa, teie kaasa arvatud.»

«Jah, koledad arvud,» ütles Sintsov.

Zavališin ohkas:

«Lahingud. Teate isegi, kuidas see lahingus käis? Kommunistid kõige ette!... Ja mis sellest tuleneb? Aga neid, kes selleks valmis ei ole, ei tasu ka parteisse võtta! Ainult arvu tagaajamiseks!»

«Teie nimi on mulle tuttav,» ütles Sintsov. «Aga mitte ei tule meelde, kus ma kuulnud olen.»

Zavališin kehtas õlgu.

«Üks dekabrist oli Zavališini-nimeline. Meil on pataljonis kaks dekabristi — mina ja Lunin.»

«Viimati nende järeltulijad?» naeris Sintsov.

«Lunin vaevalt, aga mina vist küll.»

«Aadlik poliitasetäitjaks! Seda pole mul veel olnud,» ütles Sintsov.

«Jah, elu on imelik,» muigas Zavališin. «Aadlik saab ma küll ainult neljanda eluaastani olla, rohkem mitte.»

«Nii et ka kolmeteistkümnenda aasta mees? Ma arvan, et te olete minust vanem,» Sintsov rõõmustas millegipärast, et ta on poliitasetäitjaga ühevanune.

«Õhtusöök saab täpselt kella kolmeks valmis,» ütles Iljin sisse astudes.

«Varavõitu?»

«Paras aeg. Me jõuame ilusti ära käia.»

Sintsov hakkas vatikuube selga panema.

«Te jääte siia telefoni juurde,» ütles ta Zavališinile.

«Me lahme kolmandasse roodu, sealt suurtükiväelaste vaatluspunkti ja siis tuleme tagasi.»

«Võiks teile kasuka muretseda,» ütles Iljin.

«Pole praegu vaja,» ütles Sintsov. «Kus sanitaarväge on?»

«Külje all, nagu ette nähtud,» ütles Iljin.

«Kui tagasi tuleme, kutsuge velsker siia, ma tahan teada, mis ettevalmistusi homseks on tehtud. Kas sanitaarvägeosal on täis koosseis?»

«Jah Velsker, kaks sanitaarinstruktorit, neli sanitarkohti ja hobune.»

«Korras. Ja mis soost?»

«Viimasel ajal kõik puha meessoost,» naeratas Zavališin. «Valja arvatud vist hobune. Solovjova oli meie sanitaarinstruktor, nüüd on miinipildur.»

«Muide,» ütles Sintsov, sest talle tuli meelde Iljini soovitus, kui nad enne miinipildujaroodu komandöriga kohtusid, et ta tema pärast muretseb?»

«Mille sennapoolegi,» vastas Iljin ja punastas.

«Vastus on piisav,» ütles Sintsov, punastamist meelepea märkamata jättes. «Lähme.»

KAHKSAETEISTKÜMNES PEATÜKK

Kui ei paistnud, aga taevaskõrges läks vastu ööd heledamaks ja valitses niisugune vaikus, et sammude rudin kuulus ära kostvat nii meie kui ka saksa kaevikuisse.

Kõrrepool, seal, kuhupoole mindi, tärises pikk valang, mille järel kohe teine, lühike, ja siis veel kord üks pikk, viimane.

Tulistas saksa kergekuulipilduja. Sintsov oleks selle ära tundnud ka unes ja unesegase peaga.

«Tšugunovi löigus?» küsis Sintsov.

«Jah.»

«Kui palju siit maad on?»

«Olse on vähe, aga me teeme ümber kõrgendiku väikese kaare.»

«Mis te roodukomandörist arvate?»

«Töömees. Aga sai hiljuti imeliku tembuga hakkama. Parand selle kõrgendiku vallutamist oli kolm vasturünnakut. Ja kolmandal ööl löödi Tšugunov sealt ikkagi minema. Tal oli selle peale süda täis, ja kui ta endised poolehoidjad tagasi võitis, selgus — me saime seda alles pärast teada —, et ta oli roodu kokku kutsunud ja võtnud meestelt vande, et nad, maksu mis maksab, kõrgendikku oma käes hoiavad! Ja kes nüüd veel taganeb, see ellu ei jää. Järgmisel ööl oli jälle vasturünnak, ja üks sõdur, Vassilkov, jooksis tagalasse. Mis tagalasse!

Koogi juurde ainult jõudiski. Oma roodu mehed olid tagasi. Siis kutsus Tšugunov, ilma et oleks mingit raportit teinud, rühmade esindajad kokku ja pidas kohut, et mis selle Vassilkoviga teha. Otsus oli: manna lasta kätte otsus tehtud, küsis Tšugunov: «Kui annaks esimehele korral andeks? Las tõestab, et ta seda väärt on.» Seburid aga nõudsid mahalaskmist. Mehed olid vihased. Tšugunov nõudis oma, nemad oma. Tšugunov jäi muuseas peale, aga raske see oli. Zavališin hüppas roodu poliitjuhile turja, kuidas ta lubas omakohut? Levašov jättis Zavališinile...

«Ja millega see lõppes?»

«Mitte millegagi. Rood hoiab kõrgendikku oma käes, sõdur sõdib, teeb oma eksimust heaks. Ma kuisin Tšugunovilt, mida ta mõtles — kas sõdurit päästa, et teda tribunali kätte ei antaks, või tahtis ta teda tööpoolest maha lasta, aga viimasel minutil hakkas hales. Tšugunov on vait, ei raagi. Raske iseloom. Tööpoolest Tšugunov...»

«Nii et teda ei tagandatud, aga teie kõik saite pane...» ütles Sintsov.

«Mina nii muuseas,» ütles Iljin, «aga Polivanov ja Zavališin said kovasti võtta. Selge! Astusid oma roodu komandöri kaitseks välja, ja kõik hoobid sadasid sinu nende pihta. Aga ega nad järele ei andnud.»

«Zavališin ka mitte?» küsis Sintsov poliitasetäitja kohta.

«Tema on muuseas kangekaelne mees,» ütles Iljin. «Vahel on küll nu inimlik inimene, et hakkab laastu piinlik: käsk kõlab nagu palumine, ainult et «palun» just ütle. Aga vahel ajab sõrad vastu — ja katsus teda süü paigast ligutada Tšugunovi kaitsest kõigest vaest. Eile andis talle soovitusse parteisse. Parast koike seda!»

Nad mahtusid vaevalt Tšugunovi vaikesesse muld-
onni. Seal oli juba enne mitu meest. Tšugunov andis käskluse: «Valvell», lükkas teda varjava Rõbotškini natuke eest ära, astus pool sammu ette ja raporteeris vormikohaselt Sintsoville.

«Mis laskmine teil siin oli?» küsis Sintsov, vaadates ülalt alla väikest, silmapaistmatut, kasukasse ja viltidesse uppuvat roodukomandöri, keda ta pärast Iljini

¹ Tšugunov — vene sõnast «чугун» — malm. Tõlk.

«...poolest Tšugunov!» hoopis teistsugusena ette oli kujutanud.

«Võtsime fritsu kinni.»

Sintsov pooras pead ja nägi kahe sõduri vahel kohna sõjalast, kellel oli auklik pilotka üle kõrvade tõmmatud. Sakslane seisis valvel, käed külgedel, ja neelas sügavalt, nii et karvakasvanud kõrisõlm liikus. Parema käe sõrmed mustakstõmbunud sõrmed hoidsid krampli-
lt leivakannikat.

«Andsite suua?» ütles Sintsov.

«Andsime natuke,» ütles Tšugunov süüdlase näoga ja liigutas oma headuse seletuseks: «Ülejooksik.»

«Tema pihta lasksitegi?»

«Kui mitte, seltsimees vanemleitnant. Lubate ette kanda?»

«Kandke.»

Sintsov seistini ees liikumist. Siis jäi kõik vaikseks. Tšugunov polnud naha. Arvasime juba, et silmapete. «...aga.» Tšugunov näitas sõrmega uhe sõduri kinnitas, et tema naeb. Lubasin tal roomata ees-
to Roomas ja leidis sakslase.»

«Ülejooksik ta siis on?» ütles Sintsov. «Vastupidi,

«Kandke,» ütles Tšugunov ja poördus sõduri poole. «Kandke ette.»

Tšugunov tema juurde roomasin, oli ta ilma relvata, vanemleitnant,» ütles sõdur. «Ma sihtisin kinnitadega tema poole, tema ütles «kaputt» ja ulatas minu lendlehe.»

«Ta siis ise edasi ei roomanud?»

«Ta vist hakkas kartma. Kui me parast kahekesi roomasime ja lumi, natuke sahis, nii avasid kogu kohe meie pihta tule.»

«Ich bin Österreicher...» Sakslane võttis käe külje-
mõelduselt ja torkas endale musta sõrmega vastu tunda.

«Ma veel ei tunne, et külm on sõrmed ära võtnud, mõt-
les Sintsov.

«Österreicher,» kordas sakslane, soovides end kõigest vaest kuidagi arusaadavaks teha, ja suutmata selgeks teha, mida ta tahtis öelda, hüüdis ta lõpuks meeleheitlikult: «Austria.»

«Mis sest, et Austria!» ütles Iljin. «Nüüd annab Germaniaagi varsti alla.»

«Nicht Germania, nicht Germania, Austria!...» hüüdis ülejooksik kahinal. Ta torkas endale jälle musta sõrme vastu rinda ja tegi käega kramplikke liigutusi näidates, kuidas ta siia roomas.

«Jah, paistab küll, et on ülejooksik,» ütles Sintsov. «Ühendage mind pataljoni staabiga.»

Telefon oli sealsamas pingil. Tšugunov kukitas telefoni ja hakkas vanta pöörama.

«Seltsimees vanemleitnant,» ütles Rõbotškin, «lubage, ma kuulan ta üle, ma oskan natuke saksa keelt.»

Sintsov pildles umbusklikult pataljoni adjutantrile andnud vangide ülekuulamiseks vabatahtlikke, kes arvavad, et nad saksa keelt oskavad.

«Tehke proovi.»

«Sagen Sie mir, bitte,» alustas Rõbotškin vapralt, ja ta suus toppama ja kordas: «Sagen Sie mir, bitte, warum Sie kommen uns.»

Sakslane vastas õhinal pika ja kiire lausega: inimesed, kes saksa keelest aru saab, oli tema ainus lootus ja ta tahtis talie ruttu võimalikult palju ära rääkida.

«Mis ta ütleb?» küsis Sintsov Tšugunovi käest telefonitoru võttes.

«Ütleb, et olla end ise vangi andnud,» ütles Rõbotškin kõhklevalt.

«Mis veel? Ma näen ilma teietagi, et ta end vangi andis.»

«Ma ei saanud kõigest aru, seltsimees vanemleitnant»

Sintsov lõi käega ja palus Zavališinit telefoni juurde.

«Kuulen!» kostis telefonitorus.

«Helistage esimesele ja kandke ette, et Tšugunov loigub...» Sintsov peatus, sest talle tuli meelde, et rinne seisab siin juba pikemat aega ja sakslased võivad kuskil meie sideliinidega ühenduses olla. Vähe usutav küll, kuid seda võimalust tuleb siiski arvestada. «Oodake,» ütles ta torusse ja pöördus Tšugunovi poole. «Kas teil koodimargid on?»

«Just nii.»

Tšugunov võttis vältaskust vihiku, lühitses seda ja ulatas Sintsovile. Seal oli püstreas kirjas paarkümmend

arvudega ähmeeritud sõna, mis olid vajalikud pataljoni ühenduseks.

«Vahelisin,» ütles Sintsov, kui oli tulba lõpus leidnud arvu «16» vastas sõna «vang», «teatage esimesele, et ma saadan neile kiiresti kuueteistkümne. Saite aru? Voolake oma vihust. Kordan: kuueteist. Vaatasite?»

«Kohe vaatan,» ütles Zavališin. «Vaatasin.»

«Kohe on seal. Ütelge, et nad leiaksid...» Sintsov ei tahtnud telefonis öelda sõna «tõlk» ja ütles seepärast: «Noh, selle, keda on kuueteistkümnega rääkimiseks vaja, saite aru?»

«Jah.»

Sintsov pani toru ära ja andis Rõbotškinile käsu:

«Võtke ta otse polku, ja ruttu. Võtke sõdur kaasa,» ütles ta sõdurile, kes oli ülejooksiku toonud.

«Ma saan üksi ka,» ütles Rõbotškin.

«Miks kui nõrkeb tee peal ära ja kukub maha, kas ta ei saaks seljas edasi?» küsis Sintsov. «Taitke käsk. Ja ära hakake hädatõlkimisega aega viitma. Küll kuueteistkümne teietagi üle.»

«Wollen wir kommen,» ütles Rõbotškin sakslasele.

Sakslane ei saanud sõnadest aru, kuid taipas sõduri loodutuse tähendust, kui see teda õlast tõukas. Taipas ja vaatas Sintsovile küsivalt otsa.

«Essen, essen,» ütles Sintsov, näidates näpuga sakslase mustas kaes olevat leiba. «Alles gut...»

Sakslane läks adjutandi kannul minema ja Sintsov vaatas talle tahtmatult järele. Muldonni ukseavas seisis sõdur lastes ja end vastu seina surudes teadmatult kust ilmunud poiss, kasukas seljas, läkiläki peas ja automaat kaelas.

«Kes see siis on?» küsis Sintsov.

Haale peale pööras poiss näo tema poole. Ta oli pikk ja kõhetu, väikesest kitsast lapsenäost vaatasid mustad igedad silmad.

«Aa, sina!» ütles Iljin. «Kes sind kutsus?»

«Mulle öeldi, et seltsimees pataljonikomandör läks Tšugunovi juurde, ja ma tulin ka. Ma olen teenistuses.»

«Mis teenistus see on — teed, mis pähe tuleb? Ma annan ju käsu, et sa ei tohi esialgu nägu näidata,» ütles Iljin puhaselt ja pöördus Sintsovi poole: «Seltsimees vanemleitnant, ta oli Polivanovi käskjalg; Polivanov

ise võttis selle poisi. Ta oli tema juures aasta aega Ootab teie korraldust.»

Tuleb kiiresti välja vahetada, mõtles Sintsov, kuid ütleva ta seda ei hakanud. Teda hammastas poiss nägu — kustumatu vihkamine tema pilgus, millega ta sakslast saatis ja siis Sintsoville otsa vaatas.

«Kui sa teenistuses oled,» ütles Sintsov, «pead käsku taitma.»

«Kas käsitate minna?» ütles poiss valveseisangut võttes; tema näol püsis ikka veel seesama ilme.

«Nüüd tulete koos minuga, kui ma minema hakkan.»

«Muide,» ütles Iljin, «sõdur, kes sakslase leidis, on seesama Vassilkov, kellest ma teile rääkisin.»

«Mis?» küsis oma asjadesse süvenenud Tšugunov, kui ta Vassilkovi nime kuulis.

«Sa kuulsid õigesti,» ütles Iljin. «Siia tulles rääkisin ma uuele pataljonikomandörile, mis tembu sa tegid. Las teab, mis elukas sa oled.»

«Mina pole mingi elukas, seltsimees nooremleitnant, vaid minule usaldatud roodu komandör,» kahvas Tšugunov vastu. Tema terav toon sundis Sintsovi pead pöörama.

Kuid muldonnis polnud enam peale nende kolme kedagi. Ka nooruke käskjalg oli kadunud.

Pole teda siiski harjutatud ülemuste juures tolknema, mõtles Sintsov.

«Vassilkovi kohta lubage ette kanda minu arvamus, seltsimees vanemleitnant,» pöördus Tšugunov Sintsovi poole.

Sintsovil polnud kavatsust seda temalt küsida, aga noh, rääkigu, kui tahab.

«Ma kuulan.»

«Vassilkov ise palus luba eikellegimaale roomata, ütles, et seal olla üks mees. Mina lubasin. Kui ma poleks lubanud, oleks ta arvanud, et ma ei usu temasse. Ja kui juhul poleks ta enam sõdurit. Ja kuigi ma uskusin, teadsin ma, et mul tuleb selle usu eest oma peaga vastutada.»

Oh neid, meie komandoride päid küll! mõtles Sintsov. Kui mitu korda on neid ägedas meeles lubatud maha võtta ja otsast kiskuda, aga siiski on nad meil veel õlgadel! Ja ka inimestesse usume ikka veel, kuigi on ette

tulevad, et nad on meid sisse vedanud, meie pea mängu pannud. Aga kas saab seda võrrelda sellega, mitu korda on sinu pead paistetud, küll vastupidavusega, küll vere ja loogu elu hinnaga? Üht ei saa teisega kõrvu seadagi, kui me sõdid koos nende inimestega ja ei värise ainult oma pea pärast. Usk inimesse! Kus on selle piir ja kus on ekelised? Sest ka eksimisi tuleb ette, ja sagedamini just need, kus ei tea arvatagi. Vahel teed ju sina ise ka ekelmatult rohkem, kui sa endast oletasid, või vannud ekel jälle alla, ja ainus päästenõor on siis pealtnäha tublik nägu, olgugi südames hirm ja õudus...

Nii mõtles Sintsov Tšugunovile otsa vaadates ja öeldes: «Mina aegajal seda, mida ta pidas oma kohuseks, teha roodukomandör tegi õigesti, kui ta Vassilkovi saatis, sõdur on tubli ja ta tuleks esitada Vapruse medal saamiseks.»

«Hea, et asi nii lõppes,» ütles Iljin Tšugunovile. «Mina arvasin, et poleks sinu asemel julgenud seda teha. Ükskõik, aga Vassilkovi poleks ma eikellegimaale saatnud.»

«Miks?»

«Kui ta üks kord hirmu pärast tagalasse lüdis, võeti ta homme jälle hirmu pärast sakslaste poole lüüda.»

«Noh, ja siis?» küsis Sintsov. «Läheb nende juurde kottlasse, ja edasi?»

«Hirm ei mõtle,» ütles Iljin. «Hirm ainult tegutseb, pole tema asi, mis edasi saab.»

«Sina poleks julgenud,» ütles Tšugunov, «aga mina julgesin. See ongi sinu ja minu vahe.»

«Ära siis nüüd kohe haavu, Tšugunov,» ütles Iljin lepitavalt. «Oleks mille pärast! Ütlesin «elukas» — ja homme kohe nina vingus, on haavunud.»

«Ma pole haavunud, ma näitasin sulle ainult su õige koha kätte,» ütles Tšugunov leppimatult.

Iljin lõi kaega. Tema näost oli näha, et ta ühtaegu muutub ja ei salli seda tõrksat Tšugunovi, ja pole veel kandel, kumb tunne temas tugevam on.

Jah, terav kirves leiab kivi, mõtles Sintsov.

Ta oli juba jõudnud märgata, et kõik teised pataljoni ohvitserid peavad oma sisimas nooremleitnant Iljini endast ülemaks, ainult Tšugunov mitte. Tšugunovi ennast oleks vististi võidud pataljonikomandöriks edu-

tada, ja võib-olla oleks edutatudki, kui ta seda omakohtu «tempu» poleks teinud.

Kui Sintsov oli Tšugunoviga koos roodu rindele kaardil üle vaadanud ja paar küsimust esitanud, tundis ta rõõmuga seda ülimat kindlust, mida tunneb allüks suhtes vahel harva mõni suur või väike ulemus, kes oma südames võimeline ennast ja teisi õiglaselt hindama; ta tundis, et kui ta homme satuks ise siin selle roodu komandöriks, ei teeks temagi lahingus rohkem kui teeb Tšugunov.

«Hea küll,» ütles Sintsov, kui Tšugunov kaardi kogu pani. «Nüüd lahme vaatame, kus teie esimene sõda lamab.»

«Kaevikuis on ainult vahipostid,» ütles Tšugunov. «Teised magavad.»

«Selge,» ütles Sintsov. «Lähme.»

«Seltsimees vanemleitnant, te tahtsite veel suurtükiväelaste juures ära käia,» ütles Iljin. Talle ei meeldinud uue pataljonikomandöri kavatsus kaeviku minna.

See oli ka arusaadav: ise oli ta need sada korda läbi roninud, ja mis uut sa seal öösel ikka naed.

Sintsov aga ei muutnud oma plaani, ta teadis ülihästi, et sõdurile on see tähtis, et kohaletulnud komandöri käiks kõik labi ega kipuks kiiresti tagasi minema. Sellest üksik komandöri autoriteet muidugi ei koosne, aga esimesed kuuldused komandöri kohta algavad just sellest.

Suurtükiväelaste juurde jõuti alles poolteise tunni pärast, südaööl.

«Olete hilja peale jäänud,» ütles Sintsovi ja Iljini tervitades secsama ümmargune suurtükivaemajor, kes oli Tumanjani juures Sintsovi enda poole kutsunud.

Nüüd, oma muldonnis laua taga, ilma mütsita, paistis ta veelgi ümmargusem: ümmargused põsed, ümmargune siilipea, ümmargused sõrmed, millega ta portselanist teekruusi hoidis. Kruus oli kodunt kaasas, lilleline.

«Me juba kartsime, et te magate,» ütles Sintsov.

«Peaks küll, aga ei saa. Homme on meie päev. Teie naaber pataljonikomandör just alles läks. Oleksite

teadnud varem tulnud, oleksite kokku saanud. Mina teeksin muud tunda ka. Teed tahate?»

«Võib-olla siis muud külmarohtu?»

«Kõik paratam teed,» ütles Sintsov.

«Kõik teada pole meil suurt midagi. Kõik on teie sõduritega kooskõlastatud. Aga vaatame siiski, nagu kuul nõuab.»

Iljin lootas suure, varviliste pliatsitega kirjuks viiratud tulekskeemi lauale ja pani selle kaardi kõrvale.

«Tahab hea meel, et skeem nii ilus on. Üldse valmis-
tada homme naks nagu pidupaevaks.

«Kõik vaatlemiseks, kaardiga võrdlemiseks ja küsimiseks vastamiseks kulus umbes viisteist minutit.

«Kõikjalg tõi teed.

«Tahab homme üldkogupaugu mõjuvõimsus on soliidne,» ütles Iljin. «Võiks oelda, et mõjuvõimsus on enneolematu.»

Sintsov muigas vaevalt märgatavalt, kui kuulis kahel korral sõna «mõjuvõimsus».

«Võiks, et ma lialdan? Tõepoolest enneolematu mõjuvõimsus! Mul on arvud olemas.»

«Tahab,» ütles Sintsov. «Mulle tuli ainult meelde, et enne sõda kõnedes raagiti, et «meie Vorosilovi pataljoni mõjuvõimsus on kolm korda suurem kui teie pataljoni, ja teie armee kogupaugu mõjuvõimsus ja kaks korda suurem kui Saksamaa oma...»

«Nojah,» ütles major, «arvestuste järgi tuligi nii välja, et suurem. Kuid asjad ei läinud nõnda, nagu meie, suurtükiväelased, arvasime. Nüüd aga põrutame küll ilma segamini!»

«Polgud said täiendusväge,» ütles Iljin, «aga pataljonid vahel pole neid ara jaotatud. Jarelikult arvasime, et te annate meile võimaluse esimesel päeval ilma kaotusteta läbi saada.»

«Ilma kaotusteta sõda ei ole,» ütles major. «Kuigi me peame kõigest väest.»

Sintsov rääkis ülejooksikust ja ütles, et ta on selle kolme polgu staapi saatnud. Võib-olla saab midagi teada, milled tued koordinaadid.

«Vaevalt et mingit täpsustamist tuleb. Seekord oli luure põhjalik,» ütles major. Tal oli eelseisva lahingu

ootel selline absoluutse valmisoleku tunne, et poleks tahtnudki enam mingeid korrektiive.

«Aitäh tee eest, me hakkame minema,» ütles Sintsov.

«Kahju, et te naabriga kokku ei saanud,» ütles major. «Ta ootas teid.»

«Kas ta on kaugel?» küsis Sintsov Iljinilt.

«Umbes kaheksasada meetrit,» ütles Iljin.

«Noh, siis käime seal ka ära,» tõusis Sintsov vasemast võitu saades püsti — pärast kuuma teed kippus ta kallale.

Hüvastijätmise ajal prigises laual telefon. Major võttis toru.

«Golubev kuulab... Just nii. Kohe,» ulatas ta toru Sintsoville. «Teid tahetakse.»

«Pataljonikomandör,» kostis torust. «Levašov räägib. Ma olen koos külalistega sinu juures. Tule ruttu, ära viida aega.»

«Levašov helistas,» ütles Sintsov toru ära panes. Iljinile. «Käskis mul tagasi minna. On mingisugune külalistega meil. Mis me teeme?»

«Kui lubate, ma lähen üksi naabri juurde.»

Ta ei tahtnud ilmselt minna, kuid pakkus end saata. Sintsov oli nõus.

«Teid viib käskjalg tagasi. Ta tunneb siin kõiki teid ja käike.»

Poiss läks Sintsovi ees mööda jooksuplaani. Tema koht oleks olnud kuuendas klassis, aga mitte siin, automaat kaelas. Sintsovil meenus, kuidas poiss muldonnaks sakslast silmitses, ja ta küsis:

«Vihkad kõvasti fütse?»

Poiss vaatas üle õla tagasi.

«Ilmaaegu jacti see fašist ellu, seltsimees vanemleitnant.»

«Miks ilmaaegu? Ülejooksik, annab andmeid.»

«Enne nad üle ei jooksnud!»

«Enne ei jooksnud, aga nüüd jooksevad. Sellest on meile kasu,» ütles Sintsov.

«Kui me suvel kaks SS-meest kätte saime, palusin neid kapten Polivanovit, et ta lubaks mul neile lõpu peale teha. Ta ei lubanud, sõimas mul näo tais.»

«Ootad tegi,» ütles Sintsov.

«See fašist pääses küll ilmaaegu eluga,» ütles poiss. «Nüüd ta seda muidugi ei tunnista, aga võib-olla ta ta enda inimest tapnud.»

«Kas ta nimi on?»

«Jah.»

«Ma olen siis nimekaimud, minu nimi on ka Ivan,» ütles poiss.

«Kas pole mu päris nimi,» ütles poiss. «Kapten Polivanov hakkas mind Vanjaks kutsuma.»

«Kas ta päris nimi siis on?»

«Jah,» vastas poiss, just nagu oleks temagi nimi. «Aga arge mind nii hüüdke. Hüüdke nii nagu kapten Polivanov. Ma olen sellega harjunud.»

«Mina ei hakka sind üldse kuidagi hüüdma. Saadan sinu kooli õppima.»

«Aga mina lähen ikkagi jälle rindele. Kapten Polivanov eest kätte maksma!»

Sintsov ohkas. Ta sai häälest aru, et poiss läheb tõesti rindele. Kui ta siia, minu juurde jääb, saab ta varem või hiljem haavata või koguni surma, mõtles Sintsov. Teinud kandist ei tea sugugi ette, missugune elu teda seal ootab. Selle eluga siin on ta juba harjunud. Haavata või surma saada võib igaüks. See on kõigi saatus. Võib ka lihtsalt rindele sõites puhvritelt rataste alla kukkuda...

«Saadate tõesti või?» küsis poiss.

«Ei tea,» vastas Sintsov. «Ma mõtlen veel. Kas sa oled varenelaps või on omaksed kaduma läinud?»

«Varenelaps, Kapten Polivanov korjas mu tänavu talvel Lozovajas üles.»

«Mis tähendab «korjas»? Tänavalt või?»

«Jah. Ma olin ära kulmunud, mul lõigati kolm varba maha. Kas saadate mind tõesti ära?»

«Ma ütlesin, et ma ei tea veel.»

«Kui teie mind ei taha, saatke siis kolmesaja kolmekümne esimesse tagasi, Lokšin võtab mu enda juurde.»

«Kes see Lokšin on?»

«Ta oli kapten Polivanovi poliitasetäitja, ta on elus. Kapten Polivanov helistas eile talle.»

«Ma mõtlen veel,» ütles Sintsov.

Ta meel laks nukraks. Imelik on kolmekümnendal aastal sõjamehel äkki nagu vaikesest peast meenutada, et ka tema on vaeslaps.

Isa ta ise ei mäletanud, ema rääkis Vjazma lähedal viidi kooliõpetaja maailmasõtta, koju saadeti ainult teade, et ta on langenud keisri ja isamaa eest. Enne ei mäletas ta ainult niipalju, ja sedagi ahmaselt, et see teda, enne kui ta tuufusesse suri, oma tulise kaega eemale tõukas, et ta ligi ei tuleks ja haigeks ei jääd. Muud ta ei mäletanud...

Poiss muidugi mäletab kõike, iga pisi asja. Sellest on ju kõigest aasta möödas. Ja ei maksa parem küsida, mida ta mäletab...

Muldonni ukse juures surus poiss end vastu kaeviku seina ja laskis Sintsovi mööda.

«Tule sisse sooja,» ütles Sintsov.

«Ma lähen seane teie relva lahingukorda, seltsimees vanemleitnat,»

«Mis relva?» küsis Sintsov. «Annad oma automaadi ära või?»

«Ei,» ütles poiss. «Kapten Polivanovi automaat on minu katte. Ainult laekaelast lõi kullu välja, aga ma löikan tasaseks, sest pole midagi.»

Jah, see ongi kõik, mis kapten Polivanovist järele jääb, mõtles Sintsov. Poiss Vanja ja automaat, millel kild väljas.

«Hea kull, mine,» ütles ta poisile ja laks muldonni.

Kui ta sisse astus, istus seal neli meest: Zavališin karusnahkse vestiga pataljoni komissar, ainuke, kes võib olla polgukomandori asetäitja politalal Levašov, ja kaks külalist — tuttava naoga linalakk vanempolitjuht ja lalaõlgne, lühikest kasvu prillidega punapea, kelle soja väepluusil ei olnud lõkmeid.

Sintsov raporteeris, et ta on saabunud seltsimees pataljoni komissari käsul.

«Me oleme juba tuttavad, aga tutvagem veel päeva valges, nagu öeldakse,» Levašov tõusis püsti, astus Sintsoville vastu ja surus tal kätt.

«Toin sulle külalisi, Moskva lehemehed. Neil on üles andeks kirjutada «Uks päev pataljoni komandopunktis. Lubavad sinust mitte samnugi maha jaada, kui ainult kõht hirmu parast valutama ei hakka. Soovitasin neil

... ja kogu olla ja kõik, mida ei näe, ise välja tõmmata. Aga nad pole nõus,»

«Tuttavaks saada,» ütles punapea kergelt. «Ta kaval õhetav nagu oli üleni tedretahti teie, niisama punaseid nagu juuksedki.»

«...» poordus tuttava naoga vanempolitjuhi poole. «...» saatus neid kolmandat korda kokku vüü! «...» imelik!...

«...» Sintsov,» ütles Ljussin kätt sirutades.

«...» ütles Sintsov ja surus seda ülearu kiiresti muldatud kätt.

«...» tuttavad?» küsis Levašov muheldes.

«Tuttavad jah, teenisime kunagi koos,» ütles Ljussin naerunägu naeratades.

Kartis vist, lollakas, et ma kätt ei anna, ja nüüd on...» mõtles Sintsov, ei olnud aga midagi ja pöördus vana kaskjala poole, kes sisse astus.

Sintsov oli seda meest täna juba põgusalt näinud, ta...» küttis. Kaskjalg seisis, ühes käes toidunõud...» leevapats. Kaenla all oli tal valipudel.

«...» sooma, seltsimees pataljoni komissar,» ütles...

«...» juba palus, me ootasime sind,» ütles Levašov poordus jälle Ljussini poole. «Kus te koos teenisite?»

«...» alguses Läänerindel, rindelehe juures,» vastas Ljussin.

«...» nae! Või sus sina olid ka ajakirjanik?»

«...» jah kunagi,» ütles Sintsov.

«...» nakkas,» ütles Levašov. «See kulub teile ju...» ara: ajakirjanike hulgast tulnud pataljoni...» komandor! Haruldane juhus. Ma olin küll ka kunagi teile kirjasaatja, kirjutasin «Kertši Töölisele» sõnu...» Aga ega see vist teie arvates ei loe?»

Sintsov kruvis välipudelil korgi pealt ära ja nuusutas, kas...» või piiritus. Pudelis oli piiritus, seda pidi veel tempima.

«Tooge vett,» ütles ta kaskjalale.

Sintsov hakkas tembitud piiritust välja valama,...» Levašov oma kruusi peoga.

«...» joo. Ja ei maksa peale kaima hakata. Zavališin teab.»

«Kelle heaks te loobute?» küsis punapea.
 «Voin loobuda uldsuse heaks, aga võin ka etaldis heaks.»
 «Parem juba minu heaks,» ütles punapea ja suutis oma kruusi, et Sintsov sinna juurde valaks.
 «Temale võib valada kull,» ütles Ljussin. «Ta on kool võtja.»

Sintsov valas talle sõna lausumata juurde.
 Soõgi ajal raakis peamiselt Levašov. Alguses patsis ta lehemeeestelt Moskva uudiseid, kuivõrd nad, nagu ta arvas, alles täna hommikul olid välja lennanud, siis hakkas ta meenutama üht lehemeeest, kes oli sõja alguses Odessa lähedal tema polgus käinud. Kui ta kuulis, et punapea (kelle nimi oli Gurski) ja Ljussin kirjutavad oma sõnumeid koos, unestas ta vaga: kuidas saab kalle kesi üht asja kirjutada?

«Väga lihtsalt,» ütles Gurski. «Mina olen loomu poolt l-laisk, Ljussin aga on t-töökas. T-tema kirjutab alguses t-teksti, siis p-panen mina tema t-tekstile mot- ted sisse.»

Ljussin lõi käega, ei vaielnud ega lõõpinud vastu. Ta istus ja mõtles oma asjust. Võib-olla mõtles ta seda sama, mis Sintsov: mis kuradi pärast saatus neid jälle kokku viis? Aga võib-olla mõtles ta ka midagi muud, mõtles lihtsalt eelseisvale lahingule, millele nii või teisi mõtlesid kõik — need, kes rääkisid, ja need, kes vaikisid.

«Üks asi, mis mulle ajalehtedes ei meeldi,» ütles Levašov, «on see, et mõnel teiesugusel mehel langevad sakslased nagu kurnipulgad. Üks nottis kolmkümmend, teine nelikümmend, kolmas vaata et sada tükki maha. Aga kui igaüks meist oleks sõja algusest peale kas või üheainsa sakslase maha nottinud, poleks nende vagedest enam tühjagi jarel.»

«Nõus. Aga t-tuleks veel uurida, millal me omast p-peast luuletame ja millal me seda teie p-poliitraportite põhjal teeme,» ütles Gurski.

«Pada sõimab katelt,» lõi Levašov käega.
 «Mina olen t-teiega ühel nõul, nagu ma juba ütlesin, aga ma k-kardan, et meie toimetaja t-teie mõtteid ei avalda.»

... oma mõtteid avaldada. Ma ütlen seda...
 ... Levašovile ümbralt otsa Pataljoni-
 ... teetis varjatud kurbust.
 ... noogutas Levašov Sintsovi poole, «oli
 ... komandoriks Polivanov. Oli kangelane
 ... saada kangelase nimetuse. Enne Polivano-
 ... Parahhovski, jõudis palju teha, aga saada ei
 ... ja sai lollil kombel otsa, ühe loll-
 ... Parahhovskit oli... Kuidas ta nimi ohgi?
 kuule, Zavaahšin?»

«Lõpp, ma tuln hiljem.»
 «Kull, sa tulid hiljem. Ja mina puutusin temaga
 ... päeva kokku. Naete, isegi nime ei mäleta.
 ... vanmeitnant, maletan, et oli kena mees,
 maletan, et saadeti hospitali... ja ongi kõik, midagi
 ... ei mäleta. Nii see meie elu on!... Kuule,» pöördus
 Levašov nüüd Sintsovi poole, «mis me poisiga
 teeme?»

«Jatan siia,» tegi Sintsov iseendalegi ootamatult just
 praegu lõpliku otsuse.

Levašov kehtitas õlgu: õige tegu see pole, aga eks sa
 teed.

«Mis poiss see on?» küsis Ljussin.
 «Polivanovil, tema eelkäijal,» noogutas Levašov Sint-
 sovi poole, «oli kaskjalg. Neljateistaastane poiss. Vanja
 tulid Lozovajast. Sakslased tapsid ta omaksed ära.
 Lozovajas tapeti peaaegu kõik juudid maha, me nägime
 tema silmaga seda auku.»

«Aga m-miks Vanja?» küsis Gurski.
 «Seda oleks pidanud Polivanovilt küsima, aga kellelt
 ... küsid,» ütles Levašov. «Tema ristiski poisi
 ... Ojast sai Vanja. Võib-olla tuli oma poeg
 ... või mine tea miks. Ausalt öelda, ma ei tundnud
 ... huvi. Polnud aegagi. Polivanov oli meil
 ... ksa päeva. Esimesel päeval tuli: «Lubage ette
 ... — üheksandal päeval sai ilma raporteerimata
 ... »

«Huvitav oleks poisiga rääkida,» ütles Ljussin, kus-
 juures polnud selge, kas ta pöördus Sintsovi või Leva-
 šovi poole.

Sintsov aga arvas heaks võtta seda enda poole pooldumisenä.

«Mina ei luba,» ütles ta.

«Miks?»

«Ei luba, ja jutt otsas.»

Levašov noogutas.

«Pataljonikomandöril on õigus Polivanovi surma üle otsustada, pole veel päevagi möödas. Vara veel poissi puutuda. Ta näeb niigi vaeva, et nuttu tagasi hoida.»

«Aga kui mul teda vaja on?» ütles Ljussin.

«Olgu pealegi vaja!» ütles Levašov.

Muldonnis valitses mõni hetk piinlik vaikus. Pataljonikomandöri liikust tundsid kõik, kuid selle tõelist põhjust teada sai ainult Ljussin, kes küsis sõnatult, ainult pilguga. «Ei, ma ei ole unustanud?» — ja Sintsov, kes samuti sõnatult, pilguga vastas: «Ei, ma ei ole unustanud.»

«Seltsimees pataljonikomissar, kas lahme sulle on roodudesse, nagu te lubasite?» küsis Ljussin elavalt võib-olla ülearugi elavalt, ringutas ja kohendas nägudes portupeed oma laial rinnal, mida ehtisid Punatahte orden ja medal «Vapruse eest»; Punataht oli uus, hiljuti saadud, medali lint aga vana ja luitunud, seda medalit oli Sintsov näinud Ljussini rinnal juba tookord, oktoobrikuus Moskva all.

«Kui lubatud, saab tehtud,» ütles Levašov ja tõusis püsti. «Lähme Tšugunovi juurest läbi.»

«Lubate teid saata, seltsimees pataljonikomissar?» tõusis Sintsov üles.

«Pole vaja, Zavališin tuleb kaasa. Lehemehed kuuluvad minu ja tema kompetentsi. Puhka enne lahingut. Kas meestega tutvusid?»

«Jah.»

«Noh, ja kuidas enesetunne on? Millised on järeldused?»

«Järeldusi on veel vara teha, aga enesetunne on hea.»

«Asi seegi,» ütles Levašov, kes oli vahepeal kasuka selga pannud ja poordus Gurski poole. «Ära sa pataljonikomandöri küsimustega vaeva, las ta magab, selle pärast ma teda kaasa ei võta. Tal on homme lahing ees. Aga võib-olla on kindlam, kui sa meiega kaasa tuled?»

«Aussalt oelda, mulle m-meeldiks siia jääda,» ütles Gurski. «Sin on p-pealegi soe, ja oma k-kangelasmeelt oma meelele homme näidata.»

Kui Gurski ja Sintsov kahekesi jäid, tõstis Gurski sõrmed sorme.

«Mina on?» küsis Sintsov.

«Kas sa ei küsimuse esitada?» küsis Gurski.

Sintsov noogutas.

«Miks te nii sõnakehy olete? Kas sünnipäraselt või ainult te ajakirjanikke?»

Sintsov kehtas õlgu.

«Kas sa ei kusun selleparast, et olen t-tahele pannud:

«Ajakirjanikud ei salli vahel ajakirjanikke.»

Sintsov kehtas jälle õlgu. Mida sellele vastatagi?

«Ajakirjanikke ei salli tavaliselt need, kes on sudame-
te peale kadedad. Tema kull kade ei ole. On

harjunud sõjas teise ametiga.

«Kas sa ei magama?» küsis ta vastuse asemel.

«Võib-olla ammendava vastuse eest esimesele k-küsimu-
le,» võib veel uhe esitada?» Gurski tõstis jälle

sorme.

«Kas sa ei tulla,» ütles Sintsov ja laotas lavatsil vedele-
va kasuka laiali.

«Kas te tunnete Ljussinit hästi?»

«Vastavasti paremini kui sina, tahtis Sintsov vas-
tata,» and see oleks tähendanud juba pikema jutu sugu-
sest.

«Kui?»

«Kui?»

«Kui?»

«Kas sa ei tulla,» ütles Sintsov ja laotas lavatsil vede-
le-
va kasuka laiali.

«Kas sa ei tulla,» ütles Sintsov ja laotas lavatsil vede-
le-
va kasuka laiali.

«Kas sa ei tulla,» ütles Sintsov ja laotas lavatsil vede-
le-
va kasuka laiali.

«Kas sa ei tulla,» ütles Sintsov ja laotas lavatsil vede-
le-
va kasuka laiali.

Sintsov ei oelnud selle peale midagi, võttis vähtaskust viilu, tõmbas sealt lehe välja ja kirjutas: «Iljin, ära-
tule mind kell 5.30!», pani lehe lauale ja kruusi sinna
peale, pistis vähtasku peatsisse, heitis kasuka peale
pikali ja pani käed pea alla.

Kui tõusta viis kolmkümmend, mõtles ta, jõuan veel
teha, mis plaanis on: minna koos Iljiniga Kara-
pinski roodu, käia enne lahingut vähemalt kaks roodu
tagasi. Ja kell seitse kolmkümmend, pool tundi
enne suurtükiväe algust, olen tagasi.

Oli kuulda, kuidas õled sahisid punapea lavatall.
Praegu on kolm kolmkümmend. Kui kohe magama
jään, saan kaks tundi puhata... mõtles Sintsov.

Väga hea on lebada niiviisi siruli, käed peal
soojas ruumis, pehme kasuka peal, mille all
õled... Narr lugu, et uni ei tule. Nii see teinekord...
Iga minut on kallis, aga uni ei tule, ja käskida
ei saa...

Ta oli sellele punapeale öelnud: «Küsige Lj...
käest!» Väga võimalik, et küsibki. Ja Ljussin räägib...
Rääkida võib ju mitut moodi, võib ka nii rääkida...
sina oled see kõige õigem mees. Võib rääkida, et ilu...
tasid valvsust, ei tahtnud niisuguses olukorras, nagu...
kuueteistkümnendal oktoobril oli, viia Moskvasse...
mentideta inimest, keda sa pealegi küllalt vähe...
sid, ainult üks päev... Aga mis päev see oli, selle...
ju rääkimata jätta. Ja et ta su juba enne kontrollpu...
maha pani, seda ta ka ei hakka seletama... Ja...
klapib ilusti. Ljussini moodi mehed oskavad asju...
pitada... Võib ka teisiti, lihtsamalt ja lühemalt: «L...
või maha, aga niisugustes asjades olen ma formaal...
Sõda on sõda ja kord on kord.» Võib ka nii. Ljussin...
moodi mehed oskavad ka seda. Räägib sõjast ja korr...
nõnda, et võta või tema ees müts maha! Kurat tema...
Viha teeb, kui seesugustega kokku juhtud. Auaste...
erinev olla, aga iga kord mõtled: näe, veel üks sell...
mees Ljussin!...

Ja see punapea sõidab temaga koos ringi ja kirjut...
koos. Sõidab ja ei teagi, mis mees Ljussin on. Teis...
inimesed, teine ajaleht, teised ajad... Võib ju olla, et
Ljussinistki on teine inimene saanud, kes teab!

Hea küll. Aitab juba isiklikest asjadest, katkestas...
end vihaselt, kuigi ta südamepõhjas teadis, et see pole
isiklik asi. Ainult et kergem on sellest mõelda kui...
likust asjast. Hea küll, jätame selle teema... Mis...
minu mure on, nagu öeldakse.

Aga mis siis veel sinu mure on? Major Šavrov na...
ris: «Mõtle vähem, Ivan, siis sõdid paremini.» Ei ol...
õige. Sellest ma veel paremini sõdima ei hakka. Ja mitte...
keegi ei hakka. Šavrov ise ka ei sõdi sellepärast halve...
mini, et ta oma peaga mõtleb. Minu üle naeris, aga ta...
mõtleb...

Aga kui ma oleksin jäänud selleks, kes ma olin, —
«põhijätkuks, võib-olla oleks mul üldse olnud teine
mõtlevus? Kuigi rumal on arvata, et meie kõik oleme
mõlemoodi ja nemad kõik on jälle teistmoodi. Kui ma
oleksin jäänud lehemehiks nagu nemad, oleks iga mees
oleks mõelnud omamoodi: Ljussin üht, see punapea teist
ja mina kolmat moodi...

Punapea keerab iga mõtte naljaks. Nii on muidugi
kergem elada... Aga surra on vist raskem...

Talle tuli jälle meelde, mida Iljin rääkis, — et taien...
duvad mehed jäeti esialgu polku, ei jaotatud pataljo...
nide vahel ära: loodetakse, et homme, esimesel päeval,
on meie tulejõud suur ja kaotused väikesed. Pole enam
nagu varem, kus mõnikord saadeti päeva jooksul
ühingusse kõik, mis olemas oli, nagu oleks see lahing...
võimane, nagu lõpeks sellega kogu sõda!

«K-kuulge,» ütles Gurski, kummardudes üle laua...
vaadates Sintsovi pärani silmadesse, «kui te ei...
hakame juttu ajama. Millele te p-praegu...
te?»

«Hommele lahingule.»

«Ja mida te sellest mõtlete?»

«Mõtlen, kuidas me pataljonile antud ülesande lahen-

Aga laiemalt?»

«Mõõdu laiemalt?»

«Laiemalt. Näiteks, kui te asetate ennast mõttes
rühadejuhataja olukorda? K-kuidas te näiteks homme
tulegutsite? Või ei mõtle te selle peale?»

«Ei mõtle. Mul on oma ülesanne ja oma vaatepiir, sel-
lele ma peangi mõtlema.»

«K-kuulge, ärge ainult p-pahaseks saage. Te ütlesite
vaatepiir. Kas see on teie t-tõeline arvamus või on nii
lihtsalt mugavam mõelda?»

Punapea vaatas Sintsoville uurivalt otsa, seekord oli
ta täiesti tõsine.

Ei, loll sa ei ole, mõtles Sintsov punapea kohta, aga
juttunud küll. Sul on kange valu teada saada, ja mina
olgu lahke ja hakaku südant puistama! Jah, minu ame-
lik, selles mastaabis, mis on minu vaadelda ja võr-
relda, see tähendab minu vaatepiiril, ei saa ma muidugi
koja kõigis probleemides orienteeruda. Samal ajal aga

on mul paratamatult kindel tunne, et sõjas oma ülesandeid taites pean ma mõnedest asjadest paremini hakkama saama kui teised, muidu ei kõlba ma oma kohale. Mul on oma arvamus, omad seisukohad ja omad õigused nagu igal teiselgi. Kellel see tunne kaob, see pole enam komandör ega üldse inimene. Aga sulle ma seda öelda ei hakka. Ei taha. Ja aeg on magama jaada. Kui sa loll ei ole, saad ise aru.

«Saite pahaseks või?» küsis Gurski Sintsovile andes otsa vaadates.

«Ei. Lihtsalt ei viitsi lobiseda. Jaäme magama. Ma ei tea, mis teie teete, aga mina pean küll katsuma jaada asja huvides,» ütles Sintsov juba kinnisilmi.

ÜHEKSATEISTKÜMNES PEATÜKK

Ees, sakslaste eeslinnil, kaugemal ja veel kaugemal kuni silmapurini välja, mida praegu ainult aimata võib, oli üksainus mitme kilomeetri laiune plahvatuste maa. Plahvatused sulasid taoti kokku, siis vajusid lahku, siis moodustasid jälle suitsumuüri; vanel lendasid nende taustal, mustana mustal põhjal, üles palgid, lauad, relvad, jupid — öhkulennanud rusmed sellest, mis hetke eest oli veel olnud blindaaž või muldonn.

Kõik, mis oli ette nähtud, kõik, mis tuli teha või korraldada, oli Sintsov pataljonis teinud ja korraldanud enne suurükkide ettevalmistava tule algust. Nüüd jäi üle ainult oodata.

Seal ees surid sakslased. Surid ja pididki surema, sest nad olid tulnud siia, sest nad ei andnud eile alla, kui neile ettepanek tehti, ja kunagi pidi ju kõigele sellele siin Stalingradis lõpp tulema...

Ja lõpp tuleb, kas ma elan selle päevani või ei, mõtleb Sintsov, aga ma tahan elada ja seda lõppu naha, ja seeparast las sureb neid praegu võimalikult rohkem seal oma urgudes. Sest need, kes praegu surma ei saa, ronivad pärast oma urgudest välja ning hakkavad tulistama mind ja minu mehi, ja meie mehed langevad ja saavad haavata...

See on hea, et kui sa mehi käsutad, on sul harva aega

oma tahtmisele ellu jaada. Ikka võib miski mõelda ja tegema. Tanagi polenud sellele enne ettevalmistavat tülil mahti mõelda.

Nüüd aga pole enam midagi vaja teha, ja midagi pole ka veel nelikümmend, ei, nüüd juba kolmkümmend minutit, ja niikaua kui need minutid kestavad, ei tulelegi midagi belda ega kellegi kaest midagi öelda. Asjata karjub see kokutaja lehemees mu kõrval, kuid ma ei kuule... kaugu ta põrgu, ainult mulle sülg kõrva nagu kaamel...

Kui Maša seisaks praegu siin ja sosistaks mulle, et see, ei kuuleks ma ikka midagi...

Pool seisavad tankid, tankistidel on pead tornid väljas, vaatavad ja ei karda, et mürsk neid tabab, ja polegi põhjust, sakslastel pole praegu mahti tulista.

Kolmekümne neljased... Räägitakse, et neid olnud juba siis, neljakümne teisel aastal, Harkovi all, aga nad seal ei näinud. Mina nägin siis ainult ühte tanki lähedalt ja veel viit kaugelt. Nad läksid, aga, ja enam ma neid ei näinud. Ja selle «KV» tanki ma ise nägin, kui see juhtus — tulistasid tankitõrjepüssist meie omad sõdurid. Tank oli vigastatud, aga tulistasid, lõpuks pistis tankist pea üleminutist välja ja hakkas kätega vehkima, et ta on elus. Nemad aga tulistasid ikkagi. Siis keeti tanki torni ja andis nende pihta valangu, ja üks tankitõrjemees sai surma. Nemad muudkui tulistasid püssist tanki pihta, mina jooksin juurde ja karjusin, et nad peataks, et see on meie tank! Aga nad ei uskunud, nad polnud kordagi meie tanki lähedalt näinud ja ütlesid, et see on saksa oma. Siis võtsin ma vägisi ühe tankitõrjekuula ja laksin tanki juurde. Kui me olime juba lähedal, et võis lugeda valge varviga maalitud loosid tanki küljel: «Surm fašistidele!» ütlesin ma. Aga nad ütlesid, see on ju meie tank! Mees aga ei tahtnud ikkagi tankile lähemale minna ja ütles: «See on fašistide tank, see on meelega sinna maalitud.» Kui me lõpuks siiski tanki juurde jõudsime, selgus, et tankitõrjepüssi kuulid olid läbi tripleksi ja juhul oli naos mitu killuhaava. Ta tuli üleni verisena tankist välja ja tankistid vandusid kõige mustemat kurja.

Siis jooksid sõdurid vangivõetud sakslasega me vastu ja see karjus: «Doktor, doktor!...» ning sekkus kaed üleval. Mina viisin ta tanki juurde, hakkasin näidata loll vastu soomust taguma ja hüüdsin, näidates talle seda tanki: «Russ pantser, saad aru, russ pantser!» Ta värises ja ütles: «Ja, ja, gut, gut...» Mina muudkui karjusin: «Russ pantser!» ja näitasin talle tanki — olin nii vaimustatud, et sain talle näidata meie tanki ja mitte nende oma!

Ei tea, miks ma seda praegu meenutan. Siiski, tean küll. Sest mulle teeb see haiget, mis tookord oli. Ja ma vihkan sellepärast sakslasi, aga kui päris aus olla, vihkan peale sakslaste ka iseennast. Vihkan meid kõiki sellepärast, et see kõik niiviisi oli. Ma armastan meid kõiki, aga vihkan ka, sest mind vaevab see, mis tookord oli. Mõnele mehele võin ma seda rääkida ja raigata, aga enamasti hoidun rääkimast, sest arvatakse, et sellest ei tohi rääkida, ja võib-olla ei tohigi, niikaua kui sõda kestab... Olgugi et ma ei mõtle midagi halba, ja see volinik, kellega ma pidin eile peaaegu raskeminema, mõtleb südames sedasama mis mina, ma olen selles kindel, kuigi ta on oma ameti tõttu kohustatud selliseid jutte välja nuhkima ja vastavasse kohta teadama.

Oleks hea, kui ta oleks tõepoolest tubli mees, nagu Iljin teda iseloomustas, aga eks ma ise vaata, mis mees ta on. Kui ta on tõepoolest tubli mees, siis tuleb ta tulla koos minuga ja Iljiniga ja kõigi teistega edasi ega jama maha. Aga kui ta peaks mingil ettekäändel maha jääma, siis ma seda niisama ei jäta. Tõestan, et ta on argpüks, ja ta kaob pataljonist, nii nagu kadus omal ajal Fedjaškin. Ega nendelegi arguse eest pai ei tehta...

Veel parem oleks muidugi, kui midagi niisugust poleks tarvis teha, kui ta oleks samasugune mees, nagu olid Zotov, Ivan Zotõtš. See, kes pärast Fedjaškinit minu juurde pandi, — oli kõikjal, kus vaja, heitis kuulipildujagi taha ja oli tõepoolest kena mees. Mina kutsusin teda Zotõtšiks, kuni ta selles nurkraudakuulises majas surma sai... Ükskord öösel, kui me kahekesi olime, ütles ta äkki mulle, kuidas ta end meie pataljonis tunneb: «Mul on siin lihtsalt rumal osa, Sintsov. Ma peaksin olema sinu poliitasetäitja, ja mitte see, kes ma olen!»

Aga või siis sõjas vähe rumalust on? Kui ma olin veel polgukomandör ning mind Punalipu ja Butussoviti teenuste ordeniga autasustati, laksime kahekesi kolm kilometrit mööda kallast staapi, et oma ordeneid kätte saada. Me oleksime äärepealt miinitabamuse saanud, ja kui meid tulistas meid snaiper, ja kui me kohale jõudsime, ei ole meile, et ordeneid pole veel toodud... Pärast üks Punalipp siiski leiti. Mina sain oma kätte ja ma kinnitasin selle kohe rinda. Butussov aga tuli ilma ordenita tagasi. Jälle sattusime miinipildujatule alla, pääsime vaevalt eluga, ja polgukomandör Šavrov küsis: «Noh, kas teie ordenid siis on, näidake...» Ja Butussov ei olnud, kas nutta või naerda...

Iljussin seisab minust kolme sammu kaugusel ja vaatab ka, kuidas sakslased surevad... Kas ta võis aimata, et ta sunnib minuga kokku saabl Vist on hea meel, arvab, et on tubli teoga hakkama saanud: tuli pataljoni. Ja muld püüab mulle näidata, kui vapper ta on.

Arvatakse, et inimesed muutuvad sõjas hoopis teistsuguseks inimesteks. Aga kui me mõtleme, kuidas siis kõik on, kui sõda lõpeb, kujutleme endid ikkagi niisugustena, nagu me olime. Võib-olla küll valesti... Mul pole aega mõelda, missugune ma praegu olen. Mul tuleb mõelda teistele asjadele, ja kui ma tõepoolest olen muutunud teistsuguseks, kui ma olin, siis sellepärast, et mul on olnud kogu aeg vaja mõelda teistele asjadele, ja mitte endale...

Praegu mõtlen ma endale sellepärast, et niikuinii pole midagi teha, niikaua kui kestab ettevalmistav tuli ja seal ees surevad sakslased. Las surevad! Mul on meele, kuidas siis oli, kui ei surnud nemand, vaid meie, kui meid septembrikuus pommitati, kui me üle jõe läksime, kuidas laibad ja praamide riismed läbisegi ujusid, kuidas naftasündikaat põles ja Volgasse voolanud nafta põles samuti, ja õhk oli täis koledat kõrbehaisu... Ma ei oska mõtteski kirjeldada inimkeha põlemise lehma.

Jah, seal ees surevad sakslased juba kakskümmend minutit järjest, kõik sakslased, välja arvatud need, kes olid jäänud ja hakkavad meid tulistama, kui me edasi läheme...

Kui kellelegi rääkida, miks ma ööseks selle hospidali juurde ei jäänud, siis ei usuks keegi. Ütles äkki

heast peast, et tal on juba meelest läinud, missugune ta mees oli. Aga minul polnud meelest läinud, missugune oli mu naine. Mul on praegugi meelest, missugune ta oli.

Ma seisan nagu kurt, ei kuule midagi. Ma näen, kuidas seal suitsu sees kõik kuni silmapiirini pahupidi pööratakse, toetun rinnaga vastu kaeviku jäist serva, sõltan end, et näha, mis seal ees sünnib, puudutan lõuget ja jääd... ja ikkagi ei lähe mul meelest, missugune Ma oli. Kuigi teda vist ei olegi enam. Ma tean väga hästi, mida see tähendab. Ma olen näinud nii palju surnukeha ka naiste omi, ja tean, missugused nad on. Talvel, külma maga. Ja suvel, palavaga...

Ei, mul on siiski meelest läinud, missugune ta oli. Juba ammu. Ja ma kahetsen, et ma tookord hospitaliseerimiseks selle naise juurde ei jäänud. Siis tundus, et ma ei saa, nüüd aga kahetsen. Seisan ja kujutlen, kuidas see kõik oleks võinud olla.

Kui on niisugune mürin nagu praegu, siis sarnaneb see vaikusega...

Kuskil seal ees, plahvatuste taga, on minu Stalingrader pataljon. Ka see pataljon, kus ma praegu olen, on minu oma. See seal on minu. Ja see siin. Tegelikult on ainult see siin nüüd minu oma. See seal pole enam minu. Aga mulle tundub veel, et on. Mõtlen talle praegu, nii nagu oleks ta kuskil tuhande versta taga. Sinna on aga ainult nelikümmend kilomeetrit. Ja kui ma praegu roniks kaevikust välja ning läheksin otse üle lumevälja, oleksin kümne tunniga seal, kui keegi, mitte üks inimene minu pihta ei tulistaks.

Esimesel päeval, kui me Stalingradis oma positsioonidele asusime, oli minu kaevikuist kaldani tuhat üks sada meetrit, aga kui ma haavata sain, oli linnulennul jäänud nelisada. Tähendab, et kaheksakümne kahe päeva vaha, mis ma seal olin, liikusid sakslased kõigest seitse sada meetrit edasi. Vähem kui kümme meetrit päevas. Vihmauss, kui ta roomab kogu aeg, hommikust õhtuni, roomab ka vist päeva jooksul kümme meetrit edasi. Ja üks tahtnud nemadki Volgani jõuda, üks uskunud nemadki, et nad sinna jõuavad? Ja kui neil oleks olnud kas või ainult üks surematu, tabamatu inimene, oleks ta lihtsalt eesmisest kaevikust välja tulnud ja jõudnud

poolde tunniga Volga äärde, koguni kahekümne minutiga. Aga ühtegi surematut inimest ju ei ole, ei neil ega

Ümmal on niisuguseid asju mõteldagi. Tumanjan ütles, et kuulipildujaroodu komandöri kohta, et see mees on vahel võimeline valetama. Aga miks ta on? Sellepärast, et ta pole surematu. Kui ta oleks surematu, teeks ta alati sulatõtt, see ei maksaks talle midagi. Ebaõige ettekanne on enamasti ikka tingitud sellest, et inimene kardab surma. Hiljem surevad selle ebaõige ettekande pärast teised.

Huvitav, mida ma hakkan tegema pärast sõda, kui ma ellu jään? Mul on millegipärast kogu aeg selline tunne, et ma jään ellu. Ainult paaril korral on olnud vastupidine tunne. Üks kord neljakümne esimesel aastal, kui me kohe pärast piiramisrõngast läbimurdmist

Tagalasse ümberformeerimisele sõites «Katjuša» raketid ja meile jälle saksa tankid vastu tulid. Ja teine kord, alles mineval suvel, kui õhtul algas korraga jälle õhutamise. Polnud mingit erilist põhjust, ma polnud lihtsalt kolm päeva ühtegi meie lennukit näinud. Kõik oli surmani ära tüüdanud, ja hetkeks kadus elutaht-

Ja veel — kolmas kord — samuti mineval suvel, kui rindejuhataja meie juurde tuli ja mul oli lihtsalt tunda näha, kuidas ta ringi kais ja põgenejaid peatas ja neid kaevuma sundis, nagu tal muud enam teha ei olnud. Aga võib-olla ei tahtnud temagi tookord enam elada ja otsis surma? Ma ei tea, mida tema mõtles, aga mina mõtlesin sel korral, et ma ei näe sõja lõppu, mitte sellepärast, et kohe tuleb kuul ja tapab mu, vaid sellepärast, et üldse on kõik halvasti.

Pärast, Stalingradis, ei olnud mul enam niisugust tunnet, et ma sõja lõppu ei näe. Kui ma seda meenutan, et usu ma seda vahel isegi, aga tõsi ta on: mul pole enam kordagi niisugust tunnet olnud. Ja praegu ka ei ole.

Ma ei tea, kuidas ma kunagi hiljem sõda meenutama hakkan, aga praegu, kus ma sõdin, on mul kõige raskem taluda seda, kui me teeme midagi teisiti, kui peaks tegema. Praegu juhtub seda palju vähem, aga tuleb ikkagi ette. Ja kui ma millegi eest olen valmis surema, siis olen ma valmis surema selle eest, et kõik tehtaks

nii nagu vaja, nii nagu me tahame! Oleks tahtnud, et me tana laheks siin kõik nii, nagu me tahame! Ma tahan seda vraga! Ma pole oma elus iial midagi nii kaugelt tahtnud, nagu ma seda praegu tahan.

Kui ma naen, kuidas «Messerschmitt» soostab ülevaade meie havitajale kallale, tuleb kaugelt ja ei tulista veel. Siis ma lausa tunnen, kuidas ta pöörab mulle valangu abaluude vahele. Ja kui see kõik juhtub, siis ma tunnen, et ma saingi valangu selga, ma lamen maas ja mulle tundub, et ma olen tapetud, et ma ei tõuse enam.

Ma ei oska isegi seda tunnet analüüsida. See on kokkukuuluvuse tunne kõikidega, keda meie hüljast tapetakse, see on süü- ja häbitunne, valu ja raev kõigile selle pärast, mis meil ei õnnestu, ja rõõm selle üle, mis meil korda läheb. Mis on sul hinge taga, Sintsov? See on sama tunne, mille pärast sa elad, elad mitte ukste ja enda isikus, vaid ka kõigis teistes, ning teed koos nendega kõik hea ja kõik halva läbi. Ma armastan ennast kõige hea puhul ning vihkan ennast ja teen endale etteheiteid selle puhul, mida ma teen halvasti, ja mitte ainult mina, vaid ka kõik teised. See tunne on mul hinge taga, ja südames, ja peas, kui ma käsklusi annan, ja käes, kui ma granaati viskan. Ja kes teab, võib-olla see ongi kodumaa-armastus, võib-olla just seda me tunnemegi, kui me igaüks omaette mõtleme, et me oleme nõukogude inimesed.

Seal ees käib plahvatuste suits üht- ja teistpidi ringi, nagu segataks lusikaga musta putru, maast kuni taevani.

Siin, otse silme ees, on kaeviku jääne serv, õlgade ja varrukatega siledaks hõõrutud, ja üks jäässe külmanud rohukõrs. See on püsti, nagu oleks ta meelega sinna pistetud plahvatuste tugevust mõõtma, ta väriseb silme ees kord tugevamini, kord nõrgemini...

Kui hea, et meil on nüüd siisugune suurtükivägi, et suurtükke on palju ja et need annavad sakslastele nii moodi pihta, et ma pole midagi sellist veel enne näinud. Alles suvel ei suutnud ma kujutledagi, et mul võib olla nii palju suurtükke. Kui tuletada meelde kõike, mida me maha jätsime ja kaotasime sellest ajast peale, kui sõda algas, siis võib pidada seda imeks, mis praegu toimub.

... me poleks suutnud Stalingradis vastu pidada, kui meid poleks teiselt kaldalt kogu aeg toetanud sõdurid ja «latjušad». Nad toetasid meid nagu sõbrad vennad. Ma armastan neid, ja ma ei teagi, kuidas väljendada sõnades seda armastust, mida ma tunnen nende vastu Stalingradis, kui nad teiselt kaldalt tulistasid. Ei tule kõne allagi, et me oleksime vastu pidanud, kui nad poleks kogu aeg, öö ja öösel tulistanud ja meid toetanud. Ja neid on ikka rohkem ja rohkem, me tundsume seda. Aga mul ei kujutlenud ma, et meil üldse saab olla nii palju suurtükke, nagu neid praegu üle minu pea sõdurite pihta tulistab.

Kui mitu korda ja mis sõnadega me ennast sellest vajadusest, et meil ei olnud kord ühte, kord teist! Siis siamaani on veel paljustki puudu! Kui mõtlema hakkad, ei saa siamaani aru, kuidas see võis juhtuda. Ma olin alles koolipoiss, kui meie raadioamatöörid tulid esimestena Nobile tsepetliini SOS-signaale. Aga mul pole pataljonis siamaani portatiivset raadiosaatmist. Ja kui palju virgatsid on hukkunud minu silme all sõjast, et meil ei jätkunud kõige tavalisemat telegraafid, sellepärast, et meil olid kole suured traadid, ja neid tuli tassida kahe mehega, ja traat oli raske, ja et side korralikult tootaks, tuli vedada traati korraka. Ja sellestki traadist oli alatasa puudus. Fašist, raibe, aga jookseb ja kerib vaigest traadile peal on imepeenike traat. Ja mille abil meil on tulnud traadi puudusel sidet luua, vahel isegi traadi abil...

... läheb paiste, kui saad aega selle üle mõelda, kuidas see kõik võis juhtuda. Järelikult oli midagi halvasti juba enne sõda, ja mitte mina üksi ei mõtle seda, nii mõtlevad peaaegu kõik inimesed. Niihästi need, kes vahel sellest räägivad, kui ka need, kes sellest iialgi ei räägi. Vist ei mõista ma kõike, kindlasti ei mõista. Ei mõista. Aga seda ma ometi mõistan, et enne sõda tundus midagi arusaamatut. Ja ma mõtlen sellele, mis saab pärast sõda.

Tõsi küll, vahel unistan ma, et sõjajärgne aeg on lihtsalt vaikus. Tuleb meelde, kuidas ma ostsingi poest leiba, kuidas mina ja Maša tõime turult maasikaid, kuidas

me koos tütreaga neid koore ja suhkruga sõnna, kui me kahekesi teatrisse läksime ja naabrinaine Tanjuurde jäi. Käisime käsikaes mööda linna, läksime nurgapealsesse valvekauplusse, seisime veidi aega, kui meile sinki löigati. Ja laksime jalle mööda tanu käsikaes ega osanud kujutledagi, et seda koi keha enam ei ole ja selle asemel on soda... Ja kui see mu silme ette kerkib, tahaksin ma, et parast soda kõik tapselt nii, nagu oli...

Sus aga tuleb mulle jalle meelde, kuidas sõda algas ja ma ei taha enam, et parast sõda oleks kõik nii, nagu oli...

Mul on selgesti meeles, kuidas Malinin mulle Moivas, maakartsevaes, pärast piiramisrõngast labimist raakis mitmest kindralist, keda sõja alguses selle parast maha lasti, et nad taganesid. Ja ütles, et tulebki teha.

Võib-olla tulebki. Ma ei tea. Aga mul ei lähe meelde, et meie ülemusteks on praegugi kindralid, kes siis taganesid... Nüüd peksavad sakslasi, kuigi nad siis taganesid. Sus taganesid kõik. Polnudki niisugust kindralit, kes siis poleks taganenud, ja polnud ka niisugust sõdurit. Ja keegi ei kavatse meid kõiki maha lasta, kuna see tookord, neljakümne esimesel aastal taganesime. Ei saanud ju süüdlaseks pidada kõiki, kes seda tegid, ja ka ma ei pea ennast süüdlaseks. Kui ma peaksin ennast süüdlaseks, siis ma ütleksin ise, et võtke ja laske mind maha. Aga ma ei ole süüdi. Seda ütlen ma ausalt, oli üksikiseendaga.

Ma ei tea, mida ma oleksin saanud rohkem teha, kui ma tegin, kui see kõik oli juba alanud. Ja kui see on nii, siis pidi keegi juba enne sõda süüdi olema... Mõne üksiku kindrali pärast see niivisi ei laanud. Keegi oli juba varem kõiges selles süüdi.

Ja ma tahaksin teada, kes. Kui mitte praegu, siis vähemalt pärast sõda. Võib-olla sellepärast ma ei tahagi, et pärast sõda oleks kõik nii, nagu oli.

Kui saaks rääkida seltsimees Staliniga ja temalt küsida: millest see kõik enne sõja algust tuli? Kui saaks kirjutada talle kirja, et ta kutsuks mind ainult üheks päevaks rindelt ära ja ütleks mulle, kuidas see kõik õieti oli!... Ma ju sõdin ja võin surra, enne kui ma

loobun, aga ma tahaksin seda väga teada... Ja mitte mõnda üht. Teised ka.

Ma ma seda mõtlen, saan ma muidugi aru, et see on asi. Ja mitte ainult sellepärast, et ei saa rindelt ära võtta komandori ära kutsuda, selleks et seltsimees korruga kõik muu sinnapaika jäta ja tema jääks vastu. See on võimatu veel millegi muu pärast. Aga mis pärast?

Ma tahan endale selle peale vastata. Sest kui ma nii ütlen, nagu mulle vahel tundub, kardan, ma oma elu midagi kohalt nihutada, milleta mul on raske elada, mulle tundub vahel, et mitte üksnes teised, vaid tema ise on selles süüdi...

Ma loogileja mu kõrval võpatas. Ma tundsin õlaga, et ta võpatas, sest kaks rasket mürsku tulid puudulendide ning plahvatasid meie ja sakslaste ees. See oli see. See pole veel midagi. Tähtis on tulevalla, et meid saadetakse, kui me oleme esimese positsiooni vallutanud ja läheme teist võtma... Kui siis juhitud puudulend, on asi halb. Raske on mehi maast lahti saada, et nad tihedalt tulevalli järel läheksid... Ma ütles vist ka selle peale, ta müksas mind õlaga ja ma ei puudulendude puhul silma...

Ma ei ole hirm, minul on hirm ja hirm on ka temal, ma ainult lehemehel. Ja Ljussinil on vististi ka hirm. Ma ei tea, et tuleb minuga koos — igale poole, kuhu ma lähen. Eks vaatame, kas tuleb.

Ilja on justkui karsitu. Nii see vahel on. Ma saan temast aru. Mitte et ta ei kardaks, vaid ta tahaks rünnata selle kõik läbi teha, et siis olla või mitte olla. Minul endal on ka vahel niisugune tunne, osalt ka praegu. Et minna, kui kõik on lõppenud, saada sooja, süüa, juua ja kas või natukenegi magada...

Iluvitav, mida Iljin praegu mõtleb? Ta on tugev komandör, kuigi alles noor, kahekümne ühe aastane. Ma ei püüa, kui järele mõelda... Ma küsisin temalt ühe, miks tal kalifeed jalas on, miks ta niisuguse külma vatiipükse ei kannab; selgus, et kannab küll, ainult et ta on otsinud endale kõige õhemad vatiipüksid ja suured kalifeed, mida ta kannab vatiipükste peal, et oleks ilusam... Kelle ees ta tahab ilus olla?... Selle Solovjovi ees, kes oli sanitaarinstruktor ja nüüd on minipil-

dur? Võib-olla ka tema ees. Või lihtsalt nusiama, enne tunde parast. Vaga võimalik, et ta pole õieti veel üht naist tundnud. Enne sõda ei jõudnud, ja sõja peos osanud... Minagi olen poolteise aastaga unustanud naine on. Ja parem on sellele mitte mõelda. Kui ta kad mõtlema, siis ei saa enam unes ega ilmsi läbi. Raske on naha, kuidas naised surevad. Kui veel... Tamara Stalingradis pommitamisel haavata sai ja ta teda blindaažist välja kanda aitasin, haaras ta mulle käega kaelast kinni ja hüüdis. «Vanja, Vanjake! ära jäta mind maha!...» Nagu oleks anunud armastust nagu oleksin mina teda hüljanud... Endal mõeldi labajalad otsast ära, aga ise ta veel seda ei nae ega... Hea, kui inimene silmapilkselt surma saab, see on rõõmus, kui kohe ei sure... Pärast mõtlesin, miks ta eni surma niiviisi hüüdis; kui ta elas, ei nimetanud ta mind kunagi nii... Ja üldse oli ta korralik tüdruk, ei lasknud kedagi ligi, mitte ühtki meest. Võib-olla armastasin ilma et oleks mulle sõnagi öelnud? Üks kord, nädal aega enne seda, kais see mõte mul peast läbi, kui ma läksin tema poole pöördusin ja nägin, mis pilguga ta vaatas. Mõtlesin korra ja unustasin. Polnud selleks mahtunud. Olid just kõige hullemad päevad, kogu aeg lausa surma suus...

Ma ei kujuta ette, mismoodi ma pärast sõda elama hakkan. Kui Maša on surma saanud, siis ma muutun abiellun. Ja tõenäoliselt kohe, ükskõik kellega. Aga võib-olla ka mitte. Võib-olla mõtlen ma ainult igatsusest nii. Aga äkki jääb tema ellu ja mina ise saan otsustada. Äkki toimub saatuse tahtel valik, mis ei olene Mašast ega minust, vaid sõjast, et ainult üks meist jääb ellu, kas mina või tema. Ja see valik toimub silmapilkselt plaks, ja kõik on lõppenud. Nagu lülitatakse valgust kogu maailmas välja. Palju pole selleks vaja — ainult vatikuue haagi suurust rauatükikest.

Novembrikuu alguses võtsin ma hommikul vastu täiendusväge: kolm meest. Võtsin vastu, kirjutasin nimed üles ja saatsin Butussovi roodu. Pikalt rääkida polnud aega, lahing oli taies hoos. Näodki ei jaanud õieti meelde. Mõtlesin, et küll ma pärast roodust räägin. Vastu õhtut toodi kõik kolm tagasi — kõik olid isetulistatud vasakusse peopessa. «Miin... miin...» Mis

need mehed oli — kui sidemed lahti võeti, oli kõigil peopessirohu põletushaav. Nad lasksid otse vintpüssidega, pommitamise ajal, kui pauku polnud kuulda. Olid kaadunud juba üle jõe tulles hirmu tunda ja omavahel kokku lüppinud. Alguses tahtsin maha lasta ainult ühe — seersandi — ja kaks saata hospitali ning pärast tervikroodu. Aga diviisist tuli käsk: tribunali — ja kõik talaljonis kohapeal maha lasta.

«Tingituna raskest olukorrast...» Olukord oli tõesti raske. Võib-olla on õige, et sel päeval ei oleks tohtinudki ühtki talitada. Loeti otsus ette, pandi nurkraudakujulise maha seina äärde — mis sein see oli, ainult rusud! — ja lasti kõigi roodude esindajate juuresolekul maha... Kõik ühel päeval: algus ja lõpp...

Oleks hea, kui täna ükski mees kartma ei lööks. Et ei tuleks kedagi relva ähvardusel edasi ajada! Hirmsa mõtlesin, et ei ole kui...

Butsov oli lakkamatu suurtükimürinaga nii ära harrunenud, et enda meelest mõtiskles ta vaikus. Ja kui lõplik lõppes ning saabus tööpoolest vaikus, ei märganudki ta seda esimesel hetkel...

«Raketti!» hüüdis ta kahinal, ilma et ta oleks ikka veel oma häält kuulnud. Ta kuulis enda kõrval raketi- ja tulistoli tasast plöksatust, nägi teist raketti teise roodu roodu tõusvat, pani vildi jäätunud astmele ja ronis kaevikust välja.

Ta oli juba varem otsustanud, et ta läheb esimeste kaevikuteni ahelikuga koos. Nüüd siis tuli seda teha.

Kolmsada meetrit eespool langesid ülestuhnitud maapinnale üksteise järel kolm hilinenud mürsku nagu viimased tilgad katuseräästast. Seda märkas ta alles jooksmisel, kui kaevik oli selja taha jaanud.

KAHKÜMNES PEATÜKK

Kella kolmeks päeval oli 332. laskurpolgu kolmas talaljon oma lõigus päevaülesande täitnud: sakslaste kallise esimene liin oli juba hommikul läbi murtud ja nende selja taha jäänud, teine oli lõplikult vallutatud

alles äsja — usna tuntavate kaotustega. Uut käsku polnud veel teada. Selle ootel kindlustuti saksa tranšeeid või lihtsamalt öeldes vajuti sinna sisse toibumaks püüdkoike seda, mis oli läbi elatud kuuetunnilise lakkumatu lahingu kestel.

Eemalt paistis pikk lauge kõrgendik. Selle mööda läks nüüd meie poolt vallutamata saksa kolmanda positsiooni eesliin. Kui umbes viisteist sündisid roodukomandör Karajevi kannul kaevikuist ja kargasid ja meeletult edasi tormasid, külvasid sakslased nad miinidega üle. Haavatud toodi ära, aga kolm surnut mustendasid lume peal, täiesti lagedal. Et mitte asjata meeste eluga riskida, käskis Sintsov nad pimedas sinna jätta.

Kaevikute ees laius lumeväli, mis silmapiiri poolt pikkamisi tõusis.

Kui siit kaevikuist väljaloodud sakslased troppisid kõrgendiku poole jooksid, tabasid neid poolel teel «katjušad». Vali oli laipadest kirju; kõrgendik ise polnud enam valge, vaid täpiline, kirendades «katjušade» musta sulehtritest.

Mitte kõik ei olnud põgenenud. Paar gruppi oli jäänud viimasesse tranšeesse paigale ja tulistanud lõpuni. Nüüd suguse tule taga on alati kellegi kindlat katt tund. Kaeviku põhjas teiste laipade hulgas oli oobersti laip. Lumest vaatas vastu automaadi toru, mida surnud ka polnud lahti lasknud.

See vist sundiski neid siin viimse meheni võitlema mõttes Sintsov vihaga, mis tulenes omapoolsetest kaotustest. Kui niisugune asi äratabki austust, siis igatahes tagantjärele, ja mitte lahingus.

Otsustades ohvitserilaipade, blindaažide, telefonide ja lumme tallatud mitmevärviliste traatide järgi, oli sinu, kuhu Karajevi rood nüüd välja jõudis, rügemendi staap. Selle kohta ettekannet teha polnud veel võimalik. Sida mehed alles vedasid sinu juhet sellest poole kilomeetri kaugusel asuvast mürsuaugust, kus Sintsov enne viimast soost asus. Nad kohnitsesid, kuid neid kuirustada ka ei tahtnud. Raporteerida, et vallutati rügemendi staap, on ju tore küll, aga asi ei purdu üksnes sinu raportiga — kohe jagatakse sulle uusi kaske. Lahingus on hetki, kus tahaks natuke puhata, nii et sul ülemustega sidet ei ole.

«Mõeldakse vanemleitnant, ehk tahate süüa?»

Sintsov pööras ringi. Lahingus polnud tal mahti poisi mõelda, kuigi ta teda mitu korda enda kõrval nägi. Nüüd mõtles ta korraga, et küll on ta ikka kõhn ja kulmanud, hambadki plagisevad suus.

«Minul seal on?»

«Lihakonservid.»

«Kas soojaks teha saab?» küsis Sintsov, mõeldes, et niisuguse külma on konservid nagu klaas.

«Mul on kuiva piiritust.»

«Tee siis pealegi.»

Sintsov roodukomandör Karajevi ja ütles talle, et üheks kaevikuid mööda paremale ja kontrolliks, et edeneb kuulipildujate ülesseadmine sakslaste vasturünnaku puhuks.

«Vasakul lähen vaatan ise.»

Sintsov tundis, tuule parast käürus, surusid end vastu maale. Mõni tegi suitsu, mõni tuhnis sakslaste laipade kallal. Üks näris raginal kuivikut, teine oli kõva nagu tislerrüüm, teine oli padrunid poole peale puistanud ja plöksutas trofeeeks saadud «Walterit».

Lahingu meeletu tormamine ja pinge oli asendunud meele. Sõdurite pilkudest võis lugeda sedasama, mis oli sul endalgi: mis saab edasi? Kas tana on kõik või tuleb veel mõni käsk?... Muidugi ei ole, et tanaseks oleks kõik.

Maastikul oli läbikäidud maa pikkus üheksa meetrit. Maastikul koosnes esimene positsioon kolmest tranšeest, esimesest teiseni oli nelisada meetrit, kolmandani seitsesada. Lagedat välja mööda oli positsioonini kaks kilomeetrit. See koosnes omakorda kolmest tranšeest — jalle poolteist kilomeetrit, need läbi lõigati, ja olgugi et suurtükid kündsid maastava tule ajal ja ka hiljem, kui nad jalaväge toetasid, kõik ümberringi segi, anti ometi igast tranšeest ja igal sammul ikka tugevamat. Nii et sõduritest saadi saada: kuni kõik see tee läbi käidi, tuli paeva jooksul mitu korda inimlike võimete puri ületada, et tahtnud sellele mõeldagi, et tuleb kask seda teha.

Maastikul vihis üle kaevikute sakslaste poole ja

hakkas silma nähes mürsulehtrite ja laipade suurt laike valgeks tegema.

Kuigi kindlustumise kask oli antud silmapäri pärast viimase tranšee vallutamist, ei olnud kuulipildujaid ikka veel üles seatud. Tuli peale karata la ja anda tegema seda, mis kästud. Sõdurid ei tahtnud jannata uute, sakslaste poole suunatud kuulipildujapositsioonidega. Andis tunda vasimus pärast lahingut, arvamused, et sakslased vaevalt tana vasturunnakut teevad, ja kui me oosel edasi ei lahe, siis hommikul laheme igal juhul, nii et kogu vaev oleks asjata.

Tranšee lõpus, kus tuli sakslastest mahajaanud jäänud lauale ules seada ringtulistusega kuulipilduja, vaatas Sintsov mitu minutit sõdurite juures, et neid oma kohal olekuga kiirustada.

Seal selstes nägi ta selgesti eemalt paistvat suurt kõrgendikku ja saksa tranšeede jatku vasakul, mil Lunini rood oli vallutanud. Nende kaevikute vahel, koma tema seisis, ja nende vahel, mis Lunini rood oli vallutanud, oli umbes nelisada meetrit lagedat välja. Sakslased polnud sinna katkematut liini ehitanud. Nõgu saad hästi tulistada eemalt, veel praegu sakslaste kaes olid valt kahelt kõrgendikult — suurelt, mis oli kaugemal ja veel uhelt vaikeselt, mille kaugus Lunini roodu positsioonidest oli umbes seitsesada meetrit.

Seda vaikest kõrgendikku vaadates, mis Lunini roodu ees kükitas, mõtles Sintsov korraks, et me satume selle vallutamisega suure kõrgendiku tiivale. Ja sel juhul langeb ka suur hõlpsamini meie kätte.

Kuid tal ei jätkunud veel jõudu sundida end sellele üksikasjalisemalt mõtlema.

Ta mõtles hoopis muud — seda, et Bogoslovskil, kes asendab nüüd roodus teise positsiooni rundamise algul langenud Luninit, oleks juba aeg saata sidemeele raportiga pataljoni.

Mis ta seal venitab? Ei taha riskida sidemehega, ta taha teda valges labi selle sakslastele nähtava nooga saata?

Sintsov läks kaevikuid pidi tagasi, mures Bogoslovski pärast, kes vallutas kull kõik, mis kästi, kuid viivitab nüüd ettekandega, ja ei tea ju, kuidas ta üldse Lunini asemel edaspidi rooduga toime tuleb.

See mõte asendus vahehaaval teisega — et peaks võtta ise Bogoslovski roodus ära kaima. Siis tõrjus nii kaitse kui ka eelmise kõrvale kolmas, kõige olulisem — see, mis vilksatas tal peast labi juba siis, kui ta oli kuulipilduja ulesseadmise juures seisnud ja Lunini positsioonide ees olevat kõrgendikku silmitsenud. Kõik oleks kõrgendik ruttu ja viivitamata vallutada, kui pimedaks läheb. Sakslased arvavad, et me võime seda rundama homme hommikul või hilja öösel, kui see tuleks vallutada kohe, sel ajal, kui me nende kaevikutes vagesid järele ootame ja ette valmistume. Vallutada ootamatult, vaikeste jõududega, ilma suurendada ettevalmistava tuleka. Ja seda tuleb tal endal teha. Et jõuaks enne pimedat kõik välja arvestada ja kõrgendiku lähised ära vaadata, peab ta kõige hiljem selle tunni pärast, veel valges, labi selle lageda nõoga Bogoslovski juurde minema.

Kogu tagasitee vaevas teda see mõte; lahti ta sellest ei saanud. Kuigi see oli koormav ja kuigi ta tahtis mõelda millelegi muule, mis oleks kergem, — nimelt et talle on sõda juba lõppenud —, teadis ta, et see koormav mõte jaab alles ja kasvab, ja kui ta on selle mõtetelnud, kannab ta selle ikkagi ette, ei saa kandest lahti jätta. Kusjuures ta kull endale risti vastu loodab, et ta ei saa luba ja rünnak lükatakse homseni edasi.

Poiss soojendas kaeviku põhjas kaht suurt lihakonservepurki, mis olid pandud pusti kahele kuiva piirituse purki. Konservipurgid olid lahti ja nende peale olid pandud kuivikud, et need auru kaes pehmeks laheksid.

Poiss istus. Sintsov ei saanud alguses aru, mille peal, kuigi ta aga kasuka alt paistvaid saksa talvesaapaid jalgas, et poiss istub sakslase laibal, nagu oleks see ette nähtud.

Karajev seisis tema kõrval, silmitsedes konservipurke ja nende all põlevat piiritust.

Tuleleeki kaeviku põhjas polnud peaaegu nähagi, nii et ei olnud videvik veel käes.

«Kas kontrollisite?» küsis Sintsov.

Just nii, ütles Karajev ja küsis siis akki: «Kus Lunin langes? Kas te ise nägite?»

Sintsov oli talle juba rääkinud, kus ja kuidas Lunini roodu sai, kuid Karajevi küsimus polnudki õieti küsi-

mus, vaid praegu, vaikuses tekkinud ängistav soov melgusele jõuda, kuidas see nii saab olla — et oli inimene oli Lunin, ja nüüd pole teda enam, on langenud. Langes? Kuidas see saab olla?... Sintsov mõistis seda selgusepüüdu ja kordas: jah, Lunin langes siis, kui vallutati teist positsiooni, kuulipilduja valang tappis ta silmapilkselt, nii et ta teadvusesse vist ei jõudnudki, et ta sureb. Stalingradlasel jäi oma Stalingrad nägemata. Seda rääkides nägi Sintsov silme ees Lunini heledajuukselist värsket, surmapitserita nägu ja peast linnukukkunud läkiläkit lumes tema kõrval: profiilis nägu lumel, silm lahti, lühikesed juuksed siiliokkana püsti kõrva kohal paljaks aetud meelekoht... Jah, nii see oli, ja rohkem pole sellest midagi rääkida, sest Sintsov ei tea ise ka rohkem. Teab, et Lunin oli oma rooduga vallutanud esimese positsiooni, kõik kolm tranšeed, ja jäänud ellu, teise positsiooni ees tormijooksu ajal sai surma.

Väga vähe on lahingust rääkida, kui see on alles äsja lõppenud, kui pole veel aega olnud sellele mõelda.

Esimene positsioon vallutati peaaegu ilma kaotusteta. Järgmisel aga, juba esimeses tranšees, oli terveks jäänud kuulipilduja, ja seal langeski Lunin... Tema, Sintsov, käis teise positsiooni vallutamise ajal esimeses teises ja kolmandas roodus. Ta viis rünnakule esimese tranšee ees mahaheitnud sõdurid, ja kui see oli nii vasaikul kui ka paremal vallutatud, ainult siin, keskel, Karajevi juures polnud veel midagi vallutatud, roomas ta tule all Karajevi juurde ning viis päralt jõudes koostemaga roodu rünnakule, ja paljud said nende silma all surma ja haavata, kuid nad tungisid siiski esimesse ja teise tranšeesse.

Seejärel ei tohtinud peatuda, tuli rünnata kolmandat. Kuid sakslased tegid ise vasturünnaku, ja tekkis viivitus. Iljin laks Tšugunovi juurde, tema aga jäi siia Karajevi juurde ja ootas lumes, mürsuaugus, kuni meie suurtükid sakslaste ridades veel kord laastamistööd tegid, tõusis siis üles ja tuli kohe viimaste mürskude järel koos rooduga nende kaevikuteni...

Nii see kõik oli... Kõik see tuli labi teha!... Kui meelde tuletada. Aga lahingus on kõik tunded pinnapealsed ja pole aega millelegi muule mõelda kui oma

tule, ning sellelegi tuleb mõelda kohe algul ja lühidalt: kas jah või ei!

Ma tunne, et töö on tehtud, ja see oligi peamine, mis lahingust meeles oli. Ja veel oli meeles, et sina ise jäid olla. Ütelda enda kohta, et sul polnud aega karta, sest lahutasid pataljoni, poleks tõsi. Kartmiseks jääb alati

Ma
Kõik muu, peale üldise lahingust tuleku tunde ja tunde, et oled elus, talletus esialgu mälus ainult kildude ja katkenditena.

Nende kildude ja katkendite hulgas oli surnud Lunini kergelt paljaks aetud meelekohaga profiil ja õõnes, nendama ajav tunne, kui sakslased alustasid vastutõnnakut ja äkki tundus, et nad tõrjuvad meid tagasi... Ja Tumanjani tige hääl telefonis, kui tuli viivitus: «Kus teie siis olete? Võtke end kohe kokku — ja edasi, edasi...» Ja tema enda tige vastus: «Sellest kokkuvõttest on sama palju kasu kui paljal mehel püksirihmast...» Ja hetkeline solvumistunne, mis segunes

Õulundega, ja veel üks tormijooks tule all üle lumelegendiku... Ja veel üks katkend: tuld andvad miinipõldurid ning naine, seesama, kellest oli öösel juttu, — suur kasv, laia seljaga, kuldsed juuksed mütsi alt valjas vatikuue õlgadel, paneb kahe käega miini miinipõldu torusse. Ja hiljem, tunni aja pärast, juba teisel oltsioonil — mürsu otsetabamusest lõhkikistud miinipõldurite surnukehad, mida on kole vaadata, ja teiste surnute hulgas ka see naine lumes selili, lõhutud keha ja terveks jäänud näoga... Kui ta elus oli, nägi Sintsov teda ainult selja tagant, nüüd aga nägi lumel tema nägu — surnud, hambad huulde vajutatud, silmad punani. Nägi korra ja läks edasi, sest aega ei olnud, oli vaja edasi minna...

Ja veel: tulevad vastu viis vangivõetud sakslast ja nendega koos noorukene sõdur, kes palub murelikult: «Laubage, ma viin ise ära.» — «Miks ise?» — «Muidu panevad jooksu...»

Ja veel üks sõdur lumevaljal, keda tuleb tükk aega nugaaniga selga taguda, et ta üles tõuseks...

Ja veel üks sõdur vallutatud kaevikus, kes päästab mu murrast, ja sakslane, kes tapab selle sõduri ja kelle mu sealsamas maha lased, nii et ta langeb otse sinu peale

ja lööb surnud käega nagu piitsaga nagaani su sõrmele vahelt maha...

Ja veel midagi, mis meelde ei tule, kuid aina keerleb peas. Mingi auk keset välja, kuhu sa jooksu pealt kukud ja püüad kukkudes kinni mütsi, mille kuul on pealt maha löönud... Ja sõrmetes lakkamatult mürgine püssirohusuitsuse lume kole ving. Nii suitsune on see lumi, et ära proovigi suhu võtta, kuigi on janu... Ja veel midagi... Mis see on? Praegu ei meenu...

«Me lõpetasime temaga koos sõjakooli,» kostab äkki Karajevi hääl.

Jah, seda ütleb Karajev. Jah, õige küll. Ta oli kuulnud juba öösel, et Karajevil ja Luninil on vedanud lõpetasid koos kooli ja sattusid nüüd ühte pataljoni.

«Soojad, võib sööma tulla...»

Seda ütles poiss. Tõstis labakindaga konservipuu tulelt ära.

Kus tal need kaks purki kogu aeg olid, põues või?

«Pataljonikomandör, lähme muldonni. Seal on soojem, puruks küll, aga tuult peab ikka.»

Seda ütles Iljin, kes muldonnist välja ronis. Selgus, et ta on juba Tšugunovi juures ära käinud.

Ta ei teagi veel, et see tüdruk on surma saanud, mis pole talle rääkinud, käis Sintsovil peast läbi.

«Mis Tšugunovi pool kuulda oli?»

«Kõik on korras.»

«Ja side?»

«Ikka venivad veel. Saatsin Rõbotškini neid kiirustama.»

Sintsoville ei tulnud kohe meelde, kes see Rõbotškin on. Ah jah, Rõbotškin on pataljoni adjutant...

«Siis hakkame sööma,» ütles ta.

«Lähme muldonni,» soovitas Iljin veel kord.

«Pärast, praegu ei taha,» ütles Sintsov ja kordas murelikult: «Miks ometi sidet ei looda?»

Ta ei tahtnud praegu muldonni minna, sest ta oli juba otsustanud, et niipea kui ta Tumanjaniga telefoni ühenduse saab, palub ta luba viia oma plaan täide, mis puutub Lunini roodu ees asuvasse väikesesse kõrgendikku. Kui ta loa saab, pole mõtet end soojaga ära hõlitada, niikuinii tuleb roodu minna. Iseasi, kui see homme hommikuni edasi lükkub...

Ta võttis pussi ja torkas selle otsapidi rasvases leemes otse lihatükki. Isu ei olnud, aga oli mõnus, et liha on tulne. Enne kui ta purgi Iljinile edasi andis, tahtis ta ka leent võtta: ta vaatas ringi, kas kellelgi on lusikat. Aga oli juba vildisäärest lusika välja tõmmanud ja hoorus seda kasuka taskust võetud riiderabalaga.

«Sahke, seltsimees vanemleitnant.»

Sintsov võttis mõne suutäie ning ulatas purgi ja lusika Iljinile.

«Miks nii vähe?» küsis Iljin.

«Mulle aitab,» ütles Sintsov, ja märgates, kui kiiresti Karajev teist purki tühjendab, näitas ta poisi poole: «Tata kokale ka.»

«Ehk tahate üks lonks?...» küsis Iljin. «Mu käskjalal on kaasas.»

Sintsov raputas pead.

«Lahingu ajal ma ei joo.» Seda öeldes märkas ta Iljini pilgus välgatavat imetust: kas siis tänaseks polegi veel lõppenud?

Sõjas kujunevad alluva ja ülemuse suhted niisuguseks, et kõike ei hakatagi sõnades küsima. Aga küsimus jääb ikkagi küsimuseks, ja kui sa seda oled silmist lugenud, tuleb vastata «jah» või «ei».

«Kuule, Iljin,» ütles Sintsov Iljinil õlast kinni võttes ja teda veidi eemale viies. «Mul on tänaseks üks plaan, mis sõna sellest arvad?...»

Samal ajal kui ta oma plaani selgitama hakkas, taipas ta, et enam ta sellest ei tagane, ka siis mitte, kui Iljin tõsisiti arvab. See otsustavus põhines tundel, et tal on õigus, ja mine tea miks tekkinud aimusel, et kordaminek on kindel.

Iljin kuulas ära ega vaielnud vastu. Kuid pataljoni-komandöri asemele pakkus ta ennast täideviijaks — kas enesearmastusest või harjumusest võtta enda peale kõik taskes asjad, mis ette tulevad.

«Sul on niikuinii tegemist, sinu hoole alla jääb kaks roodu,» ütles Sintsov. «Otsi luurajad kokku, nii palju kui sa neid leiad, ja saada sinna, minu juurde.»

Iljin noogutas vastuseks, kuid pilgus oli sõnatu küsimus: kas minna kohe luurajaid kokku kutsuma, nagu ta juba lõplikult otsustatud, või oodata, kuni pataljoni-komandör polgukomandöriga ühenduse saab?

«Kutsu kokku,» lõi Sintsov käega. «Luurajad ja kõik jalad, kõik, kes vähegi kõlbavad. Et oleks umbes viiskümmend meest veel peale roodu omade.»

Seda öelnud, mõtles ta, et oma käskjalga ta küll kogu ei võta, jätab siia. Ta on ikkagi laps. Üks asi on katta komandöri sabas kaitseliinil, teine asi on olla lahingus. Ühe päevaga on ta rohkem läbi elanud kui muidu terve kuuga! Nutku kui palju tahes, aga hommepäev tuleb tagalasse saata.

«Kuule, Iljin,» hüüdis ta Iljini, kes asus käsu tähtsaks minekule.

Iljin keeras ringi.

«Vaata, et see toit oleks kohal, rooduvanemad peavad muidu poole ööni tagalas...»

«Meil pole seda kommet, seltsimees vanemleitnant,» ütles Iljin. «Kõik saab tehtud. Lubate minna?»

«Mine,»

Vaevalt oli Iljin läinud, kui kaevikusse Sintsovi kottidele hüppas Rõbotškin, adjutant, ning tema järel sidemees telefoni ja traaditulliga.

«Lõpuks ometi,» ütles Sintsov. «Öö jõuab enne kätte kui te meelt markate!»

«Tema paarimees sai haavata. Sel ajal kui...» hakkas Rõbotškin seletama, kuid Sintsov katkestas teda.

«Parast seletate. Pange telefon üles.» Ta näitas blindaaži sissekaigu poole.

Ta laks blindaaži adjutandi ja sidemehe järel ning komistas põlvi ukse ees lebava laiba otsa. Blindaaži põles jättnuna, kuid silmad ei seletanud päevavalgust tulles midagi.

«Hei!» hüüdis Sintsov, blindaažist pead välja pistes. «Tehke ometi blindaaž puhtaks! See on ju komandopunkt.»

Iljin kaskjalg, vuntsidega vanamees, ja poiss laksid blindaaži ning tassisid laiba välja.

«Ohvitser?» hüüdis Sintsov neile järele.

«Ohvitser jah, ristiga,» hõikas poiss väljast vastu.

Täna nottisime neid küll hulka maha, mõtles Sintsov. Enamasti tegi seda suurtükivägi, aga eks meie ka. Mitu korda rohkem, kui ise kaotasime.

«Ikka koperdate veel?»

«Valmis,» ütles sidemees.

...oli halb, juhe andis kuskil maauhendust. Telefoni juures oli vastu ootust Levašov, ja mitte

...mees ka viimaks välja ilmunud!» karjus ... torasse ja hääs rõõmu pärast paar vagevat sõnadena. «Kus sa oled?»

Sintsov kandis ette, kus ta on ja et selles kaitselõigus ... suurt blindaaži — nähtavasti oli siin saksa rügemendi staap. Praegu on nad kõik muidugi pillapalla, aga paar-kolm tükki saab korda seada.

«Vaga hea!» ütles Levašov. «Kui polgukomandör tuleb, toome oma komandopunkti sinna ja ... sind edasi.»

...kasi? Ees on sakslased. Kus polgukomandör ...

...esimesse pataljoni, uut pataljonikomandöri ... panema. Endine laks muni otsa, viis tuju kohe ... muni ... Kas lehemees on sinu juures?»

«Lehemees?» küsis Sintsov. Talle meenus, ... nad sakslaste esimest tranšeed vallutasid, nagi ta ... eemal mõlemat lehemest, pärast aga polnud ... kumbagi näinud.

«Prill on minu juures,» ütles Levašov. «Aga vanem ... peab sinu juures olema. Prill on tema pärast ...

«Pole näinud,» ütles Sintsov.

«Otsi üles, sina vastutad tema eest.»

«Kuulen. Kus staabiülem on?»

«Liigub kuskil,» ütles Levašov. «Vanast kohast on ära ... siia pole veel jõudnud. Mis sa temast tahad?»

Sintsov otsustas mitte Tumanjani tulekut ootama ... ja kandis Levašovile oma plaani ette: vallutada ... roodu ees olev kõrgendik kohe pärast pimeduse ... vaikselt, suurtükkide ettevalmistava tulega. Ta seletas, et niipea kui see on meie käes, ähvardame ... teist, suuremat kõrgendikku tiivald.

«Oota, ma vaatan kohe kaarti.» Levašov vaikis natuke ... «Jah, käes, selge. Usud, et läheb korda?»

«Ma ei paluks luba, kui ma ei usuks.» Sintsov oli juba loodult jagu saanud mahasurutud, kuid südamepõhjas ... soovist, et rünnak homseni edasi lükataks.

«Noh, sel juhul ma vastu ei ole! Aga kui tunned, et

vastupanu on kõva, jata pooleli, ara mehi ümme
magama pane.»

«Selge,» vastas Sintsov rahulolematult; Levant
soovitus oli täiesti ülearune: tema sõnad, kuigi he
sõnad, jäid ikkagi ainult sõnadeks.

«Otsi lehemees üles,» hüüdis Levašov. «Sina va
tad tema eest.»

«Mul pole aega, ma lähen roodu.»

«Ikkagi vastutad sina.»

«Annan käsu otsida. See on minu poolt kõik.»

«Hea küll, valmista siis ette. Aga enne algust heli
veel kord, küsi polgukomandöri nõusolekut.»

Sintsov läks blindaažist välja ja imestas, et valgus
teravalt silmi löikab. Blindaažis olles arvas ta, et val
on hakanud hämarduma, aga nüüd selgus, et on veel
päriskvalge. Ja mõne minuti pärast tuleb valges nime
läbi selle lumise nõo, mis on sakslastel lausa peo peal.

«Sintsov!» kuulis ta rõõmsat hüüdu, pööras ringi ja
nägi, et kaevikut mööda tulevad tema poole Ljussin ja
Zavališin.

«Tervist!» hüüdis Ljussin ikka niisama valjusti, kui
ta Sintsovi juurde jõudis, ja raputas tal kõvasti kätt
nagu poleks nad tana teineteist näinudki. «Sa ei kujuta
ette, kui hea meel mul on, et sa ikka elus oled!» Sõna
dest «sa ei kujuta ette» kostis selgesti palve unustada
kõik, mis nende vahel oli olnud. Eile tegi näo, nagu
polekski midagi olnud, täna aga palub unustada. Arvas
et kui on päev otsa pataljonis olnud ja samad ohud läbi
elanud, mis Sintsov, siis on vana võlg kustutatud. Kuna
sinuga, olgu siis pealegi kustutatud, mõtles Sintsov
Ljussini rõõmust saravat nägu nähes.

«Muudkui küsis kogu aeg, kus teie olete,» ütles Zava
lin Ljussini poole naidates.

Sintsov laskis need sõnad kõrvust mööda.

«Kuule, Zavališin. Mul pole aega, ma lähen ara, sina
helista polgu poliitasetähtjale ja teata, et lehemees on
üles leitud. Ta nendistas, tundis muret.»

«Ah tundis muret!» naeris Ljussin heast meelest. «P
maksa muretseda! Sina ja mina oleme hullema
sapist eluga välja tulnud.»

«Kuhu te lahete?» küsis Zavališin.

Sintsov seletas lühidalt.

«Tulete kaasa tulla?» küsis Zavališin.

«Tulin tulekuni siin,» ütles Sintsov. «Sis otsus-
tate koos, vastavalt olukorrale.»

«Ma tulen siis ise,» ütles Ljussin.

«Pole mingit vajadust,» ütles Sintsov.

«Mehharast?»

«Jah, me arutama ei hakka. Pole vaja, ja punkt,»
 ütles Sintsov järsult ja pöördus Zavališini poole.

«Hiljuti kohe.»

«Pole võttis automaadi ja pani kaela.»

«Minu ei tule kaasa,» ütles Sintsov.

«Miks?»

«Jah, see «miks». Jää siia.»

«Aga kapten Polivanoviga ma...»

«Kapten Polivanoviga oli nii, aga minuga on teisiti.
Jah, vahepeal blindaaž korda, kuni ma ära olen. Selge?»

«Pikemalt ta ei rääkinud, keeras ümber ja läks välja,
võttes sidemeheks kaasa võõra käskjala, vanema vunt-
mehe.»

Kaevikust välja ronides mõtles ta jälle: ikka veel
valgel. Aga selleks ta ju asuski otsemaid teele, et
pimedat kohal olla.

«Tulin käskjalga, kes Sintsovi järel kaevikust välja
jätkas.»

«Kõndis nüüd vaikides taga; pataljonikomandöri
tuli minna. Ei saagi teisiti — pataljonikomandör
tuleb lahingu ajal üksinda liikuda.»

«Mees laskis nad pusti, sumbates sügavas lumes.
Kuulipilduja kaugelt kõrgendikult tähistama hak-
kas.»

«Tulid nad maha ja roomasid umbes kolmkümmend
meetrit. Sis tõusid nad pusti ja jooksid, kuid sügavas
lumes ei saanud korralikult joosta. Kuulipildujast tä-
histas järele üks valang, ikka sellelt kaugelt kõrgendikult,
kui me peaaegu maksimaalsest laskekaugusest
tõusime.»

«Mõnel kunkal aga valitses vaikus — ei tea, mis-
pärast. Võib-olla ei tahetud vastutulistamist välja kut-
suda.»

«Nad olid nõo keskele jõudnud, hakkas maapind
hõlguvalt tõusma. Aga ka kõige lagedamas ja ohtliku-
mas kohas, kus Sintsov arvas, et tuleb veel üks valang,
ei tulnud ükski õnnelikult. Sakslased ei tulistanud enam.»

«Pataljoni varjus hingasid nad kergendatult. Vajke,
kõik nahtamatu langus varjas neid sakslaste eest ja

viimased sada meetrit olid ohutud. Nad polnud veel viikuteni jõudnud, kui Bogoslovski välja ronis ja muutis vastu tuli.

«Mulle kanti ette, et tullakse. Jooksin ise vaatama, kes tuleb. Selgub, et teie...»

«Miks te pole siia maani ulesande täitmisest ette tulnud?» katkestas Sintsov teda pahaselt.

«Pool tundi tagasi saatsin virgatsiga kirja. Arva, kas te juba...»

«Kuhu te ta saatsite? Sinna tahapoole, tantsu kuhu?»

«Tahapoole, sinna, kus te varem olite.»

«Mõelge ometi peaga,» ütles Sintsov. «Kui te ei võiksin praegu olla eesliinist poolteist kilomeetrit taga? Ja pealegi ütlesin ma teie juurest ära minna, et ma lähen Karajevi juurde.»

«Ju ma siis suures saginas ei kuulnud, selt, vanemleitnant.»

Sintsov nägi Bogoslovski näost, et ta ei valeta. «Ma ei kuulnud tõesti või ei saanud aru. Ja sel hetkel võis ka täielik tohuvabohu: Lunin oli surma saanud, ta oli just alles roodu juhtimise üle võtnud, nii et ta võis tõepoolest kõrvust mööda lasta.»

Nad olid juba kaevikusse hüpanud ja läksid rüüa edasi.

«Kas saite sakslastelt palju traati?»

«Palju jah,» ütles Bogoslovski. «Telefonist keris tulla rulli täis.»

«Vedage siis juhe ruttu sinna, kust ma tulin. Paraku on viga ära! Las tõmbab otse, meie paasime liiga. Kui tema ka paaseb. Mul on sidet vaja. Kas kaotust oli?»

Bogoslovski raporteeris kaotustest, mida rood oli teinud juhatusel viimase kahe tranšee vallutamisel kandunud. Kaotused ei olnud suured; see asjaolu hõlbustas edasiseisva ülesande täitmist.

«Ruhmakomandör vanemseersant Tšitšibabin päästis kaotustest,» ütles Bogoslovski. «Hüppas vumasel hetkel kuulipildujale peale ja kattis selle oma rinnaga.»

Sintsov vaatas talle umbusklikult otsa. Ta teadis, et niisuguste asjade ettekandmisel luuletatakse vanem pool juurde.

«Nad polnud veel viikuteni jõudnud, kui Bogoslovski välja ronis ja muutis vastu tuli, ütles Bogoslovski pataljoni komandöri pilgu all hirmust taibates. «See on mul kirjalikus raportis sees. Tõelise kuulipilduja on...»

Nad liksid saksa kuulipildujapesa juurde. Kaevikus olid juba olnud sakslased, aga lume peal, otse kuulipilduja ees lamas löögijõust tagasipaisatuna meie sõduri surnukeha, kasukahõlmad lahti. Keset rinda mustendas pinnal suur jäätunud laik. Vilte tal jalas ei olnud. Üks jalg oli paljas, jalarätt oli lahtiselt lume peal.

«Kangelane... Ja vildid juba ära võetud,» ütles Sintsov. «Raporti kirjutate küll, aga ära koristada, vähemalt kaevikussegi viia ei taibanud!»

«Kohe annan käsu,» ütles Bogoslovski. Ta hakkas rüüa õigustades seletama, et üks sõdur kaotas rünnaku suures saginas vildi ära — hüppas kaevikusse, teine jalg paljas. Seepärast tuli tal lubada surnu jalast vildid eemaldada.

«Kõik käis teil muudkui suures saginas,» ütles Sintsov talle veel pahaselt, kuigi ta teadis, et oleks Bogoslovski võinud sedasama teinud.

Kaks sõdurit astusid surnukeha juurde ja hakkasid jalg kaevikusse tassima. Sintsovi süda läks raskeks, kui ta surnut vaatas. Paistab nagu, et oleks juba aeg kõigepealt harjuda, aga tuleb mõni hetk — ja selgub ikka, et harjumust pole olemas. Ei ole.

«Kas dokumendid võtsite ära?»

«Võtame.»

«Hoidke enda käes,» ütles Sintsov ja mõtles, et nüüd tuleb see vanemseersant Tšitšibabin, kelle nime ta alles jättest tema surma teada sai ja kelle nägu ta elusast jättest ei mäleta, esitada kangelase nimetuse saamiseks. Pärast kirjutatakse temast ka ajalehes. Jah, ta oli kõige ees, tormas esimesena kuulipilduja juurde, ta langes teadlikult rinnuli sellele peale või oli lihtsalt juhus, et ta sattus otse kuulipilduja toru ette ning päästis sellega teised, — sellele enam tema käest vastust ei saa. Jah, ta oli julge ja tegi kõik, mis suutis. See on tõsi! Muu kirjutatakse juurde. Ja see muu, mis juurde kirjutatakse, on ka tõsi. Ta oli mees, kes ei säästnud oma elu, vaid langes, ja juba on tema vildidki käes... Selle üle nuriseda oleks puhas lollus...

«Lahme vaatame teie positsiooni üle,» ütles Sintsov.

«Kustkohast sellele kõrgendikule kõige paremini paased? Teie tulistasite seda, ega ta taie võimega vastanud?»

«Ega vist,» vastas Bogoslovski. «Raske öelda, nad seal tegelikult olemas on. Nende riismed, kes seal nema said, on praegu seal. Ja enne oli seal ka mehi on tähtis kõrgendik...»

«See'p see ongi,» ütles Sintsov.

Nad läksid piki kaevikuid ja ajasid end aeg aegalt sirgu, et paremini ümbrust näha. Sakslased ei tulnud. Alles siis, kui nad hakkasid tagasi tulema, andi üks kergekuulipilduja akki kõrgendikult tuld, aga nad kaevikute pihta, vaid paremale, sinna nõkku, kust Sintsov oli enne läbi tulnud.

«Huvitav, keda nad lasevad?»

«Sidemees laks juba läbi, teda ei tulistatud,» ütles Bogoslovski.

Kuulipilduja lühikesed valangud jätkusid

Kui nad tranšee parempoolsesse otsa jõudsid, nägid nad, milles on asi. Öhtueelses hämaruses liikusid lumel väljal kaks inimest, heitsid maha, jooksis paar sammu edasi ja heitsid jälle tule all maha.

Sintsov pidi just andma kasu tulijaid tulega katta, kui sõdurid juba isegi taipasid. Kaks meie kuulipildujat üks siit, teine Karajevi juurest, tulistasid kõrgendikka pikkade valangutega. Saksa kergekuulipilduja jättis korraks vait, kuid avas siis uuesti tule ja temaga ühines raskekuulipilduja. Nad olid otsustanud neid kahte elu säästa mitte läbi lasta.

Tulijad heitsid veel kord maha, jooksid natuke maha ja heitsid jälle maha — nüüd juba seljandiku lähedal, mille taga algas ohutu kallak meie poole. Kui nad vastast jarku jooksid, taipas Sintsov kahe kogu jargi, et vaikselt tagapool on poiss.

«No on siga!» ütles Sintsov labi hammaste; sõimusõna ei käinud poisi, vaid selle teise kohta, kes oli julgenud poissi keelust hoolimata kaasa võtta.

Poiss ja see teine — Sintsov ei näinud veel, kes ta on, — hüppasid jälle püsti ning jooksid lumise seljandikuni. Seal tapas neid veel üks valang. Taiskasvannu jooksis edasi, poiss aga peatus ja jai seisma, sest ta oli pihta saanud. Ta seisis veel sekundi või kaks, enne kui

ja langes siis otse seljandikul lumele, viis enne nõlvaku algust...

... siis tuli, jooksis veel mõne sammu, komistas, kukkus maha, tõusis püsti ning jooksis siis tagasi vaatamata nõlvakust alla kaevikute poole.

Sakslased ei tulistanud enam. Ainult meie kaks kuulipildujat ühistasid edasi, püüdes hilinenult aidata seda, ja enam aidata ei saanud.

Ljussin — Sintsov nägi nüüd, et see on Ljussin, — tõusis tagasi vaatamata kaeviku äärde ja hüppas sammu Sintsovist eemal alla. Ta nägu oli higine. Ühe kaega hoidis ta lakilakit, mis kippus jooksmisega peast lendu.

Ljussin ikka kohale,» ütles ta õnnelikult ja ohkas sõlmepohjast.

Sintsov ei vastanud midagi ja vaatas temast mööda seljandiku poole, kus mustendas vaike liikumatut kaud üle pea sirutatud.

Alles nüüd, järgides temast möödavaatavate silmade, nägi Ljussin lõpuks seda, mis oleks olnud tema jaoks, mida ta oleks pidanud tegema juba enne, mitu korda — viis, kümme, kakskümmend korda: ta vaatas tema ja temagi nägi väikest liikumatut keha lumisel seljandikul.

«Mida manganudki,» ütles Ljussin nii kergelt, nagu ta kellelegi jala peale astunud.

Sintsov ei vastanud midagi, ta vaatas ikka poisi poole, arvestes, et ta on surnud, ja samal ajal ometi lootes naha kaudu uhtamust liigatust, mis näitaks, et see nii ei ole. «Ma arvasin, et ta on kogu aeg minu kannul...

... ta tulnud selle pealegi...» ütles Ljussin teistsuguse, hõlvava tooniga. Rõõmus teadmine, et ta ise on ellu jäänud, polnud tal seni lasknud millelegi muule mõelda.

Sintsov, kes ikka veel midagi ei vastanud, nägi, et lumel ligatas algul üks ettesirutatud käsi, siis teine. Ljussin noksatas jalga, siis liikus natuke edasi kogu keha. See poiss seal lumisel seljandikul püüdis roovida.

Aga kas ta ei näinud või ei saanud ta aru, mida ta teeb, — igatahes ei roomanud ta mitte päästva kallaku poole, vaid sinna, kuhupoole oli kukkumisel jäänud pea, ja nimelt piki seljandikku sakslaste poole.

«Minge tooge ära!» ütles Sintsov Ljussini poole poor-

dudes ja nägi kohe tema näost, et see mees ei ole praegu vabatahtlikult kuhugi ega too kedagi ära. Ta elatud surmaohu järel oli maha kainud ka tema gusevedru, mis oli ta nõost labi toonud.

Ljussini nagu oli nagu seismajäänud kell.

«Miks te mind käsitate?» hüüdis ta võõra, kiljuva häälega.

Sintsov sirutas juba käe kabuuri järele, kuid ta peatus poolel teel. Oleksid nad praegu kahekesi, sunnitud ta seda meest, kes polnud kordagi tagasi vaadanud. Sunniks tagasi poisi juurde minema. Ja kui ta ei karkulaks, laseks ta maha ja läheks ise. Nüüd aga, sõduris, ei tohtinud seda teha, ta ei saanud seda enam lubada.

«Juba mindi,» hüüdis Ljussin ikka samasuguse kühvaku juva häälega.

Sintsov nägi isegi, et mindi. Vuntsidega vanamõõduga Iljini käskjalg, oli kaevikust välja roninud ja läks kohesti üle lume poisi poole, kes roomas ikka sakslaste vastu. Läks sõna lausumata, ilma et oleks oodanud käsku või luba.

«Bogoslovski,» hüüdis Sintsov, «tuld sakslaste püütud kõigist relvadest! Kas miinipilduritega sidet on?»

«Nad on alles teel.»

«Saatke sidemees! Las tulistavad sellest paigast, kus nad nad käte saate!»

Seda öeldes ei pöördunud ta Bogoslovski poole, vaid jälgis kogu aeg poissi ning temale lähenevat käskjalga. Ta aimas, et sakslased, avavad kohe uuesti tule. Peale nende kahte tulega katma, katma nii hästi, kui vähemgi saab!

Käskjalg läks nõlvast üles ja liikus siis enne harjale jõudmist mitu sammu piki seljandiku kulge, tahtes sel kombel jõuda otse poisi kohale, et oleks vahemööda lagedat maad roomata. Sus laks ta harjale, heitis maha ja hakkas roomama. Ja napea kui ta roomama hakkas, tarises kõrgendikul kohe kuulipilduja. Üks valang teine, kolmas... Käskjalg roomas ikka edasi. Veel üks, neljas... Käskjalg tardus paigale ega liigutanud enam.

Poiss aga roomas pikkamisi uute valangute all edasi – teisele poole, ikka kaugemale liikumatult lamavast sõdurist.

«Shapooole, kuuled sa, shapooole!» karjus keegi meeletootlikult kaevikus Sintsovi kõrva juures.

Sintsov kiskus automaadi kaelast, pani kaeviku põhja ja ronis välja. Nüüd, kus sõdur oli langenud, ei mõtelnud ta enam sellele, et ta on pataljonikomandör, et tal on üsna ees lahing ja et ta peaks selle sammu tegemata jätma. Need ohjad, mis teda seni pidasid, kuni sõdur poisi poole roomas, rebenesid ja katkesid. Kas see on tema kohus või mitte... Et sõjas ka edaspidi teha kõike, mis on tema kohus, peab inimene vahel kõigest üle astudes tegema seda, mis pole tema kohus. Komandör, kes niisugusel hetkel teeb midagi, mis pole tema kohus, ja sureb, jääb alluvatele igavesti komandörina meelde. Kui ta aga seda ei tee ja jääb ellu, ei jää ta enam iseendaks.

Sintsov jooksis nõlva mööda üles; jalad vajusid sügavasse lumme, ta kiskus nad välja ja vajus uuesti sisse; ta jooksis, teadmata, et tema järel oli kaevikust välja roninud ja jooksmata hakanud üks sõdur ja selle kannul veel üks. Kui ta harjale jõudis ning jalge all lumme tuisunud valangu sihinat kuulis, heitis ta maha ja roomas naoli maas lamavast sõdurilaibast mööda poisi poole...

«Vanja, Vanja!» hüüdis ta.

Lumes sihisesid veel ühe valangu kuulid, paisates Sintsoville lund näkku.

Poiss ei roomanud enam. Ta lamas nüüd liikumatult, mitsita, paljakspöetud pea püsti.

«Peida peal!» hüüdis Sintsov.

Poiss aga lebas ikka liikumatult, pea püsti, nagu oleks ta midagi kuulatanud, taipamata seejuures, mida ta kuuleb.

Sintsov roomas poisi juurde ja vajutas ta pea lumme. Ta võttis ta poisil ühe käega kaenla alt kinni, pööras seljaga lumes rübelde ringi ja hakkas tagasi roomama, vedades poissi enda järel. Kuuldes kõrval veel ühe valangu sihinat, mis lund ules tuiskas, ning eespool ühe miinipildujate raksatuse ning miinipilahvatuse selja tagant, sakslaste territooriumil, nägi ta peaga labi lume juurides endale vasturuumavat sodurit.

«Andke minu kätte,» ütles sõdur.

«Pole vaja,» ütles Sintsov. «Vaata parem Prohhorovi, minu meelest on ta surnud.»

Sõdur ei vastanud midagi, viidates ainult silmadega et ta on aru saanud, ja roomas edasi.

Sintsov tundis, et vasak käsi, mis poissi vedas, teeb valu, pühkis lume näolt ning nägi enda ees kul lakut ja teist sõdurit, kes talle seda mööda vastu tuli. Alles nüüd taipas ta, et sakslased teda enam ei näe. Ta tõusis istukile, tõmbas poisi endale sülle ja nägi esimest kordselt ta nägu — vastu lumekoorikut veriseks kinnustatud suletud silmadega nägu.

«Laske ma kannan...» ütles sõdur.

«Viime koos,» ütles Sintsov püsti tõustes.

Sõdur võttis poisil mõlema kaenla alt, Sintsov polt vedes ümbert kinni, kusjuures ta haarates tundis teravat valu. Käsi oli verine. Ta liigutas sõrmi — sõrmed liikusid. Järelikult polnud luud katki, kuul oli ainult põlde ja nimetissõrme vahelt lihast läbi läinud.

Poiss avas silmad ja oigas.

«Elus,» ütles sõdur. «Teie minek ei olnud siis ilma aegu, seltsimees pataljonikomandör.»

«Miks sa, rumal, siis sakslaste poole roomasid? Laksid ähmi täis?» küsis Sintsov, kuigi polnud mõtet seda küsida.

«Pole midagi...» ütles poiss. Ja nõrga häälega veel kord: «Pole midagi...»

«Prohhorov on täitsa surnud,» ütles Sintsovile esimene sõdur, kes oli talle seljandiku harjale vastu roomanud ja nüüd neile järele jooksis. Kui ta Sintsovi kõrvale jõudis, küsis ta: «Või tooks ta ära? Sakslased ei lase enam.»

«Tõume siis, kui pimedaks läheb,» ütles Sintsov.

«Las mina kannan...» Sõdur sirutas käed poisi poole.

Sõdurid kandsid poissi, Sintsov käis nende kõrval ja kobas oma vatipükste taskuid. Seal pidi olema esmaabipakk, kuid ei olnud. Alguses ta imestas, et miks siis ei ole, aga seejärel meenus talle, et ta oli selle juba homimikul esimeses vallutatud tranšees ühele haavatule ära andnud.

«Minul on,» ütles üks sõdur, kui nägi, et Sintsov oma taskuid kobab, ja peatas teist: «Oota, ma võtan paki.»

«Ei ole vaja,» ütles Sintsov. «Varsti oleme kohal...»

Dugoslovski oli ära, vist juhtis tuleandmist, Ljussin aga seisis endiselt paigal, nagu oleks ta sinna naelutatud.

Sintsov nägi tema kahvatut nägu ja läks mööda.

«Saninstruktor pataljonikomandöri juurde!»

«Siin,» vastas hääligidalt.

«Kas sõduri jätsite sinna?» küsis Ljussin Sintsovi selja tagant. «Oli surnud?»

«Oleks elus olnud, poleks jätnud...» kostis samuti Sintsovi selja tagant ühe poissi kandva sõduri hää, ja see hää oli põlastav.

«Viige mõnda muldonni ja vaadake üle,» ütles Sintsov tema juurde tulnud sanitaarinstruktorile.

«Aga teie, seltsimees pataljonikomandör?»

«Minge! Selle seome ise kinni.» Sintsov katsus sõrmedega pehmet liha haava ümber. Jah, luud olid terveks!

Üks tranšeesse tulnud sõdur kaksas hammastega esmaabipaki nõõri katki, tõmbas paki kärinal lahti ja hakkas pataljonikomandöri kätt siduma.

«Kõvemini,» ütles Sintsov.

«Kas saite tõsiselt haavata?» küsis Ljussin tema selja tagant.

Sintsov tõstis nüüd pilgu sõdurilt, kes tema kätt sidus.

«Kaks meest on rivist välja löödud,» ütles ta läbi hammaste, vaadates näost kahvatule Ljussinile otse silma. Kuigi ta väljendus umbisikuliselt, ei jätnud tema pilk mingit kahtlust — see süüdistus ei käinud sakslaste, vaid just Ljussini pihta.

«Aga poiss jäi ellu,» ütles Ljussin.

See vastus ajas Sintsovi veel rohkem vihale. Surmanud sõduri peale Ljussin enam ei mõtle, surnud sõduri on ta juba mõttes üle parda heitnud! «Poiss jäi ellu.» Aga sõdur? Sõdur, kes tegi selle võõra poisi heaks mõne minuti jooksul rohkem kui mõni lihane isa terveks eluajal. Läks käsku ootamata teda päästma ja sai tema pärast surma. Sai surma ja jättis oma lapsed orbuks! Ja see mees ei mõtlegi enam tema peale!

«Kes teil lubas poisi kaasa võtta?» küsis Sintsov. «Kui tahtsite tulla, tulnud üks! Mis õigus on teil teise elu kuulule panna?»

«Ta ise tahtis kaasa tulla, mind saata,» ütles Ljussini kohmetult.

Sintsov ei ütelnud enam midagi ja mõtles: võib-olla küll. Aga siga oled sa ikkagi! Poiss sureb vist, ma kar-
dan...

Esimest korda oli ta mõelnud seda siis, kui ta alles lumeväljal roomas, hiljem aga, kui ta teda tassis, oli poisi kehas nagu midagi lootusetut; ta oli elus, ja samal ajal juba ka elutu...

«Seltsimees pataljonikomandör, võtke.»

Sõdur, kes Sintsovi kätt sidus, ulatas talle aasa seotud sideme.

«Pange käsi kaela, muidu tuleb liiga palju verd...»

Sintsov laskis pea rinnale ja sõdur pani talle sideme kaela.

Sintsov pistis käe aasast läbi ja hakkas mööda kaevikut muldonni poole minema.

«Noh, kuidas on?» küsis ta sisse astudes.

«Kohe,» ütles sanitaarinstruktor.

Onni laes haigutas suur auk, seinte voodriks pandud lauad olid plahvatustest sissepoole kummis ja nende vahelt varises sahinal mulda.

«Kas paremat onni ei leidnud? See kukub ju koha kaela,» ütles Sintsov.

«Teised on veel hullemad, päris purud,» ütles sanitaarinstruktor.

Ta oli kummargil poisi kohal, lõpetades sidumist. Poissi ühe käega tõstes tõmbas ta sideme veel kord selja alt läbi. Poiss oigas pikalt ja kähinal. Sanitaarinstruktor ajas end sirgu, kattis poisi kasukaga ja pöördus Sintsovi poole.

«Kaks kuuli,» ütles ta. «Üks kõhtu, teine külje sisse...»

Vist see, mis mul läbi käe läks, mõtles Sintsov.

«Tuleks ruttu ara viia,» ütles sanitaarinstruktor.

«Pulss pole paha. Kui kohe opereeritakse, jääb ehk ellu.»

«Organiseerige,» ütles Sintsov ja kummardus poisi kohale. «Noh, kuidas on?»

Poiss katsus silmi avada, kuid ei suutnud. Katsus uuesti, avas nad korra ja pani jälle kinni. Sintsov lõi

looga ja hakkas välja minema. Muldonni uksele pörkas ta Bogoslovskiga kokku.

Otsi mulle homseks oma roodust korralik käskjalg. Moni vanem mees,» ütles Sintsov ja pöördus nende poole tulnud Ljussini poole: «Küsige sõduritelt, nad annavad teile vanemseersant Tšitšibabini kangelasteost. Selle tranšee ründamisel kattis ta oma rinnaga kuulipildujatoru ja kindlustas meile edu. Otsige üles need, kes seda nägid. Kui te juba siin olete, siis tehke oma...»

Enam ta Ljussinist välja ei teinud, läks Bogoslovskiga järele kaevikut edasi ja selgitas lähemalt eelseisva kõrgendiku ründamise plaani.

Pataljoni adjutant Rõbotškin tuli oma meestega õigel ajal kohale, isegi varem, kui oli lubanud, enne pimedat.

Sakslaste käes olev kõrgendik paistis ähmaselt hämarast kaugusest. Iljin oli sellel raskel päeval veel kord oma kohusetruudust näidanud: ta oli kokku kogunud rohkem mehi, kui Sintsov oli palunud. Mitte viisteist, vaid kakskümmend meest, arvestamata adjutanti ning tema ja koos tulnud Zavališini ja voliniku.

Ja jääd nüüd Lunini asemel roodukomandöriks...» ütles Zavališin Bogoslovskile. Ja kui nad kõik koos olid muldonnis istet võtnud, et tulevalgel kaarti vaadata, läks ta prille pühkides: «Nüüd olen mina siis ainuke dekabrist pataljonis...»

Sintsov vaatas talle otsa, ja kui ta mõttes kõigist päeva sündmustest oli läbi rüsinud, tuli talle meelde see nüüd juba kaugena tunduv öine jutuaajamine muldonnis, kus Zavališin naljatamisi rääkis kahest dekabristist — endast ja Luninist.

Poissi ei olnud enam muldonnis, ta oli ära viidud.

«Ma rääkisin juba ammu, et nii see kord lõpeb,» ütles volinik vihaselt. «Isegi kirjutasin oma liinis, et poiss läks eelkäija Polivanovi käest ära võetaks.»

«Ah isegi kirjutasid?» küsis Sintsov.

«Jah,» ütles volinik. «See on minu õigus ja kohus. Ja nüüd lõppeski nii, nagu ma arvasin...»

Tema sõnad kõlasid pigem kibestunult kui vihaselt, ja Sintsov mõtles teda kuulates millegipärast, et tal on

vist endal suur perekond. Võib-olla ta sellepärast kirjutas taski, et kujutles oma lapsi selle poisikese asemel.

«Kus te olite?» küsis ta volinikult. «Ma pole teid kunagi näinudki.»

«Ega ma pole teie juurde kinnitatud, vaid pataljoni juurde. Ma pole kohustatud teie silma all tolknema.»

«Aga ikkagi tulite?»

«Tulin sellepärast, et teistes roodudes pole midagi oodata, siin aga seisab lahing ees.»

«Tulite osa võtma?»

«Just nimelt. Kas on veel küsimusi?»

«Ära pahanda,» ütles Sintsov. «Ma norin ilmaasjata Süda valutab poisi pärast...»

«Arvad, et sul üksil!» ütles volinik. «Kui ta napp ometi satuks hea kirurgi kätte, et teie vaev poleks asjata olnud...»

«Prohhorovist on kahju,» ohkas Zavališin. «Oli hea ja kindel vana. Iljin kutsus teda nelja silma all läbi taadiks...»

«Nii et komandopunkti jäi nüüd Iljin üksipäini?» küsis Sintsov.

«Side on olemas...» ütles adjutant prigisema hakanud telefoni toru võttes. «Iljin tahab teiega rääkida.»

Iljini haäl oli Sintsovi meelest telefonis teistsugane kui muidu, kuigi ta raporteeris täpselt ja selgelt nagu alati: kõik on korras, kõikide roodudega on side olemas, varsti peaks meestele toodama sooja toitu... Ta helistas juba teisest muldonnist. Selles, kus nad varem olid, on nüüd polgu komandopunkt. Levašov on juba seal ja Tumanjan peab ka varsti tulema.

«Helistage neile kahe kaudu, kui teil kõik valmis on. Levašov tuletas veel kord meelde, et te enne ikka nõu olekut küsiksite.»

«Veerand tunni pärast helistan,» ütles Sintsov.

Ta mõtles veel kord sellele, et Iljin räägib küll nüüd nagu alati, aga haäl on tal kuidagi teistmoodi. Võib-olla teab ta juba, et tema miinipildurit pole enam elavate kirjas. Seda mõeldes ei hakanud Sintsov langenuid käskjalast rääkima, vaid pani toru ära ja pöördus Zavališini poole.

«Miks te poisi leHEMEHEGA siia tulla lasksite? Ma ütlesin ju teie kuuldes, et ta ei tohi minuga kaasa tulla...»

«Ma olin telefoni juures,» seletas Zavališin. «Kui ta läks, olid nad juba...»

Sintsov lõi käega. Ei tahtnud sellest raakida, mis kasu talle ka nüüd enam oleks olnud.

Muldonni tuli Ljussin.

«Sain teie kangelasest selge pildi,» ütles ta sisse astudes. «Sellest tuleb haruldane lugu.»

Sintsov tõusis ja läks talle vastu.

«Kas lõpetasite?»

«Pohiliselt jah.»

Siis hakake astuma! Huvasti! Ja et teie lõhnagi meenutab pataljoni poleksi! Rõbotškin!» pöördus Sintsov adjutandi poole. «Andke üks sõdur, las viib vanempolitjuhi polku.»

«Kust te võtate sellise õiguse?» ägestus Ljussin.

«Küi, tead, ...» ütles Sintsov vihaga ropu sõna, mis talle löön sul näo üles. Said aru?»

«Ma teatan teie käitumisest diviisi,» ütles Ljussin.

«Minupärast kas või armeesse,» ütles Sintsov. «Mis te mõtlete, Rõbotškin?» pöördus ta adjutandi poole. «Täitke kohustused.»

«Seltsimees vanemleitnant...» ütles Zavališin arusaamatuses ja tõusis püsti.

Sintsov peatas teda kaega.

«Rõbotškin, mis teile öeldi?»

«Lehme, seltsimees vanempolitjuht,» ütles Rõbotškin.

«Ma ei saa aru, võib-olla seletate?» ütles Zavališin, kui Ljussin ja Rõbotškin olid läinud.

«Bogoslovski, seletage vanempolitjuhile, mis siin juhtub,» ütles Sintsov.

«Ajajal kui Bogoslovski rääkis, ei seganud ta kordagi vabale. Ta kõndis edasi-tagasi, hambad kokku surutud, tundes kogu keha raputavast varinast jagu saada. Kust ta tuleb, kurat võtaks? Vihast, väsimusest, kõigest sellest, mis päeva jooksul on labi elatud? Või sellest, et kolmekümne minuti pärast tuleb jälle peale tungida? Sel juhul on lugu hoopis paha...»

«Miks te teda kohe pataljonist minema ei saatnud?» küsis Zavališin.

«Sellepärast, et oli veel valge, ta oleks võinud surma vältida, mul polnud selleks õigust. Nüüd aga on,» ütles Sintsov. «On või ei ole?» Ta jäi Zavališini ette seisma.

«On küll. Aga väljendusviis... Ta võib kaevata»
 «Äh, ... temaga, las kaebab,» ütles äkki volinik. «Me ei kinnita, ja lool lõpp.»
 «Hulk aega ei ropendatud, ja kus nüüd läks lahki,» ütles Bogoslovski.
 «Aeg on mehed kokku kutsuda,» ütles Sintsov ja viis esimesena muldonnist.

KAHEKÜMNE ESIMENE PEATÜKK

Sintsovi aimus osutus õigeks. Kõrgendikuni jõuti hõlpsasti — viimse hetkeni märkamatuks jäädes.

Arvestus oli õige: sakslased ootasid enne hämariku päevase rünnaku jätkamist, ootasid ja lakkasid siis ootamast, õist rünnakut aga ei teadnud veel oodata, ei olnud arvata, et me ilma ühegi pauguta rünnaku läheme, kui meil on selja taga nii palju suurtükke. Aitas kaasa ka pilutuisust saanud lumetorm, mis salilastele lund otse vastu nagu kühveldas. Oieti oli raskel öelda, nagu see on lahingus sageli, mis osutus õigeks: kas arvestus või aimus.

Aga oleks võinud ka halvasti minna! See rühm, nagu Bogoslovski juhtis, jäi teistest ainult minuti jagu maha. Sakslased jõudsid teda raketivalgel naha ja kuulipilduritulega lumme pikali sundida. Mehed heitsid maha, olid niikaua maas, kuni teised kõrgendikule tungisid ja kuulipilduriga granaatidega kahjutuks tegid. Seda oli võinud juhtuda ka teistega, kuid ei juhtunud, ainult Bogoslovski käsi käis halvasti: kaotas mehi ja sai raskesti haavata; nüüd lamas ta kõrgendikul sakslaste muldonnis, jalaluu põlve kohalt puruks. Velsker oli juba juba kinni sidunud ja pani seda nüüd kahe laua vahele lahase. Raske oli valu kannatada, ja Bogoslovski oigas läbi hammaste.

Osa sakslasi hävitati kõrgendikul, osa põgenes sealt lumisele väljale... Nende tagaajamiseks ei jätkunud enam jõudu. Juba siis, kui Sintsov mehi rünnakuks ette valmistas, tundis ta, et neil on viimane piir käes. Aga nad läksid ometi ja tegid, mis vaja. Ja nüüd, kus nad selle olid ära teinud, ei olnud nad rohkemaks enam

mutelised. Põgenejate kohale lasti mõned raketid ja tulistati neile järele, sellega asi piirduski.

Sintsov jõudis alles praegu muldonni. Enne seda oli ta kaevikud läbi käinud ja nõudnud kõigilt, et nad oleksid valmis võimalikku vasturünnakut tagasi lööma.

Kõrgendik oli tööpoolest olulise tähtsusega. Kaks vangi rääkisid, et siin oli veel keskpäevani olnud diviisi-komandöri vaatluspunkt.

Kui otsustada paljude tundemärkide — blindaažide murru, nende katte ja sisseseade ning purunenud käärpüksiljade järgi, paistis see vastavat tõe.

Mõned eriti tugeva kattega blindaažid jäid päris terveks, ja lahingust kurnatud külmunud mehed, kes väsimuse ja une pärast jalul ei seisnud, kippusid kõigest vnest sinna sooja.

Kuid väsimust sai ainult mõnevõrra arvesse võtta. Sakslased, kellele kaotatud kõrgendik on nüüd pinnuks ulmas, võivad öösel sellele kaugemalt suurelt kõrgendikult vasturünnaku teha. Ja kui nad seda teevad, võivad nad meid tagasi tõrjuda. Ja kui nad tõrjuvad, siis tuleb meil juba oma kaevikuteni tagasi minna.

Sintsov käis ja ei andnud meestele armu: ajas neid muldonnidest välja, nõudis, et kõik kuulipildurid oleksid laskevalmis ja et igaühe juures oleksid mehed vaheldumisi valves. Ta käis ja kontrollis ning sundis teisigi tegema seda, mida ta ise tegi. Volinik ja adjutant käisid samuti ringi ja sundisid mehi taga. Kõrgendik polnudki halb kui suur, aga tranšeed ja käigud olid õige pikad, kõige järele ei jõudnud korraga vaadata. Mehed said kooli ise ka ohust aru, kuid mis loeb arusaamine, kui pakane ja väsimus teevad oma töö...

Sintsov närvitses veel sellepärast, et seniajani ei olnud polguga sidet. Kaevikuist tõmmati kõrgendikule kohe juhe, aga kui telefon üles seati, oli ta tumm: kuskil oli katkestus. Ta saatis ühe mehe kontrollima ja kaks nädalmeest saksa trofeetelefoni ja juhtmega otse polgu vaatluspunkti.

Ta oli kindel, et raketide ja granaaditule põhjal on polgu staabis juba teada, et kõrgendik on vallutatud, ja lootis, et vastavad korraldused on tehtud — suudetud mehed välja neid vasturünnaku korral toetama. Aga esialgu peab lootma ainult endale ja nendele,

kes on sinuga koos! Ta tundis, kui tähtis on saavutatud edu homse lahingu puhul, ja seepärast oli ta mure veel suurem; niisugusel hetkel on vastutus kogu ürituse eest rängem koorem kui igasugune hirm oma elu pärast.

Niipea kui ta muldonni jõudis, küsis ta seal istuvat Zavališinilt, mis telefon teeb.

«Ikka vait?»

«Praegu küll.»

Siis alles läks ta Bogoslovskit vaatama, kelle jonnaskeldas velsker.

«Külmavärinad,» ütles Bogoslovski. «Käskige veldid viina anda.»

«Ma juba andsin.»

«Ühe piisakese ainult... Rohkem ei raatsi,» kaebas Bogoslovski.

«Küll ta ise teab, kui palju ta annab,» ütles Sintsov.

«Midagi ta ei tea. Ei raatsi anda, hoiab endale...»

«Sähke, olge lahked, joogel!» ütles velsker pahase võõrihma küljest välipudelit võttes.

«Ei maksa anda, kui te leiate, et seda on palju.»

«Mis ta süüdistab, seltsimees vanemleitnant.» Velsker hoidis välipudelit nõutult peos. «Selle normi, mis ma õigeks pean, sai ta kätte.»

«Kui sai, siis aitab. Mõni süüdistus või asi!» ütles Sintsov. «See värisemine ei tule külmast, vaid verekaotusest. Ma tean omast käest. Said esimest korda haavata?»

«Jah.»

«Mina neli korda. Kuula targemaid, kes teavad.»

«Teda peaks ruttu evakueerima,» ütles velsker.

«Evakueeri siis, kui peab,» ütles Sintsov. «Mis sa sest minule räägid, mul on oma töö. Kus su mära on?»

«Mindi tooma.»

«Kas haavatud on kõik üles korjatud?»

«Peaks olema küll.»

«Vaata,» ütles Sintsov, «et mõni maha ei jää, külmub öösel ära.»

«Selge, seltsimees vanemleitnant.»

Sintsov tundis, et see «selge» on pisut kõhklev.

«Kas kontrollisid?»

«Kohe kontrollin veel kord, seltsimees vanemleitnant.»

kontrollin veel» tähendas, et ta polnud kontrollinud.

Mine kontrolli! Side on tehtud, mis siin enam koper-

Sintsov keeras telefonivänta ja võttis automaatselt loori, kuigi ta juba vändates taipas, et ühendust ei ole.

«Ikka vaikib, raibel!» Seda öeldes märkas ta blindaaži, mis istuvat vangilangenud saksa majorit.

Sakslasel polnud mütsi. Kaks kolmandikku sineliinist oli lahti kärisenud, kui teda kaevikut pidi blindaaži lohistati.

Sakslase vastas istus Bogoslovski vana käskjalg, millel polvedel. Tema tagedast näoilmeist võis järeldada, et kui ei oleks vastavat käskkirja, teeks ta sellele kaitstile kas või siinsamas otsa peale, seda enam, et vanemleitnant Bogoslovski lahingus haavata sai. Kui Sintsov vaikivasse torusse kirudes sakslasele otsa vaatas, tundus talle, et see muigab. Aga sakslane ei muianud, vaid krimpsutas valu pärast nägu. Kogu ta parem põsk ja silmaalune oli üksainus suur sinine muhk — vist püssilae hoobist.

«Kuulasid ta üle?» küsis Sintsov Zavališinilt.

«Jah,» vastas Zavališin. «Kordas sedasama, mida ta alguseski rääkis: neljateistkümnenda jalaväediviisi neljakümne teise rügemendi kolmanda pataljoni komandör. Alguses oli kaitse positsioonil, mis päeval meie poolt vallutati. Kui siia taganes, sai käsu kõrgendikku kaitsta. Rohkem ta midagi rääkida ei taha.»

«Võib-olla oskad sa niisama vähe saksa keelt kui meie Robotškin?» muigas Sintsov, kuna talle tuli meelde, kuidas adjutant eile öhtul ülejooksnud austerlast üle kuulata püüdis.

«Mina oskan saksa keelt päris hästi,» ütles Zavališin. «Just nädal aega tagasi vingerdasin suure vaevaga välja — taheti rinde staapi tõlgiks panna.»

«Mis selgi töö viga?»

«Pörgussel!» ütles Zavališin. «Ei taha nendega üldse tegemist teha. Aga keelt on vaja. Ma olen ju filosoof, ja filosoofias pole saksa keelele midagi peale hakata. Juhul kui sa valmismälutud asju korrutada ei taha.»

«Hea küll, filosoof,» ütles Sintsov, «ma olen natuke aega telefoni juures, soojendan ennast, aga sina mine

kontrolli kaevikutes vahiposte ja aja tarbe kütisel mehed halastamatult muldonnidest välja...» Ta rõhutas veel kord: «Halastamatult! Said aru?»

«Selge, aga kerge see pole.» Zavališin tõusis püsti.

«Kerget põlve pole meile keegi lubanudki,» ütles Sintsov. «Meil pole õigust lasta oma mehi nagu kassid ühe pealt maha tappa — nii nagu see seal —,» ta näitas sakslase poole. «Mehed on nii väsinud, et surmahüüet on kadunud, kui saaks ainult magada! Aga kui me seda lubame, oleme tõprad!»

«Kõik on selge,» ütles Zavališin.

«Saatke volinik mind välja vahetama!» hüüdis Sintsov talle järele. «Oleme siin kordamööda.»

«Ma võin telefoni juures valvata,» ütles Bogoslovski nõrga, kustuva häälega. «Pange ainult telefon mu kätte lähemale...»

«Sinu valvamised on seks korraks valvatud,» ütles Sintsov. «Rõbotškin võttis su roodu ajutiselt üle. Sinul pole nüüd muud muret kui ruttu jalule saada ja pataljoni tagasi tulla.»

«Nii lihtsalt see ei lähe,» ütles Bogoslovski.

«Ega ma ei arvagi, et lihtsalt. Jää magama: uni parandab haavil.»

«Avdeitš,» ütles Bogoslovski pärast üürikest vaikust oma käskjalale, «kas sul kuivikuid on?»

«On. Tahate süüa?»

«Ei. Anna sakslasele üks kuivik.»

Käskjalg kõhatas tusaselt ja tõstis maast kõhetu seljakoti, automaati käest ara panemata. Ta tegi kotisuu lahti, soris seal natuke ja ulatas sakslasele vaikides kuiviku. Sakslane ei lugutanud vastuvõtmiseks kättki.

«Ei võta,» ütles Avdeitš.

«Miks sul nüüd süda äkki haledaks läks?» küsis Sintsov.

«Ei tea isegi,» ütles Bogoslovski.

Sintsov võttis nagu krimpsutades käe mustaks määratud kaelasidemest välja ja pani tasakesi enda otte lauale. Haav valutas kõvasti. Näppudes torkisid nagu külmad nõelad: kas oli käsi liiga kõvasti seotud või oli ikkagi närv läbi lõigatud — siis on lugu halvem, kui ta arvata võis. Ta silmitses liikumatult istuvat sakslast. Millegipärast tuli tal tahtmine sellelt sakslaselt

kuulda, kus ta sõda alustas ja mida ta mõtles sel ööl, kui ta üle piiri tuli, kui ta üldse ongi esimesest päevast peale sõjas. Kas ta mõtles, kuhu ta välja jõuab, kas ta kuultes, millega ta lõpetab? Kah pataljoni komandör, ainult et saksa oma. Neljateistkümnenda diviisi neljajoonne teisest rügemendist. Seal nad siis nüüd istuvad — pataljoni komandör pataljoni komandöri vastas, pataljon pataljoni vastas! Varem see nii ei olnud, varem suhted sel kombel vangi ei langenud. Ja kui laugesidki seda sorti mehed nagu see, siis käidi nendega nagu imeviguritega ümber... Kohe viidi rinde etappi.

See varasem vihkamisega segunenud lugupidamine sakslaste vastu, ei, mitte sakslaste vastu, vaid nende kodumisoskuse vastu, mida tundis tema ja tundsid teised, tundsid ka siis, kui sakslastest kirjutati, et nad on haisevad, kärnased fritsud, tundsid igal juhul, sest iseennast petta ei saa, — see lugupidamine hakkas tal juba Leningradis kaduma. Ja mitte novembris, kui me peale tungile asusime, vaid juba varem, siis, kui oli päris nõrgu, oktoobris, kui paistis peaaegu, et sakslased lõikavad diviisi pooleks ja ajavad Volgasse — aga ei lõiganud ega ajanud.

Ei saa öelda, et enne seda poleks iseendasse usutud. Usuti varemgi, aga mitte sel määral. Oktoobris aga hakati palju rohkem iseendasse uskuma ja seega palju vähem uskuma sakslastesse, see tähendab mitte nendes, vaid nende sõdimisoskusesse. Üks tuleneb teisest, see on täitsa loomulik! Nii see on ikka olnud, on praegu ja ka edaspidi.

Istud nüüd selle sakslase vastas ja ei usu enam, et ta saaks olla sinust tugevam. Mitte sellepärast, et ta on praegu vang... Üldse ei käi need mõtted otseselt tema kohta... Tema võib ju olla hea pataljoni komandör, võib-olla koguni väga hea komandör, kuigi ta täna oma pataljoni maha magas, aga sellega pole veel midagi loostatud, seda juhtub kõige parematega, kui meelde tuletada.

Kui poiss seal lumisel seljandikul roomas, siis võis just seesama sakslane vaadata alguses binokliga, kas ta liigutab või ei, ja anda siis käsu tulistada. Ei tea, kas poiss on elus või surnud. See sakslane aga on elus...

Imelik küll, kuidas ta ellu jäi. Kanti ju ette, et ta tulla-
tas viimse võimaluseni. Parabellum löödi tal kinni
maha.

Ta vaatas jälle sakslast ja mõtles äkki: võib-olla on
tal praegu hea meel, et ta on elus ja vangis ja et ke-
on seljataga. Neil on seal katlas niikuinii praegu ainult
üks väljavaade: kes vangi ei lange, saab surma...

Kuid sakslase nägu — kõhn, kindel, kinnine, rahuli-
kult põlastav — ei kinnitanud mingil määral seda mõtet.
Ei, tal pole hea meel, et ta vangis on. See oleks kogu-
näha, kui tal hea meel oleks, aga tal ei ole. Seesugused
mehed on veel suur jõud, nendega tuleb veel va-
näha...

Huvitav, kas nad ikka teevad vasturünnaku või lepi-
vad olukorraga. Vaevalt küll, et lepivad. See kõrgendik
on võtmeks. Ega nende vaatluspunkt muidu siin pole-
asunud.

Samal ajal kui see mõte, mis kangekaelselt ikka jälle
teiste hulgast esile kerkis, teda murelikuks tegi, kuulis
ta vaikset telefonisuminat ja haaras rõõmsalt toru, lüües
haavatud käe valusasti vastu lauda ära.

«Kahekümne esimene, kus te olete?» kostis torust
Tumanjani hääl.

Sintsov raporteeris, et ta on kõrgendikul ja et tema
enda järelduste ning vangilt saadud andmete põhjal
asus siin saksa diviisikomandori vaatluspunkt.

«Ja vaenlane? Kas ta vasturünnakut pole teinud?»

«Siamaani mitte.»

«Täpsustage tõkketule koordinaadid.»

Sintsovil mõlkus endalgi mõttes paluda suurtükkide
tõkketuld kõrgendiku ette juhuks, kui sakslased vastu-
rünnaku teevad. Kuigi tal olid koordinaadid peas, vaatas
ta enne veel kord südame rahustuseks kaardilt järele.

«Saab tehtud,» ütles Tumanjan. «Tšugunovi võtsin
positsioonidelt ära, ta on teel teie poole. Iljin ootab
vahetust. Annab sektori üle ja toob teised järele. Siis
oled t e r v e l t seal, kus sa oled. Said aru?»

«Sain küll,» vastas Sintsov rõõmsalt. Tal oli hea meel,
et naabrid endise löigu juba üle võtavad ja et varsti on
kogu tema pataljoni siin ühes löögirusikas koos.

«Kus teie minipildurid on? Iljin kaotas nad ära...»

«Ma andsin käsu kohe minu juurde tulla, kui ma

...duga märku annan, et kõrgendik on võetud. Küllap
teel on teel.»

«Kas on selge,» ütles Tumanjan. «Automaaturite
tõudu saadan ka teie juurde.»

Ta taakis avalikult: tahtis meeleolu tõsta ega pidanud
ohimusti võimalikuks, et sakslased antud olukorras
võivad pealt kuulata. Alles siis, kui peamine, mis temale
ja tšitsoville muret tegi, oli ära räägitud, päris ta kao-
tuse suurust. Sintsov kandis ette.

«Ja sakslaste kaotused?»

«Mitu korda suuremad,» vastas Sintsov. «Kõik ei ole
veel üle loetud.»

Need ei olnud enam paljad sõnad nagu sageli varem,
muid oli see tõepoolest nii.

«Pataljonikomandöri võtsime vangi.» Sintsov vaatas
«Hmanurgast liikumatult istuva sakslase poole.

«Lähe minu juurde.»

«Lardan, et mehed ei too kohale.»

«Lähe ohvitseriga.»

«Pole, kellega saata, kõigil on praegu tegemist,» ütles
Sintsov. «Bogoslovski sai haavata. Rõbotškini määrasin
rõdukomandöriks. Palun kinnitada.»

«Kinnitan. Kas Bogoslovski viidi ära?»

«Praegu on siin,» ütles Sintsov.

«Raskelt haavatud?»

«Jah,» vastas Sintsov Bogoslovski poole vaadates.

«Kuidas teil seal ruumi on? Mahutate kõik ära, kes
tulevad?»

«Kindlasti.»

«Seadke mulle muldonn korda, ma tulen hiljem.
Levašov tuleb koos Tšugunoviga. Jääge ootama!»

«Kuulen.»

«Kui hommikuni elame, esitan ordeni saamiseks,»
ütles Tumanjan. «Praegu aga aitäh!»

Kas elame või ei, aga elusalt ei tagane, mõtles
Sintsov, kuid ei oelnud seda. Parema vaikides teha kui
molda ja tegemata jätta.

Mis ta rääkis? küsis Bogoslovski. «Küsis minu
järele?»

«Palus sind kõrgendiku vallutamise eest tänada,»
ütles Sintsov; polgukomandori «aitäh» oli mõeldud koi-
gile, olgu siis võrdsel määral või mitte.

Volinik astus muldonni.

«Zavališin saatis.» Ta hõõrus kindaga nägu ja hirmsa kulme. «Mis minult nõutakse?»

«Side on olemas,» ütles Sintsov. «Rääkisin Tumanjaniga, kogu pataljon tuleb siia. Sinult aga nõutakse, et ta end soojendaksid. Istu telefoni juures, ma lähen.»

«Seal on kõik korras,» ütles volinik, «ja mul pole aega soojendada. Üks haavatu on leidmata — seersant Kotenkot ei ole. Ta tuli minuga koos ja kukkus pataljoni kõrgendiku jalal... Surma ta ei saanud, ma kuulsin, kuidas ta mu selja taga haava pärast valjusti kisendas. Velsker aga ütleb, et ta olla kõik üles korjanud. Valetab! Ta on salalik koer, ma olen teda juba tükk aega jälitanud. Ülemuste ees poeb, aga meestest ei hooli. Võtan ühe sõduri kaasa ja lähen ise, mul on koht meeles.»

«Hea küll, mine,» ütles Sintsov, «aga tee kähku. Rõbotškin saada kohe siia. Las istub telefoni juures, ma siiski lähen.»

Volinik noogutas ja läks.

«Jah, kui üles ei korjata, oled varsti külmunud,» ütles Bogoslovski vist enda peale mõeldes.

Rõbotškin tuli kohe pärast seda, kui volinik oli lahkunud. Kasuka peal rippus tal rihma otsas saksa parabellumi kolmnurkne must kabuur.

«Võtke, seltsimees vanemleitnant,» ütles ta põuest teist samasugust parabellumit võttes. «Tema oma,» näitas ta peaga sakslase poole. «Võtsin ise tema käest ära ja hoidsin teie jaoks. Ma proovisin juba enda oma, väge riistapuu, vaata ja imesta!»

Sintsov muigas.

«Jäta endale tagavaraks. Ma olen nagaaniga harjunud. Istu telefoni juures: side on olemas ja mehed tulevad kohe meie juurde.»

«Oh, kui mõnus soe teil on!» Rõbotškin trampis vildid lumest puhtaks.

Seda lõdisevat õnnelikku poisivolaskit vaadates ei saanud Sintsov lõõpimata jätta.

«Soojenda, nii et higipullid otsaesel! Ära ainult magama jää, muidu jookseb su trofee käest minema.» Ta nooksis lõuaga sakslase poole ja läks muldonnist välja.

Tagasi jõudis Sintsov alles tunni aja pärast. Kohe, kui ta välja sai, oli tööd-tegemist laialt. Alguses tulid miinipildurid, ja nendele tuli positsioon välja valida. Siis tõi volinik koos ühe sõduriga Kotenko ära. Kui ta poleks ise läinud, oleks haavatu neljakümne meetri kaugusel muldonnist ära külmunud. Ta oli meelemärkuseta, ja kuna ta häält ei teinud, mindi temast nagu surnust mööda. Sintsov sai vihaseks, hakkis velskri üles otsida, tahtis talle pähe anda. Aga velsker aimas seda vist ette — ta oli nagu maa alla vajunud. Öeldi, et läks hobuse järele ja pole tagasi tulnud.

Sus venis läbi tuisu vähehaaval kohale Tšugunovi rood. Mehed olid kõvasti külmetada saanud, tuli nad koos Tšugunoviga kiiresti ära majutada, et nad sooja jääksid.

Levašovile, kes tuli koos Tšugunoviga, kandis Sintsov kauge hädavajalikuma ette käigu peal, kaevikus, ja julus teda siis muldonni minna. Liiatigi, et temaga oli kaasas see teine lehemees, see kokutaja. Ikka oli ta Levašoviga koos tulnud, tont teda võtaks. Levašov ajas vastu, tahtis kaevikud läbi käia, aga Sintsov käis peale:

«Lubage mul endal kontrollida ja kord majja teha, siis kannan teile ette. Te tulete otse teelt, mina aga muldonnist, mul on juba soe.»

Levašov läks sooja. Pakane oli oma töö teinud, ja kaine mõistus rääkis ka pataljonikomandöri poolt.

Kui Sintsov oli Levašovi ära saatnud, majutas ta koos Tšugunoviga roodu lõplikult ära. Käskis kontrollida, kas on mahajäänuid, ja sai oma rõõmuks teada, et jumal tänatud — viimaks omegi on rooduvanemad termostega päralt jõudnud.

Sakslased ei andnud endast elumärki. Vist olid nad selle kõrgendiku ründamisest loobunud või valmistasid midagi tõsisemat ette. Nüüd polnud see aga enam nii kohutav kui kahe tunni eest. Tulgu, kui tahavad! Mida rohkem me neid õõsel hävitame, seda kergem on hommikul. Nüüd võib juba hakata söömise ja soojendamise peale mõtlema. Kui arvestada olukorda, on praegu just paras aeg. Pärastpoole on hullem — tulevad ülemused platsi, ja siis pole enda jaoks enam aega. Teel astus ta sisse ühte muldonni ja käskis selle polgu vaatluspunk-

tile vabaks teha. See muldonn oli ruumikam kui tema oma. Ülemustele antakse ikka parem, nagu koid ette naeb!

Kui ta oma muldonni jõudis, polnud Bogoslovski enam seal. Velsker oli ta juba ära viinud. Nii ei saanudki Sintsov Bogoslovskiga hüvasti jätta ega velskrite soolasolevat keretäit kätte anda.

«Noh, pataljonikomandör,» küsis Levašov, «kas külalistele süüa annad?»

«Annan. Soe toit jõudis kohale.»

Sintsov pöördus Bogoslovski käskjala poole. Näud, kui Bogoslovski oli ära viidud, kujunes asi iseenesest nõnda, et Avdeitš jäi pataljonikomandöri käskjalaks.

Praegu ei valvanud ta enam pingil sakslase vastas, vaid kükitas ukse juures koos Levašovi käskjalaga ja suitsetas nii suure naudinguga naabri antud koni, et oleks olnud patt seda sõdurirõõmu katkestada. Aga polnud midagi parata, tuli ta rooduvanema juurde toidu järele saata.

Lehemees — Sintsovil oli ta nimi jälle meelest läinud, aga suure vaevaga tuli siiski meelde, — Gurski istus sakslase vastas ja vahtis teda nii tähelepanelikult, nagu tahaks ta temast pilti maalida.

«Frits vaikib,» ütles Levašov ja osutas peaga Gurski poole. «See mees on teda küll nii- ja naapidi küsitlenud, pakkus suitsugi — ei suitseta. Tumanjan helistas ja küsis, kus frits on. Diviisi luurajad tunnevad huvi. Tuleb ta ära saata.»

«Ei tea, kellega ma saadan läbi niisuguse tuisu,» ütles Sintsov. «Kas viivadki kohale, loovad teel maha...»

Levašov ohkas. Ilmselt ei tahtnud ta seda teha, mida ta nüüdsama oli otsustanud.

«Hea küll,» ütles ta. «Siis ei aita muu nõu. Feoktistov!»

«Kuulen, seltsimees pataljonikomissar,» hüppas tema käskjalg kogu oma tohutuse pikkuses püsti. Hüppas püsti ja ajas end sirgu — nii et pea ulatus peaaegu muldonni lakke.

Sakslane liigatas ja vaatas kole pikka käskjalga.

«Vii polgu staapi,» ütles Levašov näpuga sakslase peale näidates. «Ja mitte mingit ettekäänet! Ma ei usu,

... sa parast raagid, et tahtis põgeneda. Vastutad oma... tema eest, said aru?»

«Nii, seltsimees pataljonikomissar,» vastas käskjalg kurvalt. Ta näost oli näha, kui vastumeelt on talle see vantsimine koos sakslasega läbi tuisu taga-

«Kui just nii, siis hakka minema.»

«Tal pole mütsi, seltsimees pataljonikomissar.»

«Pole viga midagi, võtad tee peal mõnelt surnud fritsult ja paned talle pähe,» ütles Levašov. «Mine, ära viida aega.»

«Lähme,» ütles käskjalg sakslase juurde minnes ja müksas talle vastu õlga. «Noh, lähme, lähme...»

Sakslane tõusis püsti. Sintsov nägi hetkeks tema pilgus ahastust; näis, et nüüd võpatab vang ehmunult, hakkab paluma ja küsimustele vastama. Kuid sakslane ei võpatanud ega hakanud paluma. Keeras pilgu ära, tõstis pea, ajas selja sirgu nagu surma minnes ja läks käskjala ees muldonnist välja.

«Kange frits,» ütles Levašov, kui sakslane ja käskjalg olid lahkunud. «Niisugused mulle meeldivad!»

«Ah k-koguni meeldivad?» ütles Gurski.

«Mulle meeldib vangi võtta pigem niisuguseid kui tatiseid mehi. Üks jälle vähem...»

Levašov oli pärinud, mis Sintsovi käel viga on, aga nüüd, kui Sintsov maha istus, käe kaelaseotud sidemest välja võttis ja lauale pani, küsis ta veel kord:

«On see haav ikka kerge, ega sa ei valeta?»

«Ei valeta.»

«Päris ausalt?»

«Ausalt — valutab ja kardab külma, aga luu on puutumata.»

«Kas Bogoslovski oli lahingus täitsamees?»

«Teie kartus oli asjata.»

«Esita autasustamiseks, kui pead vajalikuks,» ütles Levašov, näidates valmisolekut loobuda oma senisest ebaõiglasest suhtumisest Bogoslovskisse.

«Autasustamiseks pole veel põhjust.»

«Ma näen, sa oled vali mees!»

Sintsov kehtas õlgu: üks sa näed paremini, mis sugune ma olen, mina aga olen niisugune, nagu ma olen.

«Vanempoliitjuht, tema paarimees,» nooksas Levašov lõuaga Gurski poole, «oli tagasi tulles sinu pataljonil lausa vaimustuses.»

Sintsov ei saanud kohe aru, et jutt on Ljussinist. Nii kaugel olid ta mõtted praegu sellest mehest. Ta siis ikkagi ei kaevanud minu peale. Selge see: lahingus õeldud jämeduste pärast pataljonikomandöri ei karistata. Järelseletamine, miks ta pataljonist minema aeti, ei tundu seltsimees Ljussinile kasuks.

«Ta rääkis meile, et Tšitšibabin olla oma rinnaga katnud kuulipilduja toru. On see tõsi?»

«On küll,» ütles Sintsov. «Zavališin teeb sellest täna poliitraporti.»

«Jah, inimesed on nüüd valmis ennast ohverdama,» ütles Levašov. Ja lisas mõtlikult, otsekui iseenesest vaieldes: «Ja on, tõtt öelda, alati olnud. Ma mäletan jefreitor Maksjutat, oli suvel Kupjanski juures kuulipilduriks. Lahingus löikas mürsk tal vasaku jala alt poolt põlve ara, rippus veel üheainsa lihariba küljes. Ta löikas selle ise maha, et ei segaks, ja jäi kuulipilduja juurde, kuni jooksis verest tühjaks! Oma silmaga nägin, kui mõni teine oleks raakinud, ma poleks uskunud. Noh, ütle nüüd, kas võib inimeselt veel suuremat mehisust nõuda! Mis ta veel peaks tegema? Ja ometi me tagane-sime. Kuidas see kokku käib? Kas sõdur on selles suud! Teda on kõige kergem süüdistada... Või jalle vastu-pidi — ajada kõik puha ulemuste kaela. Aga kas meie ise pole teinud lolle tempe? Küll ja küll! Ise tead ja tun-ned, et rünnakule minekust pole kasu, aga käsivad ikkagi minna! Või jalle tead ja tunnend, et tuleks taanduda, kuni pole veel hilja, iga lollgi saab sellest aru, sina aga küki-tad paigal!»

«T-te näite olevat täna k-kriitilises meeleolus,» ütles Gurski

«Jata oma lõõpimine...» ütles Levašov. «Ma pole kriitilises, vaid enesekriitilises meeleolus... Aga tead, mis on kriitika ja enesekriitika?»

«T-tean. Liikumapanev jõud,» vastas Gurski.

«Kui tead, siis pea moka maas.»

«Kus teie kaaslane on?» küsis Sintsov Gurskilt, mõel-des, et Ljussin võib veel viimati koos Tumanjaniga siia tulla.

«Juba diviisis,» ütles Gurski. «K-korjab ülemustelt l-taandavat materjali. Me peame homme hommikul ära lenda. Muide,» pöördus ta Levašovi poole, «k-kas viie mind enne valget d-diviisi staapi?»

«Kuhu sul kiiret on?» ütles Levašov. «Jää meie juurde. Nädala pärast teeme fritsudele lõpu peale, lenda siis.»

«Kuidas ma pean t-teie ettepanekust aru saama?» küsis Gurski. «Kas te k-kahtlete minu vapruses? Ma ju hakkisin teile, et meie t-toimetaja ütleb alati, kuigi ta on pool. «Munadest saab hinda ikka enne lihavõttepühi.» Ilm on tal vaja joonealust «Esimesed p-pealetungi-pnevad»... Hilisem asi huvitab t-teda hiljem.»

«Hea küll,» ütles Levašov. «Ära hädalda. Kui mõni ulemus tuleb, kauplen välja, et sind tagasi saadetakse.»

«Kes see tuleb?» küsis Sintsov.

«Arvan, et diviisikomandör. Ei jõua hommikut ära oodata, ilmub platsi. Ta on rahutu vaimuga mees.»

Käskjalg tõi katelokiga lõunat — hirsikontsentraadi supp konservlihaga.

«Priske lõuna,» ütles Levašov suppi segades ja tõstis kaela välja terve lusikataie paksu. «Kas termosist õngit-seti kõik liha meile või jäeti sõduritele ka?»

Käskjalg vaikus. Rooduvanem oli üle pakkunud. Sint-sovil oli piinlik: kui ta oleks üksi olnud, oleks ta mehe lubi sõimanud ja supi tagasi saatnud... Aga Levašov oli pataljonis ikkagi külaline — tema juuresolekul ei sobinud seda teha. Nähtavasti oli ka Levašovil piinlik, kuid ainult Gurski ees. Ta ei öelnud enam midagi, vaid hakkas liha välja õngitsema ja kateloki kaanele panema. Kui kaas oli poolest saadik liha täis, valas ta sinna ka suppi ja nihutas kaane Gurski ette.

«Sööge...»

«M-midagi on nagu p-puudu...» ütles Gurski lusikat võttes.

Sintsov ulatas talle välipudeli.

«Jooge siitsamast, kruusi ei ole.»

Gurski keeras korgi pealt ära, võttis kaks suurt lonksu, jättis pudeli lahti ja vaatas küsivalt Levašovile ja Sintsovile otsa.

«Mina, nagu te teate...» ütles Levašov. «Aga sina tee, nagu tunnend.»

Ta võttis Gurski käest pudeli ja ulatas Sintsovi. Sintsov võttis ühe lonksu, keeras korgi peale ja pani välipudeli lauale. Juua ta ei tahtnud, külmavärinad käisid üle selja, vist käehaava pärast.

«Pole võrdselt võetud,» ütles Gurski.

«Ma joon olukorrale vastavalt,» ütles Sintsov, «võrdse selt võtame pärast sõda...»

Ja Levašovi poole pöördudes teatas ta, et muldmine polgu vaatluspunkti jaoks on korras.

«Parem või halvem kui teie oma?» küsis Levašov. «Kui on halvem, võtab Tumanjan ikka teie oma ära. Selles mõttes on ta egoist.»

«Kõik on nii, nagu ette nähtud. Me tunneme korda.»

«Siis on hästi,» ütles Levašov. «Meie Tumanjanil on kõik ikka tipp-toppp, nagu Lev Tolstoi ütleb: «Erste Kolonne marschier... zweite Kolonne marschier...» Kuni ta pole kindel, et kõik on korras, ei hakka ta komando- ega vaatluspunkti vahetama.»

Ja nähtavasti kartes, et tema hinnang polgukomandöri kohta võiks kõlada laetusena, lisas ta:

«Armastab korralikku lage pea kohal, selles suhtes on ta sakslane, ja mitte armeenlane, aga kui vaja, siis on ta kange mees ka, pole põhjust nuriseda. Ma lähen vaatan, missuguse blindaaži te talle korda seadsite.»

Ta võttis kähku mitu suutäit suppi järjest, pani lusika lauale ja ütles äkki asja ees, teist taga:

«Ümberatesteerimine on lõpul, ma lähen poliitöölt ära, rivisse. Hakkan nagu sinagi pataljoni juhtima.»

«Ma arvan, et teile antakse rohkem kui pataljon,» ütles Sintsov.

«Aitäh, kui rohkem antakse. Sõja esimesest päevast peale olen olnud polgu poliitasetaitja, ei saa edasi ega tagasi.»

«Võtke k-kätte ja soovitage, et t-teid kõrgemale kohale määrataks,» pistis Gurski vahele.

«Ma ei taha kõrgemale, ma tahan asjale lähemale,» ütles Levašov ja tõusis püsti.

Sintsov tõusis ka.

«Jää siia, küll ma leiän ise,» ütles Levašov ja näitas näpuga Gurski peale. «Aja temaga juttu, kuni veel aega on. Ma helistan, kui sind vaja peaks minema...»

KAHEKÜMNE TEINE PEATÜKK

«Teate, mis Levašov mulle teie kohta ütles?» küsis Gurski, kui nad olid Sintsoviga kahekesi jäänud.

«Mida siis?»

«Rugi pataljonikomandöri, pataljonikomandör on...»

«Millest ta seda järeldas?»

«Sellest, et te t-tahtsite ise k-kõrgendikku vallutada.»

«Eks me ole kõik omal kombel isiksused.»

«M-muide, ega seda sõjas alati ei arvestata.»

Väga halb, kui ei arvestata, tahtis Sintsov öelda, kuid kohitas selle asemel ainult õlgu.

«Mis on t-teie arvates k-komandöri kõige t-tähtsam omadus?»

«Julgus ja õiglus,» vastas Sintsov. «Kõik muu ei tule arvesse.»

«Mis mõttes?»

«Selles mõttes, et igast tühjast ei maksa tüli teha.»

«Noh, aga kui mees on julge ja õiglane, aga loodik?»

«Purjuspäi ei saa keegi lahingus õige mees olla.»

«Kas teie olete p-paljudest lahingutest osa võtnud?» küsis Gurski.

«Arvestage ise,» ütles Sintsov. «Poolteist aastat sõda, sellest neli kuud hospitalides, kolm kursustel, muidu esliinil.»

«Ja t-täpsemalt?»

«See läheks pikale,» ütles Sintsov.

Kas lahingus või mitte... Kui liita ainult need tunnid sõjast, mis ta on olnud otseselt lahingus, ei tuleks kuud aegagi kõkku. Mismoodi seda üldse peaks arvestama? Enne lahingut, lahingus, pärast lahingut... Mis piiri saab siin tõmmata, kui lahingu ootamine sööb vahel rohkemgi närve kui lahing ise? Ja pärast lüüasaamist, kui kõik on otsas ja niisugune kivi on südamel, et ei tahaks eladagi! On ka küsimus: mitmes lahingus?... Ühesainsas, ja see pole veel lõppenud. Kas tuleks lugeda kuule või mürske, mis su kõrvale on langenud?... Jah, kui oled ainult üheks päevaks sõtta tulnud, siis võib ju lugeda. Siis pistetakse kildki, mis su kõrvale kukkus, taskusse...

«Noh, hea küll, mis teiega ikka teha.» Gurski vaatas vaikivat Sintsovi ja võttis märkmiku välja. «Räägime siis t-täpsemalt t-tänašest lahingust...»

Vastates lühidalt Gurski küsimustele, taipas Sintsov, et kui nad oleksid Gurskiga kohad vahetanud, oleks temagi vist sedasama küsinud. Ja samal ajal kui ta vaatas, liigatas tema hinges hetkeks mingi ammune mälu. Tus iseendast, nagu ta kunagi oli, liigatas ja kadu. Ta ei saanud end enam kujutleda inimesena, kes kuulab teistelt inimestelt, kuidas nad sõdivad.

«Nüüd üks isiklik k-küsimus,» ütles Gurski märkmikku kinni lüües. «Mis teil selle Ljussiniga oli?»

«Mis ta teile rääkis?» küsis Sintsov, vaadates taileteraselts otsa. Nüüšis oli Ljussin raakinud Levašovile ühte ja Gurskile teist.

«Ütles, et te olete s-siga.»

«Ja teie uskusite?»

«Ma olen harjunud ise oma arvamus k-kujundama. Sellepärast ma k-küsingi teilt, mis juhtus. Miks te t-ta m-minema ajasite?»

Sintsov seletas. Ehkki ta ei tahtnud seletada.

«P-pole tema moodi,» ütles Gurski. «Ta p-pole sugugi argpüks.»

«Ega ma ei ütlegi, et ta argpüks on.»

«K-kuulge, te olete ju ammu t-tuttavad, ta rääkis mulle...»

«Mind ei huvita, mis ta teile minust rääkis,» katkestas teda Sintsov.

«Ma k-küsin sellepärast, et ma ei usu teda hästi...»

«Kui te inimest ei usu, miks te siis temaga koos sõidate?» katkestas Sintsov teda jälle.

«Nähtavasti avaldub siin mulle omane ebap-printsiipiaalsus t-teisejärgulistes asjades.»

«Hea küll, mis me tühja seletame,» ütles Sintsov.

«Ma ei tea, mismoodi teie käitute, aga kui mina kedagi vihkan, siis teen ma seda vaikides.»

«Vahel t-tundub mulle, et ta jõuab k-kaugele,» ütles Gurski mõtlikult, nagu peaks ta selles asjas iseendaga aru, ja mitte Sintsoviga. «Sile poiss, k-kuskilt pole

k-kunni hakata. Väga t-töenaoline, et mul tuleb veel k-kunagi tema alluvuses töötada.»

Sintsov ei ütelnud selle peale midagi.

«Te ei taha sellel t-teemal rääkida?»

«Ei taha.»

«Siis vahetame k-kõneainet. Üks k-küsimus endisele k-kõnjanikule: kas te p-päevikut peate?»

«Ei,» vastas Sintsov.

«Miks?»

«Kas te vastavat käskkirja pole lugenud?»

Olen küll, aga mõned k-katsuvad sellest mööda lihtsada.»

«Mina ei katsu,» ütles Sintsov.

Tal oli ülihästi meeles see mullune käskkiri, mis keelas tribunali ähvardusel päevikute pidamise tegevust mees. Käskkirja rikkujate hulka sattus mineval suvel ka polgu poliitasetäitja ja läks oma vihiku pärast kiiremas korras trahvipataljoni.

«Minu meelest pole see just k-kõige õnnestunud k-käskkiri,» ütles Gurski. «P-pärast sõda k-katkumise ajal juuksed peast. Ma räägin seda sellepärast, et mu meelaks on ajalugu. Mis teie arvate?»

Sintsov ei vastanud: ta kuulis õige lähedal saksa kuulipilduja valangut ja kargas püsti. Aga teist ei järgnenud. Küllap mõni omadest proovis lihtsalt saksa kuulipildujat.

«Kas teil relv on?» küsis ta Gurskilt.

«On üks naisteplökat, valisin k-kõige k-kergema kkalulise. Mis siis?»

«Pole sugugi võimatu, et sakslased teevad veel vasturünnaku.»

«Ärge hirmutage,» muigas Gurski.

«Ei. Väheusutav see on, aga võimatu mitte,» ütles Sintsov, mõeldes endamisi, et kui sakslased vasturünnakut ei tee, siis oleme neil täna tõesti võhma välja võtnud. Mitte küll muidugi jäädavalt, aga ikkagi...

«Ma olen üheksandat k-korda rindel, aga pole veel k-kellegi p-pihta lasknud,» ütles Gurski. «Kas te k-kujutate niisugust asja ette?»

«Väga hästi.» Sintsov mõtles, kui palju teab juba temagi neid mehi, kes langesid, ilma et oleksid jõudnud kordagi tulistada.

«Seltsimees vanemleitnant, lubage ette kanda!»
Sintsov pöördus ringi. Muldonni uksele seisis velsker.
«Vanemleitnant Bogoslovski on teie käsul hobu-
reega ära viidud.»

«Hästi,» ütles Sintsov.

«Mulle öeldi, et te olla minu järele küsinud...»

Sintsov vaatas talle otsa ja sai aru: see mees teab juba
ammu, et tema järele on küsitud, aga mõtles, et mitte
leHEMEHE juuresolekul, on kõige parajam aeg na-
tulla.

«Kus Kotenko on?»

«Saatsin koos vanemleitnandiga hospitali. Tema
veel kolm raskelt haavatut.»

«On ta külmunud?»

Velsker oli k. mbatuses. Tahtis valetada, kuid ei jul-
genud.

«Natuke on.»

«Pidage meeles: kui te veel kord valetate, et olete
kõik üles korjanud, ärge siis halastust lootke.»

«Seda ei juhtu enam, seltsimees vanemleitnant.»

«See on kõik.» Saades võitu vihast ja vastumeelsusest
velskri vastu, võttis Sintsov kaelaseotud käe sidemest
ja pani lauale. «Vaadake üle.»

«Ma ju ütlesin teile ometi, seltsimees vanemleitnant!
hüüdis velsker liialdatult etteheitva tooniga.

Sintsov vaikus, kuni ta oma tööd tegi; vaikus ka Gurski.
Nii palju ta igatahes taipas, et teisel on valu. Näha
suurt vaeva, et mitte oiata, märkas Sintsov Gurski pilke.
Häav nägi tööpoolest kõle välja ja valutas ka kõvasti.
Veelgi halvem oli see, et põial ja nimetissõrm ei and-
nud peaaegu liikuma. See oli kõige hullem.

Velsker tegi vaikides oma tööd. Ilmselt polnud ta
muidu miski mees, aga oma tööd ta tundis. Alles siis,
kui ta oli käe uuesti kinni sidunud ja uue marlisideme
Sintsoville kaela pannud, ütles ta:

«Peaksite medsanpatti minema, seltsimees vanemleit-
nant. Luu on viga saanud, võib-olla on närv katkenud.
Kui jaab hooletusse, olete kaest ilma.»

Sintsov vaatas talle vaikides otsa. Mine võta kinni!
Kas ta arvab tööpoolest nii või pakub ülemusele lahkelt
võimalust meditsiini abiga tagalasse pääseda? On ju
neidki, kes ütlevad: «Lubage rivisse jääda!» Ise aga

ootavad, et neid selle eest kiidetaks ja ei lubataks jääda.
Katsen sa teise inimese sisse näha. Mina praegu kat-
sun — ja tema katsub omakorda...

«Võite minna,» ütles Sintsov.

Minu kohus on hoiatada.»

«Võite minna.»

«Te olete tema vastu liiga karm,» ütles Gurski, kui
velsker oli läinud.

«Lamage kord haavatuna lumes ja ütelge siis, kas ma
olen liiga karm või ei ole,» ütles Sintsov.

«Mulle meeldib t-tigedus,» ütles Gurski. «Enne sõda
olite vist p-parem?»

Enne sõda polnud ma liha ega kala,» ütles Sintsov,
vaikis pisut ja lisas: «Ei mäletagi õieti, missugune ma
olin.»

Ta pani parema, terve käe pea alla ja jäi silmapilkselt
magama nagu surnu, enne kui ta veel arugi sai, et uni
tuleb.

Tema aju hakkas lahti kerima pikka ühetoonilist
«uveunenägu. Oli suvi, oli palav, ta läks läbi metsa ja
tundis, et on palav suveilm, aga väga raske oli käia, sest
metsa all oli paks lumi, ja see tegi kaimise raskeks, aga
timestama see teda ei pannud. Ta sumpas kogu aeg lumes
ja ei saanud kuidagi jalgu tõsta; vasaku käega tõrjus
ta lehis oksa, mis talle vastu nagu löid. Ta teadis, et seal
metsa taga on Volga, ja millegipärast oli see hea, et
Volga on seal. Ta teadis, et niipea kui ta sinna jõuab, on
korraga kõik hästi. Kuid oksad takistasid teda kogu aeg
ja löid valusasti vastu kätt, ja iga kord, kui ta tahtis
vaadata, kas Volga paistab juba sealt eemalt okste
tagant, ei näinud ta midagi käe tõttu, sest käsi oli kogu
aeg silmade ees. See tegi talle viha, ta püüdis vaadata
üle käe, kuid ei saanud.

Ta ärkas mingi seostumatu heli peale ja mõtles pool-
unes, et ta ei maga enam, et ta äratati üles, tahtis kaela-
pandud käega telefonitoru haarata, nii et side soonis
valusasti kätte, ning ärkas siis päriselt üles...

Laual prigises telefon. Ta keeras vanta ja võttis
parema, terve käega toru.

Sintsov kuuleb.»

«Polgukomandör jõudis siia,» ütles Levašov torusse.
«Me ootame sind.»

Sintsov pani toru ara, tõusis pusti ja vaatas Gurski otsa.

«Kas ma kaua magasin?»

«Umbes kümme minutit.»

Gurski silmad olid punased, pilk lühinägelikult haigil. Märkmik oli tema ees laual ja prillid selle kõrgel.

«Nagu me enne sõda toimetuses ütlesime: «Ladu on alles tindipotis!»» muigas Sintsov märkmiku poole nooksates.

Gurski vaatas uurivalt tema poole üles.

«K-kunagi te k-kirjutate sellest kõigest veel T-tuletage siis mu sõnu meelde.»

«Elame — näeme,» ütles Sintsov. «Istuge siin, ma lähen ära. Saadan adjutant Rõbotškini siia.»

«Olge lahked. Hadakorral saan üksigi hakkama,» ütles Gurski telefoni poole vaadates. «Ütlen, et väljaõpetamata reamees Gurski k-kuuleb.»

Tumanjani muldonnis oli palju rohkem rahvast, kui Sintsov teadis arvata.

Juba lävel läks ta velskrist mööda, ja ta peast kargas mõte läbi: kas mõni on haavata saanud?

Kuid muldonnis olid kõik elus ja terved, jumalale tänu. Peale Tumanjani ja Levašovi oli seal toonane ümarik suurtükiväemajor, veel üks tundmatu suurtükiväelane, sapööriväekapten, kirved sineli lõkmeil, üks kapten diviisi staabist, keda ta oli seal eile vilksamisi näinud, ja veel trobikond mehi tagapool, lambi valguse sõõrist väljas.

Olukord hakkas selguma. Tumanjan oli tulnud terve kaaskonnaga, ja see võis tähendada ainult ühte: polgu mastaabis oli homme pealööks sakslaste pihta otsustatud anda just siit.

Seepärast tuligi käsk koondada pataljon üheks löögirusikaks, ja automaatide reservrööd saadetakse ka siia. Ja kui löögirusikas siia koondub, siis löuakse homme selle rusikaga, see tähendab meiega, mõtle Sintsov eelseisvat surmaohtu kõrvale jättes endast ja oma pataljonist, nagu oleks see ainult punane nool kaardil.

Tumanjan tervitas.

«Kas hinnang antud olukorrale ja edasise tegevuse perspektiiv?»

Sintsov ütles, mida ta mõtles: nüüd on sakslased terve nool valvel. Suur kõrgendik tuleb vallutada hommikul pärast korralikku ettevalmistust, pealööks aga suunata kõrgendikust vasakule, et sakslastel taganemisteed ei jää lõigata.

Tumanjan noogutas. Nähtavasti ta ei oodanudki teistest vastust. Edasine tegevusplaan tulenes nüüd iseenesest selle väikese kõrgendiku vallutamisest, niipea kui pilk kaardile langes. Ilmselt tahtis ta vaid kontrollida, mida pataljonikomandör ise oma homsest ülesandest arvab. Pataljonikomandör arvas õigesti, ja Tumanjan ei saanud oma rahulolu varjata.

«Kas olete puhanud pärast lahingut?» küsis ta.

«Ma magasin natuke, seltsimees major,» ütles Sintsov, ilma et oleks täpsemalt aega nimetanud.

«Avaldan teile kõrgendiku vallutamise eest tänu ja annan autasustamiseks.»

«Teenin Nõukogude Liitu!» Sintsov tõstis parema kae kõrva äärde, kusjuures vasak käsi tahtmatult nõkutas, nii et ta valu pärast nagu krimpsutas.

See, mis nüüd järgnes, tuli Sintsoville täiesti ootamatult, kuivõrd ta oli juba harjunud mõttega, et kõik, mis homme kavas on, jääb tema teha.

«Kohe tuleb Iljin,» ütles Tumanjan. «Ma käskisin tal automaaturid ära oodata, et nad valesse paika ei saatuks. Andke talle pataljon ajutiselt üle ja minge medantsipatti.»

«Ma saan sõdida, seltsimees major,» ütles Sintsov. «Palun mind komandöri ülesannetest mitte kõrvaldada.»

«Kes sind kõrvaldab?» segas Levašov vahele. «Ei keegi muu kui sõda.» Ta osutas Sintsovi kätt. «Kui käsi terve, tuled tagasi.»

Tumanjan vaatas silmanärgast Levašovi poole. Vist teadis ta, et polgukomandöri sõnad ei vaja mingit ülesõletamist.

«Ma saan sõdida, seltsimees major,» kordas Sintsov Tumanjanile otsa vaadates.

«Velsker ütles, et ei saa,» segas Levašov jalle vahele.

«Kutsusime ta eraldi välja ja küsisime; ta ütles, et ta võid käest ilma jääda.»

Küll see velsker on siga, mõtles Sintsov. Iljiniga klappib, näeb, et minuga ei klapi, ja tahab nüüd minust lahti saada.

See võis olla ka ülekohtune mõte; velskril oli ju lõpuks õigus öelda, mida ta arvab.

«Palun luba jääda veel ainult üheks päevaks,» ütles Sintsov üksisilmi Tumanjanile otsa vaadates.

«Mis tahendab — palute?» Tumanjan tõmbas paksu tihedad kulmud pahaselt ninajuurele kokku. «Kui oled kord nõuaks, peaksin teid ilma palumatagi kinni. Aga kuna ei nõua, siis on olemas kord.»

Ta rõhutas teravalt sõna «kord», nagu oleks ta tahtnud öelda: ah arvad, et kui sa tana olid tubli, siis ei sa enam homme ilma sinuta hakkama? Küll me saame.

Sintsov vaatas vargsi Levašovi poole; Levašovi näol oli näha, et talle see asi ei meeldi. Aga vahele segas, et ta ei või, ja ei segagi. Ja ei sega ka ükski teine juure olijaist, kuigi näost on näha, et nad saavad Sintsovi aru ja tunnevad talle kaasa.

Noh, olgu, kurat võtaks, sündigu siis teie tahtma, andis Sintsov solvumise ja teda äkki vallanud ranga vasimuse ajal endamisi järele.

«Kuulen, seltsimees major. Lubate minna?»

«Oodake!» ütles Tumanjan ja hõikas: «Zõrjanov!»

Tema selja tagant pimedusest astus välja pikk tuja kas mees, seesama hallipäine nässus ninaga leitnant, keda ta oli eile armee staabis näinud. Tumanjan pööras hetkeks oma morni näo leitnandi poole ja vaatas siis jälle Sintsoville otsa.

«Määran leitnant Zõrjanovi teie asetäitjaks, võtke endaga kaasa.»

Sõna «teie» tähendas: «Ma ei kanna sind arvelt maha võtma, usun, et sa tuled ikka tagasi.» Kuid Sintsov teadis väga hästi, et inimene mõtleb, aga sõda juhib, nii et see sõna «teie» ei parandanud ta meeleolu.

«Soovin peatset terveksaamist ja tagasijõudmist!» Tumanjan sirutas käe.

Pakutud kätt surudes ja polgukomandörile silma vaadates taipas Sintsov, et see morn mees saab väga hästi kõigest aru: ta teab, kui raske on pataljonist lahkuda,

kui sa oled vaevalt hakanud end koduselt tundma, ja kui väga sa tahaksid homme oma ranga vaevaga saavutatud esimest võitu edasi arendada. Saab aru, aga ei omanda oma otsust. Tuleb välja, et see pagana armeeline on ka käre mees, kuigi ta ei lõuga nagu teised, keda karedateks meesteks peetakse.

Iluvasti jättes surus Levašov tal sõbralikult ja tähendusrikkalt kätt. Kuid Sintsovi see suurt ei liigutanud. Mis see käesurumine aitab, kui sa ennist vait olid ja haalt ei teinud. Oleksid sa olnud komissar nagu varem, siis oleksid ehk teinud, aga kuna sa oled nüüd poliitasetäitja, siis oled sellistel puhkudel vakka. Küllap sa selleparast räägidki riviteenistusest, et praegune amet sulle ei istu.

Nüüd arutab Tumanjan homse operatsiooni ettevalmistamist juba Iljiniga, ei hakka minu peale asjata aega raiskama, mõtles Sintsov muldonnist väljudes.

Ta hakkas mõelda kaevikut minema ja kuulis, kuidas lumi kriuksub tema selja taga nässus ninaga leitnandi kaubaste all. Nüüd siis on teada, kes seal reservis Bogoslovski taga järke ootas. Ja võib-olla mitte ainult Bogoslovski taga, vaid ka minu taga, ta oli ju kunagi polkovnik, täna on Iljini asetäitja, ülehommene saab minu asele pataljonikomandöriks. See ei vota kaua aega. Lõplikult määratakse tema, kui ta jõudik ei ole.

Ära muretse, pataljonikomandör, elus juhtub hulle, ütles nässus ninaga leitnant tema selja taga. Haal ei olnud kahisev ega tuge nagu seekord armee staabis. Haal oli kõlav ja lahke.

Nüüd oled kaine peaga tark kull, mõtles Sintsov. Aga ma tean ilma sinu seletamatagi, mis elus juhtub.

«Ära muretse,» kordas leitnant veel kord. «Kui tuled medsanpatist tagasi, anname sulle pataljoni ilusti üle.»

Seda kuuldes mõtles Sintsov jalle: väga võimalik, et see Zõrjanov ilmutab juba mõne päevaga oma polkovnikuauastme väärilisust ja ta määratakse pataljonikomandöriks. Tagasitulekust raagib ta lihtsalt äärmise seltsimehe trööstimise mõttega. Seda öelda on tema võimuses. Aga kõik muu ei ole tema võimuses. Ka mitte tema pataljonikomandöriks määramine. Ega ta keelduda ei saa, kui määratakse!

«Miks sa midagi ei ütle?» küsis Zõrjanov, kui need olid paarkümmend sammu edasi läinud.

«Mida ma peaksin ütleva?» tegi Sintsov kogu selle aja jooksul esimest korda suu lahti.

Tõepoolest, mida ta veel peaks ütleva? Pataljon tuleb üle anda ja medsanpatti minna. Ja nüüd juba — tulla rutem, seda parem, mis siin enam suud pruukida ja oma tuju rikkuda! Ta mõtles vihaga Ljussinile ja oma haavatud käele: selle sea pärast langesin rivist välja!

«Kuhu me lähme?» küsis Zõrjanov

«Ma viin teid kõigepealt pataljoni adjutandi juure, ta täidab roodukomandöri aset. Ta tutvustab teile oma roodu ja kolmandat ka, et mitte asjata aega raisata, kui Iljin kohale jõuab. Kõik muu jääb uue pataljonikomandöri hooleks,» lisas ta, nimetades esimest korda Iljunit nii mõttes kui ka sõnades nõndaviisi.

«Selge,» ütles Zõrjanov ja haaras Sintsovil pataljonimuldonni ukse ees vatikuue varrukast kinni. «Päris sõna, nii omavahel!»

«Ma kuulan teid.»

«Seda juttu, mis ma sulle eile rääkisin, pole olnud Eks?»

«Jah.»

«Ja seda, et ma purjus olin, pole ka olnud. Mul oli põhjust. Muudu joon normi piires, sõdurite tagant ei varasta.»

«Kõik on selge,» ütles Sintsov.

Gurski istus samal kohal, kus ta Sintsovi ära minnes oli istunud, pikk Rõbotškin aga küüritas kasuka krae varjust oma kõhna poisikaela, mudis talvemütsi kaela kätte vahel ja deklameeris vaimustunult, miitingukõnelt ja kõuehäälega:

Nüüd küll
enam silm meil ei eks!
Me teame, kes variseb ees.

Sintsovi nähes jäi ta vait.

«Miks sa pooleli jätsid, läse edasi! Qmalooming või?»

«Majakovski, seltsimees vanemleitnant, ise ma ei luuleta.»

«Meil oli väike vaidlus,» ütles Gurski. «Mina räägin sulle, et inimestele on sõja ajal vaja: «Sind asjata ootab mu emake veel», tema aga p-põrutab mulle M-majakovski...»

«Ma tahan tõestada, seltsimees vanemleitnant, et Majakovski sobib igas olukorras,» ütles Rõbotškin, mudides ikka veel mütsi käes.

Sintsov muigas. See kõik oli liiga ootamatu: vaidlus luule üle ja vanemleitnandi kohtumõistjaks kutsumine. Aga keda siis kutsudagi, kui on sõda?

«Loe edasi, mida sa pidid lugema.»

«Ja ma tõestan...»

«Sa ära tõesta, vaid loe edasi, mida sa pidid lugema.»

Rõbotškin sirutas mütsiga kätte välja, heitis pea kuklasse ja kärkis:

Nüüd küll
enam silm meil ei eks!
Me teame, kes variseb ees!
Jalad teavad,
kelle
laipadest
üle viib tee.

Ei kahklust, ei soigumist enam!
Maha teolik «aega küll»!
Käed teavad
keda
tapma peab kuulikülv.

«See laipade koht on vägev küll!» ütles Zõrjanov Sintsovi selja taga.

Rõbotškin peatus, vaatas Sintsoville otsa ja ütles innukalt:

«Ma võin veel lugeda.»

«Pole aega,» ütles Sintsov.

Ta esitles Rõbotškini Zõrjanovile ning käskis Rõbotškinil viia uus pataljonikomandöri asetaitja oma roodu ja Tšugunovi juurde.

Peast käis läbi mõte minna ise, kuid ta loobus sellest. Inimesel on kuidagi kõhe tunne seal, kus tal pole enam midagi teha, kuigi alles äsja paistis, nagu ei tuldaks seal ilma temata üldse toime.

Gurski tõusis püsti; pistis märkmiku kasuka taskusse ja ütles, et kui seltsimehed komandörid vastu ei vaidle, läheb väljaõpetamata reamees Gurski koos nendega roodudesse.

«Minge,» ütles Sintsov ükskõiksest ja ulatas Gurskile käe. «Igaks juhuks.»

«Me näeme veel, ma tulen siia t-tagasi.»

Sintsov ei vastanud. Ei tahtnud seletama hakata.

Üksi jäädes mõtles ta oma seljakotile. Kuigi sellel polnud teab mis varandust, oleks medsanpatis ikkagi paha ilma habemenoa ja vahetuspesuta. Hiljem, lahingute ajal, ei saa keegi sinule ja sinu seljakoti medsanpatti saatmisele mõelda. Võib-olla on Iljin juba tagalas kogu staabikraami kokku korjanud, sealhulgas ka seljakoti. Peab küsima, kui ta tuleb... Tahaks väga, et ta rutem tuleks. Et ei tarvitseks kaua oodata. Nii-sugusel puhul on viivitamine kõige hullem.

Iljin otsekui tundis seda ja astus muldonni just sel hetkel, kui Sintsov kärsitult temale mõtles. Astus sisse, soovis kõrgendiku vallutamise puhul õnne, hõõrus kiiresti külmast kangestunud nägu ja kandis ette, et on toonud kohale kõik korraga: Karajevi roodu, automaatid ja kogu staabikraami.

Siis vaatas ta ringi, nagu oleks otsinud veel kedagi, kes peaks praegu tingimata siin muldonnis olema, vangutas pead ja ohkas. Ta ei lausunud sõnagi, kuid oli selge, kelle pärast ta ohkas, — Prohhorovi pärast. Ohkas ja küsis, kuidas käega lood on. Paar tundi tagasi oli ta kuulnud, et Prohhorov on langenud ja pataljoni-komandör kergelt haavatud, aga sellest polnud tal aimugi, et temal tuleb pataljon üle võtta.

«Pole viga,» ütles Sintsov. Pärast uut sidumist ei andnud käsi end nagu kiuste üldse tunda, ja seepärast oli eelseisev äraminek nagu veel ülekohtus. «Mul on käsk medsanpatti minna ja pataljon sulle üle anda.»

«Ah nii,» ütles Iljin resigneerunult. «Mis seal ikka, vastuvõtmine käib mul kähku. Annad üle, võtan vastu.»

Tema nägu oli täiesti ükskõikne, seal polnud ei rõõmu ega osavõtlikkust, mitte midagi. Tema ükskõikset nägu vaadates taipas Sintsov äkki, miks see niisugune on: Iljin teab juba, et neiu miinipilduja meeskonnast on surma saanud.

Ja seda mõeldes küsis ta kõhklemata, sest kui ta olekski eksinud, oleks Iljin pidanud seda ükskord ikka teada saama:

«Solovjova saatust tead?»

Ja kuigi Iljin polnud pataljonikomandöriga sellest neiu kunagi varem rääkinud, vastas ta nii, nagu oleks Sintsov ammu seda lugu algusest lõpuni teadnud:

«Raja sai surma. Sa ei tea, kuidas ma teda palusin, et ta miinipilduja meeskonda ei jääks! Üleeile veel käisin peale. Eluisu on läinud...»

Ta istus pingile, pea norus, käed ripakil põlvede vahel.

Sintsov seisis tema ees, vaatas tema norus pead ja jõuetult rippuvaid käsi, ning esimest korda kogu selle lahingupäeva jooksul mõtles ta oma Maša peale. Mitmel korral oli ta siin olles tema peale erinevalt mõtelnud: kord nii, nagu oleks ta elus, kord nii, nagu oleks ta surnud, siis jälle nii, nagu oleks ta elus. Praegu Iljini vaadates mõtles ta Mašale jälle nii, nagu oleks ta surnud.

«Hea küll,» ütles ta, «võta pataljon vastu. Ma lähen medsanpatti.»

Mitte südamekalkusest ei öelnud ta nii, vaid teadmises, et ainult tegutsemine leevendab Iljini leina. Millegi muuga seda leevendada ei saagi.

«Kohe,» Iljin tõusis püsti ja hakkas, pea kuklas, edasi-tagasi kõndima. Ta ei tahtnud nutma hakata, aga ometi valgusid pisarad silma.

«Sain juba lõuna paiku teada, aga kuidagi ei saa sellest üle,» ütles ta väriseva häälega, kõndides, pea kuklas, edasi-tagasi.

Ja Sintsoville tuli meelde, et ta oli juba päeval telefonis Iljini häält kuuldes mõelnud, et mees teab. Ta astus Iljini juurde, võttis tal terve käega õlgade ümbert kinni ja ütles, otsekui manitsedes teda end kokku võtma ja murest võitu saama:

«Noh, Iljin! ... Iljin! ...»

Iljin aga nihkus tema käe alt ära ja ütles kõlatul häälel, läbi pisarate:

«Iljin, Iljin! ... Sa mõtled, et lits on surnud — ja las olla? Et ega ta mu naine ei olnud, et taga nutta? ...»

«Ma ei mõtle ju sugugi nii. Miks sa seda arvad?»

«Sellepärast, et ma tean, mis temast räägiti. Viha pärast, et ta neid ligi ei lasknud. Aga kui sa teada tahad, ei lasknud ta ka minul ennast puudutada. Ja läks sama taarväeosast ka sellepärast ära, et poleks jutte. Ütle, et ta pole selleks sinelit selga pannud, ta tuli sõdima. Ma tahtsin ju temaga abielluda, mulle oli ta sama, mis naine!»

«Ta ei armastanud siis sind,» ütles Sintsov.

«Kas mul sellest kergem on,» ütles Iljin. «Temal oleks küll olnud kergem, kui mina tema asemel...»

Ta jättis lause lõpetamata, nuuksatas, võttis kasuka taskust musta rätiku, pühkis silmi, pistis rätiku taskusse tagasi ja küsis:

«Kus meie medsanpatt on, kas tead?»

Muldonni uks läks järsku lahti: justkui oleks keegi teda tagant tõuganud, kargas sisse diviisikomandör kindral Kuzmitš, läkiläki peas ja rihmaga vöötatud lühike vatikuub seljas. See väike jässakas, külmast punase näo ja jämedate soldativurrudega mees meenutas pigem vana vahvat rooduvanemat kui kindralit, ainult lahtise vatikuue alt paistvad punased lõkmed ja kindralitähed näitasid tema tõelist auastet.

«Seltsimees kindral,» võttis Sintsov tema ees valvseisangu, «kolmesaja kolmekümne teise laskurpolgu kolmanda pataljoni komandör vanemleitnant Sintsov. Minule usaldatud pataljonis...»

Kuzmitš katkestas raporti. Ta lõi järsult käega ja ütles: «Aitäh kõrgendiku eest! Selle kõrgendiku pärast pean sind surmatunnini, meeles, pataljonikomandör!» Kõne kiire sammuga oli ta Sintsovi juures, kaelustas teda ja suudles, nii et vurrud Sintsovi põske torkisid, astus niisama kähku sammukese tagasi ja silmitses hetke jooksul Sintsovi pealaest jalatallani.

«Nii tubli mees ja lasksid ennast haavata?»

«Fritsud ei küsinud luba, seltsimees kindral.»

«Kergelt?»

«Jah.»

«Ega sa ei valeta?»

«Ei valeta.»

«Näed sa,» naeratas Kuzmitš, «ma ütlesin sulle eile, et me saame veel kokku. Ja saimegi.» Ta pöördus kiiresti Iljini poole ja surus ka temal kätt. «Õnnitlen sind

ka, Iljin. Teie tegudest võib näha, et olete pataljoni-komandöriga teineteist leidnud.»

«Just nii,» ütles Iljin.

«Vapraste meeste käes edeneb asi alati,» ütles Kuzmitš rõõmsalt. «Ja kui ei edene, siis leiab vaprale mehele alati abi, aga millega saab argpüks aidata? Meest, kes on arg, ei saa ma millegagi aidata. Kui ehk ainult talle lühike lõpp teha. Tänu teile oleme nüüd mäel. Nüüd on mul ainult üks mure: jätkata homme nii, nagu me täna alustasime. Annaks jumal, et asi lõrri ei läheks! See teeb praegu kõigile peavalu. Suurtükiväelased annavad meile veel kaks polku ettevalmistustuleks, kuigi meile on juba rohkem antud, kui kiri ette näeb. Kus Tumanjan on? Vii mind tema juurde,» pöördus ta sama rõõmsalt Sintsovi poole.

«Kuulen, seltsimees kindralmajor!» võttis Sintsov jälle valvseisangu. Ja äkki, nähes kindrali rõõmsalt lahket vanainimesepilku, sõandas ta teha seda, mida ta oli juba võimatuks pidanud, sõandas juba sellegipärast, et ta ei saanud oma südames nagunii olukorraga leppida, ja Iljin oli tema meelest niivõrd rusutud, et päris hirm oli talle täna pataljoni üle anda.

«Lubage teie poole pöörduda isikliku palvega, seltsimees kindral!»

«Tahad naist võtta või?» muheles Kuzmitš ja vaatas Sintsoville uudishimulikult otsa.

«Ei, mitte seda,» ütles Sintsov ja jätkas tema toonis. «Ma ei taha lahutada! Polgukomandör käskis pataljoni Iljinile üle anda ja medsanpatti minna. Aga mina palun end siia jätta.»

Muhelus kadus kindrali näolt. Ta jäi järsku tõsiseks.

«Kui polgukomandör käskis, tuleb käsku täita.»

«Ma täidangi. Annan pataljoni üle. Aga palun käsutäitmine seisma panna. Ma saan sõdida.»

«Ja haav?»

«Kasvab kinni nagu koeral.»

«Oleks hea, kui kasvaks,» ütles Kuzmitš. «Vigaseid on meil niigi küllalt.»

«Haav ei valuta, seltsimees kindral. Kõik on korras.»

«Ei tarvitse sugugi veel korras olla, kuigi ei valuta,» ütles Kuzmitš. «Külma käes hakkab kiskuma. Mul oli üheksateistkümnendal aastal Koltšaki rindel käsi haa-

vatud. Tead, kuidas ta kiskus? Mine või lahinguväljalt minema.»

«Aga te ikka ei läinud, seltsimees kindral?»

«Minu olukord oli lihtsam kui sinu oma. Mul polnud polgukomandöri käsku. Juhatasin ise polku, kommunistide eripolku.»

Jätteski õieti Sintsovi palvele vastamata, kordas ta seda, millega oli alustanud:

«Vii mind Tumanjani juurde.»

Piki kaevikuid Tumanjani muldonni poole minnes ei meenutanud Sintsov enam oma palvet, teades, et kui diviisikomandör kohe oleks eitavalt otsustanud, siis poleks ta tema kannatust proovile pannud. Kuna ta vaikib, siis pole ta veel otsustanud või tahab, et polgukomandör ise oma otsust muudaks.

«Palju sa päeva jooksul mehi kaotasid?» küsis Kuzmitš tee peal, kui ta kaevikust väljaviskamata sakslaste laipadest üle astudes käiku pidi aeglustama.

Sintsov ütles arvu ja lisas, et peale selle on palju raskelt haavatuid.

«Jah,» ohkas Kuzmitš. «Mis oli, kõik ohvriks te andnud...» Jah, just. Kas tead, mis laulust see on?»

«Tean,» ütles Sintsov. «Täis pürita ohvrimeelt leegitsev rind.» Me laulsime seda koolis.»

«Teie laulsite koolis, aga meie punastel matustel,» ütles Kuzmitš. «Ja nüüd pole mahti sedagi teha. See sõda on niisugune, et pole aega laulda.»

Kui nad Tumanjani muldonni juurde jõudsid, jäi Kuzmitš seisma ja ütles äkki:

«Ära tule kaasa, oota siin.»

Sintsov taipas: ta otsustab asja nüüd seal, muldonnis, koos polgukomandöriga. Ja ei taha otsustada tema juuresolekul.

Ta seisis kaevikus muldonni ukse ees ja ootas pinevalt, kas teda kutsutakse sisse või ei, ja kui kutsutakse, siis missugune on otsus.

Kella helendavad osutid näitasid kakskümmend kaks. Kui hakata aega arvama tema väljakutsumise hetkest peale, siis pole veel kahte päevagi täis — ja ühtegi ööpäeva sellest hetkest peale, kui ta koos Iljiniga pataljoni

tuli. Rohkem mitte! Mida võib inimene ühe ööpäevaga sõja ja teiste inimeste heaks teha? Mida on nemad temast teada saanud või tema neist — nendest, kes on ülemad, ja nendest, kes on alamad? Kõiki nimesidki, mis ta välimärkmikku kirjutas, pole jõudnud meeles pidada... Mõnda mäletab ta kindlalt, praegu tundub, et koguni eluajaks, teised ei jää meelde, tuleb veel märkmikust vaadata. Mõnda nägi ta lahingus mitu korda, teisi polegi veel näinud, ainult kuulis neist ette kantavat. Ja selle sõduri nime, kes teda päästis ja ise surma sai, ei saa ta enam kunagi teada, sest see mees jäi lamama sinna, selja taha, ning sel hetkel polnud kelleltki küsida, mis ta nimi oli, nüüd aga on ta juba koos teistega ühishauas, mille peal on ainult väike silt surmasaanute nimedega, üks nimi teise all... Ja jääbki teadmata, missugune neist on tema nimi...

Jah, kõike jõuab inimene sõjas ühe päevaga. Jõuab otse uskumatult palju! Anda oma elu sõprade eest, mõnda surma saata, mõnda päästa ja mõnda mitte päästa, kuigi võib-olla oleks saanud päästa. Kui hakkad sõjas kõige selle üle pärast järele mõtlema, mida oleks saanud paremini teha, kui sa tegid, võid hulluks minna!

Praegu muidugi tundub, et sa mäletad eluaeg neid inimesi, kellega saatus sind täna kokku viis, seda enam, et sa võib-olla lähed ära ja ei tulegi enam nende juurde tagasi. Kuid varemgi on see mitmel korral nii tundunud, ja pärast on ometi ühed meelde jäänud, teised aga on jäänud kõige selle varju, mis tuli hiljem... Kõigest üks päev tagasi ütlesid sa mõttes «minu pataljon» selle kohta, mis oli seal, Stalingradis; nüüd aga, pärast päev läbi kestnud lahinguid, on «minu» juba see pataljon siin, ja sa pole märganudki, millal, mis hetkest peale ta selleks sai. Mitte sellepärast, et sa oleksid kallid mälestused unustanud või üle parda heitnud, vaid lihtsalt üks sõjasündmus on varjutanud teise. Tänane varjutas selle, mis oli enne. Muidugi, rinde või isegi armee seisukohalt on see pataljon, mille komandöriks sa täna olid, väga väike üksus. Kuid sinu enda ja kolmesaja mehe seisukohalt, kellega sa koos sõdisid, oli see pataljon täna kogu teie elu. Ja sa ei taha ei meestest ega pataljonist lahkuda... Nii kolmsada inimest kui ka üks inimene ei saa ennast oma südames tunda väga väikese üksusena.

Sa võid end küll pidada väga väikeseks üksuseks. Aga end sellena tunda sa ei saa, sest olgu sa kui väike tahes ja olgu maailm kui suur tahes, algab ja lõpeb kõik, mis sind maailmaga seob, ikkagi sinus endas. Kui sa sured, elab maailm edasi ka ilma sinuta, aga niikaua kui sa elus oled, on teid ainult kaks: sina ja tema. Sina oled sina, ja tema on kõik muu — kõik, mis ei ole sina.

Omaette probleem on see, et mitte ainult sinuga pole see nii, vaid igaühega, ja kellegi elu pole sinu omast odavam, ja kui vaja, tuleb ta kõhklemata ohverdada. Aga see on omaette probleem, hoopis omaette probleem...

Lumi tuiskas aina ühe ja sama kiirusega sinna, edasi, sakslaste poole. Ees oli kõik valuvalge, nii valge, et lume tagant ei paistnud enam mitte kui midagi. Ja ometi olid selle valge lõputuse taga sakslased. Nelikümmend kilomeetrit jäässe, maasse ja kivisse kaevunud sakslasi. Siit kuni Volgani välja. Ei, täna, praegu, pärast esimest pealetungipäeva ei olnud seda maad siit eesliinilt enam nelikümmend, vaid kolmkümmend viis kilomeetrit. Viis kilomeetrit vähem. Ja see oligi päeva jooksul elatud elu sisu...

Esimese raamatu lõpp